

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNİ ÇOĞULCULUK AÇISINDAN İMAM HATİP LİSELERİNDE
OKUTULAN KARŞILAŞTIRMALI DİNLER TARİHİ DERSİNİN
İNCELENMESİ (ADANA ÖRNEĞİ)

Sedat ALTUNKANAT

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİNİ ÇOĞULCULUK AÇISINDAN İMAM HATİP LİSELERİNDE
OKUTULAN KARŞILAŞTIRMALI DİNLER TARİHİ DERSİNİN
İNCELEMESİ (ADANA ÖRNEĞİ)

Sedat ALTUNKANAT

Danışman: Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Münir YILDIRIM

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Asım YAPICI

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İsmail ŞIK

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Münir YILDIRIM

Üye: Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Üye: Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye: Prof. Dr. İsmail SIK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2019

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2019

Sedat ALTUNKANAT

ÖZET

DİNİ ÇOĞUCULUK AÇISINDAN İMAM HATİP LİSELERİNDE OKUTULAN KARŞILAŞTIRMALI DİNLER TARİHİ DERSİNİN İNCELENMESİ (ADANA ÖRNEĞİ)

Sedat ALTUNKANAT

Doktora Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr Kadir ALBAYRAK

Aralık 2019, 283 sayfa

Dini çoğulculuk tartışmaları, dinin mahiyetine dair anlayışların farklılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra dini çoğulculuk meselesi felsefî ve teolojik zeminlerde tartışılmıştır. Bu tartışmalar neticesinde, dinlerin ve bu dinlerin mensuplarının birbirilerine bakışını yansıtan ve dinlerin hakikat iddiaları bağlamında üç paradigma ortaya çıkmıştır. Bunlar, dini dışlayıcılık, dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk paradigmalarıdır. Bir de dinlerin doğruluklarını ve yanlışlıklarını söz konusu etmeksizin, dinleri mevcut çokluğunu gerek teorik düzeyde gerekse tarihsel süreç içerisinde makul gören ve dinlerin yaşama hakkını kaçınılmaz olduğunu ileri süren, aynı zamanda dini farklılıkların bir arada yaşamasını savunan dini çeşitlilik/çokluk paradigması vardır. Biz bu çalışmamızda dini çoğulculuk hakkında teorik bilgiler verdikten sonra, Dini çeşitlilik/çokluk hakkında yaptığımız anket çalışması ile İmam Hatip Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde, diğer dinler hakkında verilen bilgilerin öğrenciler üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğunu anket uygulamasından elde ettiğimiz veri ve bulguların yorumlanması çalışmamızın ana temasını oluşturmuştur.

Küreselleşme ve göçle beraber dinlerin yaklaşması zemini oluşmuştur. 20. Yüzyılda çeşitli sebeplerle değişik Batı ülkelerine göç eden farklı din mensupları dini çoğulculuk meselesini hem mahiyetini hem de sınırlarını genişletmiştir. Bu mesele sadece teolojik açıdan değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal açıdan da tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle küreselleşme ile birlikte insanların başka inanç sahipleriyle daha kolay karşılaşmaları ve modern teknolojinin sağladığı imkânlar sayesinde insanlar başka inanç ve kültürlerle daha hızlı ulaşabilmeleri ve onlar hakkında detaylı bilgiler elde etmelerini

kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda dini çoğulculuk tartışmaları teolojik anlamda dinler arası diyalogun da zeminini hazırlamıştır. Ayrıca dinlerin, dünya barışına katkı sağlaması için dünyamızın yüz yüze olduğu açlık, ayrımcılık, sosyal ve ekonomik adaletsizlikler, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve temel insan hakları ihlalleri gibi insanlığın ortak sorunlarına çözümde insanlığa yeni çözümler sunmasıdır.

Ulus devletler, dinlerin varlıklarını devam ettirmeleri ve bu dinlerin nesilden nesile aktarılması için eğitim programları geliştirmişlerdir. Bu programlarda farklı dinlerin bir arada yaşaması için çoğulcu yaklaşım teorileri ön plana çıkmıştır. Ülkemizde de farklı mezhep, din, inanç, ideoloji veya dünya görüşlerine mensup insanların barış içerisinde bir arada yaşayabilmesi, bu farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözülmesi, uzlaşma ve diyalog zemininde farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi için eğitim anlayışının gerekli olduğu, ayrıca İslam dinin kendi içindeki farklı yorumlarına ne kadar yer verdiği veya ne kadar objektif olduğu, dünyadaki farklı dinlerin eğitim sistemimizdeki programlarda ne kadar yer verildiği ve ne kadar objektif anlatıldığına dair Türk Milli Eğitim sistemi içinde farklı dinlerin programları üzerinde durulmuştur.

Türk Milli Eğitim sistemimizde İslam dini ve diğer dinlerin öğretilmesi için iki ders bulunmaktadır. Bunlardan biri İlk ve Ortaöğretim’de zorunlu ders olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders konularında yer alan farklı dinlerin öğretilmesi, bir diğeri ise İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersidir. Bu iki ders ülkemizde farklı dinler hakkında bilgi veren temel kaynaklardır.

Anahtar kelimeler: Dini Çoğulculuk, dini çeşitlilik, küreselleşme, göç, dinler arası barış, dinler arası diyalog, din eğitimi programları.

ABSTRACT**EXAMINATION OF COMPARATIVE RELIGIOUS HISTORY LESSON
TAUGHT IN RELIGIOUS HIGH SCHOOL (ADANA SAMPLE)****Sedat ALTUNKANAT****Ph. D. Thesis, Department of Philosophy and Religious Studies
(History of Religions)****Supervisor: Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK****December 2019, 283 pages**

Discussions about religious pluralism has arisen after conception about religion's characteristics differentiated. Then, the problem about religious pluralism has been debated on philosophically and theologically. As a consequence of these debates, three paradigms emerged about religions' allegations about truth reflecting religions and views of religion members to each other. These are religious exclusivism, religious inclusivism and religious pluralism. And there is one more paradigm, religious plurality/variety, which accepts religions' plurality in terms of both theory and historical progression without considering religions' accuracy or inaccuracy; argues religions' right to life and living of religious varieties together. In the study of ours, after giving theoretical information about religious pluralism, the main theme of the study is to determine how information about other religions that are covered in History of Comparative Religions lessons in the final grade of Religious High School changes students' attitudes and behaviors by interpreting the data and findings of the survey study on religious variety/plurality.

A basis for religions to get close has been formed after globalization and migration. Members of different religions who migrated to different European countries in 20th century expanded religious pluralism's borders and characteristics. The topic started to be debated in terms of not only theological aspects, but in terms of political and social aspects as well. Especially with globalization, people's easier encountering to other people that has different religious beliefs and with opportunities provided by technology; people's faster access to other beliefs and cultures as well as acquisition of detailed knowledge about them has been easier. Debates of religious pluralism simultaneously

created a basis for interfaith dialogue. Plus, for religions to contribute to world peace, these debates provide new solutions to humanity's common problems like discrimination, social and economic injustice, oppression and persecution, environmental pollution and basic human rights.

Nation states created curricula for religions to continue their existence and to transmit these religions from generation to generation. In these curricula, theories of pluralist approaches came into forefront in order for different religions to live together. In our country, this educational approach's being necessary in order for people who are members of different sects, religions, beliefs, ideologies or conceptions of the world to live together in peace, to solve the problems that stems from this diversity, and to create an understanding that considers variety as a means to enrichment and progress at the basis of reconciliation and dialogue is emphasized and how much different sects of Islam itself is covered or how objective it is, how much is covered about other religions in world in our curriculum in our educational system and how objective it is covered is studied in other religions' programs in Turkish National Education System.

There are two lessons in Turkish Education System for Islam and other religions to be taught. One of them is teaching different religions in religions culture and ethics lesson, which is obligatory in primary and secondary education, the other is Comparative Religious History lesson in Religious High School. These two lessons are basic sources that provides information about various religions.

Key Words: Religious pluralism, religious plurality, globalization, migration, peace among religions, interfaith dialogue, curriculum on religion.

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk açısından ampirik olarak incelenmesidir. Dolayısıyla İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk tezleriyle ne kadar uyumlu olup olmadığı amaçlanmaktadır.

Küreselleşmenin sonucunda dünya din alanında iki önemli problemle karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi farklı dinlerin birlikte yaşama sorunudur. Farklı din ve inanç mensuplarının aynı şehri, aynı sokağı, aynı okulları, aynı işyerini ve hatta aynı mekânı paylaşan komşular oldukları bu durumun doğal sonucu olarak birbirleriyle iyi geçinmek zorunda oldukları bir dünyada farklı din mensuplarının kendi inançlarını ve diğer inançları nasıl algıladıkları ve birbirleriyle nasıl diyalog kurmaları gerektiği sorunu. İkincisi ise, dinlerin dünya barışının tesisine yönelik katkı sağlaması için dünyamızın yüz yüze olduğu açlık, ayrımcılık, sosyal ve ekonomik adaletsizlikler, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve temel insan hakları ihlalleri gibi insanlığın ortak sorunlarına çözümde insanlığa yeni ufuklar açmasıdır. Dinsel geleneklerin birbiriyle iletişimi özellikle İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm gibi dinler daha huzurlu ve adil bir dünya inşa etmek için mensuplarına formüller sunmaktadır. Çünkü dinler sadece hayatın anlamını değil, aynı zamanda onun nasıl yaşanması gerektiğini bildiren yollar da göstermektedir.

Birinci bölümde, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin çoğulcu anlayışla ne kadar uyumlu olup olmadığını ortaya koymak ve bu öğretilen farklı dinlerin öğrencilerin tutum ve davranışları üzerinde ne kadar etkili olup olmadığı problem olarak tespit edilmiştir. İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk tezleriyle uyumlu olup olmadığını yaptığımız anket çalışmasının amacı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Yaptığımız bu çalışmayla, dinler hakkında verilen bu bilgilerin din mensupları arasında önyargıları azaltacağı gibi insanların birlikte yaşama umutlarına büyük katkılar sağlayacağı önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde çalışmamızın sınırlılıkları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, “dini çoğulculuk”, “dini çeşitlilik” ve “çoğulcu eğitim anlayışları” kavramları üzerinde durulmuştur. Eğitim sistemimiz içinde farklı dinlerin öğretimi hakkında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde farklı dinlerin öğretimi ve İmam Hatip Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları ve programları hakkında

literatür araştırması yapılarak bu kitaplar hakkında özet bilgiler verilmiştir. Ayrıca, farklı dinlerin öğretiminin Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarıyla uyumluluğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, dini çoğulculuk meselesi hakkında yapılan felsefi ve teolojik tartışmalara yer verilmiştir. Bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkan dini dışlayıcılık, dini kapsayıcılık, dini çoğulculuk yaklaşımları hakkında bilgi verilmiştir. Batı’da dini çoğulculuğu sistemleştiren John Hick’in ve dini çoğulculuğa farklı bakış açısı kazandıran Wilfred Cantwell Smith, Paul F. Knitter fikirlerine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde, çağımızda egemen olan ulus devletlerin dinlerin varlıklarını devam ettirmeleri ve bu dinlerin nesilden nesile aktarılması için eğitim yaklaşımları geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlar arasında farklı dinlerin bir arada yaşaması için çoğulcu yaklaşım teorileri de geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım teorilerinin Batı’da ve Ülkemizdeki yansımaları üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölümde, ülkemiz örgün eğitim sisteminde diğer dinlerin öğretilmesi için iki ders bulunmaktadır. Bunlardan biri İlk ve Ortaöğretimde zorunlu ders olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi bir diğeri ise İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersidir. Bu derslerin programlarını, Din Eğitimi disiplininin faydalanarak örgün eğitimdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin programlarını inceledik. Ülkemizde farklı mezhep, din, inanç, ideoloji veya dünya görüşlerine mensup insanların barış içerisinde bir arda yaşayabilmesi, bu farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözülmesi, uzlaş ve diyalog zemininde farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi eğitim anlayışımız için gerekli olduğu, ayrıca İslam dinin kendi içindeki farklı yorumlarına ne kadar yer verildiği ve ne kadar objektif anlatıldığına dair programlar üzerinde durulmuştur.

Altıncı Bölümde, 1966-2019 tarihleri arasında Türk Milli Eğitim sisteminde İmam Hatip Lislerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitaplarına dini çoğulculuk anlayışının ne kadar yansıtıldığı üzerinde durulmuştur.

Yedinci, sekizci ve dokuzuncu bölümlerde, Türk Eğitim sisteminde Dinler Tarihi dersinde diğer dinler hakkında verilen bilgilerin öğrenci ve öğretmenler üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğunu ampirik bir yöntemle çözümlemeye çalıştık. Ayrıca bu çalışmamızda Karşılaştırmalı Dinler Tarihi müfredatının çoğulcu bir anlayış içerip içermediğini, uyguladığımız anket sonuçlarından elde ettiğimiz veri ve

bulguların sonuçlarının cevap aranan sorularla ne kadar uyumlu olup olmadığını ve bu veriler ve bulgular ışığında gerekli öneriler ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Sedat ALTUNKANAT

Adana / 2019

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlamasında bana rehberlik eden ve her türlü desteği sağlayan saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK’a, Dinler Tarihi alanında anket çalışmalarının yeterince yapılmadığı düşüncesiyle bizleri anket çalışmalarına yönlendiren ve anket ölçeği hazırlanmasında ve elde edilen veri ve bulguların yorumlanmasında her türlü desteği veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Asım YAPICI’ya, fikirlerinden ve birikimlerinden faydalandığım saygıdeğer hocam Münir YILDIRIM’a, tezimin kavramsal çerçevesini hazırlarken fikirlerinden faydalandığım kıymetli arkadaşım, Araştırma Görevlisi Dr. Osman KARATOSUN’a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Anketimizin örneklemi olan Adana ili merkez ve taşra ilçelerinde bulunan İmam Hatip Lisesi idarecileri ve öğretmenlerine, anket sorularımızı samimiyetle cevaplandıran İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ile İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencilerine teşekkür ederim.

Ayrıca, bu çalışma süresince manevi destek ve yardımlarını esirgemeyen sevgili eşime, zamanlarından çaldığım çocuklarıma ve benim bugünlere gelmemi sağlayan anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Sedat ALTUNKANAT
ADANA-2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
TEŞEKKÜR	xi
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xxii
EKLER LİSTESİ.....	xxiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kavramsal Arka Plan	6
2.2. Temel Kavramlar	17
2.2.1. Dini Dışlayıcılık (Exclusivism).....	17
2.2.2. Dini Kapsayıcılık (Inclusivism)	21
2.2.3. Dini Çoğulculuk (Pluralism)	25
2.2.3.1. Geleneksel Yaklaşımın Dini Çoğulculuk Anlayışı	27
2.2.3.2. John Hick'in Dini Çoğulculuk Anlayışı.....	32
2.2.3.3. Wilfred Cantwell Smith'in Dini Çoğulculuk Anlayışı.	35
2.2.3.4. Paul F.Knitter Dini Çoğulculuk Anlayışı.....	38
2.3. Dini Çoğulculukla İlgili Eğitim Yaklaşımları	41
2.3.1. Fenomonolojik Din Eğitimi Yaklaşımı	46

2.3.2. Bağlamsal Din Eğitimi Yaklaşımı	46
2.3.3. Diyalojik Din Eğitimi Yaklaşımı	47
2.3.4. Yorumlayıcı Din Eğitimi Yaklaşımı	477
2.3.5. Bilişsel (Cognitive) Din Eğitimi Yaklaşımı	488
2.3.6. Sosyal Bilimler (The Social-Science Approach) Din Eğitimi Yaklaşımı	49
2.3.7. John Hull Din Öğretimi Yaklaşımı	50
2.3.7.1. Dini Öğrenme (Savunmacı ve Taraflı Din Öğretimi Yaklaşımı)	50
2.3.7.2. Din Hakkında Öğrenme (Objektif Din Öğretimi Yaklaşımı)	51
2.3.7.3. Dinden Öğrenme (Savunmacı Olmayan Din Öğretimi Yaklaşımı)	511
2.4. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarında Diğer Dinlerin Öğretimi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Programları	52
2.4.1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi	52
2.4.2. İmam Hatip Okulları Müfredat Programlarında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Programları	63
2.4.2.1. İmam Hatip Okulları Müfredat Programları	66
2.5. İmam Hatip Okulları Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitaplarının Dini Çoğulculuk Açısından İncelenmesi	798

BÖLÜM III

ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

3.1. Araştırma ve Yöntem	85
3.1.1. Araştırmada Temel Bakış Açısı	85
3.1.2. Problem ve Araştırmada Cevap Aranılan Sorular	86
3.1.3. Evren ve Örneklem	87
3.1.4. Verileri Çözümlemede Kullanılan İstatistiksel İşlemler	88

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. SPSS Programının Bulguları	91
4.1.1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri ve Sorulara Verilen Cevapların Dağılımı	91
4.1.2. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı	

mıdır?	94
4.1.3. Öğrenciler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?	96
4.1.4. Öğrenciler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Kaynakları Nelerdir?.....	97
4.1.5. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi	98
4.1.6. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılım Düzeyi (Skorlama)	109
4.1.7 Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi	111
4.1.8. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeylerinin Merkez İlçe ve Taşra İlçeye Göre Değişimi	120
4.1.9. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri ve Sorulara Verdikleri Cevapların Dağılımı.....	127
4.1.10. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?	129
4.1.11. Öğretmenler, İslam Dini Dışında Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?	130
4.1.12. Öğretmenler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgi Kaynakları Nelerdir?	131
4.1.13. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeyi.....	132
4.1.14. Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyi	142
4.1.15. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması.....	146
4.1.16. Okullara Göre İfadelere Katılım Ortalamaları.....	150
4.1.17. Öğretmen Yaşı İle İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişki	186
4.1.18. Öğretmenlerde İfadelere Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi	191
4.1.19. Öğretmenlerin İfadelere Katılım Düzeyinin Mezuniyete Göre Değişimi .	194
4.1.20. Öğretmenlerde Mesleki Deneyim İle İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler.....	199
4.2. Açık Uçlu Soruların Bulguları	203
4.2.1. Öğrenci ve Öğretmenlerin Demografik Bilgilerinin Dağılımı ve Açık Uçlu Sorulara Verdikleri Cevapların Frekans Analizleri	203

4.2.2. Öğrenci ve Öğretmenlerin Sorularının “NVİVO12” Programında Kodlanması	204
4.2.3. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ve Dini Çoğulculuk Hakkındaki Açık Uçlu Sorular	205
4.2.4. Öğrenci ve Öğretmenlerin Açık uçlu Sorulara Verdikleri Cevaplar	206
4.2.5. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması	207
4.2.6. Dini Çoğulculuk	212
4.2.7. Farklı Ülkelerin Eğitim Müfredatlarında İslam Dinin Öğretilmesi.....	218
4.2.8. Hristiyanlık ve Yahudilik Dinlerinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması....	222
4.2.9. Küreselleşme ve Dinin Geleceği	229
4.2.10. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Öneriler	237

BÖLÜM V

BULGULARIN TARTIŞILMASI

5.1. SPSS Veriler ve Açık Uçlu Soruların Yorumlanması ve Öneriler	240
5.1.1. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması	240
5.1.2. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Ortak İfadelere Katılım Düzeyi....	242
5.1.3. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi	243
5.1.4. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeylerinin Merkez İlçe ve Taşra İlçeye Göre Değişimi.....	244
5.1.5. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması.....	244
5.1.6. Okullara Göre İfadelere Katılım Ortalamaları.....	245
5.1.7. Öğretmenlerin Yaşı ile İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler.....	247
5.1.8. Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	247
5.1.9. Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	248
5.1.10. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimi ile İlgili İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler.....	248
5.1.11. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması.....	249
5.1.12. Öğrencilerin Merkez İlçe Katılım Düzeyi ve Taşra İlçeye Göre Değişimi	249
5.1.13. Okullara Göre Tek Yönlü Varyans Analizi	250
5.2. Açık Uçlu Soruların Tartışılması ve Yorumlanması	252
5.2.1. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması	252

5.2.2. Dini Çoğulculuk Hakkında Öğrenci ve Öğretmenlerin Görüşleri	254
5.2.3. Eğitim Müfredatlarında Farklı Dinlerin Öğretilmesi.....	255
5.2.4. Hristiyanlık ve Yahudilik Dinlerinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması	256
5.2.5. Küreselleşme ve Dinin Geleceği	258
5.2.6. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Öneriler	259

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç	261
KAYNAKÇA.....	266
EKLER	274
ÖZGEÇMİŞ	283

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

Çev: Çeviren

Der.: Derleyen

DKAB: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dergisi

DÖGM: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü

E.: E-Devlet

H.: Hipotez

İHL: İmam Hatip Lisesi

İSAM: İslami Araştırmalar Merkezi

İSN: International Standart Book Number

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

N.: Toplam kişi sayısı

NVİVO: Nitel araştırma programı

P.: İstatistiksel anlam farkı

r.: Korelasyon

s.: Sayfa

SAÜİFD: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Say: Sayı

Sd: Serbestlik derecesi

SPSS: Sosyal Bilimler için istatistik programı

ss.: Sayfalar

Std. Sapma: Standart Sapma

Şb. Md.: Şube Müdürler Kurulu

T: Aritmetik ortalama arasındaki istatistik fark

TTK.: Talim Terbiye Kurulu

TOLEDO: Devlet okullarında dinler ve inaçlara dair öğretim klavuzu ilkeleri

TV.: Televizyon

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü.

Vb.: Ve benzeri

vd.: Ve devamı

Y.: Yıl

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. 1924-1933 İmam Hatip Mektepleri Müfredat Programı.....	66
Tablo 2. 1951-1971 İmam Hatip Okulları Müfredat Programı.....	67
Tablo 3. 1971-1984 İmam Hatip Okulları Müfredat Programı.....	68
Tablo 4. 1978 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı.....	69
Tablo 5. 1985-1997 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı.....	70
Tablo 6. 1991-1992 Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre İmam-Hatip Lisesi Müfredat Programı.....	73
Tablo 7. 1999-2000 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı.....	75
Tablo 8. 2018-2019 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı.....	76
Tablo 9. Öğrencilerin Demografik Bilgileri.....	91
Tablo 10. Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı	93
Tablo 11. Öğrencilerin İlçelere Göre Dağılımı	94
Tablo 12. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Yönelik Öğrenci Görüşleri	94
Tablo 13. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinlerin Hakkındaki Bilgi Kaynaklarınız Nelerdir?	97
Tablo 14. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadeler Katılım Düzeyi	98
Tablo 15. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadeler Katılım Düzeyi	101
Tablo 16. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadeler Katılım Düzeyi	104
Tablo 17. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadeler Katılım Düzeyi	107
Tablo 18. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyleri (4-3,50) (Skorlama).....	109
Tablo 19. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyleri (3-2,50).....	110
Tablo 20. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyleri (2,50-2,00).....	111
Tablo 21. Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	112
Tablo 22. Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	114

Tablo 23. Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadeler Katılım Düzeyi	116
Tablo 24. Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadeler Katılım Düzeyi	118
Tablo 25. Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadeler Katılım Düzeyi	119
Tablo 26. Öğrencilerin İfadeler Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi (t-testi)	121
Tablo 27. Öğrencilerin İfadeler Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi	123
Tablo 28. Öğrencilerin İfadeler Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi	126
Tablo 29. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri	127
Tablo 30. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?	129
Tablo 31. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgi Kaynaklarınız Nelerdir?	131
Tablo 32. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili Verilen İfadeler Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı.....	132
Tablo 33. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadeler Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı.....	135
Tablo 34. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadeler Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı.....	138
Tablo 35. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadeler Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı.....	141
Tablo 36. Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyi.....	143
Tablo 37. Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyi.....	144
Tablo 38. Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadeler Katılma Düzeyi.....	145
Tablo 39. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri	146
Tablo 40. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri	148
Tablo 41. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri	149
Tablo 42. Okul Değişkenine Göre “Günümüzde Diğer Dinler Hakkında Bilgi Sahibi Olmak Zorunluluk Haline Gelmiştir” İfadesinin	

Karşılaştırılması.....	151
Tablo 43. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dünya Barışına Katkıda Bulunur” İfadesinin Karşılaştırılması	152
Tablo 44. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersin Öğretilen Dinler Hakkında Bilgili Olmam Diğer Dinlere Karşı Hoşgörülü Olmamı Sağlar” İfadesinin Karşılaştırılması.....	153
Tablo 45. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İnancı Ne Olursa Olsun Herkesi Sevmeyi Öğretiyor” İfadesinin Karşılaştırılması.....	154
Tablo 46. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İslam Dinini Yaymak İçin Diğer Dinleri İyi Anlamamıza Neden Olmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	155
Tablo 47. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğrendiğim Bilgiler Kendi Dinimi Anlamayı Olumlu Yönde Etkiler” İfadesinin Karşılaştırılması.....	156
Tablo 48. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğrendiğim Bilgiler Dünyadaki Dinler Hakkında Önyargılarımı Azaltır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	157
Tablo 49. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Her İnsanın Kendi Dininin Dogru Olduğu İnancına Sahip Olduğunu Öğretmektedir” İfadesinin Karşılaştırılması.....	157
Tablo 50. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Özünün Vahiy Olduğu Öğretiliyor” İfadesinin Karşılaştırılması.....	158
Tablo 51. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Temel Ahlak Kurallarının Aynı Olduğu Öğretiliyor.” İfadesinin Karşılaştırılması.....	159
Tablo 52. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Ahlaklı Bir İnsanın Hangi Dinden Olursa Olsun Cennete Girebileceği Anlatılmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	160
Tablo 53. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Anlatılan Dinlerin Kaynağı İle İlgili Tartışmaları Anlamsız Buluyorum” İfadesinin Karşılaştırılması.....	161
Tablo 54. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Din ve Mitolojinin Birbirinden Farklı Olduğunu Ortaya Koyar” İfadesinin	

Karşılaştırılması.....	162
Tablo 55. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde İsa’nın Hristiyanların Tanrısı Olduğu Öğretilmektedir” İfadesinin Karşılaştırılması.....	163
Tablo 56. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Yahudilerin Lanetli Bir Kavim Olduğu Anlatılmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	164
Tablo 57. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Hinduların İneğe Tapan Sapıklar Olduğu Anlatılmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	165
Tablo 58. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin İnanç, İbadet ve Ahlak Kuralları Birbirinden Etkilenmiştir.” İfadesinin Karşılaştırılması.....	166
Tablo 59. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Kutsal Kitapları Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması.....	167
Tablo 60. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin İbadetleri ve İbadet Yerleri Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	168
Tablo 61. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Asya Dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması	169
Tablo 62. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Laikliği Savunmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	170
Tablo 63. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Derside Misyonerlik Faaliyetleri Vatikan Kilisesinin Bir Oyunu Olduğunu Öğretir” İfadesinin Karşılaştırılması	171
Tablo 64. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Göre Eğer Misyonerlik Böyle Devam Ederse Türkiye’de Çok Sayıda İnsan Hristiyan Olacaktır” İfadesinin Karşılaştırılması	172
Tablo 65. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dinler Arası Diyalogun Müslümanların Zararına Olduğunu Ortaya Koymaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması.....	173

Tablo 66. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Tüm Dinler Hakikate Giden Birer Yoldur, Birinin Diğerine Üstünlüğü Olmadığı Öğretilir” İfadesinin Karşılaştırılması	174
Tablo 67. Okul Değişkenine Göre “Farklı Dinlere Mensup Kişilerin İnançlarını ve Kültürlerini Bilmek Kişiler Arasındaki İlişkileri Olumlu Yönde Etkiler” İfadesinin Karşılaştırılması	175
Tablo 68. Okul Değişkenine Göre “Farklı Dinlere Mensup İnsanların İbadetlerini Serbestçe Yapabilmelidirler” İfadesinin Karşılaştırılması	176
Tablo 69. Okul Değişkenine Göre “Farklı İnançdaki Öğrencilerin Sınıfınızda Veya Okulunuzda Okuması Dinler Arasındaki İlişkileri Olumlu Yönde Etkiler” İfadesinin Karşılaştırılması	177
Tablo 70. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Göre (Cuma, Cumartesi, Pazar vb.) Dinlerin Kutsal Günlerine Göre Toplumların Yaşam Şekline Göre Düzenlenmelidir” İfadesinin Karşılaştırılması	178
Tablo 71. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Ezan, Çan, vb. Gibi İbadete Çağrı Şekilleri Dini Çoğulculuk Açısından Zenginlik Olarak Değerlendirilmektedir” İfadesinin Karşılaştırılması	179
Tablo 72. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dini Sembollerin Her Yerde ve Zamanda Kullanılmasını Dini Çoğulculuk Açısından Zenginlik Olarak Değerlendirilmelidir” İfadesinin Karşılaştırılması	180
Tablo 73. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğretmenler İslam Dışındaki Dinleri Önyargılarla ve Taraflı Yaklaşımlarla Anlatmaktadırlar.” İfadesinin Karşılaştırılması	181
Tablo 74. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Öğretmenleri İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Değiller” İfadesinin Karşılaştırılması	182
Tablo 75. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Farklı İnançlardaki Öğretmenler Tarafından Anlatılması Daha Uygun Olur” İfadesinin Karşılaştırılması	183
Tablo 76. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabında Dinlerin Mezhepleri Hakkında Yeterli Bilgiler Anlatılmamaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması	184

Tablo 77. Okul Değişkenine “Göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabı Yeni Ortaya Çıkmış Dini Gruplar hakkında Gerekli Bilgiler İçermiyor.” İfadesinin Karşılaştırılması.....	185
Tablo 78. Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Yerine İslam Tarihi, Tefsir Hadis vb. Gibi Temel Dini Derslerin Öğretilmesi Daha İyi Olur” İfadesinin Karşılaştırılması.....	186
Tablo 79. Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi.....	187
Tablo 80. Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi.....	188
Tablo 81. Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi.....	189
Tablo 82. Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi.....	190
Tablo 83. Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	191
Tablo 84. Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	192
Tablo 85. Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	193
Tablo 86. Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	195
Tablo 87. Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	196
Tablo 88. Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi	198
Tablo 89. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi.....	199
Tablo 90. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi.....	200
Tablo 91. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi.....	200
Tablo 92. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi.....	201
Tablo 93. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi.....	202
Tablo 94. Öğrenci ve Öğretmenlerin Demografik Bilgilerinin Dağılımı	203
Tablo 95. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır? Lütfen Nedenini Bir Cümle İle Yazar mısınız?	207
Tablo 96. Dini Çoğulculuk Hakkında Ne Düşünüyorsunuz? Okulunuzda Farklı Dinlere Mensup Arkadaşlarınızın/Öğrencilerinizin Olmasını İster miydiniz?	212
Tablo 97. Eğer Farklı Bir Ülkede Yaşasaydınız O Ülkenin Eğitim Müfredatında Kendi Dininizin Öğretilmesini veya Öğretmeyi İster miydiniz?.....	218

Tablo 98. İmam Hatip Okullarında Hıristiyanlık ve Yahudilik Gibi Dinlerin Seçmeli Ders Olarak Okutulması Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?	222
Tablo 99. Dünyadaki Küreselleşme Bu Hızla Devam Ederse Dinlerin Geleceği ve Mensupları Arasındaki İletişimin Nasıl Olacağı Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?	229
Tablo 100. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Daha Verimli Olması İçin Önerileriniz Neler Olabilir?	237

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	92
Şekil 2. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı	92
Şekil 3. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin İmam Hatip Liselerinde Okutulması	95
Şekil 4. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinlerin İmam Hatip Liselerinde Öğretilmeli midir?	96
Şekil 5. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?.....	96
Şekil 6. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Kaynaklarınız Nelerdir?.....	98
Şekil 7. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri	128
Şekil 8. Öğretmenlerin Mezuniyet Durumuna Göre Dağılımı	128
Şekil 9. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?	129
Şekil 10. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler İmam Hatip Liselerinde Öğretilmeli midir?	130
Şekil 11. İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?.....	130
Şekil 12. Öğretmenlerin İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgi Kaynakları Nelerdir?	131
Şekil 13. Öğrenci ve Öğretmenlerin “NVİVO12” Programında Açık Uçlu Sorularının Kodlaması	204
Şekil 14. Öğrenci ve Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ve Dini Çoğulculukla İlgili Açık Uçlu Soruları.	205
Şekil 15. Öğrenciler, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ve Dini Çoğulculukla İlgili Cevapları	206
Şekil 16. Öğretmenler, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ve Dini Çoğulculukla İlgili Cevapları	206

EKLER LİSTESİ

	Sayfa
Ek 1. Öğrenci ve Öğretmen Anket Formları	274
Ek 2. İzin Belgesi	282

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1.Problem

Türk Milli Eğitim Sisteminde farklı dinlerin öğretimini konu edinen iki ders bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İlk ve Orta öğretimde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bazı konuları. İkincisi ise, İmam Hatip Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersidir. Yaptığımız literatür araştırmasında ülkemizde farklı dinlerin öğretimi ile ilgili müstakil bir çalışmayla karşılaşmadık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında akademik bir çalışmanın yapılmaması bizi bu çalışmaya yönelten öncelikli problem olmuştur. Bu derste, öğretilen dinler hakkında hazırlanan ders kitaplarının ve programlarının günümüz çoğulcu anlayışla uyumlu olup olmadığını ortaya koymak ve öğretilen bu farklı dinlerin öğrencilerin tutum ve davranışları üzerinde ne kadar etkili olup olmadığı üzerine olacaktır. Bu problemlerin çözümü için öncelikle Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları ve programları üzerinde literatür araştırması yaparak bu ders kitaplarının ve programlarının günümüz çoğulcu anlayışla hazırlanıp hazırlanmadığını ve bu derslerde öğretilen dinlerin öğrencilerin tutum ve davranışları üzerinde ne düzeyde etkili olduğu meselesi araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk açısından ampirik olarak incelenmesidir. Dolayısıyla İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin dini çoğulculuk tezleriyle uyumlu olup olmadığının sorgulanması amaçlanmaktadır.

Küreselleşmenin tetikleyip hızlandığı çoğulculuk olgusu toplumsal birçok soruna yol açmıştır. Bu sorunlarından biri de farklı dinlerin birlikte yaşama sorunudur. Farklı din ve inanç mensuplarının aynı şehri, aynı sokağı, aynı okulları, aynı işyerini ve hatta aynı mekânı paylaşan komşular olmuşlardır. Bu durumun doğal sonucu olarak birbirleriyle iyi geçinmek zorunda oldukları bir dünyada farklı din mensuplarının kendi

inançlarını ve diğer inançları nasıl algıladıkları çağımızda önemli bir mesele haline gelmiştir.

Günümüz dünyasında çeşitli dinsel geleneklerin mensuplarının barış içerisinde yaşamaları için karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde birbirleriyle diyalog kurmaları zorunluluk haline gelmiştir. Dinlerin birbiriyle iletişimi özellikle İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm gibi dinler daha huzurlu ve adil bir dünya inşa etmek için mensuplarına formüller sunmaktadır. Çünkü dinler sadece hayatın anlamını değil, aynı zamanda onun nasıl yaşanması gerektiğini bildiren yollar da göstermektedir.

Çağımızda egemen olan ulus devlet anlayışı dinlerin varlıklarını devam ettirmeleri ve nesilden nesile aktarılması için eğitim metotları geliştirmektedirler. Aynı zamanda farklı dinlerin bir arada yaşaması için çoğulcu anlayış teorileri geliştirmektedirler. Ülkemiz örgün eğitim sisteminde İslam dini ve diğer dinlerin öğretilmesi için iki ders bulunmaktadır. Bunlardan biri İlk ve Ortaöğretimde zorunlu ders olan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin bazı konuları. Bir diğer ise, İmam Hatip Liselerinde okutulan “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersidir. Bu derslerin programlarında ve kitaplarında İslam dinin kendi içindeki farklı yorumlarına ne kadar yer verdiği veya ne kadar objektif anlatıldığı, ülkemizde ve dünyada yaşayan farklı dinlerin program ve kitaplarda ne kadar yer verildiği ve diğer dinlerin ne kadar objektif kaynaklarından faydalanarak hazırlandığına dair bu programlar ve kitaplar incelenmiştir. Bu kitap ve programlarda bulunan bilgilerin İmam Hatip Lisesi öğrencileri ve öğretmenleri üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğunu ampirik bir yöntemle çözümlemeye çalıştık.

Ayrıca bu çalışmamızda, Din Eğitimi disiplininin faydalanarak İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders programlarında yer alacak olan konularda, dünyaki farklı dinler ve ülkemizdeki farklı mezhep, din, inanç, ideoloji veya dünya görüşlerine mensup insanların barış içerisinde bir arda yaşayabilmesi, bu farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözülmesi ve bu farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi için uzlaşa ve diyalog zemininde eğitim anlayışı gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızın, gelecekte hazırlanacak olan çoğulcu Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders programları ve kitaplarının hazırlanmasında ilham kaynağı olacağı kanaatindeyiz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, İmam Hatip Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk açısından incelemesini konu edinmektedir. Batı'da 20. Yüzyılın ilk dönemlerinde tartışılmaya başlanmış, günümüzde ve gelecekte bu meselenin küreselleşmeyle beraber daha yoğun bir şekilde teolojik, siyasi ve akademik çevrelerde tartışılmaya devam edeceği görülmektedir. Dini çoğulculuk meselesi üzerinde maalesef ülkemizde akademik camiada yeterli bir çalışma yapıldığı söylenemez. Oysaki, medeniyetlerin en önemli unsuru olan din olgusu sağlıklı zeminlerde tartışılmazsa insanlığın geleceğinde büyük kaosların yaşanabileceği söylenebilir. Eğer dinler sağlıklı yorumlanır ve tartışılır ise, dünya barışına ve medeniyet inşasına büyük katkı olacaktır. Bundan dolayı, dinler hakkında bilgi sahibi olmak farklı din mensuplarının birbirleri tanımaları önyargıları azaltacak ve birlikte yaşama arzusuna büyük katkı sağlayacaktır. Dini çoğulculuk olgusu gelecekte tartışılmaya devam edecektir. Ülkemizde de teolojik, siyasi ve akademik çevrelerde bu tartışmaların yapılması elzem bir meseledir. Bundan dolayı bu meselenin önemi bizim açımızdan kaçınılmazdır.

Dinlerin doğruluklarını ve yanlışlıklarını söz konusu etmeksizin, dinleri mevcut durumunu gerek teorik düzeyde gerekse tarihsel süreç içerisinde makul gören ve dinlerin yaşama hakkını kaçınılmaz olduğunu ileri süren dini çoğulculuk hakkında yapacağımız anket çalışması ile İmam Hatip Liselerinde okutulan "Karşılaştırmalı Dinler Tarihi" dersinde, diğer dinler hakkında verilen bilgilerin öğrenciler üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğunu anket uygulamasından eldeğimiz veri ve bulguların sonuçları ülkemizde bu dersi okumuş olan öğrencilerin ve bu dersi okutmuş olan öğretmenlerin farklı dinlere bakışı bize yeni bir perspektif sunacaktır.

Dinlerin varlıklarını devam ettirmeleri ve bu dinlerin nesilden nesile aktarılması için eğitim programları geliştirilmiştir. Bu programlarda farklı dinlerin bir arada yaşaması için çoğulcu yaklaşım teorileri ön plana çıkmıştır. Ülkemizde de farklı mezhep, din, inanç, ideoloji veya dünya görüşlerine mensup insanların barış içerisinde bir arada yaşayabilmesi, bu farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözülmesi, uzlaşma ve diyalog zemininde farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi için eğitim anlayışının gerekli olduğunu kaçınılmazdır. Bu çalışmamızla, bundan sonra hazırlanacak olan çoğulcu din eğitimi programlarında farklı dinlerin öğretimine dair yeni bakış açısı kazandıracağımız kanaatindeyiz.

Ayrıca 1966-2018 tarihleri arasında İmam Hatip Liselerinde okutulan 4 “Dinler Tarihi” ders kitabı 2 adet de “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” ders kitabı tespit ettik. Bu kitapların dini çoğulculuk açısından nasıl bir tekâmül geçirdiğine dair tespitler yapmaya çalıştık. Bu çalışmamızla gelecekte hazırlanacak olan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitaplarına büyük katkıları olacağı kanatindeyiz.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Çalışmamızda “dini çoğulculuk” ile “dini çeşitlilik” kavramlarından kaynaklı sınırlandırmalar olacaktır. Dinlerin teolojik ve felsefi tartışmaları “Dini çoğulculuk” kavramı hakkında özet bilgi verilecek. Dinlerin bir arada yaşamasından kaynaklı sorunlar ve problemler içinde “Dini çeşitlilik” kavramı üzerinde durulacaktır. Birlikte yaşama hakkında Türk Milli Eğitim Sisteminde okutulan “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersi öğrenci tutum ve davranışlarında “dini çoğulculuk” açısından ne kadar etkili olmuştur. Bu konuda anket çalışması yapılacaktır. Araştırma evrenimiz Adana ili merkez ve taşra ilçeleri, örneklemimiz İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ile İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders öğretmenleridir.

2. Çalışmamızda, 2017-2018 Eğitim Öğretim dönemi, Anadolu İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Öğretim Materyali ders kitabı esas alınmıştır. Bu kitap, Ekrem ÖZBEY, Eyüp KOÇ, Ahmet YAPICI, Ahmet TÜRKAN, Mehmet BAYDAŞ, İsa HEMİŞ, komisyonu tarafından hazırlanmış, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 08/06/2015 tarih ve 5841844 sayılı yazısı ile öğretim materyali olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 09/07/2015 tarih ve 7130793 sayılı onayıyla İmam Hatip son sınıf ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Anket sorularımız bu ders kitabı esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca 1966-2018 yılları arasında okutulmuş olan “Dinler Tarihi” ve “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” ders kitaplarından da faydalanılmıştır.

3. Bu çalışmada seçilen örneklemden kaynaklanan sınırlılıklar vardır. Çünkü elde edilen veriler bir grup üzerinde gerçekleştirilen bir ankete dayanmaktadır. Dolayısıyla başka gruplar üzerinde gerçekleştirilecek bir çalışmada farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bundan dolayı bu anket çalışmalarında ulaşılan sonuçları genelleme konusunda ihtiyatlı davranmak gerekir.

4. Aratırmamızın veri toplama araçları kapsamında kullanılan sorular ve değişkenlerle sınırlıdır. Zira farklı veri toplama araçlarıyla daha farklı sonuçlara ulaşabiliriz.

5. Açık uçlu sorular konu ile ilgili sorulardır. Ancak bu soruların yanıtlarına ilişkin bir öngörü yoktur. Yani ankette açık uçlu soruların olası yanıtları bulunamaz. Burada tüm yanıtlar cevaplıya bırakılmıştır. Bu tür soru biçimlerinde olumlu ve olumsuz yanıtlar vardır. Bu soruların olumlu yanı ankete katılanın vereceği yanıtların sınırlandırılmamış olmasıdır. Olumsuz yanı ise anketin yanıtlanmasının uzun zaman almasıdır. Ayrıca bu soruların kodlama zorluğu vardır. Bundan dolayı analizi çok zordur. Çalışmamızda açık uçlu sorulara verilen yanıtlardan ve bunların analizinden kaynaklanan zorluklar olacaktır. Bu zorlukları aşmak için verileri sınıflandırıp içerik analizleriyle çözümlemeden kaynaklı sınırlılıklar vardır.

6. Analiz teknikleriyle sınırlı.

7. Yapıldığı dönemle sınırlıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kavramsal Arka Plan

Farklı kültürlerin ve bu kültürlere mensup kişi ve grupların birbirine bakışını etkileyen unsurlardan biri de dindir. Özellikle büyük kültür coğrafyalarıyla uzun bir tarihsel etkileşim süreci yaşayan Hristiyanlık, Yahudilik, İslam, Budizm, Hinduizm gibi dinler bulundukları kültür coğrafyalarının anlam dünyasını etkileyerek onları dönüştürmüşlerdir. Bu dinler içinde yaşadıkları kültürlere mensup kimselerin anlam arayışlarını hayata bakışlarını, hakikate ilişkin algılarını şekillendirmişlerdir. Kültürleri şekillendiren ve kültürlerle şekillenen dinlerin özellikle o dinlerin hakikat anlayışlarının tanınması, anlaşılması günümüzde kaçınılmaz olmuştur. Her bir dinin hakikat ve kurtuluşa yönelik iddiaları vardır ve bu iddialar aynı zamanda o dinlerin mensupları için bir inanç nesnesidir. Bireyler kendi dinlerini, diğer dinlere göre bir değerlendirmeye tabi tutarlar. Her din, kendi hakikat ve kurtuluş reçetesini savunur. Ancak dinlerin hakikat ve kurtuluş reçeteleri birbiriyle örtüşmediği ya da çeliştiği bilenen bir gerçektir. Dinlerin, birbirinden farklı hakikat ve kurtuluş reçeteleri üzerinden birbirlerini olumsuzlaştırmaları, bu dinlere mensup kişilerin birbirine bakışını etkilemektedir. (Aydın-Osmanoğlu, 2015, s.73) İnsan ve toplumlar üzerinde bu kadar etkili olan din olgusu günümüzde de varlığını ve etkisini küreselleşmeyle beraber devam ettirmektedir. Dinlerin ve bu dinlerin mensuplarının birbirilerine bakışını yansıtan ve dinlerin hakikat iddiaları bağlamında dini dışlayıcılık (exclusivism), dini kapsayıcılık (inclusivism), dini çoğulculuk (religious pluralism) yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımları ayrı bir bölümde ele alacağız.

Dini çeşitlilik (religious plurality) ile ifade edilirken, dini çoğulculuk (religious pluralism) olarak tanımlanmıştır. Bu kavramlar birbirinden tamamen farklıdır. (Bkz. Aydın, 2005, s.129-148; Albayrak, 2005, s.62,64) Bu kavramlar literal anlamda zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Bu kavram kargaşasına meydan vermemek için bu kavramların nüanslarını izah ederek çalışmamızın sınırlarını çizmeye çalışacağız.

“Dini çeşitlilik”, dinlerin ontolojik gerçekliğinin kabul edilerek, dinlerin doğruluklarını ve yanlışlıklarını söz konusu etmeksizin, dinleri mevcut çokluğunu gerek teorik düzeyde gerekse tarihsel süreç içerisinde makul gören ve dinlerin yaşama hakkının

kaçınılmaz olduğunu ileri süren, aynı zamanda dini farklılıklara karşı hoşgörü gösterilmesi gerektiğini savunan bir anlayıştır (Locke, 1998, s.29).

“Dini Çoğulculuk” ise, dinlerin hakikat ve kurtuluş iddialarının bir üst yani aşkın bir potada yorumlamaya çalışan dinlerin çokluğunun aynı hakikatin ve gerçekliğin bir boyutu olduğunu ileri sürerek onu bir değere dönüştürmeye çalışan bir yaklaşımdır. (Arıcan, 2011, s.73) Aynı zamanda dini çoğulculuk dinlerin birbirinden farklı ve hatta çelişkili doğruluk değerlerini bir üst doğru etrafında toplama çabası olduğundan dolayı, dini çokluğun aksine dinlerin doğruluk iddialarını izafileştirmektir (Reçber, 2000, s.231)

“Dini çeşitlilik” ve “Dini çoğulculuk”un birbirinden farklı kavramlar olduklarını izah ettikten sonra biz çalışmamızda her iki kavram için gerekli izahatları yapmaya çalışacağız. Özellikle çalışmamızın ana konusu saha çalışması olduğu için dinlerin ötekine bakışı bizim için daha önemli bir anlam içermektedir. Dini çeşitlik, dinlerin pratikte ontolojik gerçekliğinin bir karşılığı iken, Dini çoğulculuk ise daha çok dinlerin ortak ve farklı fenomenleri, hakikat kurtuluş iddialarının mutlak hakikate ulaşma çabası olarak yorumlanmaktadır. “Dini Çeşitlilik” daha çok Din Sosyolojisi ve Din Eğitimi disiplinlerinin konusu olurken, “Dini Çoğulculuk” ise, dinlerin hakikat ve kurtuluş iddialarının felsefi ve teolojik tartışmalarıdır. Bu da Din Felsefesi’nin konusudur.

Dini çoğulculuk, hem felsefi hem de teolojik bir sorun olarak son yıllarda Batı dünyasında üzerinde en çok tartışma yapılan konulardandır. Dinlerin farklılığı veya çeşitliliği realite olarak görülmektedir. Bu çoğulculuk teist inançtan politeist inanca kadar uzamaktadır. Dinler arası farklılıkların olması bir vakıdır ve bu da aralarında asgari müşterekler bulmayı güçleştirmektedir. Dinlerin birbirlerinden farklı olmaları kadar bazı konularda ayrışması da olağandır. Dinlerin, doğruluğu ampirik olarak test edilmesi mümkün olmayan hakikat iddialarında bulunmaları, bu iddialarında çoğu zaman birbirleriyle çelişmesi yani bir yandan dinlerin metafizik farklılık ve çelişkileri diğer yandan müntesiplerinin kurtuluş meselesi, dinlerin çokluğunu bir sorun haline getirmektedir. (Arıcan, 2011, s.72) Dinlerin teori ve pratiklerinden kaynaklı tartışmaların yanı sıra küreselleşme ve göç dinlerin yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle küreselleşme ile birlikte insanların başka inanç sahipleriyle daha kolay karşılaşmaları ve modern teknolojinin sağladığı imkânlar sayesinde insanlar başka inanç ve kültürlerle daha kolay ve daha hızlı ulaşabilmeleri ve onlar hakkında detaylı bilgiler edinebilmektedirler. Bundan dolayı bu mesele sadece teolojik açıdan değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal açıdan da tartışılmaya başlamıştır. (Bkz. Kılıç, 2004, s.13-14; Arıcan, 2011, s.74).

Monoteist dinlerden önceki dönemlerde, mahalli inançların yaygın olduğu politeist toplumlarda dini çoğulculuk sadece ontolojik bir gerçeklik iken, monoteist dinlerin yeryüzüne yayılmasından sonra dini çoğulculuk tartışmaları başlamıştır. Monoteist dinler doğası gereği tek bir Tanrı'ya bağlanmayı temel ilke haline getirmişlerdir. Monoteist dinlerde tek bir Tanrı vardır ve o da kendisine ve âleme dair insanın bilmesi, inanması gereken doğru inançlar vahy edilerek bildirilmiştir. Vahy edilerek bildirilen bu inançlarla çelişen diğer inançların doğruluğu söz konusu olamaz, zira bütün doğru inançlar Tanrı tarafından bildirilmiştir. İşte bütün bu tartışmalar, genelde monoteist dinlere karşı özelde ise Hristiyanlığa karşı 18.yüzyılda başlayan aydınlanma çağında dini çoğulculuk tartışmaları dinin mahiyetine dair anlayışların farklılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. (Bkz. Acar, 2008, s. 1-16).

Dinin mahiyetine dair tartışmalar başlamadan önce farklı din mensupları aynı imparatorluk ve aynı siyasi otorite altında kapalı toplumlar olarak yaşamışlardır. Bunlar ihtiyaçlarından dolayı ilişkiler kurmuşlardır. Entelektüel ve dini ilişkiler sınırlı bir şekilde gerçekleşmiş, birbirlerinin dinleriyle fazla alakadar olmamışlardır. O devrin toplumlarında bugün olduğu gibi evrensel değer ve normlardan bahsetmek mümkün değildi. Küresel bir teolojiye de ihtiyaç duyulmamıştır. (Bkz. Alıcı, 2011, s.223-284).

Dinlerin, felsefi anlamda birbiriyle bağdaşmayan bir takım “hakikat” ve “kurtuluş” iddialarında bulunmaları, ayrıca dinlerin evrenin mahiyeti, kişinin geleceğine dair “hakikat” iddiaları birbiriyle uyumlu değildir. Bundan dolayı bir dine inanan kişi diğer dinleri yanlış kabul etmek zorunda kalıp ve diğer dini geleneklerin kurtuluş sağlamayacağını düşünmektedir. (Ward, 1990, s.1).

Felsefi anlamdaki dini çoğulculuk tartışmaları cevaplanması gereken birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. Tek dünya olmasına rağmen, niçin pek çok din vardır? Dünyada mevcut dinlerin hepsi Tanrı katında geçerli midir? Tüm dinler taraftarlarının Tanrı'yla doğru ilişki kurmasını sağlayabilmekte midir? Dinlerin çoğulluğunun ve farklılığının nedeni onların öğretilerinin farklılığı mı, yoksa söz konusu öğretilerin farklı sosyo-kültürel şartlarda ortaya çıkmış olması mıdır? Farklı din ve inanç mensuplarının birbirleriyle ilişkisi nasıl olmalıdır? Farklı din mensupları birbirlerinin dinsel geleneklerinden istifade edebilir mi? Herhangi bir dine inanan bir şahıs diğer dinleri reddederek bu dinlerden sadece bir tanesine bağlı kalabilir mi? Ya da dini hakikatleri belli bir dinin inancıyla tanımlamak ve sınırlandırmak mümkün müdür? Yoksa dinlerin farklı doğruluk iddialarına sahip olması ateistik veya agnostik iddialarını haklı

kılmakta mıdır? Dini çoğulculuk hakkındaki tartışmalar, bu sorulara cevap verebilme zemini yaratmıştır. (Aktürk, 2014, s.174).

Modernitenin hâkimiyetiyle beraber dinlerin mahiyeti ve mutlaklıkları sorgulanmaya başlandı. Bu anlamda seküler düşüncedeki bilim adamları dinin mahiyet ve tabiatını tespit etmek için ilkel kabile dinlerine yöneldiler. İlkel dinlerden hareketle dinlerin kaynağını sorgulamaya başladılar. Bazı batılı bilim adamları dinin varlığını ve kaynağını “Dini tecrübe”^{*} kavramıyla açıklamaya çalıştılar. Böylece dinlere entelektüel ilgi artmaya başladı. Bu ilgi, John Hick’in çoğulculuk hipotezi ile birlikte Batı düşüncesinde önemli bir mesele haline geldi. Böylece, dini çoğulculuk dinin pratik ve toplumsal gelişmeleri ve küreselleşmenin etkisiyle de gündemde kalmıştır. Batılı seküller düşüncedeki diğer bilim adamları ise, fenomenal dünyanın dışında ilahi bir “Hakikat” in varlığına inanmayanlar için dinlerin çokluğunu ve farklılığını kültürel zenginlik, çelişkilerini ise insan doğasının bir neticesi ve insan zihninin bir ürünü olarak gördüler. Tanrı’nın varlığını ontolojik olarak kabul etmedikleri için dinlerin çokluğu ve birbiriyle çelişen iddialarını da problem olarak görmemektedirler. (Bkz. Demirci, 2016, s.13-19; Aslan, 1998, s.143-163; Yılmaz, 2003, s. 232).

Dini çoğulculuk hipotezinin arka planına bakıldığında 18.Yüzyılda Batı’da yaşanmış olan aydınlanma çağı filozoflarından Kant’ın, bilginin sınırlarını duysal alanla sınırlaması ve varlık alanını Numen/Fenomen şeklinde iki kategoriye ayırması dini çoğulculuk tartışmalarında etkili olmuştur. Tanrı’nın varlığını içeren numen âlem kişilerin bilişsel kategorilerinin ötesindedir. Bu açıdan numen âleme ilişkin epistemik bir erişim söz konusu olamaz. Bu da Tanrı’nın ontolojik gerçekliği hakkındaki şüpheleri beraberinde getirmektedir. Kant’a göre ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı’nın varlığı düşünülür dünyaya ait olan kavramlardır. Saf akıl bu kavramların niteliğine ilişkin tam bir bilgiye sahip değildir. Yani, bu kavramlar akıl tarafından bilinen bilgiler değildir, transandantal düşüncelerdir. Bu kavramların ontolojik gerçekliğine ilişkin yeterli epistemik bir temeli yoktur. Söz konusu kavramların varlığı bir postulaya dayanır. Varlıkların görünen kısmı fenomenler âlemi olarak ifade edilmiştir. Bu alan insan aklı ve duygularının sınırları içindedir. (Bkz. Kant, 2009, s.49,55,56,64; Acar, 2014, s.307).

^{*} Dini tecrübe, genellikle dindar ve temiz kalpli olanların, normal yaşam seyri içinde olmayan ve ansızın meydana gelen, doğal sebeplerin sınırları çerçevesinde açıklanması zor hatta imkânsız olan, ancak tecrübeyi yaşayan ve anlatmaya çalışan biri için tabiatüstü bir dini kaynağa başvurulduğu zaman tatmin edici bir izahı yapılmış kabul edilen olağanüstü bir hal ve olay şeklinde tanımlanmıştır.(Bkz. Hakan, Hemşinli, Dini Tecrübenin Nesnelliği Üzerine, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, Erzurum.)

Aydınlanma çağında, dinin beşere ilişkin bir fenomen olarak görülmesi, ayrıca dini fenomenlerin din dışındaki fenomenler tarafından kullanılan metotlarla açıklanması, dini indirgemecilik anlayışını getirmiştir. Bu indirgemeci metotla Hristiyanlık, dinler için bir ölçüt haline getirilmiş, Hristiyanlık inançlarının Tanrı tarafından gönderilen tek ve hakiki bir din olduğu, diğer dinler ise Hristiyanlık karşısında batıl dinler olarak kabul edilmiştir. (Cox, 2004, s.11) Batı dünyasındaki bu indirgemeci anlayış, Hristiyanlığı dinlerin merkezi haline getirerek diğer dinleri ona göre değerlendirmiş ve Hristiyanlığı dinlerin hakikati ve doğruluk mihengi olarak kabul etmişlerdir.

Dini çoğulculuk, Batı aydınlanmasındaki dinin mahiyetinin tartışılmasıyla birlikte Hristiyanlığın kendi içinde Katoliklik ve Protestanlık diye iki farklı dinmiş gibi bölünmesi, aynı dini değerlere inanlar arasında köklü bir ayrılığın ortaya çıkarması, tarafların birinin diğeri hakkında nasıl bir yargıda bulunacağı önemli bir problem olarak kendini göstermiş ve günümüze kadar da tartışılan bir konu olmayı sürdürmüştür. Ancak bu problem Hristiyanlığın müstakil birer din nitelikli mezhepleri arasında çıkıp, 20. Yüzyılda çeşitli sebeplerle değişik batı ülkelerine göç eden farklı din mensupları problemin mahiyetini değiştirmiş ve bütün dinleri kapsayacak şekilde sınırları genişletilmiştir. (Kılıç, 2004, s.19).

Dini çoğulculuk tartışmaları teolojik anlamda dinler arası diyalogun da zeminini hazırlamıştır. Batı medeniyetinde 18. Yüzyılda ortaya çıkan Aydınlanma Çağı, 19 ve 20. Yüzyılda devam eden gerçeğin yapısını anlamadaki değişim, diyalogu sadece mümkün kılmamış aynı zamanda zorunluluk haline getirmiştir. (Swidler, 2013, s.21-35) Küreselleşmeyle beraber teolojik anlamda dinler arası diyalog meseleleri Batı’da dini düşüncüyü yönlendirir hale gelmiştir. (Bkz. Aslan, 2000, s.17-30).

18. ve 19. Yüzyıllardaki misyonerlik çalışmalarından bekledikleri verimi alamayan Protestan Kiliseleri 20. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hristiyan mesajını daha etkili bir şekilde Hristiyan olmayanlara tebliğ ederek onları Hristiyanlaştırmak için yeni yöntemler geliştirmek üzere çeşitli toplantı ve kongreler düzenleme yoluna gitmişlerdir. Batı Hristiyanlığı ilk defa kurumsal olarak Hristiyan olmayan dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına Hristiyan kurumların saygı göstermesini ve taraftarlarıyla diyaloga girilmesi gerektiğini kabul etmeye başlamışlardır. Roma Katolik Kilisesinin bu önemli girişiminden sonra 1948 yılında kiliselerin bir araya gelmesiyle kurulan “Dünya Kiliseler Birliği” de 1961 yılında inananlarını Hristiyan olmayanlarla ilişki kurmaya teşvik etmiştir. (Aydın, 2008, s.83).

Protestan Kiliseleri ve arkasından Roma Katolik Kilisesini, yeni gelişmelere özellikle de moderniteye adapte etmek ve bu şekilde Kiliseyi çağa uydurmak için 1962-1965 yılları arasında Katolik Hristiyanların düzenlediği II. Vatikan Konsilin’de kabul ettikleri “Nostra Aetate” (Kilisenin Hristiyan olmayanlarla ilişkisi deklarasyonu) adlı dokümanla Hristiyanları diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyaloga girmeye ve bu şekilde Hristiyan mesajını onlara daha verimli bir şekilde sunmaya çağırmışlardır. (Bkz. Aydın, 2008, s.291-292) Aynı zamanda bu konsilde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında asırlar boyu devam eden düşmanlıkların unutulması için çaba gösterilmesi istenmiştir. (Tümer-Küçük, 1993 s.397) Böylece, Hristiyan dünyanın iki resmi kurumu diğer dinsel geleneklere ve onların inanlarına yönelik düşmanca ve önyargılı eski tutum ve davranışlardan vazgeçerek onlarla diyalog kurmak istemişlerdir. (Bkz. Aydın, 2008, s.83-85).

Hristiyan dünyasının diyaloga yüklemiş olduğu anlam her ne kadar teolojik ve ideolojik olsa da, bugün inanan ve inanmayan tüm insanların karşı karşıya olduğu yoksulluk, sefalet, açlık, şiddet, adaletsizlik, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve dünyanın yenilenemez kaynaklarının hızla tüketilmesi gibi yaşamsal öneme sahip sorunlar çözüme kavuşturulmalı bu diyalog ortamlarında teolojik tartışmalardan daha ziyade pratik ve ortak sorunlar üzerinde durulmalıdır. Ortak beşeri sorunların çözümünde tüm dinsel gelenekler inananlarının işbirliği yapmaları gerektiği noktasından hareketle oluşturulacak gündem, dinler arası diyalog ortamının tesisi için bir zorunluluk arz etmektedir. (Bkz. Aydın, 2008, s. 329-331).

Küreselleşen dünyada değişen ve tekdüze hale gelen insanlık durumunu anlamak açısından günümüz diyalog çağında farklı din mensuplarının birbirleriyle ilişkileri bağlamında kendilerini ve kendi inançlarını anlamaları için gündem oluşturulmalı. Farklı din ve inanç mensuplarının sadece birer rakip değil, aynı zamanda aynı şehri, aynı sokağı, aynı işyerini ve hatta aynı mekânı paylaşan komşular oldukları gibi okullarda farklı inançları nasıl öğrenecekleri ve bu durumun doğal sonucu olarak birbirleriyle iyi geçinmek zorunda oldukları bir dünyada farklı din mensuplarının kendi inançlarını ve diğer inançlara karşı tutum ve davranışları nasıl olması gerektiği üzerine çaba gösterilmelidir. Son yıllarda baş döndürücü teknolojik gelişmeler ve hızlı iletişim imkânları sayesinde, dünyamız farklı dinsel geleneklere, inançlara kültürlere mensup kişilerin ilişki kurabilecekleri küresel bir köy halini almış, böylece inançları yerel kültür havzalarına ve mevcut coğrafi sınırlarına hapseden geleneksel tasavvurları ortadan kalkmış ve farklı dinsel gelenek mensupları birbirlerinin inançlarının mevcudiyetini ve

zenginliğinin farkına varmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak dogmatik iddialar ve katı misyonerlik ve davet yöntemleriyle diğer dinsel geleneklerin ve inançların üstesinden gelme düşüncesi, yerini karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı diyalojik ilişkiye bırakmalıdır. Aynı zamanda bu ilişki küreselleşmenin zıddı olan yerelliğin güçlenmesine sebep olmakta, birbirine benzeyen şehirlerin ve ülkelerin kurulmasını, insanların birbirine benzer tarzda giyinip benzer tarzda davranmasını sağlarken diğer taraftan etnik ve dini kimlikleri güçlendirerek yerel değerleri merkeze alan çeşitli dini akımların ve sosyal hareketlerin doğmasına sebep olmaktadır. Böylece farklı din mensuplarının birlikte yaşamaları zorunlu bir hale gelmiştir. (Bkz. Aydın-Turan, 2013, s.9-10).

Hakikat ve kurtuluş açısından farklı iddialara sahip dinlerin bulunduğu günümüz dünyasında dini çoğulculuk meselesi Hristiyanlık dini üzerinden tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmalar Hristiyanların diğer dinlere bakışının bir ürünüdür. (Özkan, 2015, s.8) Hristiyan teologlar erken dönemde dinleri çokluğunu ilk olarak rasyonalizm, romantizm, rölativizm, katolisizm, dialektik, diyalog vb. şeklinde tasnif etseler de bu tasnifler yeterince kabul görmemişlerdir. (Arıcan, 2011, s.75) Daha sonra, Alan Race, Hristiyan dinler teolojisindeki ana yönelimleri göstermek için dini dışlayıcılık, dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk kavramlarını kullanmıştır. Bu tasnif Hristiyanlıkla sınırlı olmaktan çıkıp, her dinin müntesiplerinin kendi bağlı bulunduğu dinin dışındaki dinlerin inançlarına gösterdiği tavrı ifade edecek şekilde genişletilerek kullanılmıştır. (Race, 1982, s.2) Hristiyan dinler teolojisinin ana yönelimleri için kullanılan bu tasnif üzerinden tartışılan, dini dışlayıcılık, dini kapsayıcılık, dini çoğulculuk kavramları, aynı zamanda çalışmamızın da temel felsefesini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımlar birbirlerine tepki olarak doğmuşlardır. Tanrı'yı bilmenin ve kurtuluşa ermenin tek bir yolu olduğunu savunan anlayışa karşı çoğulcu anlayış, Tanrı'ya ve kurtuluşa ulaşmanın birden fazla yolu olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımları sistematik bir şekilde ayrı ayrı açıklamaya çalışacağız.

Küreselleşmenin tetiklediği toplumsal çoğulculuktan kaynaklanan sorunlardan bir de dinlerin öğretilmesi meselesidir. İnsanın varoluşundan günümüze kadar hemen hemen her insan, resmi ya da gayr-i resmi yollarla yetişmekte olan nesle kendi din ve inançlarını öğretme gereği duymuştur. Ayrıca tarihten bugüne toplumlarda, farklı kurum ve organizasyonlar kurarak kendi din ve inançlarını yetişmekte olan nesle aktararak dinsel devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Bu, hem dini bir vecibe hem de toplumsal ve kültürel bir vazife olarak yapılmıştır. Böylece dinin farklı insanlara tebliğ edilmesi sosyo-

kültürel mirasın aktarımıyla sosyo-politik aidiyetlerin devamı sağlanmıştır. (Aydın-Osmanoğlu, 2015, s.151).

Farklı dinlere mensup kişi ve grupların bir arada barış içerisinde yaşamasına katkıda bulunması amacıyla din eğitimi modelleri geliştirilmiştir. Tüm dünyada insanları derinden etkileyen ve onları hem olumlu hem de olumsuz yönden yönlendirme potansiyeline sahip olan din olgusunun öğretime konu edilmesi birçok eğitim modelinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eğitim modelleri çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Dünyada din eğitim modelleri, şöyle tasnif edilmiştir: Mezhep/din eksenli yaklaşım, dersin konularını, belli bir din ve mezhep oluşturmaktadır. Temel eğitimdeki din dersleri her öğrencinin kendi inanç öğretilmesine uygun olarak düzenlenmesidir. Bu derslerde öğrenciler temel inanç, ibadet, ahlak esaslarını öğrendikleri gibi, aynı ders saati içerisinde dinlerin kutsal metinlerini de öğrenirler. Mezhep/din eksensiz mezhebe dayalı olmayan din eğitimi yaklaşımında dersler herhangi bir din, inanç ya da mezhebi esas almamakta, benimsetmek, sevdirmek gibi amaçları güdülmemekte, buna karşın daha sosyolojik ve vatandaşlık eksenlidir. Bu yaklaşımla yapılan din derslerinin programları, genelde devlet tarafından hazırlanmakta, öğretmenler de devletin laik eğitim kurumlarında yetişmektedir. Ancak, bu çeşit din dersleri, çoğunlukla ilgili ülke ya da bölgenin çoğunluğunun mensup olduğu dine göre o dinin öğretiminin ağırlıklı öğretildiği bir ders olarak uygulanabilmektedir. (Bkz. Aydın, 2007, s.7-51).

Tarihsel süreç içinde dinin öğretilmesine dair farklı anlayışlarda geliştirilmiştir. Bunlar, dini öğrenme, din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme anlayışlarıdır. Bu anlayışlardan dini öğrenmede, dinin öğretilmesindeki temel amaç belli bir dine, hatta o dinin belli mezhebine inanan bireyler yetiştirmek, dini inancın yoğunluğunu ve bu inanca dayalı etkinliklerin, ibadetlerin güçlendirilmesini sağlamaktır. Bu anlayış laikleşme sürecinin yoğun olarak yaşanması ve hem de bireylerin kendi dini değerleri dışındaki değerlerle yoğun olarak karşılaşmaya başlaması ile birlikte devletlerin eğitim amaçları ve bireyin ihtiyaçları ile çatışmalar ortaya çıkarmıştır. Din hakkında öğrenme, din eğitimi, belli bir dinin eğitimi olmaktan çıkar, tüm dinlerin birlikte toplumsal birer olgu olarak öğretime konu edildiği yapıya dönüşür. Bu anlayışın temel amacı, bireyin eğitimine katkı sağlamak, anlam dünyasına girmek ve ahlaki anlamda yeni değerler kazandırmaktır. Bunu yaparken de bir dine ve mezhebe bağlı kalmaz. Dinlerin somut değerlerinden faydalanır. Bir diğeri ise, dinden öğrenme anlayışı, eğitimsel değeri oldukça fazla olan ve öğrencilerin ihtiyaçlarını merkeze alan bir din eğitimi yaklaşımıdır. Dini öğrenme ile

dinden öğrenmenin temel farkı, dini öğrenmede öğrenciden, öğretilen dinin inanç ve uygulamalara katılması istenmesidir. Dinden öğrenmede ise, öğrenci ile dini içerik arasındaki mesafe korunur. Eğitim programını şekillendirmede belirgin unsur dini içerik yerine öğrencilerin hayatı ve dünyasıdır. (Bkz. Altaş, 2010, s.674-675; Bulut, 2010, s.70-72).

Ülkemizde, Osmanlı devletinden kalma eğitim kurumlarının gelenekselleşmiş programları, cumhuriyetin ilk yıllarındaki okullaşma sürecindeki eğitim programlarına eklenmiştir. Daha sonra 1926 Talim Terbiye Heyeti oluşturulmuş, bu heyetin çalışmaları neticesinde 1936 yılında hazırlanan okul programları modern bilim esaslarına göre hazırlanmış ve okullarda okutulmaya başlanmıştır. (Ergin, 1977, s.1785) Bu programdaki din eğitimi ilmi hâlcî din eğitimi anlayışı olarak isimlendirilmiştir. Ülkemizde din eğitiminden beklenen, öğretim sistemi içinde din öğretiminin çoğulcu bir yapıya kavuşturulmasıdır. Çoğulcu anlayış, toplumdaki farklı din ve dini anlayışların toplumun tümünü kapsayan bir değer sisteminin öğretim alanı içine dâhil edilmesidir. Din dersinin zorunlu hale getirilmesinden sonra din eğitimi anlayışında farklı anlayışların programları etkilediği bir dönem olmuştur. Din dersleri isminin yerini din kültürü adını alması ve yapılan anayasal düzenlemeler, İslam dini öğretimi yapılan dinlerden herhangi biri gibi algılanması sonucunu getirmiştir. Ancak bununla birlikte 1980 sonrası geliştirilen programlarda İslam dinin merkeze alındığı ve diğer dinlerin de objektif bir bakış açısıyla öğretime konu edildiği görülmektedir. İlk ve orta öğretim din dersi programlarında ilmi hâlcî nitelik korunmakla beraber, hem din hakkında öğrenme hem de dinden öğrenme anlayışı görmezden gelinmemektedir. (Bkz. Altaş, 2010, s.674-675).

Ülkemiz örgün eğitim sisteminde farklı dinlerin öğretilmesi hakkında iki ders bulunmaktadır. Bunlar İlk ve Ortaöğretimde okutulan zorunlu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin bazı konuları ve İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi”dir. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin Türk Milli Eğitim Sistemi içindeki yerini ve önemini anlayabilmek için Türk Milli Eğitim Sisteminin Genel Amaçları ve İmam Hatip Lisesi Meslek Derslerinin Öğretim programlarının amaç ve hedeflerinin bilinmesi gerekir. Türk Milli Eğitim Sisteminde Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı Türk Milli Eğitim Sisteminin genel amaçları* değişikçe

*1978 Türk Milli Eğitimi'nin Amaçları Milli Eğitim ülkümüz, Türk Milletinin bütün fertlerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur etrafında toplamak; milli, ahlaki, insani üstün değerlerini geliştirmek milletimizi hür düşünce, sosyal zihniyetle demokratik düzenin hâkim olduğu, kişisel teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik güzel sanatlar ve ekonomik bakımdan çağdaş uygarlığın yapıcı, seçkin bir ortağı haline getirmektedir. Bu ülküye ulaşmak

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin programı da değişmiştir. Yaptığımız literatür araştırmalarında örgün eğitimde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders kitapları, 1966-2019 tarihleri arasında dört Dinler Tarihi ders kitabı, iki Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabının okutulduğunu tespit ettik.

1. Ahmet KAHRAMAN'ın, Dinler Tarihi (İnsanın yaratılışındaki ilahi felsefe) ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığı 27/06/1966 Tarih ve 1410 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan 8088/9138 sayı ve 13.VI.1966 tarihli karar ile İmam-Hatip Liselerinin son sınıf ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitap İmam Hatip Liselerinde 1966-1971 yılları arasında okutulmuştur.

2. Mehmet AYDIN-Osman CİLACI, Dinler Tarihi Ders Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin 09/07/1980 Tarih, 3868 sayılı kararı ile İmam Hatip Lisesi son sınıflar için ders kitabı, bu kitap 1980-1994 yılına kadar İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmuştur.

3. Günay TÜMER- Abdurrahman KÜÇÜK, Dinler Tarihi, ders kitabı Milli Eğitim Talim Terbiye Kurulu, 23/01/1995 tarih ve 21 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş, Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın 16/03/1995 tarih ve 1575 sayılı İmam Hatip Son sınıfta okutulan ders kitabı, bu kitap 1995-2001 yılına kadar İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmuştur.

için her yaştakileri, eşit eğitim imkânları içinde istidat ve kabiliyetine göre en üstün seviyede yetiştirmek; milletimize ve insanlığa yararlı iyi ve verimli yurttaşlar haline getirmek; sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının uygulanması için gereken çeşitli vasıftaki insan gücünü hazırlamak milli eğitimin amacıdır. Bu sebeple, Milli eğitimin, yetişmesini sağlayacağı yurttaş tipi özellikle: 1. Türkiye Cumhuriyetinin, insan haklarına dayanan, milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, Türkiye devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün bulunduğunu bilir ve Türk milletinin bir ferdi olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar. 2. Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz devredilmez, vaz geçilmez temel hak ve hürriyetlerine sahip olduğunu; dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce felsefi inanç din ve mezhep ayrımı gözetilmek için sizin kanun önünde eşit bulunduğunu yaşama, maddi manevi varlığını geliştirme haklarına, kişi hürriyetine, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul eder. 3. Ailenin Türk toplumunun temeli olduğunu bilir ve ona değer verir. 4. Atatürk devrimlerine bağlıdır. 5. Kanunlara ve nizamla karşı saygılıdır. 6. Milli kaynakları korur, değerlendirir ve geliştirir. 1985 Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk milletinin fertlerini; 1. Atatürk inkılap ve ilkelerine anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan ve geliştiren ailesini vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türk Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir. 2. Beden, zihin, ahlak ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne geniş bir dünya görüşüne sahip insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı ve yaratıcı ve verimli bir kişilik olarak yetiştirmek. 3. İlgi ve istidat ve kabiliyetleri geliştirilerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak sureti ile hayata hazırlamak ve onların kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meleke sahibi olmalarını sağlamak. 4. Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek hızlandırmak ve nihayetinde Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı seçkin bir ortağı yapmaktır. 1985 Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları günümüzde kadar güncelliğini devam ettirmektedir.

4. Baki ADAM, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 17/05/2002 tarih ve 152 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın 17/06/2003 tarih ve 4668 sayılı onayıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitap 2002-2015 yılına kadar İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmuştur.

5. Örgün eğitimde okutulan bir diğer Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders kitabı, Ekrem ÖZBEY, Eyüp KOÇ, Ahmet YAPICI, Ahmet TÜRKAN, Mehmet BAYDAŞ, İsa HEMİŞ, komisyonu tarafından hazırlanmış, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 08/06/2015 tarih ve 5841844 sayılı yazısı ile öğretim materyali olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 09/07/2015 tarih ve 7130793 sayılı onayıyla İmam Hatip Lisesi son sınıf ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitap 2015-2018 yılına kadar İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmuştur.

6. Ali Osman KURT-Dursun Ali AYKIT, Dinler Tarihi ders kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının, 25/06/2018 tarih ve 12254648 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiştir, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 03/07/2018 tarih ve 12720148 sayılı onayıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitap 2018-2019 yılına kadar İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmaktadır.

Türk Milli Eğitim Sisteminin ilk sistemli ders programı ise 1978 yılında yapılmış, 1985 Eğitim Öğretim Programlarında özellik İmam Hatip Liselerinde okutulan meslek dersleri programlarında* kapsamlı bir program değişikliği yapılmıştır. 2004 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dâhil bütün derslerin müfredatı programları değiştirilmiştir. 2005 yılında Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı, 2006 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı, 2008 yılında da İmam Hatip Meslek dersleri öğretim programları yenilenmiştir.* Uluslararası politikalardaki değişim ve eğitim bilimi alanındaki yeni anlayışlar genelde Din Eğitimi, özelde ise farklı dinlerin

* 18.10.1984 gün ve 143 kurul kararı ile İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı öğretim programlarının kabulü, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 13.03.1984 gün ve 325, 20-prog. Şb. Md. 21-2121, 1984 gün ve 325. 20.Prog. Şb. Md.27-2948 sayılı yazıları ekinde gönderilip kurulumuzda son şekli verilen ve kurulumuzun 02.09.1983 tarih ve 145, 11.10.1983 gün ve 177 sayılı karalarıyla ile kabul edilen İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı haftalık ders dağılım çizelgelerinde yer alan derslerin öğretim programlarının, 13.12.1983 tarih ve 179 sayılı Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde kararnamenin 21 ve 42'nci maddeleri uyarınca incelenip onaylamak ve 1984-1985 öğretim yılında uygulamaya konulmak üzere Eğitim ve Öğretim Yüksek Kuruluna sunulması hususunun Bakanlık Makamının tasvibine arzı kararlaştırılmıştır.

*Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programı, MEB. TTK'nun 31.03. 2005 tarih ve 16 sayılı kararıyla, kabul edilmiş 2005-2006 öğretim yılında, İlköğretim, DKAB dersi öğretim programı MEB TTK'nun 28.12.2006 tarih ve 410 sayılı kararı ile kabul edilmiş, 2007-2008 öğretim yılında, İHL meslek dersleri öğretim programı TTK'nın 22.08.2008 tarih ve 152 sayılı kararıyla kabul edilmiş 2008-2009 öğretim yılında uygulamaya başlanmıştır.

öğretilmesi tartışmaları, ülkemizin iç dinamikleri de Din Eğitiminin amacı ve niteliği üzerinde düşünmeyi bir zorunluluk haline getirmiştir. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik süreci ülkemizi daha açık bir toplum haline getirmiştir. Din eğitimindeki bu değişim ve gelişmelerin bazı yansımalarını ülkemizde görmek mümkündür. Nitekim çoğulcu din dersi yönünde ilk program 2000 yılında değiştirilen İlköğretim programıyla yapılmıştır. Bu program dini anlayış ve pedagoji alanındaki yeni gelişmeleri dikkate alarak hazırlanmış ve bu modele “Ankara Modeli”^{*} denmiştir. Bu modelde, geleneksel din ve İslam anlayışları eleştirel olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve İslam öğretiminde ilmiyal merkezli yaklaşım yerine Kur'an merkezli bir İslam anlayışı esas alınmıştır. (Bulut, 2010, s.68) Din eğitiminde yapılan bu paradigmal değişimleri dikkate alarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden farklı dinlerin öğretilmesi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları ve programlarında çoğulculuk yansımalarını konu edineceğiz.

2.2. Temel Kavramlar

2.2.1. Dini Dışlayıcılık (Exclusivism)

Dini dışlayıcılık/tekercilik (exclusivism), hususiyetçilik (particularism), mutlaklık (absolutism) ve kısıtlayıcılık (restrictivism) gibi farklı yaklaşım ve anlama biçimleri olarak tartışılmıştır. (Köylü, 2018, s.33) dini çoğulculuk yaklaşımları arasında kiliseye en çok vurgu yapan yaklaşım olmasından dolayı bu yaklaşıma kilise-merkezli yaklaşım (ecclesiocentrism) da denir. (Alıcı, 2011, s.230) Ayrıca, dini dışlayıcılık, dinlerin ve bu dinlerin mensuplarının dinsel farklılıklara, dolayısıyla birbirlerine bakışını yansıtan en eskisi ve en yaygın olan yaklaşımdır. Dini dışlayıcılık, Klasik Hristiyanlık (Ortaçağ Hristiyanlık Dönemi) inancına göre, tek geçerli ve doğru din Hristiyanlıktır. Bu yaklaşıma göre sadece ve ancak Hristiyanlık sayesinde insanlar kurtuluşa erebilirler. Hristiyanlık dışındaki tüm dinler yanlış olduğuna göre ilahi kurtuluşa ermek isteyen

^{*} Yeni programlar pedagojik esneklik, eğitim sürecine ilişkin detaylı açıklama, öğrenen merkezlilik, sürece önem verme gibi pek çok açıdan eski programlara göre ileriye dönük önemli bir adımdır. Yeni programlarda temel alınan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı da çoğulcu bir din eğitimi yaklaşımlarına pedagojik olarak daha fazla imkân sağlamaktadır. Yeni DKAB programlarının din algısıyla ilgili temel argümanlarından biri mezheplerin tamamen insanî oluşumlar olduğu ve hiçbir mezhebin dinle özdeşleştirilemeyeceği vurgusudur. İslam'la ilgili bilgilerde Kur'an merkezli, mezhepler üstü bir yaklaşımın benimsendiği, kök değerlerin öne çıkarıldığı ifade edilerek toplumdaki farklı dinî anlayışların dinin özü ile ilgili olmayıp sosyal olgu olduğu belirtilmektedir. Bkz. İlköğretim DKAB öğretim Programları ve uygulama örneği (Ankara Modeli), MEB, İstanbul, 2001; Doğan-Altaş, (2004), “Ankara Modeli”, Din Öğretiminde Yeni Yöntem Tartışmalarında Kuramdan Uygulamaya: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları (Ankara Modeli), Değerler Eğitimi Dergisi, Say. 2 (5). s.23

herkesin yapacağı tek şey İsa'ya inanmak ve Hristiyan inancını benimsemektir. (Aydın-Osmanoğlu, 2015, s.74) Dini dışlayıcılıkta, iki temel ilke vardır. Bunlar doğru inançların kaynağı ve kurtuluşun nerede ve nasıl gerçekleşeceğidir. (Acar, 2014, s.292) Tanrı'nın kurtuluş için tek bir din gönderdiği, bu dinin tarihi olarak varoluşundan önce yaşayan insanlar bu seçilmiş dinin kapsamına yaklaştığı oranda kurtuluşa ulaşmış olarak kabul edilebilirler. Ancak söz konusu dinin ortaya çıkışından itibaren kurtuluş sınırlandırılmıştır. Hristiyanlıktan sonra hiçbir dinin geçerliliği kalmamıştır. Diğer dinlerin varoluş gerekçesi ise, sadece seçilmiş dinin doğruluğuna şahitlik etmektir. (Demirci, 2016, s.16).

Hristiyan dışlayıcılığı, Papa VIII. Boniface (1294-1303) "*Extra ecclesiam nulla salvo*" (kilise dışında bir kurtuluş yoktur.) ifadesini Hristiyanlar Ortaçağ boyunca "kurtuluş"un yalnızca Hristiyanlıkta olduğu fikrini savunmuşlardır. Bu dogma Hristiyan misyonerlerinin faaliyetleri için bir motivasyon kaynağı da olmuştur. (Bkz. Işık, 2006, s.73; Eren, 2016, s.88; Demirci, 2016, s.13-19).

Floransa Konsil'inde (1431) ise dışlayıcı yaklaşım şöyle ifade edilmiştir: "Katolik Kilisesi dışında, sadece Paganlar değil Yahudiler, Heretikler ve bölücüler de dâhil hiç kimse kurtulamaz; kilisenin dışında kalanlar şeytanın ve onun yardımcılarının hazırladığı sonsuz ateşte kalacaklardır. Ancak hayatları sona ermeden kiliseye katılırlarsa kurtuluşa hak kazanırlar." Bu yaklaşımın ilk savunucularına göre, ilahi realiteye gerçek anlamda cevap veren tek ve yegâne din Hristiyanlıktır. Sonuç olarak bu tutumun temel anlayışını, insanlığın kurtuluşunda Tanrı'nın rolü oluşturmaktadır. (Bkz. Acar, 2008, s.293; Arıcan, 2011, s.82) Diğer dinlerin kurtuluş imkânı reddedilmiş ve hakikatin sadece Hristiyanlıkta olduğu benimsenmiş ve bu görüş kilise tarafından katı bir şekilde kilise dışında kurtuluş yoktur ilkesi ile temellendirilmiştir. (Özkan, 2016, s. 82).

Katolik Kilisesi, II. Vatikan Konsili (1963-1965) ile tarihinde ilk defa dışlayıcı anlayışı biraz yumuşatarak diğer dinlerin mensuplarının da kurtuluşa ereceğini ifade etmeye başladı. II. Vatikan Konsili'nin deklarasyonunda kilisenin diğer dinlere ve mensuplarına karşı tavrı ise şöyle ifade edilmektedir: "Hristiyan olmayan dinlerin manevi ve ahlaki değerlerini tanıyor, saygı gösteriyor, onlarla diyaloga hazırlanıyor ve din hürriyetini savunmak, insanlık kardeşliğini tesis etmek, kültür, sosyal refah ve sivil iradeyi oluşturmak gibi hususlarda diyaloga girmek istiyorsak da dürüstlük bizi gerçek kanaatimizi açıkça ilan etmeye mecbur etmektedir; yegâne gerçek bir din vardır o da Hristiyanlıktır." (Bkz. Güngör, 2002, s. 152).

II. Vatikan Konsili'nde Papa II. John Paul (1978-2005)'ün ilk genelgesi olan Redemptor Hominis'de "hiçbir istisna olmaksızın herkesin İsa tarafından kurtarıldığını" söylenmektedir. Bunlara göre de İncil'le karşılaşmayan ya da onu kabul etmeyen insanlığın çoğunluğunu, Tanrı ebedi cezaya çarptıracaktır. (Hick, 2002, s.54) Bu yaklaşıma göre yeryüzünde sadece kişinin kendi inandığı din, biricik doğru dindir ve bunun dışındakilerin tamamı batıldır. Söz gelişi tekelci tutumla Hristiyanlığa bakılacak olursa, Hristiyanlık, Hristiyanlarla sınırlı tek ve biricik iman ve kurtuluşun olduğu bir inanç olarak tanımlanmıştır. Hristiyan dışlayıcılara göre cennet de sadece Hristiyan olanların gireceği bir yerdir. Dolayısıyla orası Hristiyanların tekelindedir. Bu anlayış yüzyıllardır özellikle Hristiyanlar tarafından savunulmuş ve bazı resmi kayıtlarla da kutsallaştırılmıştır. (Arıcan, 2011, s.82).

Hristiyanlık, dünya dinleri arasında kurucusu insan olarak kişileştirilmiş (enkarnasyon) bir Tanrı'nın olduğu tek dindir. Bundan dolayı bu din Tanrı'nın dinidir. Diğer bütün dinlerden üstündür. (Eren, 2016, s.89) Bu bağlamda dışlayıcılığın üstünlüğünün üç temel ögesi vardır: 1. Kitab-ı Mukaddes Tanrı'nın yazılı vahyi olduğu ve diğer dinlerin Kitab-ı Mukaddesteki inançlarla çelişen inançlarının yanlış olduğu, 2. Kurtuluşun ancak İsa aracılığıyla mümkün olduğu, 3. Tanrı'nın kurtarıcı lütfunun başka dinlerde bulunmadığı inancı. (Acar, 2014, s.292).

Hristiyanlık kendi tarihi boyunca dışlayıcı paradigmayı savunmuştur. Tanrı'ya dolayısıyla kurtuluşa götüren tek yol İsa Mesih'ten geçmektedir. Çünkü O, tüm diğer dinlerin ve inançların tek ölçütüdür. (Bkz. Hick, 2002, s.22-23) Bu görüşü savunan Hristiyanlar iddialarını temelde şu İncil ayetlerine dayandırmaktadırlar: "*İsa, ben tek yol, tek hakikat ve tek yaşamım, ben aracı olmadıkça kimse Baba'ya gelemmez*" (Yuhanna,14:6) "*Başka hiç kimse için kurtuluş yoktur. Çünkü göğün altında, insanlar arasında bizi kurtarabilecek verilmiş başka bir ad yoktur.*" (Resullerin İşleri, 4:12) Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın "*Hiç kimse Oğul'u tanımadan Baba'yı tanıyamaz ve Baba'yı bilmeden de Oğul'u bilemez ve ancak O kendini istediğine bildirecektir.*" (Matta, 11:27) Yeni Ahid'in bu ayetlerinden Hristiyanlığın kurtuluşa ulaştıran tek yol olduğu hükmüne varılmıştır. Ayrıca dini dışlayıcılığa Yeni Ahit'te en çok Pavlos'un mektuplarında rastlanmaktadır. (Race, 1982, s.40).

Yahudilik, dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk arasında bir yerde bulunur. Yahudiler, kendi dışındaki diğer dinleri tarihsel koşullara göre yorumlamışlardır.

Yahudiler Tevrat'ın Tekvin kitabının 10. Baktaki soy tablosunu* esas alarak diğer milletleri yetmişe ayırmışlardır. Bu milletler arasından doğru olanların kurtuluşunu kabul ederler. Yahudiler bedenen yaratılmanın gerçekleşmesinden önceki ruhlar âleminde Tanrı bütün insanlara Tevrat'ı vermeyi istemiştir, fakat hiçbir millet bunu kabul etmemiş yalnızca İsrail Oğulları emaneti devralmıştır. Böylece Tevrat'ı almayanlar diğerleri haline dönüşmüşlerdi. Diğerlerini o hale koyan başta yaptıkları bu hatadır buna rağmen kurtuluş kapısı onlara tamamen kapatılmış değildir. (Adam, 2001, s.70) Evrensel ahlak değerlerini temsil eden “Nuh’un Yedi Kanunu”* diğer milletleri (Gentile) kurtuluşa erdirecek bir düşünce geliştirmişlerdir. (Demirci, 2016, s.48).

Yahudilik etnik bir vasa sahiptir. Soy anneden geçer erkek içgüveysi gider, anaerkil bir yapıya sahiptir. Bu etnik anlayışın temellendirdiği teolojik çerçeve ise “*seçilmiş millet*” kavramıdır. Bu vasıflarından dolayı Yahudilikte, aktif bir misyonerlik olmamıştır. Fakat Helenistik dönemde pasif bir misyonerlik sistemi geliştirmişlerdir. Bazı Yahudilerin kabul etmemesine karşılık kendi rızasıyla Yahudiliği seçen veya ona sempatiyle bakan gruplar (God fearers) ortaya çıkmıştır. (Bkz. Demirci, 2016, s.20-22).

İslam’a göre ise, Hz. Muhammed vasıtasıyla tebliğ edilen müesses İslam, insanları Allah’a ve dolayısıyla kurtuluşa yani cennete ulaştıran tek mutlak yoldur. Çünkü O, Allah tarafından peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed’e tüm insanlık için vahy edilen en son ve en mükemmel dindir. Dolayısıyla bu dinin dışında olanlar için kurtuluşu erme ve cennete girme söz konusu değildir. Yani Allah tarafından kabul edilmek ve cennete girmek için tüm insanların mutlak surette Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen müesses İslam’ı kabul edip onun gereklerini yerine getirmek gerekir. (Hick, 2002, s.22-23) Bu dışlayıcı görüşü savunanlar iddialarını temelde şu Kur’an ayetlerine dayandırmaktadırlar: “*Allah katında din İslam’dır.*” (Al-i İmran, 19) “*Kim İslam’dan başka bir din ararsa, ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette kaybedenlerden olacaktır.*”

* Tabloya göre Yahudiler Hz. Nuh’un üç oğlu insanlığı Ham, Sam, Yafes soyundan yetmiş millete ayırmışlardır. Yafes’ten gelen uluslar Gom(Kimmerler), Madai (Medler),Yavan (İyonlar) Aşkenaz,(İskitler) Elişa ve Kittim (Kıbrıslılar) ve diğerleridir. (Tekvin10:2-4), Yafesiler, Ham’ın soyundan, Kuş (Habeşliler), Mizraim (Mısırlılar), ve Kenan halkı gelir. Filistinliler ve Giritlilerde Ham’ın soyuna bağlanır. Sam’ın soyundan gelenler, Eberin çocukları (İbraniler, Asurlular, Aramiler ve Araplardır. Elamlılar Sam’dan türemiş olarak gösterilir.

* Gentilerin (diğer milletlerin) statüsü Talmud’ta Avodah Zara’da (8/6), Tekvin (9/1-7), Tesniye (18/10-11) ve Jübile (7/20) dayandırılmaktadır. Bu kutsal metinlerde Nuh’un oğullarına verdiği emirler vardır.“canlı hayvan kanı içmemek, hadım etmemek, büyücülük ve falcılık türlerini icra etmek, doğruluğu korumak ve sürdürmek, utandırmamak, yaratıcıyı takdis etmek, anne babayı saymak, komşuyu sevmek, fuhuştan ve kirlilikten kötülükten uzak durmaktan oluşur.

(Al-i İmran, 85) “...Bugün sizin için dinimi mükemmelleştirdim ve size olan nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam’ı seçtim.” (Maide, 3)

Monoteist dinler genel olarak dışlayıcı bir tutum içindedir. Dışlayıcılık, yalnızca bir tek dinin kurtuluşa ulaştırabileceğini öngörür. Özü itibarıyla dinlerin çoğu politeist dinler hariç dışlayıcıdır. (Demirci, 2016, s.16-19) Politeist dinler ise, ölüm sonrası hayatı garanti altına alan geleneksel ritüellerle belirlendiği için esasta “Kurtuluş’u” bir problem olarak görmemişlerdir. Geçmişte din kitlesel değil, bireysel bir anlama sahip olduğu için kabile dinlerinin uzantısı olan politeist dinlerde doğaları gereği misyonerlik beklenemez. Bir politeistin kendi “kurtuluş” modelini bir başka kabileye empoze etmesi söz konusu olmaz iken, dini ve etnik yapının iç içe geçmiş olduğu bazı kabilelerde bir birlerine kendi ilahlarını dayata biliyorlardı. Burada bir kabileden yardım isteyen birinin o kabilenin himayesine girmesiyle o kabilenin ilahlarını da benimsemek durumunda kalabiliyordu. Monoteist dinlerde ise diğer dinlere bakışta birbirinden farklı anlayışları vardır. Bu dinlerin diğer dinler hakkındaki görüşlerini genellikle kutsal metinler belirlemektedir. (Demirci, 2016, s.15).

Sonuç olarak Dışlayıcı yaklaşım, öteki dinlere yönelik en negatif tavırlara sahip olan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım Hristiyanlığı mutlak doğru, İsa Mesih’i mutlak kurtarıcı ve Kitab-ı Mukaddes’i Tanrı hakkında bilgi veren tek kutsal metin gören, kurtuluşun Mesih yoluyla, Hristiyanlık yoluyla gerçekleşeceğine inanan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın savunucularına göre, diyalog yoluyla öteki din mensuplarının kurtuluşa ulaşması için çaba harcanmalıdır. Aynı zamanda geleneksel Hristiyan teolojisini en çok savunan ve tekrarlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım Batı’da bazı eleştirilere maruz kalmış ve bazı teologlar tarafında da tamamen reddedilmiş bazıları tarafından da kısmi revizyonlara tabi tutularak dini kapsayıcılık yaklaşımı geliştirilmiştir.

2.2.2. Dini Kapsayıcılık (İnclusivism)

Dini kapsayıcılık, dini dışlayıcılık ve dini çoğulculuk arasında bir yerde bulunur. (Bkz. Acar, 2014, s.298) Modern Hristiyan teolojisinde oldukça kabul gören bir anlayıştır. Dini kapsayıcılık, kurtuluşun sadece İsa Mesih’le gerçekleşeceği, buna rağmen, Tanrı bütün dünyayı yarattığını, İsa Mesih de bütün insanlık için öldüğüne ve Kutsal Ruh bütün yaratıklara hayat verdiğine göre bu kurtuluş bütün insanları kapsayıcıdır. Bundan dolayı bu anlayışa dini kapsayıcılık denir. (Yaran, 2018, s.77) Mesih öğretisine aşırı vurgu yapan bu anlayış, Tanrı, Mesih olmadan sadece bu dinler

aracılığıyla insanları kurtaramaz. İsa'nın Mesihliğini merkeze almakta ve kurtuluş için gerekli görmektedir. İsa aslında, öteki dinlerin derinliklerinde gizli kalmış değerlerin somut ve tarihsel tezahürüdür. Öteki dinlerin hakikat adına arayış içinde oldukları şey, İsa Mesih'ten başkası değildir. Dinler bütün problemlerini ancak İsa Mesih'le çözebilir. (Alıcı, 2011, s. 252).

Dini kapsayıcılık, diğer dinlerde manevi bir derinlik olduğunu kabul etmekle ve böylece onlarda ilahi bir unsur var olduğunu onaylamakla birlikte “kurtuluş” için yeterli olmadıklarını öngörür. Ayrıca diğer dinlerin kurtuluşa ulaştırabileceğini öngörürken yine de bunun ancak bir dinin diğerlerini az çok kendi rengine boyamakla başarılabileceğini kabul etmektedir. (Bkz. Demirci, 2016, s.13-19).

Dini kapsayıcılık, “diyalog çağı” olarak adlandırılan 1960'da sonra literal olarak benimsenmesinin oldukça zor olduğunu gören bazı teologların ve Roma Katolik kilise gibi resmi Hristiyan kurumlarının hem Tanrı'nın kurtarıcı planının evrensel olduğunu, hem de İsa Mesih'in söz konusu bu planın insanlığa sunulmasının tek bağlayıcı yol olduğu düşüncesini beraber ele alarak uzlaştırma gayretlerinin bir sonucu olarak kapsayıcılık denen anlayış ortaya çıkmıştır. (Bkz. Hick, 2002, s.24-25).

Dini kapsayıcılık, özellikle II. Vatikan konsilinde Hristiyanlığın resmi politikası olmuştur. Bu konsilin amacı İsa'nın mesajının diğer dinlerde bulunabileceği temasına dayalıdır. Bununla birlikte dini kapsayıcılık yalnızca modern Katolik teolojinin yorumu değil Ortodoks ve Protestan gelenekler de bu bir eğilime girmiştir. (Bkz. Demirci, 2016, s.13-19) Özellikle 19. Yüzyılda Protestan misyonerler “kilise dışında kurtuluş yoktur” inancını dönüştürerek Katolik mezhebinin mutlakçı tutumunu, mezhep düzeyinden din düzeyine çekmeye çalışmışlardır. (Eren, 2016, s.92) Katolik kilisesi, dini kapsayıcı yorumlarını Yeni Ahit'teki bazı pasajlara dayandırır. “*Tanrı'nın insanlar arasında ayrım yapmadığını, ama kendisinden korkan ve doğru olanı yapan kişiyi, ulusuna bakmak sizin kabul ettiğini gerçekten anlıyorum. Tanrı'nın herkesin Rabbi olan İsa Mesih aracılığıyla esenliği müjdeleyerek İsrail Oğulları'na ilettiği bildiriden haberiniz vardır.*” (Elçilerin İşleri, 10:34-36); “*Geçmiş çağlarda Tanrı, bütün ulusların kendi yollarından gitmelerine izin verdi.*” (Elçilerin İşleri, 14:16) “*Tanrı, bütün ulusları tek bir insandan türetti ve onları yeryüzünün dört bucağına yerleştirdi. Ulusların sürelerini ve yerleşecekleri bölgelerin sınırlarını da önceden saptadı. Bunu, kendisini arasınlar ve el yordamıyla da olsa bulabilsinler diye yaptı. Aslında Tanrı hiçbirinizden uzak değildir.*” (Elçilerin İşleri 17:25-27) özellikle Luka İncili bu konudaki esin kaynağı olarak kabul edilir. (Bkz. Demirci, 2016, s.13-19).

Dini kapsayıcılık, bir taraftan kişinin kendi geleneksel geleneklerine bağlı kalması, diğer taraftan da diğer dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına karşı dışlayıcı tutumdan kurtulup daha olumlu bir tavır takınması amacıyla geliştirilen bir anlayıştır. Bu anlayışın savunucularına göre, Tanrı'nın insanlık için öngördüğü kurtarıcı iradesi evrenselidir. Dolayısıyla sadece belli bir dinin mensupları değil, aynı zamanda diğer dinlerin mensupları da kurtuluşa ereceklerdir. Buna göre hakikat ve kurtuluş her dinsel gelenekte mevcuttur. Ancak her gelenekte şöyle veya böyle mevcut olan bu hakikat ve kurtuluş, gerçekte sadece tek bir bağlayıcı mutlak hakikatin kısmi yansımasıdır. (Bkz. Hick, 2002, s.24).

Tanrı'nın tüm insanlık için öngördüğü evrensel kurtuluş, her dinsel gelenekte mevcuttur. Ancak bu kurtuluş hangi dinsel gelenekte gerçekleşirse gerçekleşsin, daima İsa-Mesih sayesinde olacaktır. Çünkü o Tanrı'nın tek, nihai, eşsiz ve bağlayıcı vahyidir. O, hem nihai icra makamı, hem de asli nedendir. Diğer bir deyişle Yahudiliğin, Yahudilerin yaşamları için, İslam'ın Müslümanların yaşamları için, Hinduizm'in Hinduların yaşamları için ve Budizm'in Budistlerin yaşamları için olan kurtarıcı etkileri nihayetle gizli olarak faaliyet gösteren İsa-Mesih'in kurtarıcılık vasfından kaynaklanmaktadır. Yoksa söz konusu dinsel geleneklerin hiçbirisi İsa-Mesih'ten, Hristiyanlıktan bağımsız olarak kendi taraftarlarını kurtuluşa erdirmeye yetkisine sahip değillerdir. Çünkü bunlar mutlak hakikati değil de sadece onun kısmi yansımasını ihtiva etmektedir. (Bkz. Hick, 2002, s.24-25).

Yahudilikte de, İslam'a ve Hristiyanlığa yaklaşımında kısmen böyle bir bakış açısı görülmektedir. Çünkü onlara göre bu dinler, Yahudi olmayanları hem bu dünyada hem gelecekte mutluluğa ve kurtuluşa ulaştırabilirler. (Adam, 2002, s.159).

İslam dünyasında kapsayıcılığı andıracak çizgilerin Ortaçağlara kadar izi sürülebilir. Kelam uleması arasında insanın peygamberlerin mesajlarına erişmemiş olduğu zaman sorumlu olup olmadığı tartışmaları bu bağlamda tartışılmıştır. Kapsayıcı anlayış bir taraftan belli dinin inançlarının hak olduğu kabul edilmekle beraber bir taraftan da insanların hak dinin inançlarına bağlanmadaki sorumluluklarının tarihsel sosyal ve epistemolojik şartları dikkate almaktadır. (Acar, 2008, s.299) İmam Gazali'nin insanların sorumlu tutulması veya azaba uğratılması için onların içinde yaşadıkları tarihsel toplumsal şartların dikkate alınması gerektiği şekilde görüşleri kapsayıcı bir yaklaşımı ima etmektedir. (Bkz. Gazali, 1994, s.95-99) Kur'an-ı Kerim'de, kapsayıcı anlayışla örtüşen ayetler bulmak mümkündür. Bu ayetler içerisinde kapsayıcı tutumla ilgili en açık ifade şu ayettir. “*Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan*

kim ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir.” (Al-i İmran, 62).

Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Alman Katolik teolog Kral Rahner (1904-1984)'in “Anonim Hristiyanlık” diye bir kavram geliştirmiştir. Bu kavramla Rahner, iki temel inancı uzlaştırmaya çalışmıştır. Bir taraftan Hristiyanlığın mutlak bir din olduğuna inanmakta ve bu inancını korumak, diğer taraftan da Tanrı'nın bütün insanların kurtulmasını murat ettiğini düşünmektedir. Buna uygun bir teoloji ortaya koymaya çalışmıştır. Bu teolojiyi oluştururken, Hristiyan öncesi dönemin dindarlarının durumunu çıkış noktası olarak ele almıştır. Özellikle de Hristiyanlığı duymayanlar başta olmak üzere genelde tüm Hristiyan olmayan öteki din mensuplarının durumuna uygulamaya çalışmıştır. Ona göre Tanrı'nın Hristiyanlık öncesinde yaşamış olanlara göstermiş olduğu lütfu, Hz. İsa hakkında bir şey duymayanlara da gösterecektir. (Yaran, 2018, s.82).

Kapsayıcı yaklaşım hem dini dışlayıcılığın hem de dini çoğulculuğun eleştirisine maruz kalmıştır. Çoğulculara göre, Tanrı'nın herkesin tanrısı olduğundan ve rahmetinin her şeyi kuşattığından hareketle dışlayıcılığa yapılan eleştirilerin kapsayıcılık için de geçerli olduğudur. Dışlayıcılıktan farklı olarak kapsayıcılıkta, kendi kusuru olmaksızın hak dini benimsemeyen insanların kurtuluşa erişebileceği kabul edilmiştir. Kapsayıcı yaklaşımlarda özellikle teist dinlerin mensuplarına bir ölçüde kurtuluş kapısı açılrsa da teist olmayan dinlerin mensupları dışta bırakılmıştır. Yani Tanrı'nın sevgisi ve merhameti sınırlandırılmıştır. (Acar, 2014, s.303).

Kapsayıcılara göre, Hristiyanlık bütün insanlığa hitap eden mutlak bir dindir. Diğer dinler onunla aynı derecede ve eşit kabul edilmez. Hristiyanlık, teolojik açıdan herkesin kurtulmasını amaçlayan Tanrı iradesinin eseridir ve bu irade kendini Mesih'le ifade etmiştir. Başka dinlere mensup olan iman sahipleri, kalplerinin derinliklerinde Tanrı'nın rahmetini benimsedikleri için onlar kurtuluşa ereceklerdir. Bunlara “Anonim Hristiyanlar” denir. Kilise mensupları kendilerini seçilmiş kurtulmuş kullar, başka din mensuplarını ise günahkâr ve zavallılar olarak görmemeliler. Diğer dini toplumlar kilisenin öncü kuvvetleridirler. Bu dinlerin insanları gerçek Hristiyanlığa hazırlanmak gibi bir fonksiyonları vardır.

2.2.3. Dini Çoğulculuk (Pluralism)

Dini çoğulculuk, Batı düşünce tarihinde bu fikrin ilk önemli temsilcisi Alman Liberal Protestan teoloğu ve fikir adamı Ernst Troeltsch (1865-1923)'dir. O 1923 yılında yayımladığı “*The Place of Christianity Among the World Religion*” isimli makalesinde çoğulcu yaklaşımı savunmuştur. Çağdaşı sayılan Amerikalı Filozof William Hocking (1873-1966) 1932 yılında yayımladığı *Re-Thinking Mission* eserinde çoğulcu yaklaşım benimsediğini ifade etmiştir. Her iki dini düşünür de dinlerin tarihi ve kültürel rölativizminin var olduğunu, Hristiyanlığın diğer dinlere nispetle hiçbir zaman özel bir statü iddia edemeyeceğini ifade ediyorlardı. Daha sonra bu yaklaşım Arnold Toynbee (1889-1975) tarafında dile getirilmiştir. Din Fenomenolgu, Wilfred Cantwell Smith ise dini çoğulculuğu teolojik yorumlamadan ziyade antropolojik bir bakış açısıyla yorumlamış, Jonh Hick tarafından da sistemleştirilmiştir. (Bkz. Aslan, 1998 s.154;Acar, 2014, s.304; Alıcı, 2011, s.264-265).

Dini çoğulculuk, bütün dinlerin Tanrı'ya giden eşit yollar olduğu, dinlerin arasında özde herhangi bir farklılık yoktur. Bütün dinler doğrudur ve geçerlidir. Dinler arasındaki farklılık, onların Tanrı bilgisi ve tecrübesi konusunda sundukları metotlardır. (Adam, 2003, s.110) Tüm dinlerdeki Tanrı bilgisi göreceli ve kurtuluş sadece Tanrı'dan gelmektedir. Bu yüzden bu yaklaşıma, Tanrı'ya aşırı vurgusundan dolayı Tanrı-merkezcilik (teo-centricism) adı verilmektedir. (Alıcı, 2014, s.268).

Bu yaklaşımın savunucularına göre büyük dünya dinleri, “Nihai Aşkın Varlığa” ilişkin verilen farklı cevaplardır. Farklı dünya dinlerinin her biri kendi kutsal kitapları, manevi uygulamaları, dini tecrübe formları, inanç sistemleri, kurucuları, hayat tarzlarını ifade eden kültürel tarzlarıyla beraber karmaşık tarihi yapılar olarak her birinin farklı şekillerdeki tanıklık ettiği “Aşkın Varlığa” cevap teşkil eder. Bu anlayışa göre bütün dinlerin hedefi aynıdır. Bu hedef, kendi taraftarlarını “Ben-merkezcilikten” uzaklaştırarak onları “Tanrı-merkezciliği”ne ulaştırmaktır. (Bkz. Hick, 2002, s.26; Aydın, 2005, s.49; Kar, 2014, s.421-422) Bu yaklaşıma göre, mutlak ve ilahi bir hakikat vardır ve dinler “mutlak hakikate” ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollardır. Dolayısıyla bu yolların hangisi takip edilirse edilsin sonuçta kurtuluşa ulaşılır. (Demirci, 2016, s.13-19).

Dini çoğulculuğu, dini dışlayıcılıktan ve dini kapsayıcılıktan ayıran en temel vasıf, onun belli bir dine diğerlerinden üstün bir makam, ya da bir ölçü mertebesi vermemesi, hepsiyle eşit mesafede olmasıdır. Bu sebeple, ilahi vahyin dindeki yeri dini dışlayıcılıktan ve dini kapsayıcılıktan daha farklı bir hususiyete sahiptir. Dini dışlayıcılık ve Dini

kapsayıcılık yaklaşımında temel ilke, dinin vahye dayanması gerektiği, dinlerin doğruluk veya yanlışlığının, hak veya batıl oluşunun veya insanları kurtuluşa erdirip erdirmeyeceklerinin temelinde vahiy yoluyla bilinebileceğidir. Buna karşılık dini çoğulculukta belli bir dine ait vahyin, diğerlerinden daha farklı görülmemesi temel esastır. Dolayısıyla, dini çeşitlilik karşısında çoğulcu bir izah belli bir din içinde değil, dini zemin dışında yapılan bir izahdır. (Acar, 2014, s.304).

Dışlayıcı yaklaşımdan, kurtuluş ancak iki yolla başarılabilir. Bunlardan biri mistisizm, diğeri de ona taban tabana zıt olan rasyonalizmdir. Mistisizm sahip olduğu üst dil bütün dinlerdeki farklılıkları sembolik bir dil kullanarak merkezi bir potada eritmektedir. Böylece sembolik bir dille dinler arasındaki farklılıkları ve çelişkileri giderdiği söylenebilir. Böylece bütün dinlerin dili aynı olmakta ve dinler eşitlenmektedir. Bu anlayışla “kurtuluş” fikri herkese açık olduğu fikridir. İkinci yol ise rasyonalist bakış açısına göre dinler arasındaki farklılığın konjonktürel olmasıdır. Modern bilimin getirdiği yeni tarihi bulguların kutsal kitapların mahiyeti konusunda sunduğu tereddütler, hangi dine mensup olursa olsun herhangi bir inananın kendi dini yargılarını en üste koymasını engelleyecek derecede etkin olabilmektedir. (Bkz. Demirci, 2016, s.15-16).

Yahudilik, kapsayıcılık ve çoğulculuk arasında bir yerde durur. “Nuh’un yedi kanunu statüsünden dolayı kısmi olarak çoğulcu yaklaşım olduğu söylenebilir. İslam ise diğer dinlerde ilahi bir yan bulunduğunu kabul ediş mantığı Hristiyanlığinkinden farklıdır. İslam’a göre, diğer dinlerde ilahi unsur mevcut olmakla birlikte bu dinlerin geçerliliği geçmişte kalmıştır. (Demirci, 2016, s.17).

İslam dininde çoğulculuk, kapsayıcılıkla çoğulculuk arasında bir yerdedir. İmam-ı Matüridi bunu kısmi çoğulculuk olarak ele alır. Çoğulculuk ile kapsayıcılık iç içedir. Birinin bulunduğu yerde diğeri de bulunmak zorundadır. İmam-ı Matüridi din birleştirici şariat ise ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Bütün peygamberlerin dini bir ve aynı din olduğu, yani dinde değişiklik mümkün değildir. Yani Allah’ın varlığı ve birliği, ibadetlerin sadece O’na yapılacağı konusunda ilahi dinlerin ortak mesajı olduğu, peygamberlere gönderilen şariatların ise farklı olduğunu ifade etmiştir. İmam-ı Matüridi dinlerin farklı ve çok olması dini açıdan bakıldığında imtihan amaçlıdır. Dünyevi açıdan bakıldığında ise, peygamberlerin gönderildiği toplumların dil ve kültür farklılıklarından kaynaklanmaktadır. (Özcan, 2015)

Çoğulcu yaklaşıma göre, dinler aslında Tanrı’ya verilen farklı ama doğru cevaplardır. Dinlerin hakikat iddiaları sınırlıdır ve tek bir hakikatin farklı algılarıdır. Hristiyanlık mutlak ve eşsiz kurtuluş yolu değildir. İsa Mesih, sadece Hristiyanlar için

mutlak aracı ve kurtarıcıdır. Öteki dinlerde kendilerine özgü araçlara ve kurtarıcılara sahiptirler.

Geleneksel yaklaşımın çoğulculuk anlayışı, dini çoğulculuğu sistemleştiren John Hick'in görüşlerine yer vereceğiz. Ayrıca, dini çoğulculuğu farklı bir perspektifle yorumlayan Wilferd Cantwell Smith ile Paul F.Knitter, "Birleştirici çoğulculuk" ve "Göreceli hakikat" teorisini de ayrı bir başlık altında ele alacağız.

2.2.3.1. Geleneksel Yaklaşımın Dini Çoğulculuk Anlayışı

Gelenekçilik (traditionalism), dinlerin farklı yönleri bulunmakla birlikte özleri aynıdır ve her din kendi mensuplarını kurtuluşa götürür anlayışına sahiptirler. Gelenekçi yaklaşım dinlerin çokluğu ve bu çokluk içerisinde doğru ve geçerli olduğuna ilişkin temel görüşleri, dinlerin aşkın birliği şeklinde formüle edilen bir doktrindir. (Yılmaz, 2003, s.241) Gelenekçi yaklaşıma göre, insanoğlunun yeryüzündeki varlığından bu zamana kadar kaynağı vahye dayanan ezeli ve ebedi bir hikmetin (sophia perennis) var olduğunu ve bu hikmetin din, bilim, felsefe, sanat ve hatta günlük yaşayışı da içine alan "Gelenek" de kristalleştirildiğini ve bugünkü modern düşünce ve yaşayışın ortaya çıkardığı sosyal ve entelektüel krizlerin ancak "Gelenek" yeniden keşfiyle tedavi edileceğini iddia eden bir düşünce ve yaşayış biçimidir. (Aslan, 2010, s.85).

Gelenekçi yaklaşım, mutlak hakikat vardır ve bir tanedir. Bütün dinler bu mutlak hakikate ulaştıran ve onu bu açıdan eşit derecede temsil eden farklı yollar olarak görülmektedir. Bu bakımdan bu dinlerin hepsi kendisine bağlananları kurtuluşa götüren yollardır. (Yılmaz, 2003, s.233) Gelenekçi yaklaşım, eğer farklı dinler varsa bunun nedeni dinlerin farklı oluşu insanların farklı oluşuyla tamamen örtüşmektedir. Bir başka ifadeyle, eğer dinler doğru ise, alıcı durumda olan insanların farklılığına tamamen uygun olarak her defasında farklı dilleri konuşanın Tanrı olmasından dolayı doğrudur. Eğer dinler mutlak ve özelseler bunun nedeni her birinde Tanrı'nın ben diye hitap etmiş olmasıdır. (Schuon, 1997, s.149).

Dinlerin farklı olması farklı kaynaktan gelmiş olmalarına değil bilakis o kaynağın insanların farklılıklarını gözeterek dini gönderiyor olmasına bağlanmaktadır. Dolayısıyla dini hakikatler ve bunlar arasındaki farklılıklar, insanların farklı şart ve durumlarının sonucu olarak kendi uyarlamalarıyla oluşmamakta, gönderen ilahi iradenin bu şartlara uygun din göndermesiyle ortaya çıkmaktadır. Yani Tanrı öyle istediği için dinler farklıdır. Hatta her dinde zamanla çeşitli ekoller ortaya çıkarır ki bunlarda Allah tarafından vahye

konan boyutlardır. Din, bu sayede çeşitli psikolojik ve ruhi yaratılıştaki insanları bünyesinde toplamayı başarır. (Nasr, 1998, s.53).

Gelenekçiler, dinlerin çokluğunu ve her dinin ve geleneğin doğru kabul edilmesi gerektiğini, çünkü “Mutlak” zorunlu olarak herhangi bir düzeye indirgenmediği için O’nun tezahürleriyle karşılaştırmak gerekmektedir. İnsanların, kendi dinlerini, ahlaki öğretilerini ve ilahi yasa olarak vahy edilen kurallarını bizzat mutlak olarak değerlendirmemeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Bu kurallar bizzat “Mutlak” değil O’na götüren ayrı ayrı yollardır. Dolayısıyla “Mutlak” ile bağlantılı oldukları için doğrudurlar. Ve doğruya götüren “Göreceli Mutlak” tırlar. (Yılmaz, 2003, s.268) Dinlerin aynı “Hakikat”ı farklı formlarda ve farklı üsluplarda ifade etmeleri geleneksel ekol için bir problem değildir. Asıl problem dinler aynı hakikat hakkında farklı şeyler söylediği zaman ortaya çıkmaktadır. Mesela Hz. İsa’nın vasıfları ve son durumu hakkında İslam ile Hristiyanlığın birbiriyle çelişen doktrinlerini izah etmede zorlanmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Seyyid Hüseyin Nasr, Hz. İsa hakkında her iki dinin versiyonunun da doğruluğunu ve fakat bunu modern epistemolojinin sınırları içinde izah etmenin zor olduğunu iddia etmektedir. (Aslan, 1998, s.159).

Gelenekçi yaklaşım, “izafi mutlak” ve “semavi öz” kavramlarını yeni fonksiyonlar yükleyerek, dinlerin çokluğu meselesine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Sadece Tanrı mutlaktır. Ve bu, insanla vahiy yoluyla ilişki kurduğunda her toplumsal çerçevede farklı kutsal form ve anlamlar dünyası yaratır. Mesela İslam dünyasında “Kur’an” ve Hristiyan dünyasında “Logos” olarak Mesih, bizatihi mutlak olmadan mutlaklık ifade eder ve dolayısıyla da Tanrı’ya nispetle izafi mutlaktır. Eğer bir Hristiyan, Tanrı’yı “Mesih” veya “Logos” olarak görür ve doğru olarak inanırsa, bunu dini noktayı nazardan anlamamanın mümkün olduğunu ifade eder. Metafizik açısından bakıldığında, bunlar “izafi mutlak”tır ve sadece Tanrı’nın sonsuz zatı ve birliği bütün izafiliğin üstündedir. (Nasr, 2012, s.308).

Gelenekçiler, dinlerin farklılığını hem bir olgu hem de bir gereklilik olarak kabul etmektedirler. Ancak bu farklılığın dinlerin bozulmuş veya bütünüyle değiştirilmiş olmalarından kaynaklandığını reddetmektedirler. Çünkü dinlerin özünü oluşturan metafizik hakikati insani düzlemi aşan ebedi bir hakikat olarak görmektedirler. Zira onlara göre, bu metafizik hakikatleri koruyan hiçbir din ve gelenek bozulmaz. Dinlerin evrimsel bir şemaya uygun olarak tekâmül ettiklerini ve değiştiklerini kökten reddetmektedirler. Dinlerin tarih içerisinde gösterdikleri değişiklikler ise sadece bir ırkın veya belirli bir çağın şu ya da bu özel durumlarına şartlarına basit bir uyarlanması olarak

yorumlamaktadırlar. Böyle bir durumda bile doktrinin temelini hiçbir biçimde bozulmadığı ve değişmediği sadece biçimlerin farklılaştığını ileri sürmektedirler. (Guenon, 1995, s.79-80).

Dinlerdeki bu biçimsel değişiklikler de dünya tarihinde uygarlıkların adeta yaşayan organizmalar gibi tekrarlanan yaratılış, büyüme ve düşüş döngülerinden geçtiği göz önünde bulundurulduğundan daha da çeşitlilik gösterebilmektedir. Yani her gelenek hep aynı parlak dönemi yaşamamakta farklı dönemlerde farklı gelişmeler ve durumlara yeni bakış açılarıyla mukabele etmektedir. Ancak kendine özgü geleneksel niteliklerini sürdürebilmesi için ilkelerini koruması gerekmektedir. Bu sayede ortaya çıkan yeni durumlar medeniyetin bütünlüğü açısından bir sakınca oluşturmamaktadır. Çünkü bu ilkeler değişimin de bütünlüğe uyumlu olmasını sağlamaktadır. (Yılmaz, 2003, s.236).

Gelenekçiler, dinlerin farklı oldukları noktalara da vurgu yapmaktadır. Esasen din bilimleriyle ilgileneler genellikle bütün dinlerin aynı şeyleri söyleyip söylemedikleri veya aralarında çok yakın benzerlikler bulunup bulunmadığı ya da dinlerin sonuçta hangi ortak ilkelerde buluşturulabileceği konularını sürekli çözüme kavuşturmak istemişlerdir. Bazı araştırmacılar dinlerde benzer yönlerin, bazıları ise dinlerin özünün aynı olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. (Yılmaz, s.237-238).

Friedrich Heiler, büyük dinler arasında yaptığı karşılaştırmalı çalışmada bu gelenekler arasında büyük benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. İlahi hakikat gerçekliği, bu aşkın gerçeğin insanın kalbinde olması, adalet ve güzelliğin en yüksekte tutulması Tanrı sevgisi kurban ve murakabe, varlıkları sevmek ve son olarak da mutlak kurtuluşun yaşandığı ahiret ülkesini sevmektir. (Yılmaz, 2003, s.238) Dinlerdeki benzerliklerin ortaya konulmasında aralarındaki benzer yönleri oluşturan temel inanç ve değerlerin farklı ifade edilmesi, sembolik tasavvurlarla anlatılması ve benzerlikler yerine farklılıkların öne çıkarılması gibi bir takım engeller söz konusudur. Bunun yanında günümüz dünyasındaki mevcut aktüel durumlardan kaynaklanan özellikle siyasi etkenlerin dinler arasındaki benzerlik ve yakınlıkları sınırladığından bahsedilmektedir. (Küçük, 1998, s.35) Ancak dilin inceliklerine dikkat edildiğinde, görünüşte bir zıtlığın bile gerçek bir karşıtlığa işaret etmediği anlaşılabacaktır. (Watt, 2012, s.172) Bu bağlamda dinlerin ortak fenomenlerini araştırmaya yönelmiş dinler tarihçilerinin de, insanların manevi olarak bir ve aynı geleneği geliştirdiği sonucuna varmışlardır. (Demirci, 1997, s.89) Derinlemesine yapılan bu dini araştırmalar, dinlerin benzer yönlerinin farklı yönlerinden daha fazla olduğunu bize göstermektedir. Nitekim günümüzde dinlerin farklılığından daha çok, ortak noktalarını yakalayarak, onların ortak özlerini keşfetmenin

bir gereklilik haline geldiğine de dikkat çekilmektedir. (Küçük, 1998, s.35) Bu bakımdan dinler aynı bahçenin farklı çiçekleri olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre her çeşit çiçek, bahçenin zenginliğini sağlayan vazgeçilmez parçası olarak görüldüğünden değerlidir. Bütün bunlar dinlerdeki farklılıkları göz ardı etmekten ve yüzeysel benzerlikleri öne çıkarmaktan çok, özdeki anlamları yakalamaya çalışmaları için anlamlıdır. (Yılmaz, 2003, s.239).

İslam dünyasında dinler arasındaki farklar ortaya konulurken özellikle semavi dinlerin aynı kaynaktan geldiğine dikkat çekilmektedir. Bütün peygamberler kendinden önceki peygamberleri onaylamaları da bunu doğrulamaktadır. Ayrıca Hristiyanların ve Yahudilerin kendi dinlerini yaşamakta serbest bırakılmaları ve İslam peygamberinin, Hz. İbrahim'in ihya etmesi de bu dinlerin birbirleri hakkındaki uyumlu tabiatını göstermektedir. (Avani, 1997, s.76) Gelenekçi yaklaşım, İslam'ın bu yönlerini, evrensel oluşunun bir göstergesi olarak görmekte ve şöyle değerlendirmektedir: “Mekân itibariyle denilebilir ki İslam'ın argümanı tüm dinleri kapsayan normatif karakterdedir. Zira İslam tüm dinlerin asli perspektiflerini kabul eder; zaman itibariyle ise bu argüman mesajın devamlılığı yani Adem'den İsa'ya kadar tüm peygamberlerin Bir'e, yani Allah'a teslim oluşu demektir. Mekânda İslam birçokluk olarak görünürken, zamanda insanın yaratılışından bu yana gönderilen mesajın bir ihyası olarak tezahür eder” (Schuon, 1997, s.149).

Michel Valsan'a göre, İslam özelde geleneksel biçimin yasası değil, tüm geleneksel devrenin temel ve zaman aşımına uğramaz yasasını içermektedir. “Asla” yönelmiş tüm doğru yoldaki gelenekleri kapsamaktadır. Valsan, Muhammedi biçimiyle gelenek, temel gerçekliğin son devre koşullarında mükemmel bir yeniden yaşama geçirilişi ve tüm önceki geleneksel tarzların bilişimsel bir özetidir. (Valsan, 1995, s.161) Gelenekçiler, İslam dışında yaşayan diğer geleneklerin de insanları kurtuluşa götüreceği kanaatindedirler. Çünkü onlara göre asli gelenek sadece bir gelenekte yansımaz. Ezeli bir gelenek olarak düşünüldüğünde, ezeli olabilmesi için O'nun bütün geleneklerde yansımaları gerekmektedir. (Valsan, 1995, s.161).

Gelenekçi yaklaşım, dinler arasındaki gerçek benzerliğin ve anlaşma noktalarının temel olarak ancak kendi mistisizmlerinde bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir. (Lings, 1980, s.73) Burada dinlerin, hem birbirlerinden formel düzeyde farklı oluşları hem de her dinin tek tek kendi içinde de farklılaşmalarının ortaya çıkması mukadder olduğu dikkate alınmaktadır. Nitekim Hindistan'da kastlar ve benzeri sosyo-kültürel biçimlerin günümüzdeki çözülme karşısında nasıl ayakta kalabildikleri sorusunun cevabı da, bu

bütünlük arayışının tarihselleşmesinde ortaya çıkmaktadır. Böylece formel dini yapıların kaybolması doğal karşılanmakta çünkü dini din yapan özle ilgisinin bulunmamasıdır. (Valsan, 1995, s.153).

Dini çoğulculuk açısından, dinlerini bu yapılarının asli olmaması önem taşımakla birlikte gelenekçiler tek bir geleneksel tarzın herkesin bakış açısı olması gerektiğine de karşı çıkmışlardır. Her ne kadar onlar çoğunluğun ufkunun, kendi geleneklerinin tarzı içinde sınırlandırılmış ve yerel denebilecek bir bakış açısı içine kapanmış olmalarını normal görseler de bunun bütün insanların bakışını yansıtan birliğin iddiasını reddetmişlerdir. Çünkü içerdiği sınırlamalarla tüm bu bakış açısı, geleneklerin temelindeki birliğin bilincine varmış olanların bakış açısını yansıtmaktadırlar. (Guenon, 2000, s.132) Eğer var olan bütün geleneksel biçimler eş zamanlı olarak geçerli ve doğru olduğu kabul edilirse, bu durumda birçok geleneksel biçim de aynı zamanda insanları gerçeğe ulaştırabilecek bir yol olarak yaşayabilmektedir. (Valsan, 1995, s.23) Dolayısıyla Gelenekçiler için tam olarak bir dini yaşamak bütün dinleri yaşamak demektir. Ancak bu kesinlikle dinlerin karışımından yeni bir din oluşturmak demek değildir. Her din kendi bütünlüğü ve orijinalliği içinde algılanmalı ve yaşatılmalıdır. (Nasr, 1995, s.212).

John Hick'in çoğulculuk anlayışı ile gelenekçi ekolün çoğulculuk anlayışını mukayese ettiğimizde, Gelenekçiler'de "Mutlak Hakikat" tektir ve değişmezdir. O halde neden birbirlerinden farklı dinler aynı mutlak hakikati ifade ettiklerini iddia ediyorlar? Bu soruya gelenekçiler şöyle cevap vermektedirler: "Mutlak Hakikat" değişmez, fakat o kendini farklı zamanlarda ve farklı kültürler içinde farklı formlarda ifade eder. Başka bir ifadeyle, "Mutlak", mutlak olmayan dünyaya sınırsız mutlaklığıyla sığmaz. Bizimle ilişki kurabilmek için mutlaka bir forma, bir ifade biçimine, bir üsluba ve doktrine bürünmesi gerekir. Gelenekçi yaklaşım, dinleri sadece birer form olarak kabul etmez. Zira gelenekçi yaklaşım formların ötesinde bir de ilahi özün varlığından söz etmektedir. Dolayısıyla bu ekol dinlerin zahirde değil, batında aranması gerektiğini savunur. Hick ile Gelenekçi yaklaşım arasındaki en önemli fark Hick farklılığın kaynağını insani tecrübesinde bulur ve çoğulculuğa tümevarım yöntemiyle ulaşır. Bu noktada belirleyici unsur insandır. Gelenekçi yaklaşım ise çoğulculuğun kaynağında mutlak hakikat vardır. Bizzat mutlak hakikat kendisini farklı formlarda ifşa ediyor. Bu anlayış felsefi olmaktan çok dini bir karakter taşır. (Eren, 2016, s.114).

2.2.3.2. John Hick'in Dini Çoğulculuk Anlayışı

Dini çoğulculuğu sistemleştiren John Hick (1922-2012)'tir. O bu paradigmayı savunan en önemli filozof ve teologdur. Evanjelik bir cemaate mensup olan John Hick, 1982 yılından itibaren California Calremont School of Theology'de dini çoğulculukla ilgili dersler vermiş ve bu konuda sayısız makale ve pek çok kitap yazmıştır. Hick ilk dönem eserlerinde geleneksel teolojik konuları ele almış, daha sonra onun ilgi alanı Tanrı'nın İsa'da eşsizliği olmuştur. Ona göre, İsa'nın eşsizliğine dair geleneksel Hristiyan görüşleri, farklı dinlere mensup bir ortamda yaşamak isteyen insanların tümüne zarar verecektir. Böylece, “Mesih-merkezli” bir anlayıştan “Tanrı-Merkezli” bir anlayışa yönelmiştir. (Alıcı, 2011, s.269).

Hick dini çoğulculuğa yönelten en önemli faktör büyük dinlerin ibadet anlayışlarının ardındaki aşkın birliktir. (Alıcı, 2011, s.269) Bunun yanında insanların kendi inançlarını çoğunlukla miras yoluyla alması, dinlerdeki farklılıkların öze değil fenomenlerine bağlı olması yine ibadetlerin halüsinasyon uğruna değil gerçekten var olduğuna inanılan bir varlık için yapılması, çoğu dinin kendi inananını müspet yönde değiştirmesi, Hick'in düşüncelerini geliştirmesinde etkili olmuştur. O, dinlerdeki mutlakçılık anlayışını da tenkit eder. Ona göre mutlakçılık, bir inancın kendisiyle uyuşmayan öteki inanç sistemlerinin batıl olduğunu savunmasıdır. Eğer mutlakçılık doğru olsaydı, onu teyit edecek bir çok ampirik kanıt bulunabilirdi. (Eren, 2016, s.118).

John Hick, dini çoğulculuk için üç temel gerekçe ileri sürmüştür. 1.Evren dini bakımdan müphemdir. 2. Dini tecrübe dini inançları benimseme hakkını temin eder ama belli bir dini inancın doğruluğunu temin edemez. 3. Din dilinin karakteri. (Yazoğlu-Aydeniz, 2006, s.28-29) Ayrıca, Hick çoğulcu teorisini üç temel unsura dayandırır. 1. Dinlerin öğrettiği gayri şahsi mutlakların ötesinde bulunan “Bizatihi Gerçek” kavramı 2. Dini öğretilerin efsanevi anlamda doğru olduğu 3. “Ben-Merkezcilik”ten, “Gerçek-Merkezcilik”e dönüşüm anlamındaki kurtuluş tasavvuru. Hick, muhtelif dinler de öğretilen şahsi ilah ve gayri şahsi mutlak öğretilerin hepsinin ötesinde bir “Bizatihi Gerçek” vaaz etmesidir. Dinlerdeki şahsi ilahi tasavvurlarının hakiki anlamda hepsinin aynı şekilde doğru kabul edilmesi mümkün değildir. Zira dinen nihai olan şey teist geleneklerde şahsi bir şeyse, teist olmayan dini geleneklerde tasvir edildiği şekliyle gayri şahsi bir şey olamaz. Teist ve teist olmayan dini geleneklerden herhangi birindeki ilah ya da mutlak tasavvuru dini tecrübenin nihai zemini ise, diğerleri sahte ya da batıl inançlar olacaktır. Hick, farklı dinlerin kutsal yahut ilah öğretilerine eşit bir uzaklıkta

bulunduğunu ve o dini öğretileri hayal mahsulü olmaktan çıkararak bir dayanak olarak “Bizatihi Gerçek” i kastetmiştir. (Acar, 2014, s.307).

Hick’e göre, dinlerin çoğulculuğunun ve “Hakk” karşısında birbirleriyle çelişkili anlayışlara sahip olmalarının ana sebebi, Hakk’a doğrudan ve tam olarak nüfuz edememeleridir. Hakk konusundaki tüm beşeri algılar, tek tek ona bakan ve kavramsal mercekle hükmündeki farklı dini geleneklerin ürünüdür. Böylece o, hipotezlerini teist bağlamda inceler ve bu yaklaşımla dinlerin somut Tanrı inançlarını izah eder. “Yahve”, “Göksel Baba”, “Allah” gibi kavramlar, evrensel ilahi mevcudiyetin ortak sonucu olup, bir dinden tarihsel olarak teşekkül eder. Böylece “Yahve”, “Göksel Baba”, “Allah”, “Şiva” Hakk’ın farklı ama doğru tecellileridir. Ancak Hick’e göre, onlar yine de beşeri algılar olarak objektif değildir. Ona göre Tanrı hakkındaki dini inançlar, kısmen Hakk’ın tecrübe edilmesinden kısmen de dindarların kendi tahayyüllerinden ileri gelmektedir. Hakk’ın zat ve gayr-ı zat olarak farklı algılanışları dalgalar ve parçacıklar şeklindeki ışığın iki algılanma yoluna benzer. Dinler arasında görülen farklılıklar, aslında tarihsel ve kültürel şartların sebep olduğu farklı algılamalardan öte bir şey değildir. Her din, bu kültürü yansıtan ve o kültüre ait olan bir insanın cevabı olduğundan, Mesele Hristiyanlık Batı kültürüne, Hinduizm Hint kültürüne aittir. (Alıcı, 2011, s.269).

Hick dinlerin ilahiliğini gösteren bazı kriterlerin var olduğunu şöyle ifade eder. 1. Dinlerde derin bir mistik yaşamın var olması, diğer bir ifadeyle eğer bir dinin gerçek azizleri ve mistikleri var ise bu durum o dinin hak olduğunun en önemli delilidir. 2. Hak dinler bağlılarını “Ben Merkezli” bir hayat biçiminden “Hak Merkezli” hayat anlayışına ulaştırır. 3. Hak dinler ortak ve evrensel ahlaki prensiplere kaynaklık etmekle kalmaz, aynı zamanda onların, uygulayacağı bir mekanizmayı da oluştururlar 4. Tarihi sürecin bizzat kendisi hak olanları olmayanlardan ayıran önemli bir testtir. (Demirci, 2016, s.18-19).

Dini çoğulculukta kurtuluş meselesine Hick, dinler mutlak ve aşkın numenal varlığın fenomenal yansımaları olduğu için bu dinlerin her biri doğrudur veya bunlara inanan kurtuluşa erecektir. Ancak Hick kurtuluşu, insanın varoluşunun gerçekliğin hakiki yapısından uzaklaşmış durumunun, çok köklü bir şekilde gerçeklikle uyumlu olan daha iyi bir hale dönüşmesi olarak tanımlanmıştır. Hick, kurtuluşu, insanın varoluşunun “Ben-Merkezcilik”ten “Gerçeklik-Merkezciliğe” dönüşümüdür. Yani inanani bencillikten uzaklaştırıp, onların kendini kutsal olana adanması ve ahlaken olgunlaşması anlamına gelmektedir. Hick, hiçbir dinin kavramsal çerçevesine mahkum olmadan, kurtuluşun bütün dinler için geçerli olacağını ifade etmektedir. Örneğin, bir Müslüman için kurtuluş

Allah'ın rızasını kazanıp cennete girmektir. Bir Hıristiyan içinse kurtuluş, İsa'nın çarmıha gerilerek aslı günaha kefareti ödemesi sayesinde Tanrı tarafından bağışlanmaktır. Bu iki kurtuluş tasavvuru birbirine yakın olsa da birbirlerinden farklıdır. Kişisel bir Tanrı inancına sahip olmayan dinlerdeki kurtuluş inancı bunlardan çok daha farklı olacaktır. Farklı dinler farklı kurtuluş inançları öngörürken, tek bir kurtuluşu bütün insanlara geçerli saymak çoğulcu bir yaklaşım olamayacağı Hick tarafından savunulmuştur. (Bkz. Demirci, 2016, s.18-19; Acar, 2014, s.308).

Hick, Tanrı'ya verilen cevaplar olarak dinlerin bu kadar çok oluşunu Mevlana'nın "İşıklar farklı ama ışık aynıdır." sözü gibi mistik referanslardan alıntılar yaparak temellendirmeye çalışır. Nitekim kendi görüşlerini savunmak için Kopernik teorisi gibi bir tez ortaya atmıştır. Ona göre tüm dinler, Tanrı etrafında, Güneş'in etrafındaki gezegenler gibi dönmektedirler. Hıristiyanlık dünyayı evrenin merkezinde gören Batlamyus teorisi gibi kendini merkezde görmekten vazgeçmeli ve Kopernik tezi gibi Tanrı'yı merkeze alan anlayışa dönmelidir. Böylece John Hick, kurmuş olduğu bu "Tanrı-Merkezli" tezinde dinleri, tek bir ilahi "Hakikat"e verilen farklı cevaplar şeklinde özetlemektedir. Büyük dinler ona göre bu nihai "Hakikat"ı tecrübe eden, algılayan ve fiiliyatta canlı bir bağ kuran farklı yollardır. Hick bu gerçekliğe, arapça terim kullanarak "Hakk" (The Real) demektir. O, dinlerin "Aşkın Varlığı" verdiği farklı bazen çelişkili yanıtları izah etmek için İmmenüel Kant'ta başvurur. Çünkü Kant, bizzat kendinde var olan bir varlık (numen) ile böyle algılanan aynı varlık (fenomen) arasındaki ayrımı başarmış bir filozoftur. Hick Kant'ın bu ayrımını din fenomenlerine uygular ve fiilen var olan "Hakk" ile belli bir dini gelenekte ortaya çıkan ve bir birey tarafından algılanan "Hakk" ayrımını geliştirir. Paul Tillich, Tanrı (God), Tanrı-ötesi Tanrı (God beyond God) şeklinde ifade ettiğini söyleyen Hick, Müslüman sofilerin "tarih içinde bilinen" Tanrı ile sonsuz hakikat olan "Tanrı"yı ayırmalarının da benzer gerçekliği ifade ettiğini belirtir. (Alıcı, 2011, s.270).

Hick, dinlerin çelişen hakikat iddiaları hakkında birçok neden bulunmaktadır. Bunlar tarihe dayanan dogmalar, tarihsel olmayan dogmalar, "Hakk" hakkındaki farklı algılayışlardır. Hick göre, tarihe dayanan hakikat itilaflarına en güzel örnek, İslam ile Hıristiyanlık arasında İsa konusunda meydana gelen itilaftır. Müslümanlar, İsa'nın haçta ölmediğine Hıristiyanlar ise, öldüğüne inanmaktadırlar. Hick bu ihtilafların tarihsel olarak çözülebileceğini ileri sürer. Ona göre dinler arasındaki farklılıklar, iman akidesi olacak şekilde önemli bir konumda değilse birbirlerine toleranslı olmalıdırlar. Çünkü bu

ihtilaflar dinlerin özlerine ait değildir ve onları çözmek bile o kadar önemli olmadıklarından, çoğulcu hipotezlere zarar vermezler. (Eren, 2016, s.97-102).

Hick’e göre dinlerin çelişen tarih ötesi hakikatlere sahip olmasında bir diğer etken onların çelişen tarih ötesi hakikatlere sahip olmalarıdır. Dinler, prensipte tek doğru cevabı olan meseleler konusunda farklı cevaplar vermektedirler. Buna en güzel örnek, âlemin mahiyeti veya insanın ölüm anındaki durumudur. Âlemin ezeli olup olmadığı gibi sorular fen biliminin bile çözemeyeceği karmaşıklığıdır. Aslında bu gibi ihtilafların çözümü de insanın kurtuluşu veya özgürlüğe kavuşması için çok gerekli bir problemler değildir. (Bkz. Alıcı, 2011 s.272; Eren, 2016 s. 97-102) Hick göre tek bir hakikat olmalıdır, ama biz şimdilik bunu bilmiyoruz. Eğer bu iddialar, mitolojik olarak anlaşılırsa daha az ihtilaf olur. Hick, farklı dinlerin “Hakk” konusunda kök kavramları veya tecrübeleri arasındaki farklılıkların insanların kültürel bağlamlarına göre değişen kavramlar olduğu sonucuna varır. (Alıcı, 2011, s.272) Hick göre, dinlerin öğretilerindeki hakikat ve batıl unsurlar birbirine karışmış durumdadır. Ancak ortak oldukları noktalar da yok değildir; tüm dinler hemen hemen benzer yollardan insan hayatını bencillikten, aşkın merkezçiliğe doğru değiştirmek amacı güder. Bu değişim, dinlerde bazen kurtuluş, bazen aydınlanma, bazen de uyanma ve özgürlüğe kavuşma şeklinde ifadesini bulur. (Alıcı, 2011, s.272) Dinlerde hakikat kavramını Hick, aşırı derecede rölatif bir kavram olarak değerlendirerek, dinlerin bizzat veya yanlış olarak değerlendirilemeyeceğini ancak tüm dinlerin içinde bulunduğu tarihsel ve kültürel ortamlar açısından Tanrı ile ilişkiye girmiş inançlı bir insan hayatında doğru hale geleceğini ileri sürmektedir. (Alıcı, 2011, s.272).

Hick’in çoğulculuk anlayışını şöyle özetleyebiliriz, 1. Tüm dini tecrübelerin nihai kaynağı olarak tek bir ilahi gerçeklik yani “Hakk” vardır. 2. Hiçbir dini gelenek, doğrudan hakkı anlayamaz. 3. Hakk ister pozitif olsun ister negatif olsun tüm beşeri betimlemelerin üstündedir. 4. Bunun neticesinde her dini gelenek, Hakk’ın algılandığı ve tecrübe edildiği kendi adına doğru yoldur.

2.2.3.3. Wilfred Cantwell Smith’in Dini Çoğulculuk Anlayışı

Küresel dünyadaki dini çoğulculuk, cemaatlerin her birinin tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkan bir konudur. (Smith, 2011, s.229) Wilfred Cantwell Smith “*The Meaning And The End Of Religion*” adlı eserinde Batı’nın kendine has bakış açısıyla kavramlaştırıp sistematize ettiği “religion” teriminin insanlığın gerçek dini hayatını olduğu gibi tanımaya engel olduğu için tamamen terk edilmesi gerektiğini savunan teziyle Batı dini

düşüncesinde haklı bir üne sahip olmuştur. Smith, bu iddiasıyla batılı entelektüellerin İslam, Hinduizm ve Budizm gibi dinleri kendi kültür dünyalarında ürettikleri kavramlarla tanımaya çalışmalarının sakıncalarını ortaya koymuş ve onları, bu dinleri toplumda yaşayan halleriyle tanımaya ve takdir etmeye davet etmiştir. Onun bu tavrı Batı dini düşüncesine Hristiyanlık dışındaki dinlerin, birer fenomen olmakla birlikte, aynı zamanda birer değer olduğu fikrini de getirmiş ve dolayısıyla dini çoğulculuk paradigmasının temellerini kurmuştur. Başta John Hick olmak üzere dini çoğulculuk meselesiyle ilgilenen birçok batılı düşünürü etkilemiştir. (Aslan, 1998, s.154) Smith, teolojik perspektifi kullanmaz, onun yaklaşımı antropolojik izler taşır. Smith'te göre insan hem tarihsel hem de aşkınsal bir varlıktır. İnsaniyet, aşkınlıkla tarihselliğin karşılıklı ilişkisinden ve ikisi arasındaki etkileşimden neşet eder. (Smith, 2011, s.236) Teolojiler Tanrı'nın vahyettiği şeyler değil, Tanrı'ya ve onun girişimlerine beşeri cevaplardır. Bütün teolojiler, özel bir bağlama sahiptir ve belli kültürlerin ürünleridir. Teolojinin hizmet ettiği amaç, dini çeşitliliği göstermek olmalıdır. Teolojiyi Tanrı hakkında konuşmaktan ziyade Tanrı hakkında konuşma çabası olarak anlamak daha doğrudur. (Smith, 2011, s.231).

Smith'e göre her dinin birbiriyle irtibatlı iki boyutu vardır: Birincisi "İman" ikincisi "Birikimsel Gelenek"tir. Bu ikisini birbirine bağlayan ise yaşayan ferttir. İman, Tanrı ve insan arasındaki gerçek ilişkinin beşeri biçimidir. İman, ferdi dinamik ve farklı kılar. Bir dinin tarihinde olan ve müşahade edilebilen bütün verileri söz konu toplumun dini hayatının tarihi, ibadethaneleri, kutsal kitapları, kelami sistemleri, ibadet biçimleri, hukuki ve sosyal müesseseleri ahlaki kotları ve mitlerini; kısaca bir nesilden diğer bir nesile taşınabilecek ve tarihçinin konusuna giren her şeyi "Birikimsel Gelenek" kavramı içinde değerlendirmektedir. Aynı zamanda birikimsel gelenek, imanın yaşayan niteliğine ve dinamik doğasına tanıklık yapar. (Bkz. Smith, 2011, s.145, 155; Aslan, 1998, s.154).

İnsanlığın ve Tanrı'nın birliğine inananlar aynı zamanda insanoğlunun dini tarihinin de birliğine inanmalıdırlar. Smith, bir başka tezi dünya teolojisi oluşturmaktır. Bu tezin oluşması için, sadece tek bir dinsel geleneğin değil, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Budizm gibi dini geleneklere mensup kişilerin katılımıyla gerçekleşebilecek bir teolojidir. Tanrı'ya tek bir geleneğin perspektifinden bakmak Tanrı hakkındaki konuşmayı sınırlandırır. (Smith, 2011, s.228) Smith, bütün dinlerin aynı oranda "kurtuluş" götürebileceğini öngörürken diğer dinler arasındaki farklılıkların ve çelişkilerin "Birikimsel Gelenek" kavramına başvurarak çözülebileceğini öngörmektedir. (Demirci, 2016, s. 19). Smith, insanlığın bir aile oluşuna inananlar ile Tanrı'nın varlığına

inanılanlar aynı zamanda insanlığın sahip olduğu tek bir dini tarih birliğinin keşfedilmesi için çalışmalıdırlar. Ona göre dinlerin tek oluşundan önce tek bir dünya teolojisinin varlığı kabul edilmelidir. Böylece teoloji çoğul değil tekil olarak anlaşılmalıdır. Smith, iki farklı din arasındaki hakikatlerin çelişkisi, bu insanların bulundukları çevreye bağlıdır. Eğer bir Budist ile bir Hristiyan kendi imanlarının hakkını tam olarak aşarak karşılarsa aslında inançlarının birbirinin aynı olduğunun farkına varacaklardır. Smith, Mesih hakkında farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Mesih, Tanrı ile insan arasında bir aracıdır. Ancak İsa Mesih, tek değil birçok aracından biridir. Tarihi süreç içerisinde Mesih'in algılanma keyfiyeti ve ona yüklenen anlamlar geliştirilmiştir. Smith, farklı formlara sahip tek olan bir dünya teolojisini savunmuştur. Ayrıca önermesel terimlerle dini hakikatler hakkında düşünmenin yararsız olduğunu çünkü dini söylem açısından doğru ve yanlış olanların kesinlikle kişilerin hayatları olduğunu ifade eder. (Alıcı, 2011, s.266-267).

Smith, dinleri aşkın ve dolayısıyla değişmez prensipler bütünü olarak değil de her an değişen tarihi bir süreç olarak değerlendirdiği için, onlara doğru ve yanlış kategorilerinin uygulanamayacağını iddia etmektedir. Ona göre bir kimsenin kendi dinini ve geleneğini “Tanrı” ile veya “Mutlak Doğru” ile özdeşleştirmesi yanlıştır. İnsan dinini kutsal olarak değil kutsala giden bir yol olarak görmelidir. Ayrıca Smith, dünyadaki bütün dini hareketler, Hristiyanlık ve diğerleri insanoğlu tarafından bu dinleri aşan ve aştığına inandıkları bir şeye karşılık veya bir şeye tepki olarak inşa edilmiştir ve her an yeniden inşa edilmektedirler. (Aslan, 1998, s.155).

Modern dünyada dinin odağı, kilise değil bireydir. Modern dünyada din ve dünya-ahiret çelişkisi çökmüştür. (Smith, 2011, s.148) Buradan hareketle Smith, indirgemeci metotla dinin hakikati açıklanamaz. İndirgemecilik bir dinin analizinin dini terimlerden çok seküler terimler içinde gerçekleşmesidir. İndirgemecilik, dini fenomeni kendi referans alanı dışında izah etme çabasıdır. İndirgemeciler dini fenomenlerin din dışı izahının yapılarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadırlar. İndirgemecilere göre dini bir fenomen kendi varoluşunu dini olmayan nedenlere borçludur. (Smith, 2011, s.90-92) Smith, “İmpure din” (boş inançlar) bilim sanat ve politikanın din rolü oynamaları ve modern ideolojilerin geleneksel dinlerle sembol ve metafor ortaklığına sahip olsalar da hakiki bir dinin saflığını taşımazlar. Bu dinler tanrısallık katına yükseltilmiş beşeri fikirler ihtiva ederler. (Smith, 2011, s.146) Eski dinlerin bir kısmı şu an ölü sayılsa da onlar daima yerlerine yenisini bırakmışlardır. Yeni dinler asla yeni değildirler. Onlar eski inanç biçimlerini yeni biçimlere dönüştürürler. Bir din ölse bile, orijinal yaratıcı gücünden

hiçbir şey kaybetmez. Yeniden üretim gücünü ihtiva eder. Bu dinler de bulunan “entelecheia” (dinin gizli yapısı)’dan kaynaklanmaktadır. (Smith, 2011, s.146-147).

Smith’e göre, Hristiyanların sadece Hristiyanlığı doğru, kurtuluşa ulaştıran tek din olarak kabul etmeleri dinlerini mutlak doğrunun yerine koydukları için putperestliktir. Hristiyanların, Tanrı’nın bizzat Hristiyanlığı inşa etmek için ilham ettiğine değil de, Tanrı’nın bizzat Hristiyanlığı inşa ettiğine; yine Müslümanların ve Hinduların Tanrı’nın kendilerine İslamiyet’i ve Hinduizm’i inşa etmeleri için ilham verdiğine değil de bu dinlerin Tanrı tarafından kurulduğuna inanmalarını şirk telakki etmektedir. Smith, dinleri, “Aşkın Varlık” ın etkisiyle insanların tarihi süreç içinde inşa ettikleri, ritüel, inanç kendi toplumunda etkinse, yani sürecin oluşmasında katkıda bulunuyorsa, biri diğeriyle çelişiyorsa bile doğru ve geçerlidir. (Aslan, 1998, s.156).

Smith, Dinler Tarihi’ni, dini çoğulculuk sorununu çözmek için bir alet olarak kullanır. Bir geleneğin tarihini anlamak için diğer gelenekler de bilinmelidir. Bundan dolayı bir dinin mensubu, diğer dinlerin mensuplarından ayrı olarak kendi başına bir teoloji geliştiremez. Smith, farklı teolojiler geliştirmektense küresel bir teolojiyi geliştirmeyi teşvik etmiştir. (Smith, 2011, s.229).

2.2.3.4. Paul F.Knitter Dini Çoğulculuk Anlayışı

Paul F. Knitter, Tanrı merkezli dini çoğulculuk hipotezini oluştururken, “Birleştirici Çoğulculuk” teorisini ve “Göreceli Hakikat” düşüncesini temel almaktadır. Ayrıca dini çoğulculuk karşısındaki mevcut Hristiyan tutumlardan vazgeçilmesi ve yeni hakikat düşüncesiyle birlikte Tanrı merkezli çoğulcu modelin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bundan dolayı Hristiyanlara yeni bir kristoloji oluşturma gayreti içine girmiştir. (Özkan, 2015, s.7) Ayrıca, Knitter kilise misyonu ile diyalogun birlikte olamayacağı, eğer böyle olursa biri diğerini alt etmek için galip gelecektir. Bundan dolayı bir Hristiyan’ın tercihi ya misyon ya da diyalog olmalıdır. İkisinin bir arada olamayacağını savunmaktadır. (Knitter, 2013, s.272).

Knitter, Hristiyanlık hakkındaki düşüncelerinin birleştirici çoğulculuk ve yeni hakikat anlayışıyla birebir ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Knitter, “Tanrı Merkezli” modelde daha çok hakikat meselesi üzerinde durmuş, “Kurtuluş Merkezli” ve küresel sorumluluğa dayalı çoğulcu modellerde ise hakikatten ziyade kurtuluş meselesi temelinde düşüncelerini sistemleştirmiştir. Knitter, dini birliğin yeni kavranış şekli olarak nitelediği “Birleştirici Çoğulculuk” (Unitive Pluralism) adlı bir teori geliştirmiştir. Bu

görüşleriyle eski dini dışlayıcı modelin geçerliliğini kaybettiğini savunur. Birleştirici çoğulculukta dinlerden sentez yapıp yeni bir teolojik yapı oluşturmak amaçlanmaz fakat dinlerin birbirleriyle karşılaştıktan sonra yalnız başlarına yürümeleri de kabul edilemez. Bu nedenle bu teolojik anlayış içerisinde dinlerin tarihsel farklılıklarına değinmekten ziyade ortak özellikleri ele almış ve aynı zamanda hiçbir dinin emperyalist amaç taşımaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu teoride her dinin kendi eşsizliğini koruyabileceğini vurgulamaktadır. Fakat bu eşsizlik diğer dinlerle karşılıklı derin bağlarla gelişecektir. Knitter, “Birleştirici Çoğulculuk” kavramının belirsizlikler taşıdığını itiraf etmekte buna rağmen günümüzde zorunlu olarak gerçekleşmesi gereken bir şey olduğunu vurgulamaktadır. Bu kavramın üç şekilde açıklanabileceğini ifade ederek felsefi, sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik açımlarının olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle süreç felsefesinin birleştirici çoğulculuk üzerinde etkili olduğunu kabul eden Knitter, çağımızda geleneksel felsefi anlayışın değiştiğini belirterek süreç felsefesinin de gösterdiği gibi “Mutlak Hakikat” in donuk ve değişmez olmadığını ayrıca tek elde toplanamayacağını kanıtlandığını ifade etmektedir. (Özkan, 2015, s. 11).

“Birleştirici Çoğulculuk” teorisinin sosyo-psikolojik yönünde bireylerin, ailevi, toplumsal ve kültürel değerlerden sıyrılıp evrensel değerlere uyması önerilmektedir. Yani birey öncelikle dünya vatandaşı olmalıdır. Birey evrensel kimliğini kazandığında diğerlerine karşı tutumları kökten değişeceğini düşünmektedir. Farklı fiziksel ve düşünsel özelliklere sahip bireyler düşman olarak değil arkadaş olarak kabul edilebilecektir. Bu durumun dini alanda da gerçekleşmesi gerekir ve böylece dindar birey diğer dinlerin mensuplarıyla iletişim halinde olduğunda dini derinlik kazanır. Çünkü diğerlerinin inançlarından bihaber olan dindar birey kendi dini kimliğiyle de bütünleşemez. Yukarıda bahsedilen anlamda dünya vatandaşı olmanın sonucu ise dini çoğulculuğun benimsenmesidir. Yani dünya vatandaşı kimliğini kazanan birey evrensel dini kimliğe de sahip olur. (Özkan, 2015, s.11-12).

Knitter, politik ve ekonomik görünümün de birleştirici çoğulculuğu gerektirdiğini belirtmektedir. Açlık, sefalet, sömürü, insan hakları ihlalleri, ekonomik eşitsizlik ve siyasi baskılar sonucu hakların çiğnenmesi gibi günümüz dünyasının ciddi problemleri vardır. Daha önce belirtilen dünya vatandaşlığı algısının ekonomik ve politik alanda da tezahür etmesi gerektiğini söyleyen Knitter’e göre bahse konu olan olumsuzlukların düzeltilmesi için, dünya vatandaşlığının gereği adaletsizlik ve eşitsizliği giderecek yeni bir dünya düzeni kurulmalıdır. Öncelik bireyin kendisi, ailesi, ülkesi değil insanlık olmalıdır. Bu noktada dünya dinleri ortak küresel sorunların çözümünde ortak amaçlarla hareket etmek

zorundadır. Bu nedenle “Birleştirici Çoğulculuk” zorunludur. “Global Teoloji” söylemiyle Knitter, dinlerin ve dindarların birlikte hareket etmelerini önerdiği temel görüşlerine dayanarak teolojik anlayışın da aynı şekilde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Knitter’e göre, tek bir dini teoloji içerisinde yer almak ve diğer dinleri bu bakış açısıyla değerlendirmek günümüz dünyasında üstüne düşen görevi eksik yapmak anlamına gelecektir. O’na göre çoğulcu dünyamızda tek bir geleneğe bağlı kalarak ve diğerlerini dışlayarak her hangi bir teolojinin üretilmesi zordur. Hakikatin bulunması için ortak bir teolojik hareket gereklidir. Çünkü diğer dini inançlar bilinmedikçe kişi ne kendi inancında derinleşebilir ne de hakikati elde edebilir. (Özkan, 2015, s. 12).

Knitter, “Global Teoloji” nin çok boyutlu bilinçliliği gerektirdiğini ifade etmektedir. Ona göre “Global Teoloji”, teologlara diğer dini tecrübelerde de hakikatin bilindiği gerçeğini bilmeleri gerektiğini öğretmektedir. O, bütün dinlerin değerlerinde de bireysel dini tecrübe olduğunu kabul ederek “Global Teoloji” de bu tecrübenin temel olarak alınmasını önermektedir. Dini tecrübe kişisel ya da kişisel olmayan formlarda mutlak gerçekliğin sembolize edilmesini sağlamaktadır. Bu durumu fark eden teologlar, kendi teolojik anlayışlarında mecburen değişikliğe gideceklerdir. Böylece karşılıklı farkındalıkla sistematik teolojik değişim meydana gelecektir. Fakat Knitter, bunun yeterli olmadığını diğer dinlerin inançlarının, pratiklerinin ve tarihlerinin olgusal gerçekliklerinin de bilinmesi gerektiğini ileri sürmektedir. “Global Teoloji” nin pratik alanda uygulanması her dini geleneğin sosyo-politik özgürlük ya da kurtuluş için kendini ve diğerlerini sürekli tetikte tutması ve dünyanın iyileştirilmesi için karşılıklı uyarılarda bulunulması ile mümkün olacaktır. (Bkz. Hick, 2002, ss.15-17)

Bu noktada dini çoğulculuk meselesinin temel tartışma odaklarından biri olan Hakikat problemi hakkında Knitter’in ne düşündüğünü ele almak gerekmektedir. “Birleştirici Çoğulculuk” teorisi ve “Global Teoloji” hakkındaki düşünceleri Knitter’in dini hakikat anlayışında doğrudan etkilidir. Dini çoğulculuğu savunan diğer düşünürlerde olduğu gibi göreceli hakikat anlayışı onun dini çoğulcu hipotezinde de kilit rol oynamaktadır. Böylece “Tanrı merkezli” dini çoğulcuk modelinde göreceli dini hakikat anlayışı, hem dışlayıcı hakikat iddialarını eleştirmekte hem de Hristiyanlık hakkındaki yorumlarında merkezi konumda yer almaktadır.

2.3. Dini Çoğulculukla İlgili Eğitim Yaklaşımları

Dini çoğulculuk, bir toplumdaki farklı düşünce sistemlerinin, dünya görüşlerinin inanç ve geleneklerinin biri diğeri üzerinde hegemonya kurmaksızın beraberce bulunabilecekleri bir duruma işaret etmektedir. Mevcut hukuksal, siyasal, sosyal, ve kültürel yapının dayandığı uygarlığın paradigmatal çerçevesi ve temel değer yargıları ile çelişmemesi kaydıyla, her türlü düşüncenin, ifade ve örgütlenme hakkına sahip olduğu çoğulcu toplum olarak tanımlanmaktadır. (Demir ve Acer, 1997, s.49-50) Bu tanımdan hareketle dünyada ve ülkemizde İslam dini dışında diğerdinlerin öğretimi ve İslam içi farklı yorumlara resmi eğitim sistemi içinde ne kadar yer verildiği ile ilgili eğitim modellerinden bahsedeceğiz. Öncelikle bu eğitim modellerine niçin ihtiyaç duyulmuştur. Bunu açıklayarak çalışmamızı sürdüreceğiz.

Küreselleşmeyle beraber son yıllarda okullarda Din Eğitimi'nin nasıl olması gerektiğine yönelik araştırmalar ve tartışmalar akademik çevrelerin ve uluslararası kuruluşların ilgisini daha çok çekmeye başlamıştır. Din Eğitimi'nin niteliğine yönelik yapılan araştırmalar, Din Eğitimi'nin amacının ve yaklaşımlarının ne olması gerektiği yönelik düşünceler özellikle 11 Eylül olaylarından sonra daha da önem kazanmıştır. UNESCO, Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Medeniyetler İttifakı Girişimi gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar okullarda Din Öğretimi konusunda insan hakları ve demokratik değerlere uyumlu, çoğulcu din öğretimi için çalışmalar yapmışlardır. UNESCO kültürler arası eğitimin bir boyutu olarak din eğitimi konusunu çalışmalarına dâhil etmiş dinler ve inançlar arasında bir anlayış geliştirmeyi hedefleyen “Dinler Arası Diyalog Programı” geliştirilmiştir. Avrupa Konseyi eğitimle ilgili projelerde din eğitime yer verilmesi gerekliliğini belirterek Avrupa vatandaşlığı ve vatandaşlık eğitimi ile okullardaki din eğitimi ilişkisi ve vatandaşlık eğitime Din Eğitimi'nin katkıları üzerinde durulmuştur. Avrupa Konseyine bağlı okullardaki din eğitimi konularıyla ilgili bir birim oluşturulmuştur. Bu birim “*Dini Farklılıklar ve Kültürler Arası Eğitim*” ve “*Devletler Okullarında Dinler ve İnançlara Dair Toledo Öğretim İlkeleri Kılavuzu*” çalışmalarında din kültürünün önemli bir unsuru olduğu vurgusu yapılmış, din, ahlak ve sivil değerler öğretilirken kapsayıcı bir yaklaşım önerilmektedir. Medeniyetler İttifakı Girişimi ise, eğitim sistemlerinin dünyadaki farklı dini inanç ve kültürleri karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı olarak öğretecek yapıda olması gerektiği önemi bir şekilde vurgulamıştır. (Bulut, 2010, s.66).

Dünya genelinde okullarda din derslerine ilgi artmakta, okul programı içerisinde din dersinin varlığı daha fazla kabul görmekte ve din dersine okullarında yer veren ülke sayısı çoğalmaktadır. UNESCO, 2002’de yaptığı araştırmaya katılan 142 ülkenin 73’ünde zorunlu ve seçmeli olarak okul programı içinde din dersi bulunmaktadır. (Kaymakcan, 2007, s.180) Ancak bu ülkelerin okul programları içerisinde din derslerinin geleneksel bir dini kapsayan ve onu benimsetmeyi açık ve örtük bir şekilde hedefleyen yaklaşımdan ziyade çoğulcu bir niteliğe sahip olması daha kabul görmektedir. Din dersi programlarında bir ülkedeki çoğunluk dışında diğer dinleri “ötekileştirmeden” yer verilmesi ve bir din içerisindeki farklı yorumların zenginlik kabul edilerek eğitimsel bir perspektifi önceleyerek şekilde öğretilmesi savunulmaktadır.

Geleneksel çoğulculuğun okullarda Din Eğitimi’ne yansımaları çoğunluk dışındaki dinlerin de öğretimi programı içerisinde yer alması sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Modern çoğulculukta ise, din eğitiminde bir din içerisindeki farklılıkları da dikkate alarak öğretmeyi öngörmektedir. Bu farklılıklar bir din içerisinde yeni gelişen teolojik ve sosyolojik yorumları da içerebilmektedir. (Bulut, 2010 s.67).

Devlet okullarında din öğretimi, öğrencilerin bütününe cevap verecek nitelikte olmalıdır. Tarafsızlık ancak böyle sağlanabilir. Din derslerinde, dinin özü üzerinde ayrılık bulunmayan ilkeler okutulmalı, mezheplerle ilgili ayrıntılara girilmemelidir. Ancak mezhepler arası farklar silinmemeli, görmemezlikten de gelinmemelidir. Onların aynı tek bir dinin inançla yaşayışından doğan anlayış farklılıkları olduğu vurgulanmalıdır. Böylece dinin bütünlüğü korunmuş olur. Çoğulcu modele göre din dersi toplumun bir aynası olmalıdır. Yani bu ders, her mezhebi olduğu gibi her türlü dini, dünya görüşünü ve ahlak anlayışını öğretim konusu yapmalıdır. (Bilgin, 1988, s.75).

Geleneksel okul kültürlerinde çoğunlukla farklılıklar görmezden gelinmiş ve farklılıklar bir zenginlik olmaktan öte öğretimin ve öğrenmenin bir engeli olarak görülmüştür. Gelişen yeni eğitim teorilerinde öğrenci merkezli bir yaklaşım ön plana çıkartılmakta ve çoğulculuk eğitimsel etkinliklerin odağı haline getirilmiştir. Çoğulcu bir toplumda herkese yönelik eğitim veren devlet okullarındaki Din Eğitimi’nin de çoğulculuğu bir anlayışla yapılması gerekir. (Kaymakcan, 2007, s.188).

Uluslararası politikadaki değişimin yanı sıra eğitim bilimleri alanındaki yeni anlayışlar Din Eğitimi’nin nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalarda ve politikalarda etkin olmaktadır. Bu değişimler ülkemizin iç dinamikleri ve din eğitiminin amacı ve niteliği üzerinde yeniden düşünmeyi zorunlu hale getirmiştir. Özellikle Avrupa Birliği’ne tam üyelik süreci ülkemizi daha açık bir toplum haline getirmiştir. (Kaymakcan, 2007,

s.68) Uluslararası ve ülkemizdeki din eğitimi alanındaki bu gelişmeler, 2000 yılında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarında, 2005 yılında Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarında, 2006 yılında İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı ve 2008 yılında İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretim programları yenilenmesine neden olmuştur. Yeni programlarda diğer dinlerin öğretilmesi çoğulculuk yönünden, bilimsel ve ötekini yargılamadan anlamaya çalışan bir değişim gözlenmektedir. (Meb, 2005) İslam içerisindeki çoğulculuğa kısmen yer verildiği ve ilk defa içselleştirilmesi öngörülen değerlerin zikredildiği öğretime konu edildiği görülmektedir. (Ortaöğretim Programı, 2005) Bu gelişmeler, İmam Hatip Lise son sınıfta okutulan Dinler Tarihi dersinin ismi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi olarak değiştirilmesine, öğretim programında dinsel çoğulculuk açısından diğer dinlerin öğretimi hakkında değişiklikler yapılmıştır. Ülkemizde diğer dinlerin öğretimini amaçlayan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi oldukça eski sayılabilecek bir geçmişe sahip olmasına rağmen bu dersin etkin bir şekilde özel öğretim metotlarıyla sunulduğunu söylemek oldukça zordur. Ayrıca, küreselleşmeyle beraber, iletişim imkânlarının gittikçe arttığı günümüzde farklı kültür ve dine sahip olan insanlar hakkında bilgi sahibi olmak veya onlarla ilişkiler kurmak daha çok ihtiyaç haline gelmiştir. Günümüzde diğer dinler hakkında bilgilenmek zorunluluk haline gelmiştir. Hem mesleğe hem de yükseköğretime* hazırlayan İmam Hatip Lisesi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin öğrencilerinin dini konulara daha geniş perspektiften bakabilen, hoşgörülü diğerlerini anlayabilen bir ufuk kazanması, ayrıca diğer dinler hakkında fikir ve bilgi sahibi olmak, kendi dinine ve dindarlığına nasıl katkı sağlayacağı üzerinde durulması gereken bir konudur. (Bulut, 2010, s. 69).

Ülkeler din eğitimini nasıl olması gerektiğini, okullarda ve okul dışında nasıl öğretileceği konusunda uzlaşmış bir çözüm bulamamaktadır. Bu sorununa ortak bir çözüm bulunmasında her toplumun kendi gelenekleri ve tecrübeleri çerçevesinde geliştirilmiş olduğu farklı uygulamalar önemli katkı sunmaktadır. Devletin din alanından ayrışması sürecinde İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde geliştirilen farklı modeller, Amerika, Kanada ve Hollanda gibi ülkelerde gittikçe güçlenen çok kültürlü akımların

* 1982 Anayasasının kabulünden sonra 1739 sayılı milli Eğitim Temel Kanunun 31. Maddesi “Lise ve dengi okulları bitirenler, yükseköğretim okullarına girmek için aday olmaya hak kazanır...” şeklinde düzenlendi ve bununla birlikte bütün mesleki ve teknik lise mezunları ile birlikte İmam Hatip Lisesi mezunları da 1983 yılından itibaren istisnasız bütün üniversitelere ve onlara bağlı yüksekokullara girebilme hakkına sahip oldular. (Gündüz, 2008, s.553)

etkisi ile kendi içinde farklı uygulamalar yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. (Altaş, 2010, s.674).

Ülkemizde din eğitiminin tarihine bakıldığında, Cumhuriyet öncesi, gelenekleşmiş programları cumhuriyet sonrası dönemde bazı değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. İlmihâlcî Din Eğitim'i anlayışı olarak isimlendirdiğimiz bu dönemde din, diğer programların amaç, hedef ve kazanımları bağımsız değerlendirilmiş, diğer dersler de dinin amaç, hedef ve kazanımlarından gerekli faydayı sağlayamamışlardır. Daha sonraki dönemlerde dinin diğer derslerden biri haline gelmesi ile öğretim sistemi içinde din öğretimi çoğulcu bir yapıya kavuşmuştur. Bu çoğulcu yapıda diğer din ve dini anlayışlarla birlikte toplumun tümünü kapsayan bir değerler sistemi öğretim alanı içine dâhil edilmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Eğitim, Din Öğretiminden beklentisini, çağdaşlaşma nedeniyle dinin alanını sınırlandırmış, bu sınırlandırmayla beraber din öğretiminin geleneksel ilmihâlcî yöntem tarafından şekillenmesini sağlamıştır. Din öğretimi tüm eğitim sistemi içinde genel bir bakış içinde yeniden biçimlendirilememiş, ancak değişen konjonktür gereği bazı eklemeler yapılarak ilmihâlcî eğitim modeli yaklaşımıyla din eğitimi sürdürülmüştür. Din eğitimi isteğe bağlılıktan zorunlu din öğretime geçişte, din eğitimi anlayışında farklı anlayışların programa eklenmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. “Din dersi” yerine “Din kültürü” ifadesi kullanılmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle, İslam dininin öğretim yapılan dinlerden herhangi biri olarak algılanması sonucu getirmiştir. 1980 sonrası geliştirilen programlar incelendiğinde İslam dinin merkeze alındığı ve diğer dinlerinde objektif bir bakış açısıyla öğretime konu edildiği görülmektedir. Zorunlu “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi İlk ve Ortaöğretim programlarına giren din eğitimi, ilmihâlcî niteliğini korumakla birlikte, hem din hakkında öğrenme ve hem dinden öğrenme yaklaşımları din öğretimi programlarında bulunmaktadır. (Altaş, 2010, s.673). İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin amaç, hedef ve kazanımları, 1985 yılında İmam Hatip Lisesi meslek dersleri programlarında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin amaç, hedef ve kazanımlarından bahsedilebilmiştir. 2000’li yıllardan sonra Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi diğer dinlerin öğretime ve daha çok İslam dininin farklı yorumlarına yani din içi çoğulcu yaklaşımlara* da yer verilmiştir. Bu programların kuramsal temellerini insana saygı,

* İlköğretim DKAB dersi öğretim programında “İslam Düşüncesinde Yorumlar” ünitesiyle din ve din anlayışı, din anlayışındaki farklılıkların zenginlik olarak değerlendirilmesi, Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında fikhî ve itikadî mezheplerin yanında Aleviliğin öğretime konu edilmesi bir din

düşünceye saygı, hürriyete saygı, ahlaki olana saygı ve kültürel mirasa saygı kavramları oluşturmaktadır. Bu programda diğer dinlerin öğretilmesi karşı bir hoşgörü anlayışının kavratılması amaçlanmıştır. (Bulut, 2010, s.74).

Çoğulcu Din Eğitimi Yaklaşımlarına geçmeden önce bu teorinin içeriğinden bahsetmek gerekecektir. Söz konusu çoğulcu din eğitimi modeli olunca, içerik konusu daha önemli hale gelmektedir. Konunun zorluğuyla ilgili olarak Thompson, A.B.D'deki devlet okullarındaki dua örneğini vermektedir. Zira okullarda sabahları okunmak üzere ortak bir dua metni oluşturulmadığından A.B.D. Yüksek Mahkemesi böyle bir uygulamayı ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Diğer din mensupları bir tarafa, bir takım ortak özellikleri olan Yahudi ve Hristiyanlar bile, devlet okulları için ortak bir din eğitimi programı hazırlayamamışlardır. Nedeni de, her iki tarafın da hazırlanan müfredattan memnun ve tatmin olmamalarıydı. Zira ortak program ne tam olarak Yahudiliği, ne de tam olarak Hristiyanlığı yansıtırıyor olmasından kaynaklı tartışmaların olmasındandır. (Köylü, 2003, s.258).

Din Öğretimi uygulamaları kapsamında resmi ve özel olmak üzere iki okul türünden bahsedebiliriz. Resmi okullar devlete bağlı kurumlar, özel kurumlar ise şahsa ait kurumlardır. Özellikle Batı'da çoğu özel kurumlar kiliseye bağlıdır. Bu uygulamaları ülkelere göre şöyle gruplandırabiliriz. 1. Devlet okullarında Din Öğretimi vermeyip, özel kurumlarda Din Eğitimi veren ülkeler; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Japonya. 2. Resmi ve özel okullarda ve kilise gibi kurumlarda Din Öğretimini seçmeli ders olarak veren ülkeler; İtalya, Portekiz, İngiltere. 3. Resmi ve özel okullarda öğrencilerin din ya da ahlak derslerinden birisini seçmek zorunda olduğu ülkeler; Almanya, Belçika, Kanada. 4. Resmi okullarda din dersinin zorunlu olduğu ülkeler; İslam ülkeleri, Yunanistan, Danimarka, İsveç, Norveç. 5. Dinlerle ilgili konuları tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, felsefe, sosyoloji gibi diğer kültür derslerinde öğreten ülkeler Fransa. 6. Din Eğitimi yasaklayan ülkeler; Sovyetler Birliği ve ona bağlı olan Doğu bloğu ülkelerinde Din Eğitimi yasaklanırken onun yerine ateizm okullarda zorunlu dersler arasında yer almıştır. (Aydın, 2007, s. 16-17) Bu ülkelerdeki Din Öğretimi içeriği belli yaklaşımlarla verilmiştir. Bu yaklaşımlardan bazıları sadece bir dinin savunulması ve öğretilmesini içerirken, çoğulcu bir perspektifle hazırlanan yaklaşımlar da mevcuttur. Günümüzde bu çoğulcu yaklaşımlar daha çok rağbet görmektedirler. Çalışmamızın sınırlılıklarından dolayı bu yaklaşımlar

içerisindeki çoğulculuk anlayışı ile bağlantılı iken İslam dışı diğer dinlerin öğretimi ise genel anlamda din eğitiminde çoğulcu yaklaşımlarla ilgilidir.

hakkında kısaca bilgiler vereceğiz. Ayrıca John Hull'un dini öğrenme, din hakkında öğrenme, dinden öğrenme yaklaşımlarınada değineceğiz.

2.3.1. Fenomonolojik Din Eğitimi Yaklaşımı

Fenomenolojik Din Eğitimi, Fenomenoloji bilimine dayanmaktadır. Fenomenoloji, farklı din ve kültürel olgularda bulunduğu var sayılan “evrensel özü” ortaya çıkarma, ya da birbirine yakın dini ve kültürel muhtevayı belirli olgu grupları etrafında kategorize edip yorumlamayı esas alır. Bu ilkedен hareket eden Fenomenolojik Din Eğitimi, olaylara ve olgulara, kuramlardan ve ön kabullerden bağımsız yaklaşma ilkesini Din Eğitimi'ne taşımaya çalışmıştır. (Aydın-Osmanoğlu, 2015, s.163).

Bu yaklaşımın iki anahtar ögesi vardır: “Paranteze alma” ve “Empati”. Paranteze alma ile kastedilen şey, kişinin kendi inançlarını mümkün olduğu kadar erteleyerek, onları konuşacağı zaman parantez içine koymasındır. Böyle davranmaktan maksat, bu kişilerin diğer dinlerden bahsederken daha objektif davranarak onlar hakkında doğru bilgiler vermesidir. Empati egzersizi de paranteze alma süreciyle ilişkilidir. Bilinçli yaklaşım sadece diğer dinlerin doktrinlerini, ritüellerini vb. tarafsız bir şekilde anlatabilmek değil, Müslüman olarak hacca gitmenin veya Yahudi olarak Kudüs'teki Batı Duvarında (Ağlama Duvarı) dua etmenin veya Roma Katolik'i olarak Roma'yı ya da diğer kutsal merkezlerden birini ziyaret etmenin neler hissettirdiğini öğrencilere kazandırmak ve bu konuda onlarla iletişim kurmaktır. (Köylü, 2003, s.262).

2.3.2. Bağlamsal Din Eğitimi Yaklaşımı

Din, insanların gündelik hayatlarını etkileyen tarihsel ve kültürel dokularında derin izler bırakmış ve o tarihsel ve kültürel bağlamda anlaşılmış bir olgudur. Din-kültür ilişkisinin ve etkileşimin ortaya konması gerekir. Din, belirli bir kültürle kurmuş olduğu diyalog, eşsiz ve otantik örneklik sunmaktadır. Bu tür eşsiz kültürel örnekler bağlamsal yaklaşımın en temel konulardır. Bağlamsal din eğitimi yaklaşımında soyut ve genel olan değil hususi ve somut olanı öğretim konusu yapar. Dinlerin doktrin boyutlarından çok sosyo-kültürel yaşamda bizatihi yaşamakta olan gerçekliğine değinir. Bir bakıma bu anlayış, kitaplarda incelenen dinden ziyade günlük hayatta yaşanan dindarlık gerçekliğine yaslanarak onu öğretime konu edinir. Bu yaklaşımda, din bir kurallar bütünü olarak değil tecrübe edilen fenomen olarak ele alınır. (Bkz. Aydın-Osmanoğlu, 2015, ss.177-178).

Bilgin, dini inançlar konusunda tam yetki ile konuşmak, çocukların ve gençlerin inançlarına bağlılığını bu yolla sağlamak artık güçleşmiştir. Öğrenciler, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü, neyin hakikat, neyin sahte olduğu konusunda kararın kendilerince verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Çok çeşitli din anlayışları karşısında öğrencinin kendi inancını bizzat kendisinin temellendirmesi, ona sahip çıkması açısından son derece önem arz etmektedir. Tüm bu dini iklimlerde onların yerine karar veren bir müfredat gençler nezdinde değerini yitiriyor. O halde farklılıkları birleştirme, ya da ortadan kaldırma hatasına düşmeden, farklı olanı ötekileştirmeden, okula, sınıfa ve müfredata dâhil eden bir anlayışa ihtiyaç bulunmaktadır. Gelişen dünyada, farklı dinleri ve mezhepleri yok saymayan, kültürler, dinler veya mezhepler arası din eğitimi uygulaması giderek daha da öne çıkmaktadır. (Bkz. Bilgin, 2005, s.51-59).

2.3.3. Diyalojik Din Eğitimi Yaklaşımı

Diyalojik yaklaşım, farklı din, kültür, inanç ve milletler arasında sistematik eğitim süreçleri içerisinde oluşturulabilecek diyalog ve iyi ilişkilere atıfta bulunan yeni bir din eğitimi yaklaşımıdır. Bu kapsamda sınıf içi eğitim öğretim etkinliklerde birincil, ikincil ve üçüncül diyalog biçimlerden söz edilmektedir. Birincil diyalogda tecrübelerin, bakış açılarının, anlayış ve fikirlerin çeşitliliği onaylanır. Bunlar aynı zamanda sınıf içi tartışmalarda kaynak olarak kullanılır. İkincil diyalogda, diyalogu daha ileri bir boyuta taşımak için olumlu bir sınıf iklimi oluşturulur. Bu sayede öğrencilerin farklı olana açık olması, farklı olanla diyaloga cesaretlenmesi ve farklı olandan öğrenmeye merak duyması sağlanmış olur. Bu aşamada öğrencilerin başkalarının tecrübe ve bakış açılarına ilgi geliştirmelerine yönelik diyaloglara önem verilir. Öğrenciler soru sormaya veya sorulan sorulara cevap vermeye teşvik edilir. Üçüncül diyalogda, sınıf ortamında geliştirilen diyalog çeşitli metot, strateji ve deneyimlerle tüm okul ortamına yaygınlaştırılmaya çalışılır. Gelişmiş diyaloglarda etik tartışmalara ve inançlar arası müzakerelere de yer verilebilmektedir. Bu tür tartışmalarda şiddet, hayvan hakları, kumar, meleklerin varlığı, ölüm sonrası hayat, dünyanın başlangıcı gibi temel konularda diyalojik süreçler oluşturulmaktadır. (Bkz. Aydın-Cemil Osmanoğlu, 2015, s.176-177).

2.3.4. Yorumlayıcı Din Eğitimi Yaklaşımı

Yorumlayıcı Din Eğitimi Yaklaşımı, bir dini geleneğin tüm üyelerinin aynı fikir ve inancı paylaşıp bir takım işleri aynı şekilde yaptıklarını ifade edecek olan genel bir

şemayı empoze etmekten kaçınmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşım, bireysel tecrübeyi toplumsal tecrübeye bağlayan kişisel verilere daha çok yer vermekte ve evrensel özer varsayımını kabul eden veya içeridekileri anahtar inançlar ve kavramların şema olarak formüle edilmesiyle kavrayan yaklaşımlara mesafeli durmaktadır. Bu yönü ile Fenomenolojik yaklaşımdan ayrılmaktadır. (Bkz. Usta Doğan, 2015, ss.66-70)

Yorumlayıcı yaklaşımın temel amaçlarını Jackson şöyle ifade etmektedir: “Dini çoğulculukla ilgili tartışmalarda çocuk ve gençlerin kendi duruşlarını belirginleştirmelerine yardım etmek, başkalarını tanıyarak kendileri hakkındaki görüşlerini gözden geçirerek derinleşmek böylece zihni ve ahlaki yönden olgunlaşmak ve ötekilerin dini dünya görüşlerini, din dili ve sembollerini, duygu ve tavırlarını daha iyi anlamak bu sayede farklı dini ve kültürel geçmişlere sahip olanlar arasında iyi ilişkiler gerçekleştirmektir.” (Bkz. Kızılabdullah-Yörük, 2008, s.120-124).

Yorumlayıcı yaklaşım, muhtevanın gerek program ve ders kitaplarında gerekse sınıf içi öğrenme süreçlerinde ele alınışı Etnografi ve yorumlayıcı Antropoloji ile yakından ilişkilidir. Etnografik verilere güçlü bir şekilde dayanmasının sebebi dinleri yalnızca geleneksel ilmiyal bilgileri ekseninde değil, aynı zamanda yaşayan gerçeklikleri bağlamında sunma konusundaki hassasiyettir. Yorumlayıcı yaklaşımda dinler üç hermenötik ekseninde ele alınır. 1. Bireysel deneyim, farklı dinlerden seçilen kişisel öykülere yer vererek öğrencilerin kendi yaşamları ile bu öyküler arasında ilişki kurmaları istenir. Burada amaç yorumlayıcı süreçler yoluyla çocukların okudukları karşılaştıkları kavram, duygu ve tavırları kendi dil ve deneyimleri ile ilişkilendirilmelerine yardımcı olmaktır. 2. Üyelik grupları, çeşitli grup mensuplarının kişisel öykülerini aile ve cemaat içi dini pratiklerine yer verilir. 3. Büyük dini gelenekler, genel olarak dinlere yani büyük resme odaklanırlar. Her bir dinin anahtar kavramlarına ya da dinler arasındaki ortak temalara yer verilmekle birlikte, üyelik grupları bağlamında ve daha geniş dini geleneklere atıfta bulunmaktadır. (Bkz. Aydın-Osmanoğlu, 2015, s.172).

2.3.5. Bilişsel (Cognitive) Din Eğitimi Yaklaşımı

Bu yaklaşımda üç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bilişsel (cognitive) boyuttur. Din Eğitimi de belli bir konunun ve belli bir disiplin içerisinde işlenmesidir. Din Eğitimi bir konunun sadece bilişsel boyutunun değil, aynı zamanda duygu ve davranış boyutunun da önemli olduğunu belirtmektedirler. Duyuşsal boyut günümüzde daha çok benimsenmeye ve takdir edilmeye başlanmıştır. Doğu dinleri, Roma Katolikliği,

Ortodoks kilisesi ve camiler süslemeye büyük önem vermektedirler. Çoğulcu din eğitimi modeliyle ilgili olarak buradaki sorun, acaba bu farklı dinlerin duyuşsal boyutunu oluşturan bu unsurlardan hangileri ortak bir programa dâhil edilebilir? Hangi tecrübeler; karşılıklı ilişkiyi, dostluk hislerini, farklılıklara saygı duymayı ve işbirliği arzusunu geliştirebilir? Son olarak içeriğin bir de davranışsal boyutu vardır. Biz sahip olduğumuz din açısından ne tür davranışları istemekteyiz? Biz dostluk ve barışçı bir toplum mu istiyoruz? Bu sorulara verilecek cevap şekilleri, nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiği sorusuna da ışık tutacaktır. Elbette tüm bunları gerçekleştirmek kolay bir iş değildir. İslam dini bir tarafa, Batıda Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri bile birbirleriyle hala kavga içindedirler. Amerikan ders kitaplarında her ne kadar diğer dinlere karşı gizli pek çok olumsuz dinamikler kalsa da, en azından öncekilere kıyasla bir düzelmede daha objektif ve yapıcı ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Ancak burada ciddi bir sorun daha vardır. O da her ne kadar bu olumsuzluklar azaltılmaya çalışılsa da, kutsal metinlerdeki olumsuzluklar hala yerini korumaya devam etmektedir. Örneğin Yeni Ahit'teki bazı pasajlar, çok açık bir şekilde Yahudiler aleyhine ifadelere yer vermekte ve bu ifadeler de ibadet ve ayinlerde okunmaktadır. (Köylü, 2003, ss.258-259).

2.3.6. Sosyal Bilimler (The Social-Science Approach) Din Eğitimi Yaklaşımı

Sosyal Bilimler Din Eğitimi Yaklaşımı, her hangi bir dinin değerler sistemine ayrıcalık tanımadan, farklı dinlere ait değerleri sadece bir öğretim konusu olarak görür. Sosyal Bilimler Yaklaşımının temel ölçüsü, sosyal bilimler ait değerlendirme ya da yargıdır. Dolayısıyla buradaki ölçü her hangi bir dini konunun öğretiminde muayyen bir dinin onayını almak değil, her konu için geçerli olan bilimsel ölçüyü esas almaktır. Sosyal Bilimler Yaklaşımı herhangi bir din ya da teoloji ile bağlantılı değildir. O teolojiden tamamen farklı bir alan olduğundan, hiçbir şekilde herhangi bir teoloji ya da din açısından bir değerlendirmeye tabi tutulamaz. Bu öğrenme ve öğretme kuralları tamamen, hem öğreten hem de öğrenen açısından her hangi bir din ya da inançtan bağımsız olup, her hangi bir dinin öğretiminin yer aldığı öğretim ortamından da uzak durur. Bu modeldeki temel ilke, muayyen bir dinin öğretiminin olamayacağıdır. Örneğin bir Hristiyan öğretimi ya da İslami öğretim şeklinden bahsedilemez. Zira tüm mevcut ampirik bilgiler, din ve teolojinin de tıpkı diğer konuların öğretildiği şekilde öğretileceğini ortaya koymaktadır. Öğrenme kanunları nasıl din dışı konulara uygulanıyorsa, aynı şekilde dini konulara da uygulanmaktadır. Sonuç olarak, hiçbir din ya da inanca ilişkin özel bir

öğrenme kuralı ya da kanunu olmaz. O halde gerçek bir dini çoğulculuk için, en uygun yaklaşım Sosyal Bilimler Yaklaşımı'dır (Köylü, 2003, ss.259-261).

2.3.7. John Hull Din Öğretimi Yaklaşımı

İngiltere'de ilk ve orta öğretim okullarında din eğitimi alanında zihniyet değişikliğine neden olan John Hull, okullarda din eğitiminin amacı yalnız Hristiyanlığın savunuculuğunu yapmak ve onu benimsetmeye çalışmak olmamalıdır. Dindarlığı gittikçe azalan ve dini yönden çoğulcu bir toplum haline gelen İngiltere'de devlet okullarında din eğitiminin içeriğine Hristiyanlıkla birlikte belirli dünya dinlerinin ve hatta seküler dünya görüşlerinin dahil edilmesini savunmuştur. Bu görüşleriyle, John Hull, din öğretimi hakkında, dini öğrenme, din hakkında öğrenme, dinden öğrenme eğitim yaklaşımlarını geliştirmiştir (Kaymakcan 2003, s.128).

2.3.7.1. Dini Öğrenme (Savunmacı ve Taraflı Din Öğretimi Yaklaşımı)

Dini öğrenme (Confessional Approach), din öğretimi konusunda geleneksel metot olarak tanımlanabilir. Dini öğrenme geleneksel, savunmacı, doktriner, inanç temelli veya dindarlık merkezli yaklaşım olarak da isimlendirilmektedir. Genellikle dini grupların az olduğu ya da olmadığı tek bir dinin mensuplarının çoğunlukta olduğu toplumlarda uygulandığı görülmektedir. Dini öğrenme yaklaşımının temel özelliği, inanılan ya da öğretim konusu olan belli bir dini benimsetme çabası gütmesidir. İnançlı kişiler yetiştirmeyi amaçlayan bu yaklaşımda, diğer dinler inanılan dinin iddiaları ve tanımlamaları çerçevesinde öğretilir. Sınıftaki öğrencilerde öğretilmek istenen dinin inananları olarak algılanır. (Erşahin, 2018, s.108). Bu yaklaşımda, öğretmenler öğretilen dinlere inanan kişiler olması beklenmektedir. İnanılan bir dinin doğruları ve bakış açısı esas alınarak diğer dinlerin inançları öğretim konusu yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşımda diğer dinlerin öğretimi, bir anlamda, doğrudan çoğunluğun inandığı dinin, diğerlerine göre daha tutarlı olduğu tezini hizmet etmektedir. Dünyada uzun yıllar okullarda din eğitiminde bu yaklaşım etkili olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Ancak bu yaklaşım çoğulculuk düşüncesinin toplumda yaygınlaşmasıyla beraber sorgulanmaya başlamıştır. (Bkz. Bulut, 2010 s.70) Bu yaklaşım, azınlık gruplarının kendi dinlerini öğrenmeleri ve onların dinlerine saygıyı esas alır. (Kutlu, 2001, s.3004) Bu yaklaşıma yapılan en önemli eleştiri, çok kültürlü toplumlar için değil, homojen toplumlar için geçerli olabileceği yönündedir (Kızılabdullah-Yörük, 2008, s.111).

2.3.7.2. Din Hakkında Öğrenme (Objektif Din Öğretimi Yaklaşımı)

Din hakkında öğrenme yaklaşımı(Learning About Religion), dinsel eğitime bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, Din Eğitimi'nin gerçekleşen sosyo-politik ve kültürel değişmeler karşısında yetersiz kaldığı neticesinde ortaya çıkmıştır (Kızılabdullah-Yörük, 2008, s.113). Din hakkında öğrenme yaklaşımı, içten bakışla ele alınan din eğitimi yerine, dıştan bakışı ön plana çıkarmaktadır. Öğretim, karşılaştırmalı olarak yapılır. Bu yaklaşım dinler tarihi, dini çalışmalar, din fenomenolojisi ya da din etnografisi olarak da isimlendirilir (Kutlu, 2001, s.305; Erşahin, 2018, s.107). Günümüz çoğulcu toplumunda geleneksel din öğrenme yaklaşımının yetersizliğine karşı tepki olarak çıkmıştır. Din dersi içerisinde farklı dinlere yer verilebilir. Dinler dıştan bakış açısına göre öğretilmeye çalışılır. Bu çeşit din eğitimi karşılaştırmalı din eğitimi olarak da isimlendirilir. Bilimsel, nesnel, tarihi ve eleştirel özelliklerinden dolayı din hakkında öğrenme olarak adlandırılan bu yaklaşım, herhangi bir dine üstünlük sağlamayı hedeflemez. Bu, dinlerin inanç, ibadet ahlak vb. yönlerinin hiçbir değerlendirmeye tabi tutmaksızın öğretildiği deskriptif bir yaklaşımdır. Objektif olarak dinlerin içeriklerine güdülenme eğilimi taşıması bu yaklaşımın eğitimsel yönden zayıf yönünü oluşturmaktadır. Bu ise öğrencilerin derse olan ilgilerini azaltmaktadır. Bu din eğitimi yaklaşımı, dini hoşgörüye katkı sağlamasına rağmen öğrencilerin dünyasını ve ilgilerini göz önünde bulundurmadığından, onların ahlaki ve manevi değerlerine katkısı son derece sınırlıdır. Bu yaklaşım özellikle akademik seviyede dinlerin öğretiminde kullanılan bir yaklaşımdır (Okumuşlar, 2007, s.255).

2.3.7.3. Dinden Öğrenme (Savunmacı Olmayan Din Öğretimi Yaklaşımı)

Dinden öğrenme (Learning From Religion), bu yaklaşımın en belirgin özelliği öğrencilerin öğretime konu edilen dinin pratiklerine ve inançlarına katılmalarıdır. Öğretim sürecinin odağında öğrenci vardır. Bu yaklaşımda öğrenciye herhangi bir dini ve mezhebi öğretmek değil, yaşama ilişkin değerleri öğrenmesini sağlayarak onun ahlaki ve manevi gelişmesine katkı bulunmaktadır. Bu yaklaşımda amaç, çocuğun eğitimi ve disipline edilmesidir (Bkz. Kutlu, 2001,s.305; Erşahin, 2018, s.108). Eğitimsel değeri oldukça fazla olan ve öğrencilerin ihtiyaçlarını merkeze alan din öğretimi yaklaşımıdır. Dini öğrenme ile dinden öğrenme arasındaki temel fark, dini öğrenmede öğrenciden, öğretilen dinin inanç ve uygulamalarına katılması istenmesidir. Dinden öğrenmede ise, öğrenci ile dini içerik arasına mesafe konur. Eğitim programını şekillendirmede belirgin unsur dini

içerik yerine öğrencilerin hayatı ve dünyasıdır. Bu yaklaşımda din öğrencilere ve öğretmenlere odaklanır ve onlar için öğretilir. Dinden öğrenme, öğrencilere önemli dini ve ahlaki sorunlara farklı cevaplar düşünme fırsatı verir. Böylece öğrenciler yansıtıcı yöntemle kendi görüşlerini geliştirebilirler. Bu tür din öğretiminin esas amacı, öğrencilere insani davranış kazandırıp onların ahlaki ve ruhsal gelişimlerine katkı sağlamak ya da öğrencilerin dini konular hakkında kendi bakış açılarını geliştirmeye yardım etmektir (Bkz. Okumuşlar, 2007, s.256-57). Dinden öğrenme yaklaşımı, Din Eğitimi ile Din Öğretimi yaklaşımlarının ayırt edilmesidir. Yapılan bu ayırım neticesinde Din Öğretimi yaklaşımının seküler eğitim sistemi içerisinde okulun meşru öğretim programları arasında genel eğitimin bir birimi olarak kabul edilmesidir. (Kızılabdullah-Yörük, 2008, s.118).

2.4. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarında Diğer Dinlerin Öğretimi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Programları

2.4.1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim sistemi ile birlikte öğretim programlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 1924 yılında hazırlanan ilk mekteplerin Müfredat Programı Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim ve öğretim anlayışını yansıtan ve yeni Cumhuriyetin ihtiyaç ve şartları düşünülerek hazırlanan ilk programdır. (Yörük, 2011 s.67).

1924 yıllarında ilk mekteplerin müfredat programında yer alan Kur'an-ı Kerim ve din dersleri zorunlu statüdedir. 2., 3., 4., 5.,sınıflar için haftada 2 saattir. Amaç ve içerik açısından İslam İlmihali merkezlidir. Kur'an okumayı öğrenmede bu derse dâhildir. Ortaokulun 1.ve 2.sınıflarda birer saat yer verilmiştir. (Bkz. İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1924). Lise müfredatı programında 1. ve 2. Sınıflarda okutulan din derslerinde diğer dinlerin öğretimine ilişkin herhangi bir amaç ve muhteva yoktur. 1926 yılı ilk mekteplerinin 3., 4.ve 5. Sınıflar da bir saat olmak üzere yayımlanan köy müfredat programlarındaki din derslerinde diğer dinler öğretime konu edilmemiştir. 1927'de yayımlanan köy mektepleri programında din dersi program çizelgesinde gösterilmemiş ve çizelgenin altında yer alan açıklamada şöyle denilmiştir. "Din dersi her Perşembe günü öğleden sonra birer saattir." 1931 ve 1938 yıllarında yayımlanan Köy Mektepleri Programlarında din dersleri ve diğer öğretim konularında diğer dinler hakkında bilgi verilmemiştir. (Bkz. Köy Mektepleri Müfredat Programı, 1931). 1930 İlk Mektep programındaki din dersi 5. Sınıfta öğrencinin ebeveynlerinden arzu edenler için, program

dışında olmak üzere haftada yarım saat verileceği belirtilmiştir (Bkz. İlk Mektep Müfredat programı, 1930).

1926-1938 yıllarında din öğretimi isteğe bağlıdır ve doktriner özellikleri haizdir. Amaç ve içerik açısından, konularına sınırlı da olsa, İslam merkezlidir. “Ahlak ve vatandaşlık” konularına yer verilmiştir. Allah’ı ve İslam’ı sevdirmek, Müslümanların inanç birliğinin faydasını öğretmek amaçlanmıştır. Bu programları duyuşal hedefleri de olan bir ders niteliğindedir. Bu özellikleri itibarıyla 1924-1939 yılları arası din dersi programlarında İslam dini dışında hiçbir dinin yer almadığı tespit edilmiştir. (Gündüz, 2008, s.15).

1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Heyeti, 25.11.1948 tarih ve 232 sayılı karar ile kabul edilen ve önemli bir değişiklik olmadan 1968’kadar gelen ilköğretim din dersleri programında diğer dinlere ilişkin bir konuya rastlanmamıştır. Fakat 1949’da ilköğretilere “Din Bilgisi” adıyla tekrar din dersi konulmuştur. Dersin program dışında, ama okul içinde ve uygun saatlerde yer alması kararlaştırılmıştır. İsteğe bağlı ve ölçme değerlendirme dışı bırakılmış, 4 ve 5. Sınıflarda iki saattir. Kitaplar Diyanet İşleri Bakanlığınca hazırlatıldı ve Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylandı. Din dersi almak isteyen veli yazılı müracaat edecektir. (Bkz. Milli Eğitim Talim Terbiye Heyeti, 1948). 1950 yılında bakanlar kurulu kararı ile “Din Bilgisi” dersinin program içine alınması ve istemeyen öğrenci velilerinin yazılı müracaatı esası getirilmiştir. (Bkz. Tebliğler Dergisi, 1950) 1953 yılında ise, ders ölçme değerlendirmeye tabi tutularak ve sınıf geçmeye etki etmesi kararlaştırılmıştır. (Bkz. Beşinci Milli Eğitim Şurası, 1953).

Cumhuriyet döneminde ilk defa 1956 din dersleri programında farklı dinler ile ilgili bilgilere değinilmeye başlanmıştır. Ortaokullar ve bunlara muadil diğer okullar için “Din dersleri” müfredatında doğrudan diğer dinlere yer veren ilk programdır. 2. Sınıf ders programında “Zamanımızda Yeryüzündeki Dinler ve İslam’ın Bunlar Arasındaki Yeri” ünitesi vardır. (Bkz.Tosun, 2010, s.658).

1967’de lise ve bunlara muadil öğretim kurumları ile lise derecesindeki din dersi programının birinci sınıfında diğer dinlerin İslam ile karşılıklı olarak öğretilmesi planlanmıştır. Bu konuda şu ifadeler yer verilmiştir. “Dinler Tarihine Toplu Bir Bakış- Semavi Dinler Arasında İslam Dini” diğer bir ünite de “Başlıca Semavi Dinlerin İnanç Esaslarıyla İslam İnanç Esaslarının Kıyaslanması ve Bu Kıyaslama Çerçevesinde Tevhid Akidesi.” Konularına yer verilmiştir. (Bkz. Tosun, 2010, s.658).

1968 yılında ilköğretim Din Bilgisi programında amaçlar ve hedefler yer almıştır. Amaçlar İslam merkezlidir, ama daha çok bilişsel düzeyde ifade edilmiştir. 1948

programına göre daha fazla ahlak konusu yer almıştır. Bunun yanında 1968'den itibaren "Türkler ve İslamiyet" gibi konularda ilk defa programlarda yer almaya başlamıştır. 1968 ilkokul programında diğer dinlere ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: "İslam dinin, başkasının, canına, malına, hakkına ve inancına, saygı gösteren taassuptan uzak toleranslı bir din olduğunu kavrar." 4. Sınıftaki "Huy Güzelliği" başlığı altında verilen "...başkalarının düşüncelerine, duygularına, inançlarına saygı göstermek ifadesi diğer dinlerin anlatılması bir gelişme olarak görülebilir. Burada diğer dinlerin mensuplarına hoşgörü gösterilmesi amaçlanmıştır. 5. Sınıftaki "Dört Hak Din" ve "Peygamberlerden Bazıları" üniteleri de diğer dinler hakkında bize bazı bilgiler verebilir. (Bkz. İlkokul Programı, 1968).

Farklı dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlıktan ilk defa ismen bahsedilmesi 1976 yılında Ortaokul Din Dersi Programı ile olmuştur. Bu programlardaki bakış açısının İslam merkezli olduğu görülmektedir. Bu bakış açısı daha sonraki programlarda da devam ettirilmiştir. Bunu programlarda dinlerin tasnif ediliş şeklinde görebilmekteyiz. 1967 Lise ve bunlara muadil öğretim kurumları ile lise derecesindeki "Din Dersi Programında" dinler semavi-semavi olmayan, 1976 Ortaokul Din Dersi Programında "ilahi-ilahi olmayan", 1976 Lise Din Bilgisi Programında "hak-hak olmayan" şeklinde tasnif edilmiştir. (Bkz. Yörük, 2015, s.55-75) 1. Sınıfta "En Büyük İlâhi Dinler" ünitesinde "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam" işlenmiştir. Bir başka ünite de ise, "Allah'ın Din Elçileri Peygamberler" ünitesi de diğer dinlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. 3. Sınıfta okutulan "İlahi Dinler Arasında İslamiyet" ana başlığı altında işlenen "İlahi Din Ne Demektir?" "İlahi Dinler Hangileridir?" Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık" konuları da aynı niteliktedirler. 1976 Lise Din Bilgisi programının 3. sınıfında; "Dinler Tarihine Toplu Bir Bakış" ünitesinde "Dinin Doğuşu", "Kaç Türlü Din Vardır: Hak Dinler, Batıl Dinler"; "Hak Dinler Hangileridir?"; "Yahudilik, Hristiyanlık Müslümanlık" ve "İlahi Dinlerde Tekamül ve Ortak Prensipler" konularına yer verilmiştir. (Bkz. Tebliğler Dergisi, 1976).

1948-1976 yılları arasındaki din öğretimi programlarını diğer dinlerin öğretimi açısından değerlendirdiğimizde ilkokul programlarında peygamberlere iman ve kutsal kitaplara iman bağlamında diğer peygamberler ve kitaplar hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Ortaokul ve lise programlarında ise diğer dinlere yer verilmeye başlandığını görmekteyiz. İsteğe bağlı olan din dersi, 1924-1938 yıllarındaki programlara nazaran daha bilişsel olmakla birlikte İslam merkezli olduğu görülmektedir. (Tosun, 2010, s.656).

Dinlerin tasnifinin 1982 Lise Müfredat Programı ile değiştiği görülmektedir. 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programının temel ilkelerinden biri diğer dinlerle doğrudan ilgilidir. "...dini farklı olan milletlerle daha iyi niyet, dostluk ilişkileri içinde bulunabileceği zihniyeti kazandırılacaktır. 4 ve 5'inci sınıfta kutsal kitaplar ve peygamberler dışında diğer dinleri ilgilendiren konu yoktur. 6,7 ve 8'inci sınıfta amaçları arasındaki; 6. Sınıfta "Din kavramı" ünitesinde Musevilik, Hristiyanlık ve İslamlık konuları işlenmektedir. 7.sınıfta "Başkasının inancına, düşüncesine, canına ve malına diğer haklara saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak" ifadesi dini çoğulculuk açısından önemlidir." 8.Sınıf 1.Ünitede "Peygamber Kıssaları" 8.Ünitedeki "Türklerin, Başka Dinden Olanlara Karşı Tutumu" başlıkları çoğulculuk ve diğer dinlerin öğretimi bağlamlarında değerlendirilebilir. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amaçlarından biri de şöyledir. "Genel Anlamda Din ve Dinler Hakkında Bilgi Edinmek." Lise 1.sınıf "Dinler ve Özellikleri" ünitesinde "İlkel Dinler, Çin Dinleri, Hint Dinleri, Musevilik, Hristiyanlık, Türklerin İslam'dan Önceki İnançları" konularına yer verilmiştir. Lise 3.sınıfta ise, "Yeryüzündeki Dinler ve İslam" ünitesinde semavi dinlerin ortak özelliklerinden bahsedilmiştir. "Yeryüzündeki Dinler ve Coğrafi Dağılımı" konusu 13 Nisan 1992 tarihinde yayımlanan programda yer almamıştır. (Bkz. Tebliğler Dergisi, 1982).

1982 yılında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarında diğer dinlerin temel eğitim ve orta öğretim kademelerinin amaçları, temel eğitimin ikinci kademesi ile ortaöğretim kademeleri programlarında ünite düzeyinde yer bulmuştur. İlkel dinler, Hint dinleri, Çin dinleri gibi konuların programlara girmesi diğer dinleri sadece İslam merkezli ele alan bunun için de sadece ilahi dinlere yer veren yaklaşımın sona erdiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Dersin ismindeki "Din kültürü" ifadesinin anlamı bu şekilde programa yansıtılmıştır. 1982 yılı öncesi programlarda diğer dinlerden sadece ilahi dinlerden bahsedilmiştir. Bu dinlerde genellikle İslam'la mukayeseli olarak ele alınmıştır. 1982 yılı programında ise karşılaştırmayı öngören doğrudan başlıklar yer almıştır. (Tosun, 2010, s. 661).

2000 yılı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında diğer dinlerin öğretiminin gerekliliği ve bu öğretimin temel ilkeleri hakkında şu ifadeler bulunmaktadır: "Dinin, insanların birbirlerini anlayabilmeler için gerekli olan temel iletişim kodları bünyesinde taşıyan dinin evrensel barış kültürünün yaratılmasında ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkı bulunabileceği bilgisinin kazandırılması." Kültürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde ve barış kültürünün geliştirilmesi ve hoşgörü ortamının

oluşturulabilmesi için diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerekli hale gelmiştir. Bu nedenle, bütün dinlerin esas amacının iyi insan yetiştirmek olduğu, Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'in tarihi gelişmeleri ile temel özelliklerinin ve öğretilerinin içeriği, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık karşısındaki konumunun objektif kriterler içinde değerlendirilmesi temel ilkeleri üzerine kurulmuştur. Evrensel boyutta insanlar, toplumlar ve milletler arası ilişkilerde dinin öğretimine ilişkilerin olumlu yönde gelişebilmesi için bireylerin bilimsel yöntemle verilecek din öğretimine ihtiyaç duydukları da benimsenen yaklaşımlardandır. Programın genel amaçları arasında ise diğer dinlerin öğretimine ilişkin şunlar yer almaktadır. Öğrencilerin, "İslam dinini ve diğer dinleri ana kaynaklarına dayalı olarak tanımları gerektiğini kavrayabilmeleri", "Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilmeleri." , "Öğrenciler diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak, bağlılarına hoşgörü ile yaklaşabilmeleri kavrattılmalıdır." (Bkz. Tebliğler Dergisi, 1990).

1982 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programının genel amaçlarını, ünitelerini ve konularını incelediğimizde diğer dinler öğretimine ilişkin tespitlerimiz. 4., 5., ve 6. Sınıf özel amaçları arasında diğer dinler yer almamaktadır. Ünite ve konularda ise; 4.sınıfta sadece "Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyorum." Ünitesinde yer alan "Evimizde, Çevremizde Bulunan Dini Sembolleri Tanıyalım" konusunun diğer dinlerin öğretileriyle dolaylı ilgili olduğunu söyleyebiliriz. 5. Sınıfta "Peygamberleri Tanıyalım"; 6. Sınıfta ise, "Kutsal Kitapları Tanıyalım" ünitesi dolaylı olarak bazı konuları içermektedir. 7. Sınıf dersinin amaçları arasında diğer dinlerin öğretimine yönelik "Dinin evrensel bir gerçeklik olduğu, günümüzde yaşayan İslam, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'in temel özelliklerinin ve öğretilerini objektif kriterlere göre özetler, diğer dinlerden kültürümüze giren inanç ve uygulamaların farkında olur, başkalarının inançlarına saygı duyar." Ders amaçlarına yönelik ünite ve konular ise şunlardır: "Hac ve Kurban" ünitesinde "Dinlerde Kurban" Dinleri tanıyalım ünitesinde "Din Evrensel Bir Gerçekliktir; Niçin Birden Çok Din Vardır.?", "Günümüzde Yaşayan Büyük Dinleri Tanıyalım: Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm; Reenkarnasyon ve Ruh Göçü; Noel ve Yılbaşı; Misyonerlik Başkalarının İnançlarına Saygı Gösterelim." 8. Sınıfta ise diğer dinlerin öğretimine ilişkin amaçlar şunlardır: "Bütün dinlerdeki birbirine benzeyen temel ahlaki kuralları örneklerle açıkla; insan öldürmenin, hırsızlığın ve yalancı şahitliğin bütün dinlerde yasak olduğu açıklanır." (Bkz. Tebliğler Dergisi, 1990).

Amaçlara ulaşmak üzere belirlenmiş ünite ve konular: "Dinlerin ve İslam'ın evrensel öğütleri; doğruluk; temizlik; iyilik ve yardımseverlik; büyüklere saygı,

küçüklere sevgi göstermek”, “Hayvanlara iyi davranmak”; “Çevreyi korumak”; “Zararlı alışkanlıklardan kaçınmak”; “Başkalarına zarar vermemek”, “Öldürmemek, Çalmamak, Yalancı şahitlik yapmamak.” 2000 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programından İslam dışı dinlere daha çok yer verildiği görülmektedir. Hem genel hem de özel amaçlarda hem de ünitelerde açılımlarda hemen her sınıfta az ya da çok, dolaylı veya doğrudan farklı dinler hakkında bilgiler yer almaktadır. 2000 yılı öncesi programlarda genellikle başkalarının inançlara düşüncelerine karşı saygı ve hoşgörü gibi genel ifadeler yer alırken, bu programda, diğer dinler hakkında bilgi sahibi olunması gerekliliği açık bir şekilde vurgulanmıştır. Diğer dinlerin öğretiminde objektiflik de programlarda önemle vurgulanmıştır. (Bkz. Tosun, 2010, s.662-663) 2000 yılında hazırlanan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarına kadar din öğretimi programlarının hiçbirisinde İslamiyet içindeki farklı yorumlar ile ilgili bir başlık bulunmamaktadır. Bu programda “Dindeki Anlayış Farklılıkları” ünitesi ile ilk defa İslamiyet içindeki farklı yorumlardan bahsedilmiştir. Çoğulculuk açısından baktığımızda 2000 yılı öncesindeki dönemde 1982 yılında uygulanmaya başlanan din öğretimi programına kadar çoğulcu bakış açısının programlara çok fazla yansımadağı görülmektedir. 1982 programıyla nispeten çoğulculuğa doğru bir geçiş yapılmaktadır. Bu programda da İslam dini ile ilgili bilgiler ağırlığını devam ettirmekle birlikte İslam dışındaki dinlere de yer verilmiştir. (Yörük, 2015, 55-75).

2005 ve 2007 programları yapısal unsurları ve bu unsurlarda diğer dinlerin öğretimine yer verişleri bakımından birbirlerini bezemektedir. Her iki programda da konular benzer nitelikte ele alınmıştır. Farklılıklar ayrıca vurgulanmıştır. Daha önceki Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programından hareket edilmiştir. Her iki programın girişinde insana düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı din öğretiminde temel yaklaşım esasları olarak sunulmuştur. (Bkz. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programı, 2005).

Niçin okulda din öğretimi sorusu çerçevesinde yapılan “toplumsal” ve “evrensel” temellendirme ve açıklamalarında diğer dinlere ilişkin ortak ifadeler yer almaktadır. “Hangi görevde ve sosyal faaliyette bulunursak bulunalım, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde bile davranışlarımıza yön veren inançlarımızı karşılıklı tanımak ve onları hesaba katmak durumundayız. Bu bakımdan sadece kendi inandığımız dini değil, çevremizdeki dinleri, dini anlayış ve şekillerini de tanımak ve göz önünde bulundurmak durumundayız. (Bkz. Orta öğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007).

Evrensel temellendirmelerde ise şu ortak ifadeler kullanılmıştır: “Teknolojideki hızlı gelişmeler, iletişim ve haberleşmeye yansımış, bu da toplumları ve milletleri iç içe yaşar duruma getirmiştir. Küreselleşme ve dünyadaki gelişmelerin her ülkeyi etkisi altına alınması, eğitim hayatını ve din eğitimi de etkilemiştir. Dünyadaki bu hızlı değişiklikler ülkemizde yaşanan dinler hakkında temel bilgilerin öğrenilmesini zorunlu hale getirmiştir. Diğer toplumları anlayabilmek, onların inançlarını, davranışlarını, kültürlerindeki farklılığın sebeplerini ve davranışlarına yön veren değerlerini yakından tanımayı gerektirir. Çünkü diğer toplumların dini ve ahlaki yaşayışları hakkında bilgi sahibi olmak, onlarla kolay ilişki kurmayı sağlar.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007) Her iki programın vizyon açıklamalarında şu ifade ortaktır: “Kendi dininden ve başka dinlerden olanlara karşı anlayışlı davranışlarda bulunan, diğer dinleri tanıyan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak yetiştirmek.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007) Programların din bilimsel yaklaşımı anlatılırken şöyle denilmektedir. “Gerek İslam gerekse diğer dinler hakkında bilimsel araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuştur. Batıl ve hurafeye dayalı yanlış bilgilerden uzak durulmuştur. (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007) Programın din bilimsel yaklaşımındaki hedefler anlatılırken kullanılan ifadeler: “Öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka dinden olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi.” (Ortaöğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007) Programların genel amaçları yapıları itibarıyla farklıdır. Ortaöğretim programında şu genel amaçlar diğer dinlerle ilgilidir: “Birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümser.”; “Küreselleşen dünyada dinin birleştirici bir rolünün olduğunu kavrar.”; “Evrensel değerlere kendi dini bilgi ve bilinçleriyle katılır.”; “ Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıtır.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005).

İlköğretim programının genel amaçlarında ise şunları tespit etmekteyiz: “İslam dinini ve diğer dinleri ana kaynakları ile birlikte tanımaları gerektiğini kavrayabilmeleri.”; “Toplumdaki farklı dini anlayış ve yaşayışların sosyal bir olgu olduğunu tanıyabilmeleri.”; “Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşabilmeleri.”; “Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak mensuplarına hoşgörüyle yaklaşabilmeleri.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005) Programların öğrenme alanlarında diğer dinlerle ilgili açıklamalarda da aynılık ve benzerlikler vardır. Örneğin ibadet öğrenme alanında: “İbadet duygusunun sağlıklı bir şekilde duyurulması ve ibadet mekânlarına saygılı davranma alışkanlığının kazandırılması. (Bkz. Ortaöğretim

Programı, 2005, İlköğretim Programı, s.2007). Ortaöğretim programının “İbadet Öğrenme Alanında” ayrıca şu açıklamalar yer almaktadır. “İslam’daki ve diğer dinlerdeki ibadet şekillerini tanıtmak ve ibadet mekânlarına, kutsal günlere ve bayramlara saygı duyar. Çevresindeki diğer dinleri öğrenmeye yönelik etkinliklerde bulunur. 12. Sınıfta, dinlerdeki ibadet türlerini, dinlerin ibadet yerlerini, önemli gün ve geceleri öğreneceklerdir. Diğer dinlerin ibadetlerine ve ibadethanelerine saygılı davranma becerilerini geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005).

Ortaöğretimdeki din kültür medeniyet öğrenme alanı ile ilköğretimdeki din ve kültür alanındaki benzer açıklamalar şöyledir: “Dinlerdeki ortak özellikleri ve farklı inançlara saygı duymayı öğretmek amaçlanmaktadır.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005; İlköğretim Programı, 2007) Ortaöğretimde ise, “Günümüzde önemli dinleri tanır ve bulundukları ülkeleri haritadan gösterir. Semavi dinlerin tarihi gelişim süreçlerini sıralar. Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizm genel özelliklerini açıklar” (Ortaöğretim Programı, 2005) İlâhi dinler, inanç sahiplerine saygı duyar. Dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemi fark eder ve örneklandırır. Küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark eder ve farklı dinlere saygı ve hoşgörüyü geliştirecek etkinliklerle desteklenecektir. Ortaöğretim programında, 12. Sınıfta ise yaşayan dinlerin önemli özelliklerini, dinlerin benzer özelliklerini ve küreselleşen dünyada dinler arası ilişkileri öğreneceklerdir. 2005 Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) öğretim programı bu konuda önemli bir adım daha atarak dört Sünni fıkhi amelî mezheple birlikte “Caferilik” mezhebine yer vermiştir. Ayrıca 2005 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programıyla birlikte Cumhuriyet döneminde ilk defa “Ateizm” konusu programa dâhil olmuştur. (Orta öğretim Programı, 2005).

2010 İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programında “İslamiyet ve Türkler” ünitesinde “Türkler Arasında İslam’ın Yayılmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler” den Hacı Bektaş Veli hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca “İslâm Düşüncesinde Tasavvufî Yorumlar” ünitesinde “İslam Düşüncesinde Tasavvufî Yorumlar” başlığı altında Cumhuriyet döneminde ilk defa “Nusayrilik” konusu programa dahil edilmiştir “Nusayrilik”e müstakil bir başlık ayrılmıştır (Bkz. İlköğretim programı, 2010; Ortaöğretim Programı, 2010).

Ortaöğretim, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programının kazanımları ve diğer ünite ve konularda diğer dinlere ilişkin tespitler: Ortaöğretim ibadet öğrenme alanında 10.sınıf

kazanımları arasında “Başkalarının ibadet etme hakkına saygılı olur.” İfadesi yer almaktadır. Ancak bu kazanıma yönelik doğrudan bir konuya rastlanmamaktadır. 12.sınıf kazanımlarında diğer dinlerin öğretimine yönelik ifadeler: “Dinlerde ibadetlerin var olduğunu örnekler vererek açıklar. Dinlerde ortak olan ibadetleri fark ederek benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırır; dinlerdeki sadaka türlerini açıklar ve örnek verir. Çeşitli dinlerde önemli gün ve geceler bulunduğunu örnekler verilir ve dinlerin ibadetlerine saygılı olma öğütlenir. Bu kazanımlar için “Dinlerde İbadetler” adıyla bağımsız bir ünite oluşturulmuştur. Bu ünite de dua, namaz, oruç, hac, sadaka ve kurban ibadetleri ile dinlerin ibadet yerleri üzerinde durulması planlanmıştır. Dinlerin ibadetlerinde önemli yer tutan günler ve geceler de öğretime konu edilmiştir (Ortaöğretim Programı, 2005).

Ortaöğretim din, kültür ve medeniyet öğrenme alanı 12.sınıf kazanımlar arasında diğer dinlerin öğretimine ilişkin çok sayıda kazanım bulunmaktadır. “1. Günümüzde başlıca dinleri tanır ve yaygın olarak bulundukları ülkeleri haritada gösterir. 2. İbrahim’i dinlerin tarihi gelişim sürecindeki genel özelliklerini ve aynı kaynaktan geldiklerini fark ederek örneklerle açıklar. 3. Hint dinleri olarak nitelenen Hinduizm, Budizm, Cayinizm ve Sihizmin genel özelliklerini tanır. 4. Çin ve Japon dinleri olarak nitelenen Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizm’in genel özelliklerini açıklar. 5. Geleneksel dinleri sıralar 6. İlahi dinlerin inanç, ibadet, ahlak özellikleri bulunduğunu fark eder. 7. Dinlerin ortak evrensel ahlak ilkelerinin neler olduğu belirler. 8. Dinler tanrı, ibadet, peygamberlik ve kutsal kitap inançlarını karşılaştırır. 9. Çevresinde bulunan farklı inançlara sahip insanları düşüncelerine saygı gösterir. 10. Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kabul eder. 11. Dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemi fark eder ve örneklendirir. 12. Küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark eder. 13. Misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olur.” (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005).

Bu kazanımlara ulaştıracak konular “Yaşayan dinler ve benzer özellikleri” ünitesinde planlanmıştır. Ünite de yeryüzünde yaşamakta olan büyük dinler üç kategoride ele alınmaktadır. “İbrahim’i Dinler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam; Hint dinleri: Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm; Çin ve Japon Dinleri: Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm. Geleneksel dinler ise ayrıca konu edilmektedir. Dinler inanç ve ahlak konularındaki benzer özellikleri, dinlerde çevre bilinci ve dinler arası ilişkiler de bu ünitenin ana konuları arasında yer almaktadır. Her iki ünite de diğer dinlere ilişkin etkinliklere yer verilmiştir. (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005).

Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde dersin içeriği dinin temel bilgi kaynakları çerçevesinde mezhepler üstü bilgilendirme ve diğer dinlerin de tanıtılması anlayış olarak ifade edilebilecek bir yaklaşım benimsemiştir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı 8.sınıf konuları arasında diğer dinler ile ilgili şu kazanımlar yer almaktadır. “1.Evrenselliğin ve evrensel değerlerin anlamını kavrar. 2. Dinin evrensel bir olgu olduğunun farkına varır 3. Farklı dinlerin ortaya çıkış sebeplerini tartışır. 4.Günümüzde yaşayan büyük dinleri temel özellikleriyle tanır. 5.İslam’ın büyük dinler arasındaki yerini kavrar. 6. Dinlerin ve İslam’ın evrensel öğütlerine örnek vererek bunların insanlık için önemini fark eder. 7. Farklı din ve inanışlara hoşgörülü olur. 8. Misyonerlik faaliyetler hakkında duyarlı olur.” Bu ünitelerde dinin evrensel bir gerçek oluşu, dinlerin çokluğunun nedenleri konularını ele alındıktan sonra Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam işlenmektedir. Ayrıca dinlerin ve İslam’ın evrensel öğütleri başlığı altında doğruluk, temizlik, iyilik, hayvan sevgisi, çevre bilinci gibi tüm dinlerde görülen ortak ilkeler üzerinde durulmaktadır. İlköğretim programında orta öğretim programlarından farklı olarak öğrencilere verilecek kavramlar listesinde diğer dinlerle ilgili şu kavramlara da yer verilmiştir 6. Sınıfta İncil, Tevrat, Zebur 8. Sınıfta: Budizm, Hristiyanlık Hinduizm ve Yahudilik dinleri anlatılmaktadır. (Bkz. Ortaöğretim Programı, 2005).

Türkiye’de din öğretimi programlarına diğer dinlerin bağımsız konu olarak girişi 1956 yılı ortaokul programları ile olmuştur. Bundan önceki tüm programlarda diğer dinler doğrudan öğretim konusu yapılmamıştır. 1924-1939 arası programlar tamamen İslam merkezlidir ve doktriner niteliktedir. İsteğe bağlılık bu niteliği desteklemiştir. 1948’den sonraki programlarda isteğe bağlı statüsüne uygun olarak İslam’i merkezlilik devam etmekle birlikte giderek bilişsel ağırlık kendini göstermeye başlamıştır. İlk dönemlerdeki bilişsel amaç ifadeleri 1948 sonrası programlar giderek kaybolmuştur. 1956 Ortaokul din bilgisi programından önce diğer dinlere ilişkin olarak görülebilecek konular sadece İslam’ın peygamber ve kitap öğretisi çerçevesinde ele alınan konulardır. 1976 Ortaokul programı ile birlikte diğer dinlere ilişkin konularda artış olmuştur: “1.sınıf programında “Büyük İlahi Dinler; 3. Sınıfta ise, “İlahi Dinler Arasında İslamiyet” konularına ünite düzeyinde yer verilmiştir. 1982 yılından itibaren konulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programlarda ise dersin statüsüne uygun olarak tam bir bilişsellik hâkimdir. Din kültürü ismi ve zorunlu statüsü, merkezde İslam kültürü olmakla birlikte 1982 öncesine nazaran daha farklı bir yaklaşım yansıtmıştır. Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile birlikte diğer dinlere yer verişte de nicelik ve nitelik bakımından değişimler

yaşanmaya başlamıştır. Sürekli daha fazla ve daha nesnel bilgilendirmeye doğru bir gidiş izlenmiştir. Günümüzde Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İlkokul 4.ve 5. Sınıflarda, Ortaokullar da 5,6,7,8.Sınıflarda 2 şer saat, lise 1,2,3,4 birer saat okutulmaya devam edilmektedir. Bu derste Dinler Tarihi konuları okutulmaya devam etmektedir. (Tosun, 2010, s.670; Mustafa Öcal, 2008, s.408) 1982’de temel eğitimin 6. Sınıf programında “Din kavramı” ünitesinde Dinler hakkında bilgi verildikten sonra Musevilik, Hristiyanlık, İslam başlıklarıyla diğer dinlere açık bir şekilde yer verilmiştir (Bkz. İlköğretim Programı, 2007).

Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programlarında 2000 yılındaki İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programındaki değişiklik öncesine kadar İslam dini öğretiminde içerik ve yaklaşım olarak büyük ölçüde “ilmihal merkezli” bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. İlmihal merkezli yaklaşım, genelde İslam dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutunu içeren, dinin günümüzde yaşayan tezahürlerini yansıtmayan fıkhi bakış açısını önceleyen, İslam içerisindeki yorum farklılıklarına yer vermeyen bir anlayıştır. Söz konusu bu yaklaşım, Türk-İslam Tarihinde Anadolu’da gelişen ve Cumhuriyet döneminde de etkilerini sürdüren İslam anlayışının pedagojik yönden desteklenmiş şekli olarak değerlendirilmektedir. (Aşlamacı, 2013, s.277). 2000 yılında hazırlanan ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında ise ilmihal merkezli İslam öğretiminin yetersizliklerinden hareketle, akıl ile inancı bütünleştirmeyi esas alan ve asli kaynakları referans alma ve İslami ilkeleri önceleme iddiasında olan bir yaklaşımın benimsediği anlaşılmaktadır. (Meb, 2000). “İlmihal merkezli yaklaşım” ile “modern İslam yönelimli yaklaşım” İslam içerisindeki çoğulluğa yer vermek gibi bir eğilim göstermemişlerdir. (Aşlamacı, 2013, s.277). 2000 yılında hazırlanan din öğretimi programında öğrencilere farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü davranışları kazandırma gibi hedeflere yer verilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca programın İslam dışı dinlere yönelik bakış açısı ve onlara program içeriğinde yer vermesi yönüyle çoğulculuğu yansıttığı ifade edilebilir. Ancak her ne kadar farklılıklara karşı saygı ve hoşgörüyü kazandırma gibi hedefler amaçlanmışsa da 2005 ve 2006 yılındaki din öğretimi programlarıyla biraz değişmiştir. Çünkü sözü edilen programlarla birlikte içerikte İslam dini içerisindeki farklı yorumlara yer verilmeye başlanmıştır. Bu anlamda 2005 ve 2006 yılındaki programların daha çoğulcu, diğer dinlere yaklaşımda daha objektif, İslam içi çoğulculuğa yetersiz olsa da yer verme özelliklerine sahip olduğu söylenebilir. (Kaymakcan, 2006, s. 31). Programlarda İslam dininin yoğunlukta olduğu bakış açısı devam etmekle birlikte İslam dinini benimsetmek gibi bir amaç bulunmamaktadır. Yine programlar incelendiğinde

evrensel değerlerin öğretiminde dinin katkısından yararlanılmasına yönelik konuların içeriğe zaman zaman yansıtıldığı da görülmektedir. (Yörük, 2015, s.75) Diğer dinlerin öğretimi konusunda Türkiye'nin özgün şartları ve başta Avrupa Birliği olmak üzere diğer uluslararası etkili muhatapların konuyla ilgili yaklaşım ve önerileri göz önünde bulundurularak farklı dinlerin öğretimine daha çok katkı sunacakları kanaatindeyiz. (Gündüz, 2008, s.186).

2.4.2. İmam Hatip Okulları Müfredat Programlarında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Programları

Eğitimin planlı, amaçlı, kasıtlı ve başkalarının kontrolü altında yapılmasına öğretim denir. Öğretimin yapılması için programa ihtiyaç vardır. Bireye kazandırılması düşünülen davranışlar; bu davranışların nasıl kazandırılacağını, kazandırılıp kazandırılmadığının nasıl anlaşılacağını gösteren dokümana, öğretim programı denir. (Kılıç-Seven, 2007, s.25) Bir başka ifadeyle, programlar, öğretmenlerin ortak bir konuyu, ortak bir dille ve disiplinli olarak öğretmelerine rehberlik etmektir. (Çınar, 2013, s.180) Ülkemizde “öğretim programı” yerine önceki dönemlerde “müfredat programı” kullanılmıştır. Müfredat programı ile öğretim programı arasında içerik yönünden farklılıklar vardır. Müfredat programlarında konular ayrıntılı bir şekilde yer almasına rağmen derslerle ilgili amaçlar, ilkeler, metot ve teknikler yer almaz. Öğretim programlarında ise bütün bu ayrıntılar yer alır. Bu anlamda öğretim programlarına, müfredat programlarının geliştirilmiş şekli olarak bakılabilir. 1978 yılında hazırlanan Meslek Dersleri Programında sadece derslerin konu başlıkları yer alırken, 1985 ve 1999 yılında hazırlanan program, öğretim programı olarak isimlendirilmesine rağmen, programlarda eğitimsel yaklaşımına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bundan dolayı 2008 yılından önce hazırlanan programlar müfredat programı olarak tanımlanabilir. Çünkü söz konusu olan programlarda öğretim programında bulunması gereken özellikler yer almamaktadır. 2008 sonrası hazırlanan programda öğretim programlarında bulunması gereken yöntem ve tekniklere bu programda yer verilmiştir. Aynı zamanda bu programda “yapılandırmacı” öğrenme yaklaşımı benimsenmiştir. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı, bilginin öğretmenden öğrenciye doğrudan aktarılmasını, öğrencinin bilgiyi kendisi tarafından aktif bir şekilde yapılandırmasını esas alır. (Ekşi, 2010, s.954-955, 958) .

Müfredat ve öğretim programları hakkında gerekli bilgi verildikten sonra, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Kararlarıyla İmam Hatip Liselerinde okutulan

Dinler Tarihi ders kitapları ve programları hakkında yaptığımız araştırmalarda Cumhuriyetin kuruluşundan 1966 yılına kadar Dinler Tarihi dersi farklı isimler adı altında okutulmuş olsa da bu tarihe kadar örgün eğitimde okutulan sistematik bir Dinler Tarihi ders programına ulaşamadık. 1924 yılında İmam Hatip Mektepleri kurulmuştur. Bu okullar ilköğretim düzeyinde okullardı. Bu mekteplerin programlarında daha çok Kur'an-ı Kerim öğretimi ve ibadetlerden oluşan ilmi-hal merkezli bir yaklaşım özelliği bulunmaktadır. (Zengin, 2017, s.121).

Bu okullar 1939 yılında kapatılmış 1946 yılına kadar Türk Milli Eğitim Bakanlığı eğitim sisteminde din dersi ve dinler ilgili hiçbir ders okutulmamıştır.* (Gündüz, 2008, s.15) Ülkemizde örgün eğitim sistemi içerisinde Dinler Tarihi ders öğretimi hakkındaki bilgileri ancak din dersinin örgün eğitimdeki varlığıyla müşahade edebiliriz. Bundan dolayı örgün eğitimdeki din öğretiminin tarihi aynı zamanda Dinler Tarihi dersinin de tarihi sayılır. Din dersi, ilk defa 13.08.1956 tarihinde Bakanlar Kurulunun ve MEB Talim ve Terbiye Dairesinin 19.09.1956 tarih ve 4286 sayılı genelgesi ile resmi ortaokul programında “Zamanımızda yeryüzündeki dinler ve İslam'ın bunlar arasındaki yeri” başlığı ile diğer dinlere açık bir şekilde yer verilmiştir. Bu ders müfredatı içinde farklı dinlere yer verilmesiyle beraber dinler tarihi konuları örgün eğitime dâhil edilmiştir. (Bkz. Gündüz, 2008, s.25,29; Zengin, 2017, s. 125).

1924-1985 tarihine kadar İmam Hatip okullarının öğretim programlarında incelediğimizde Dinler Tarihi dersi örgün eğitimin hangi dönemlerinde okutulmuş ve hangi dönemlerde programlardan çıkarılmış olduğunu kronolojik olarak inceleyeceğiz. 1985 yılına kadar İmam Hatip okullarının öğretim programlarında “müfredat programı” anlayışları hâkim olmuştur. Yani öğretim programları dersler ve konulardan oluşmuştur. 1985 yılından günümüze kadar İmam Hatip Liselerinde okutulacak meslek derslerinde Talim Terbiye Kurulu 11 Aralık 1984 tarih ve 5 no'lu kararı gereğince kabul edilen

* İmam Hatip okulları 1929-1930'larda talep olmaması nedeniyle ortaokula dönüştürülerek öğretimine son verilmiştir. 1951 yılına kadar kapalı kalmıştır. Din öğretiminin örgün eğitim sürecinin dışında bırakıldığı dönem içinde toplumda ve gençler arasında yaygınlaşan ahlaksızlık olarak nitelendirilen bazı alışkanlık ve davranışların yaygınlaşması üzerine 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan II. Milli Eğitim Şurasında ana tartışma konusu “ahlak meselesi” olarak belirlenmiştir. Şurada ahlak komisyonu oluşturulmuş ve okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi yönünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde Türk eğitiminin hedefleri arasında Türk diline, kültürüne, inkılabın eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealin bağlı bir Türk; medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlak ilkelerini benimsemiş bir insan; kendine ve başkalarına saygı gösteren, şahsiyet yetiştirmek de bulunduğu vurgu yapılmıştır. Bu şurada dini temelden ziyade ulusçu ilkeye dayalı milli karakterde bir ahlak önerilmiştir. (Bkz. II. Maarif Şurası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 104-106; Nurullah Altaş, Türkiye’de Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)

öğretim programları* uygulanmıştır. Bu programla İmam Hatip Okullarında okutulan meslek derslerinin her birinin genel amaçları ve bu amaçları tanımlayan davranışlar ayrı ayrı tespit edilmiştir (Meb, 1985). Bu programın temel ilkeleri korunarak uygulama günümüze kadar devam etmektedir.

* 18.10.1984 gün ve 143 kurul kararı ile İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı öğretim programlarının kabulü, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 13.03.1984 gün ve 325, 20-prog. Şb. Md. 21-2121, 1984 gün ve 325. 20.Prog. Şb. Md.27-2948 sayılı yazıları ekinde gönderilip kurulumuzda son şekli verilen ve kurulumuzun 02.09.1983 tarih ve 145, 11.10.1983 gün ve 177 sayılı karalarıyla ile kabul edilen İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı haftalık ders dağılım çizelgelerinde yer alan derslerin öğretim programlarının, 13.12.1983 tarih ve 179 sayılı Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde kararnamenin 21 ve 42'inc maddeleri uyarınca incelenip onaylamak ve 1984-1985 öğretim yılında uygulamaya konulmak üzere Eğitim ve Öğretim Yüksek Kuruluna sunulması hususunun Bakanlık Makamının tasvibine arzı kararlaştırılmıştır.

2.4.2.1. İmam Hatip Okulları Müfredat Programları

Tablo 1.

1924-1933 İmam Hatip Mektepleri Müfredat Programı

DERSLER	SINIFLAR				Toplam
	I.	II.	III.	IV.	
Kur'an-ı Kerim, Tecvid	3	3	2	1	9
Gına (Müzik)	2	1	1	1	5
Tefsir				2	2
Hadis		1	1	1	3
İlm-i Tecvid			1	1	2
Din Dersleri	2	2	3	2	9
Ruhiyat (Psikoloji)			1	1	2
Ahlak ve Malumat-ı Vatanıyye		2	2	2	6
Türkçe	5	4	2	1	12
Türk Edebiyatı			2	2	4
Hitabet ve İrşad		2	3	2	7
Arabi	3	3	3	4	13
Tarih	2	2	2	2	8
Coğrafya	2	1	1	1	5
Hesap (Matematik)	2	2	1		5
Hendese		1	1		4
Hayvanat	1	2			3
Nebatat	1				2
Tabakat			1		1
Fizik			1	1	2
Kimya			1	1	2
Hıfzıssıhha				2	2
Yazı	2	2			2
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	1	1	2
	28	30	30	30	118

(Kaynak: Çınar, 2013)

1924-1933 dönemi İmam Hatip Mektepleri haftalık ders dağıtım çizelgesi incelendiğinde haftalık ders dağıtım çizelgesinde 24 farklı ders okutulmaktadır. Bu derslerin 15'i kültür 9'u ise meslek derslerdir. Bu derslere bakıldığında ıslah edilmiş bir medrese programı görünümü taşımaktadır. Bu programda “Dinler Tarihi” dersi bulunmamaktadır. (Çınar, 2013, s.187)

Tablo 2.

1951-1971 İmam Hatip Okulları Müfredat Programı

I. Devre			SINIFLAR					II. Devre			SINIFLAR				
			II		I	Topla					II		Topla		
			I	II	I	V	m				I	II	I	m	
Meslek Dersleri	Kur'an-ı Kerim		3	2	2	1	8		Kur'an-ı Kerim		2	1	1	4	
	Tecvid							M	Tecvid						
	Arapça		5	5	6	5	21	e	Arapça		5	5	5	15	
	Akaid		1	2	3	2	8	s	Farsça		2	2	2	6	
	Din Dersleri		3	2	2		7	l	Tefsir		1	1	1	3	
	Siyer ve İslam		1	1	1	1	4	e	Hadis Usulü				2	2	
	Ahlakı							k							
	Tefsir					2	2	D	Fıkıh Usulü		1	1	1	2	
	Hadis Usulü					1	1	e	Kelam				1	1	
	Fıkıh Usulü					1	1	r	İslam Tarihi		1	1		2	
	Kelam					2	2	s	<u>DİNLER</u>				1	1	
								l	<u>TARİHİ</u>						
	Türk İslam					1	1	e	Türk İslam		1	2		3	
	Sanatlar Tarihi							r	Sanatları Tarihi						
Türkçe Hitabet					1	1	i								
Meslek Dersleri								Meslek Dersleri							
Toplamı								Toplamı							

(Kaynak: Çınar, 2013)

İmam Hatip Okulu birinci devre haftalık ders dağıtım çizelgesi incelendiğinde toplam 26 farklı ders okutulmaktadır. Bu dönemde Lise 2. Sınıfın II. Döneminde bir saat, Lise 3. Sınıfın II. Döneminde bir saat olmak üzere toplamda iki saat Dinler Tarihi dersi okutulmuştur. Bu dersin içeriği programı hakkında yaptığımız araştırmalarda Ahmet KAHRAMAN, Dinler Tarihi (İnsanın yaratılışındaki ilahi felsefe) ders kitabı Milli Eğitim bakanlığı 27/06/1966 Tarih ve 1410 sayılı Tebliğler Dergisinde yayınlanan 8088/9138 sayı ve 13.VI.1966 tarihli karar ile İmam-Hatip Liselerinin son sınıfları için yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu kitabın içeriği hakkında Dinler Tarihi ders kitapları başlığı altında inceleyeceğiz.

Tablo 3.

1971-1984 İmam Hatip Okulları Müfredat Programı

1971-1985 Döneminde İmam Hatip Okulları	Sınıflar					
Dersler	I	II	III	IV	Toplam	
Kur'an-ı Kerim	5	4	4	5	18	
Arapça	4	4	3	3	14	
Akaid			2		2	
Kelam				2	2	
Din Dersi	2	2	2		6	
Fıkıh				2	2	
Tefsir		2	2	2	6	
Hadis		2	2	2	6	
Siyer ve Ahlak	2				2	
Hitabet				2	2	
Meslek Dersleri Haftalık Ders Saati	13	14	15	18	60	

(Kaynak: Çınar, 2013)

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun 14.08.1971 tarihli kararı ile İmam Hatip Okullarının birinci devreleri kapatılıp ikinci devrenin öğrenim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Bu nedenle İmam Hatip okullarının ikinci devrelerinin programı incelenmiştir. İmam Hatip Okulu ikinci devre haftalık ders dağıtım çizelgesi incelendiğinde toplam 27 farklı dersin okutulduğu, Bunların 10'nun meslek 17'sinin ise kültür dersleri olduğu görülmektedir. Yeni statüsüne göre faaliyet gösteren İmam Hatip Liselerinin müfredat programları öğrencileri hem mesleğe hem de yükseköğrenime hazırlayıcı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemde yapılan müfredat programından Farsça, Astronomi ve Dinler Tarihi dersleri programdan çıkartılarak yerine Tarım, Endüstri Bilgisi, Müzik ve Hitabet dersleri programa ilave edilmiştir. Bu programda yapılan bir diğer değişiklik ise, bazı derslerin ders saatleri artarken bazı derslerin ders saati azalmıştır. 1971'de hazırlanan bu programda “Dinler Tarihi Dersi” örgün eğitimini dışı çıkartılmış belli bir dönem bu ders İmam Hatip okullarında okutulmamıştır. (Çınar, 2013, s.191)

Tablo 4.

1978 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı

DERSLER	SINIFLAR				
	IX	X	XI	XII	Toplam
1 Kur'an-ı Kerim	3	3	3	3	12
2 Arapça	5	5	4	4	18
3 Akaid ve Kelam		2	2		4
4 Fıkıh	2	2	2		6
5 Tefsir			3	3	6
6 Hadis			2	4	6
7 Siyer	2				2
8 DİNLER TARİHİ				2	2
9 Hitabet ve Mesleki Uygulama				2	2
Mesleki Derslerin Haftalık Ders Saati Toplamı	12	12	16	18	58

(Kaynak: İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı, 1978)

1978 yılında hazırlanan müfredat programında, Dinler Tarihi dersinin amaçları şöyle açıklanmıştır:

- Öğrencilere dinler hakkında bir din görevlisine yetecek seviyede kültür vermek.
- Öğrencilerin, dinlerin temelindeki ilahi izleri bulmalarına ve son din vasfı ile İslam dinin ulaştığı yüceliği görmelerine yardımcı olmak.
- Öğrencilere semavi ve gayri semavi dinleri, Kur'an'ın verdiği bilgilerin ışığında değerlendirebilecek seviyeyi kazandırmak.
- Dinler Tarihi dersleri işlenirken, sosyo-ekonomik şartları, kitle haberleşme araçları, kültür alış veriş ve turizm ekonomisi gibi faktörler göz önünde bulundurulacak öğrencilerin dünya milletlerinin hayat felsefesi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır.
- Milletlerin tarih boyunca hangi inanışın içinde bulundukları, bu inanışların geçirdiği değişimler ve bu günkü şekilleri hakkında öğrenciler aydınlatılmalıdır.
- Eski medeniyetlere ait olan ve bazıları hala yaşayan gayr-i semavi dinler, inanış yönlerinden temel bilgiler ve görüşler kazandıracak şekilde, teferruata kaçmadan tahlil edilmelidir.
- Öğrencilere İslam Dini ile diğer semavi dinler arasındaki farklı görüşleri mukayese edebilecek bilgi ve yetenek kazandırılmalıdır. (İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı, 1978)

Bu müfredatta diğer dinlerin İslami bir perspektifle değerlendirilmesi ve o dönemde turizm sektörünün ülkemizde yeni popüler olmasından dolayı diğer milletlerin dinleri hakkında bilgi sahibi olma gereği duyulmuştur. Bu dönemde 1971-1984 tarihleri arasındaki dönemde okutulan dinler tarihi ders programına baktığımızda, Mehmet AYDIN-Osman CİLACI, Dinler Tarihi Ders Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin 09/07/1980 Tarih, 3868 sayılı kararı ile İmam Hatip Liseleri son sınıflar ders kitabı olarak okutulmuştur. Buradan şunu anlıyoruz ki, 1971'den 1977 tarihine kadar Dinler Tarihi dersi İmam Hatip okullarında okutulmamıştır.

Tablo 5.

1985-1997 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı

İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Dersler	Sınıflar				Toplam
	I	II	III	IV	
Kur'an-ı Kerim	4	4	3	3	14
Arapça	5	5	4	4	18
Akaid ve Kelam			2	2	4
Fıkıh	2	2	2		6
Tefsir			3	2	5
Hadis		2	2	2	6
Siyer	2				2
<u>DİNLER TARİHİ</u>				2	2
Hitabet ve Mesleki Uygulama			2	2	4
Meslek Dersleri Haftalık Ders Saati	13	13	17	18	61

Kaynak: Çınar, 2013)

Bu dönemde, İmam Hatip Lisesi orta kısım programında Kur'an-ı Kerim dersinin haftalık ders saatinin artması dışında herhangi bir değişiklik olmadığı gibi, sadece zorunlu seçmeli ders olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu dersler arasında yer aldığını görüyoruz. Ayrıca Dinler Tarihi dersi tekrar lise son sınıfta 2 saat olarak örgün eğitimdeki yerini almıştır. Bu dönemde, Günay TÜMER- Abdurrahman KÜÇÜK, Dinler Tarihi Ders Kitabı, Milli Eğitim Talim Terbiye Kurulu, 23/01/1995 tarih ve 21 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş, Yayınlar Dairesi Başkanlığı'nın 16/03/1995 tarih ve 1575 sayılı İmam Hatip son sınıfta ders kitabı olarak okutulmuştur.

İmam Hatip Liselerinde okutulmakta olan meslek derslerinde Talim Terbiye Kurulunun 11.12.1984 tarih ve 5 sayılı karar ile öğretim programları* uygulanmaktadır.

* 18.10.1984 gün ve 143 kurul kararı ile İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı öğretim programlarının kabulü, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 13.03.1984 gün ve 325, 20-prog. Şb. Md. 21-2121, 1984 gün ve 325. 20.Prog. Şb. Md.27-2948 sayılı yazıları ekinde gönderilip kurulumuzda son şekli verilen ve kurulumuzun

Bu programın en dikkat çekici noktası, İmam Hatip Liselerinde (1924-1985) ilk kez bu programda meslek derslerinin her birinin genel amaçları ve buna dayalı olarak her sınıfın özel amaçları ve bu özel amaçları tanımlayan davranışlar ayrı ayrı tespit edilmiş olmasıdır. Burada müfredat programı anlayışından öğretim programı anlayışına geçilmiştir. Her dersin programı, konun adı, amaçları, davranışları, konular, işleyiş ve değerlendirme bölümleri, programların konularından seçilmiş bir amaca ait davranışların öğrenciye nasıl kazandırılacağı, değerlendirmesinin nasıl yapacağını göstermek ve öğretmene örnek olması gayesiyle tertip edilmiştir. Dinler tarihi dersinin konularına ait öğretim faaliyetleri düzenlenirken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulacaktır:

- Konular işlenirken öğrencilerin dinlerin temelindeki ilahi izleri bulmaları ve son ilahi olan İslam dinin ulaştığı yüceliği kavrayabilmeleri sağlanmalıdır.
- Öğrencilere semavi ve gayr-i semavi dinleri, Kur'an-ı Kerim verdiği bilgilerin ışığında değerlendirebilecek seviye kazandırılmalıdır.
- Dinler Tarihi dersleri işlerken, çağımızın sosyo-ekonomik şartları, kitle haberleşme araçları, kültür alış veriş turizm ve ekonomi gibi faktörler göz önünde bulundurularak öğrencilerin, dünya milletlerinin hayat felsefesi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır.
- Milletlerin Tarih boyunca hangi inanışın içinde bulundukları, bu inanışların geçirdiği değişimler ve bugünkü şekilleri hakkında öğrencilerin aydınlatılmalıdır.
- Öğrencilere İslam dini ile diğer semavi dinler arasındaki farklılıkları mukayese edilebilecek bilgi ve yetenek kazandırılmalıdır.

Misyonerlik faaliyetleri ile bazı yıkıcı dini cereyanları hakkında gerekli bilgiler verilmek suretiyle öğrencilerin bu konuda uyanık bulunmaları sağlanmalıdır. (Meb, 1985) Ayrıca bu programda Dinler Tarihi dersinin genel amaçları şöyle belirlenmiştir:

- Dinler Tarihi'nin konusu, gayesi ve gelişmesi bilgisi.

02.09.1983 tarih ve 145, 11.10.1983 gün ve 177 sayılı karalarıyla ile kabul edilen İmam Hatip Lisesi orta ve lise kısmı haftalık ders dağılım çizelgelerinde yer alan derslerin öğretim programlarının, 13.12.1983 tarih ve 179 sayılı Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde kararnamenin 21 ve 42'inc maddeleri uyarınca incelenip onaylamak ve 1984-1985 öğretim yılında uygulamaya konulmak üzere Eğitim ve Öğretim Yüksek Kuruluna sunulması hususunun Bakanlık Makamının tasvibine arzı kararlaştırılmıştır.

- Dinin kaynağını ve lüzumunu kavrayabilme.
- İlahi dinlerin mahiyeti, esasları ve özelliklerini kavrayabilme.
- İlahi kaynağa dayanan dinlerin mahiyeti esasları ve özelliklerini kavrayabilme.
- İlahi kaynağa dayanan ve dayanmayan dinleri, Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilerin ışığında değerlendirebilme.
- Misyonerlik faaliyetleri ve bazı yıkıcı dini cereyanları tanıyabilme. (Meb, 1985)

Dinler Tarihi dersinin amaçları hedefleri belirlenirken Türk Milli Eğitiminin amaçları ve İmam Hatip Liselerinin amaçlarına uygun bir şekilde belirlenmiştir. Dinler tarihi metodu ve konusu itibariyle evrensel değerler içermektedir. Ancak 1985 yılında hazırlanmış olan ders programlarında millilik vurgusu yapılmış, Dinler Tarihi ders programı da bundan nasibini almıştır. Dinler Tarihi dersinin genel amaçlarına baktığımızda “misyonerlik faaliyetleri ile bazı yıkıcı dini cereyanları hakkında gerekli bilgiler verilmek suretiyle öğrencilerin bu konuda uyanık bulunmaları sağlanmalıdır.” (Meb, 1985) Maddesinde farklı dinler hakkında bilgi sahibi olmayı diğer dinlere karşı bir savunma refleksi şeklinde değerlendirilmiştir. Bu programı genel amaç ve hedeflerini daha iyi anlayabilmemiz için Türk Milli Eğitiminin genel amacı ve İman Hatip Lisesi amaçlarını incelemek gerekir. Türk Milli Eğitiminin genel amaçları hakkında gerekli bilgileri giriş bölümünde verdiğimiz için burada tekrar etme gereği duymadık. İmam Hatip Lisesi meslek derslerinin amaçları: Milli Eğitim Bakanlığınca Ortaöğretim sistemi içinde açılan, her mesleğe, hem de yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan İmam Hatip Liselerinin amaçları; imamlık hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görev alan ve en az lise seviyesinde genel ve mesleki öğrenim görmüş elemanlar yetiştirmektir. (Meb, 1985) İmam Hatip Liseleri eğitim öğretim çalışmalarında din görevlisi adaylarını;

- Anayasa nizamına bağlı, Türk milli eğitimin amaçlarını benimsenmiş ve bunları uygulamaya hazır,
- Milli ahlakın icaplarını samimiyetle yaşayıp yerine getiren ve milli bünyemize zararlı akımların karşısında uyanık,
- Dininin ve ahlakın gereklerine inanarak yaşayıp yerine getirir birer aydın,

- İlmi görüş ve anlayış kazanmış bilgilerini mesleki alanda kullanma yollarını öğrenmiş,
- Çalışkan, mesleğe bağlı, yurdun her yerinde seve seve hizmete hazır.
- Toplum kalkınmasında çevresine kültürel ekonomik sosyal hayata katkıda bulunan
- Yaşayışı ve çevresine tesir bakımından örnek tutulmayı layık olması
- Programla müfredatı tespit edilen bilgi ve maharet ve kültürü kazanması
- İnsanlığı seven ve anlayan, davranışlarında her şeyde eğitici olduğu şuuruna sahip
- İmam Hatip Liseleri, öğrencilerine çalışmanın bir ibadet ve milli haslet olduğu benimsetilmiştir.(Meb, 1985) 1985 yılında hazırlanan meslek dersleri programı günümüze kadar hazırlanan ders programlarının temelini teşkil etmiştir.

Tablo 6.

1991-1992 Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre İmam-Hatip Lisesi Müfredat Programı

Dersin Adı	Haftalık Ders saati		Toplam Kredi
Kur'an-ı Kerim	1	2	20
	2	6	
	3	6	
	4	6	
Arapça	1	4	20
	2	5	
	3	5	
	4	6	
Akaid	1	4	4
Kelam	1	4	4
Fıkıh	1	4	8
	2	4	
Tefsir	1	4	8
	2	4	
Hadis	1	4	8
	2	4	
Siyer	1	2	4
	2	2	
<u>Dinler Tarihi</u>		4	4
Hitabet ve Mesleki Uygulama	1	4	8
	2	4	

(Kaynak: Çınar, 2013)

1991 yılında sınıf geçme esasına göre hazırlanan programda Dinler Tarihi dersi İmam Hatip son sınıfta 2 saat olarak okutulmaya devam edilmiştir. Talim Terbiye'nin 11.12.1984 gün ve Talim Terbiye Kurulu 11.12.1984 gün ve 5 no'lu kararı ile kabul edilen öğretim programları ile başlayan meslek derslerinin her birinin genel amaçları ile buna bağlı olarak her sınıfın özel amaçlarını tanımlayan ve uygulaması gereken davranışlara bu programda da devam edilmiştir. (Meb, 1985)

Bu programda hazırlık sınıfındaki toplam 35 saatin 25 saati meslek derslerine ayrılmıştır. Toplam 36 ders saati 10 saati meslek derslerine ayrılmıştır. 10 ve 11. Sınıflarda meslek derslerinin haftalık toplam ders saati için 16 saattir. 4 yılda toplam 142 saat tutan haftalık ders saatinin 67 saati meslek, 75 saati de kültür derslerine ayrılmıştır. Buna göre haftalık ders saatleri genel toplamında meslek derslerine % 47.1 olarak yer verilmiştir. Önceki programlara da meslek dersleri % 40'a kültür derslerindeki % 60 oranı bu programda korunmuştur.

Dinler Tarihi dersinin haftalık ders saati 4, toplam kredisi 4 olarak belirlenmiştir. Bu programın amaçları şöyle belirlenmiştir.

- Öğrenci merkezli bir eğitim anlayışını hakim kılan.
- Başarısızlığı değil başarıyı değerlendiren.
- Yönlendirme ilkesine işlerlik kazandıran,
- Öğrenci kişilik hizmetlerine yönelik rehberlik anlayışını etkin bir şekilde uygulamaya dönüştüren bir eğitim öğretim sistemi oluşturulmuştur.

Sınıf geçme programları ile kredili sistem karşılaştırıldığında ortak meslek derslerinin ders saati (88)'dir. Sınıf geçme programına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu program öğrenciye hem görev hem de sorumluluk yüklemiştir. Meslek dersleri önceki programa göre çok olmasına rağmen mesleki alandan daha çok Yüksek Öğretime hazırlayıcı bir sistem görünümünde olduğu söylenebilir. (Çınar, 2013, s.200) Bu programda insana, kültürel mirasa, düşünceye, özgürlüğe ve ahlaki olana saygı kavramı temel oluşturmuştur. Programda ayrıca dinin toplumda, tarihte oynadığı role ve güncel sorunların çözümüne yönelik bilimsel bir bakış açısı geliştirilmiştir. Dinin insani değerleri gerçekleştirmede bir rehber olduğu vurgulanmıştır. Programda yer alan hedef öğrenmelerin mesleğe hazırlayıcı, pedagojik esaslara uygun, demokratik ve laik toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek nitelikte olması için, bilim adamlarının ve

kurumların katkıları ile disiplinler arası bir anlayış benimsenmiştir. (Meb, 1999) Kapsam yönünden bu program, din insan yaşamına anlam kazandıran, insanca yaşamasına yardımcı olan, insanların birbirini anlayabilmeleri için gerekli olan temel iletişim kodlarını bünyesinde taşıyan, Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu bilgisinin kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu amaca göre öğrenci sahip olması beklenen özellikler:

- Dinsel olguların farkında olmak,
- Sosyal bütünleşme, dayanışma ve hoşgörü sahibi olması
- Kültürel duyarlılık
- İyi ahlak ve dürüstlük
- Kendini anlama ve keşfetme
- Kendi başına düşünme
- Eleştirel zihniyet
- Objektif olma
- Seçme yeteneği
- Yaşamın anlamını keşfetmek
- İnancını sorgulayabilmek,
- Akılcı yaklaşım ilkeleri esas alınmıştır. (Meb, 1999)

Tablo 7.

1999-2000 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı

Ders Kategorileri	Haftalık Ders Saati	IX	X. Sınıf	Haftalık Ders Saati	XI. Sınıf	Haftalık Ders saati
	4	Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim	4		
	4	Arapça	Arapça	4		
	2	Siyer (Hz. Muhammed'in Hayatı)	Siyer (Hz. Muhammed'in Hayatı)	2		
Alan Dersleri			Fıkıh	2	Hitabet ve Mesleki Uygulama	4
			İslam Tarihi	2	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi	2
			Psikoloji	2	Sosyoloji	2
Toplam	10			18		18

(Kaynak: Çınar, 2013)

4306 sayılı kanun gereği, zorunlu ilköğretim kesintisiz sekiz yıla çıkarılmasıyla, İmam Hatip Liseleri haftalık ders çizelgeleri yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, İmam Hatip Liselerinin öğretim süreleri bir yıl hazırlık sınıfı olmak üzere, toplam dört yıl olarak belirlenmiştir. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının 10.05.1999 tarih ve 39 sayılı kararı ile kabul edildikten sonra 1999-2000 öğretim yılında uygulamaya konulmuştur.(Meb, 1999) Dinler Tarihi dersi bu programda “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” ismiyle bu programda yer almıştır. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi içerik olarak önceki Dinler Tarihi programı ve ders kitabı farklılaşmıştır. Örgün eğitimde ilk okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı Baki ADAM, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve terbiye kurulu Başkanlığının 17/05/2002 tarih ve 152 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş olup, Yayınlar Dairesi Başkanlığı’nın 17/06/2003 tarih ve 4668 sayılı onayıyla kabul edilmiştir.

Tablo 8.

2018-2019 İmam Hatip Lisesi Müfredat Programı

ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ					
DERSLER		9 SINIF	10 SINIF	11 SINIF	12 SINIF
MESLEKİ DERSLER	Kur’n-ı Kerim	5	4	4	3
	Mesleki Arapça			3	3
	Temel Dini Bilgiler	1			
	Siyer		2		
	Fıkıh		2		
	Tefsir			2	
	Dinler Tarihi				2
	Hadis		2		
	Akaid			1	
	Kelam				2
	Hitabet ve Mesleki Uygulama			2	
	İslam Kültür ve Medeniyeti				2
	Osmanlı Türkçesi		1		
	Toplam	6	11	12	12
Seçmeli Ders SaatininToplamı				16	18
Rehberlik ve Yönlendirme		1	-	-	-
Toplam Ders Saati		40	40	40	40

(Kaynak: Din Öğretimi, 2018)

2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersinin ismi tekrar “Dinler Tarihi” olarak değiştirilmiş, ayrıca Dinler Tarihi ders kitabının içeriğinde değişiklikler yapılmıştır. 2018-2019 Eğitim-Öğretim döneminde uygulanacak olan Dinler Tarihi Dersi öğretim programı ile 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanun’unda yer alan

Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak Dinler Tarihi dersinin amaçları şöyle belirlenmiştir:

- Kùltürler arası etkileşimin hızlandığı günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak her zamankinden daha gerekli hale gelmiştir. Din hizmeti verecek olanların da genel kùltüre ilave olarak dünya üzerinde yaşayan belli başlı dinleri tanıma ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyacı karşılayacak olan ders, Dinler Tarihi dersidir.
- Dinler Tarihi, inanç, ibadet ve ahlaki yönleri ile tanıtmayı, metodu ve amacı gereği dinleri objektif olarak ele almayı ve doğruluk yanlışlık bakımından değerlendirmeden dini fenomenleri deskriptif yöntemle oldukları gibi yansıtmayı amaçlayan bilim dalıdır.
- Dinler Tarihi dersi, toplumun dini ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin rolü bulunan din hizmetleri görevleri için hem genel kùltür hem de mesleki açıdan önem araz etmektedir. Günümüzde iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi, farklı din mensuplarının bir araya gelme karşılaşma ihtimallerini artırmıştır. Bu durumda, toplumu din konusunda aydınlatma görevini yerine getirecek ve din hizmeti sunacak olanların İslam dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi edinmeleri gerekmektedir.
- Dinler Tarihi dersi öğretim programı, öğrencilerin fenomenolojik yaklaşımla dinlerin inanç, ibadet ahlaki yönlerini tanımlarını diğer dinlerle ilgili temel bilgileri edinmelerini, kendi inançlarını içselleştirmelerini hedeflemektedir.
- Dinler Tarihi'nin yöntem ve amacının kavranması,
- Din kavramı ve dinler hakkında bilgi sahibi olması,
- İslam'ın diğer dinler arasındaki yeri ve öneminin kavranması,
- Dinlerin, ortaya çıktığı ve yayıldığı coğrafi bölgelere göre tasnif etmesi.
- Dinlerin temel özelliklerine göre (inanç, ibadet, ahlaki öğretiler, semboller vb.) tanınması.
- Türkiye'de diğer dinleri ve dini grupları tanınması. Diğer din mensupları ile sağlıklı iletişim kurma ve birlikte yaşama becerisi kazanma
- İstismarcı din akım ve anlayışları tanınması amaçlanmaktadır. (Meb, 2017)

Bu programın diğer programdan ayrılan yönü programın uygulanmasına ilişkin ilke ve açıklamaların yer almasıdır.

- Dinler kendi metinleri esas alınarak işlenmelidir.
- Konular, öğrencilerin fenomenolojik yaklaşımla dinlerin inanç, ibadet ve ahlaki yönlerini tanımlarını, diğer dinlerle ilgili temel bilgileri öğrenmelerini destekleyecek etkinliklerle işlenmelidir.
- Dinler Tarihi dersi öğretim programı beceri temelli olarak yapılandırılmıştır.
- Dinlerin tarihleriyle ilgili temel kavramların öğretimine önem verilmelidir. (Meb, 2017)

1978 yılından itibaren incelediğimiz programda diğer dinler hakkında bilgilenme daha çok savunmacı bir anlayış hâkim iken, 1985 yılında hazırlanan programda Dinler Tarihi dersinin genel amaç ve özel amaçların belirlenmesi ve bu özel amaçları tanımlayan davranışlar tespit edilmesi Dinler Tarihi dersine daha çoğulcu bir anlayış kazandırmıştır. Özellikle Dinler Tarihi dersinin 2002 yılında isminin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi olarak değiştirilmiş olsa da 1985 yılı programının genel amaç ve hedefleri çok değiştirilmemiştir. Bu isim değişikliğinin çoğulculuk olgusunun yaygınlaşması ve ülkemizin Avrupa Birliğine girme sürecinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu süreçte İslam dini dışında diğer dinleri öğrenmek için daha objektif kriterler belirlenmiş ayrıca din içi çoğulcu yaklaşımlarda İslam'ın farklı yorumları ve anlayışları da Dinler Tarihi ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programlarında ve kitaplarında yer almıştır. 2008 tarihli öğretim programında ise, eğitim felsefesi farklılaşmış, öğrenci merkezli ve öğrencinin derse aktif katılımını esas alan yapılandırmacı eğitim yaklaşımı programlarda kullanılmıştır. Ancak bu programda da geleneksel eğitim yaklaşımlarının da göz ardı edilmediği görülmektedir. Bu programlarda Dinler Tarihi dersinin amaç ve hedeflerinin programlarda farklılaşmasını inceledikten sonra 1966 yılından 2019 yılına kadar bu programlar için hazırlanmış olan ders kitaplarındaki değişimleri dini çoğulculuk açısından inceleyeceğiz.

2.5. İmam Hatip Okulları Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitaplarının Dini Çoğulculuk Açısından İncelenmesi

Okullardaki ders kitapları, okul sıralarındaki gençlerin bir konuda düşüncelerinin oluşmasında etkisi yavaş da olsa derin etkiler bırakan metinlerdir. Okul kitapları, bir toplum ve devlete ait dünya tasavvurunun ortaya konduğu, ortaklaşa taban oluşturan uzlaşma yaratmaya önemli katkılar sağlayan kitaplardır. Özellikle sosyal içerikli okul kitapları kimliğin oluşumunda ötekini sunuşu ve değerlendirilmesiyle ön plandadır. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları, öğrencilerin bu dersin öğretim programlarında yer alan öğrenim alanları ve bu alanlara ait konu başlıkları işlendiği için en temel metinlerdir. Belki de birçok öğrencinin hayatı boyunca karşılaşacağı en önemli dinî kaynak bu kitaplardır. Bu çerçevede, içeriğinde Türkiye için dinî yönden “öteki” olarak tanımlanan Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm vb. dinlere yer veren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Derslerinin ayrı bir yeri ve önemi olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda ders kitaplarını söylem, içerik vb. açılardan tahlil etmek, bizim dini çoğulculuk anlayışımız hakkında fikir sahibi olmamıza katkı sağlayacaktır. (Bulut, 2010, s.72).

Eğitim öğretimde kullanılan ders kitapları iletişim teknolojilerindeki gelişmelere rağmen, öğrenme sürecinin vazgeçilmez araçları olma özelliklerini ve merkezi rollerini korumaya devam etmektedirler. Ders kitapları, bir toplumun kendi çocuklarını gelecekte birer olgun birey olarak yaşama hazırlamak için, aktarmak istediği ve resmen kabul görmüş olan bilgilerin tamamını içerirler. Yetişkinlerin doğru olduğuna inandıkları ve genç kuşaklara aşılamak istedikleri çok sayıda kural ve davranış kalıbı bulundurlar. Ders kitapları, sadece bilgi aktarmakla yetinmeyerek, bir toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da belleklere kazımaya çalışan önemli metinlerdir. (Aslan, 2010, s.216) Bundan dolayı Türk Milli Eğitim Sisteminde Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları farklı dinlerin öğretilmesindeki en önemli kaynaklardır. Bu kitaplarda dini çoğulculuk olgusunun nasıl ele alındığını tarihi dönemlere göre değerlendireceğiz.

Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim sisteminin ve anlayışının anayasası Tevhidi Tedrisat Kanunudur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla birlikte okullarda verilecek olan eğitimin niteliği ve eğitim yönetimi anlayışının esasları belirlenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar bu konuda daha önce bir hazırlık yapılmadığı için, ilk aşamada eski öğretim programından yer alan dersler ve ders müfredatları gözden geçirilmiştir. Eski programlarda ve kitaplarda yer alan Osmanlı ideolojisini temsil eden bazı dersler ve

konular ayıklanırken, yerine Cumhuriyet ideolojisini temsil eden yeni başlıklar eklenerek tekrar düzenlenmiştir. O zamana kadar okullarda okutulan bütün ders kitaplarının incelenmesi sonucu seçilmiş olan yayınlar 1930'ların başlarında yenileri yazılincaya kadar kullanılmıştır. (Aslan, 2010, s.215).

Türkiye Cumhuriyeti ilk ders kitapları 1930 yıllarında tamamlanabilmiştir. Dinler Tarihi ders kitabı bu ilk kitaplar arasında bulunmamaktadır. Din ile ilgili kitaplara bakıldığında Kur'an-ı Kerim öğretimi ile çeşitli ilmi hal ve günlük yaşantı ile ilgili dini bilgiler bulunmaktadır. (Altaş, 2008, s.674) İmam Hatip Liselerinde okutulan ilk sistematik Dinler Tarihi Ders kitabı 1966'da Ahmet Karaman tarafından yazılmıştır. 1966-2018 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu tarafından 4 Dinler Tarihi ders kitabı, 2 Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı kabul edilmiştir. İlk Dinler Tarihi ders kitapları ile daha sonraki ders kitaplarının arasındaki önemli bir farklılık vardır. İlk Dinler Tarihi ders kitaplarında farklı dinler Kur'an-ı Kerim ve İslam kaynaklarına göre diğer dinler değerlendirilirken, daha sonraki ders kitaplarında daha çok her din kendi kutsal kitap ve kaynaklarına göre değerlendirilmiştir. Bundan dolayı, dini çoğulculuk olgusuna ilk kitaplarda çok az rastlanır iken daha sonraki yıllarda özellikle 2000'li yıllardan sonra İmam Hatip Liselerinde okutulan "Karşılaştırmalı Dinler Tarihi" ders kitaplarında dini çoğulculuk konusuna daha çok yer verilmiştir. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için sadece bu kitaplarda yer alan çoğulculuk olgusu hakkında bir değerlendirmeler yapacağız.

Dinler Tarihi ders kitaplarını incelediğimizde, Kahraman'ın 1966 yılında hazırlamış olduğu Dinler Tarihi ders kitabı, İmam Hatip Liselerinde okutulan ilk Dinler Tarihi ders kitabıdır. Bu ders kitabında diğer dinlere karşı savunmacı bir anlayış hakimdir. Dinler Tarihi ilminin diğer dinlere karşı İslam dinini savunmak için öğrenilmesi gerektiğini kitabının önsözünde şöyle dile getirilmiştir. "Asrımızdaki dini propaganda metotlarını öğrenmek ve bunlarla enerjik ve şuurulu bir mücadeleye girebilmek için her türlü dini cereyanları iyi bilmek lazımdır. Bunun içinde sağlam bir bilgiye, meşru temellere dayalı seviyeli bir müsamaha zihniyetine sahip olmak, bu ilimle ilgilenmek zarureti vardır. Bütün bu gerçekler ortada iken, sözü edilen hususlarda en kuvvetli eğitim vasıtası olarak kabul edilen Dinler Tarihine karşı memleketimizdeki kayıtsız tavrı izah etmek güçtür. Dinler Tarihi'nin bu okulların yanı sıra, aynı konuda öğrenme merakında olanlara ışık tutacağına ve Hakkı Batıl'dan ayırmak hususunda kendilerine yardımcı olacağına inanıyorum." (Kahraman, 1966, s.10) İlk Dinler Tarihi ders kitabında dinler hakkında nitelendirici (tasviri) bir üslup kullanılmıştır. Farklı dinlerin bir arada yaşaması

yani dini çoğulculuk hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. İmam Hatip Liselerinde okutulan 2. Dinler Tarihi ders kitabı, Aydın-Cilacı'nın ders kitabıdır. Bu kitapta ilk Dinler Tarihi ders kitabında olduğu gibi bu ders kitabı da savunmacı ve nitelendirici bir üslupla yazılmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığının 1985 yılında İmam Hatip Meslek Dersleri programlarının amaçları belirlenirken dünyadaki dinler hakkında bilgi sahibi olunması ve İslam dinine göre bu dinlerin değerlendirilmesi ve misyonerlik faaliyetlerine karşı İslam dinin savunulması gerektiği izah edilmiştir. Dinler Tarihi dersinin amaçları, “öğrencilerin dinlerin temelindeki ilahi izleri bulmaları ve son ilahi din olan İslam dinin ulaştığı yüceliği kavrayabilmeleri sağlanmalıdır. Öğrencilere semavi ve gayr-i semavi dinleri, Kur'an-ı Kerim verdiği bilgilerin ışığında değerlendirebilecek seviye kazandırılmalıdır. Dinler Tarihi dersleri işlerken, çağımızın sosyo-ekonomik şartları, kitle haberleşme araçları, kültür alış veriş turizm ve ekonomi gibi faktörler göz önünde bulundurularak öğrencilerin, dünya milletlerinin hayat felsefesi ve dünyaya bakış açısı hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Milletlerin Tarih boyunca hangi inanışın içinde bulundukları, bu inanışların geçirdiği değişimler ve bugünkü şekilleri hakkında öğrencilerin aydınlatılmalıdır. Öğrencilere İslam dini ile diğer semavi dinler arasındaki farklılıkları mukayese edilebilecek bilgi ve yetenek kazandırılmalıdır. Misyonerlik faaliyetleri ile bazı yıkıcı dini cereyanları hakkında gerekli bilgiler verilmek suretiyle öğrencilerin bu konuda uyanık bulunmaları sağlanmalıdır.” (Meb, 1985)

İlk Dinler Tarihi ders kitaplarında dini çoğulculuk anlayışı hâkim değil iken, 1995-2002 yılları arasında İmam Hatip Liselerinde okutulan Tümer-Küçük Dinler Tarihi ders kitabında ilk kez dini çoğulculukla ilgili bazı metinlere yer verilmiştir. Farklı dinlere karşı hoşgörülü olmayı ve farklı dinlerin örf ve adetlerine saygı duyulması gerektiği bu ders kitabında şöyle anlatılmıştır; “Diğer milletlerin inanç, örf ve adetlerine saygı dünyada ister ilahi dinler olsun, ister beşeri dinler olsun, hepsinin de kendilerine göre kutsal kabul ettikleri değerler vardır. Bu dinlere, mensup insanların, inandıkları din ve değerler uğrunda çeşitli mücadelelere girdiklerine, bu uğurda kan döktüklerine tarih şahittir. Bu insanların sahip oldukları inancın prensiplerini yüce hakikatler olarak gördükleri ve onları kesin doğru olarak kabul ettikleri de gerçektir. Şayet bu insanlar, sahip oldukları inançların kesin doğruluğuna inanmasalardı, onlar bağlanıp, o uğurda çaba sarf etmeleri mümkün olmazdı. Bu şartlar çerçevesinde, diğer din mensuplarını da, kendi dini inançlarına, geleneklerine bağlı, inanmış kimseler görmek, onların inançlarına saygı göstermek gerekir. Saygı göstermeyen saygı görmez ilkesinden hareketle insan

kendi kutsal hakikatlerini korumak yüceltmek istiyorsa, başkalarınınkini de aynı şekilde düşünmelidir. Nasıl ki, bir Müslüman Allah için ölümü göze alabiliyorsa, karşısındakinin de aynı duyguları taşıdığını düşünmelidir.” (Bkz. Günay-Tümer, 1995, s.131-133). Kur'an-ı Kerim'de “Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini cazip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir. Artık o ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.” (Enam, 108) Ayrıca, her milletin örf ve âdetine saygılı olmak gerektiğini örf ve âdetin her kaynağı o milletin inanç ve kültürüdür. Örf ve adetler her topluma göre farklılık arz ederler. Bundan dolayı insanların inançlarına ve örf adetlerine saygı duymak her insanın uyması gereken bireysel ve toplumsal zorunluluktur.

İslam dini konusu anlatılırken, İslam dininin bütün insanların kurtuluşunu amaçladığını “İnsan sevgisi ve evrensellik” başlığı altında, İslam'ın diğer dinler karşı tutumundan bahsetmektedir. “İslam, evrensel bir dindir ve mesajı umumdur. Herkesin kurtulmasını doğru yolda olmasını ve insanların birbirine faydalı olmasını ister. İslam'a göre insan yaratılmışların en şerefliisidir. Hz. Muhammed *“İnsanların en hayırlısı insanlara en çok faydalı olandır”* ilkesini benimsemiştir. Burada Hz. Muhammed, ayırım yapmaksızın bütün insanlığı kast etmiştir. Bu da İslam'ın evrensel ve üstün bir din olma niteliğinin açık bir örneğidir. İslam'ın getirdiği kadınlara insani muamele, köleliğin kaldırılması, din, inanç ve kanaat hürriyeti, din, dil, ırk ve cins ayrımı gözetilmeden herkese insani muamele gibi hususlar da evrensel boyuttadır. Hz. Muhammed'in veda hutbesi ilk insan hakları beyannamesi bunun örneğidir. İslam 1400 sene önce insana bakışının evrenselliği hakkında gerekli bilgi ve donanıma sahiptir. Müslüman insan sevgisiyle doludur ve onun bu sevgisi evrenseldir.” (Tümer-Küçük, 1995, s.130-131)

2002-2015 tarihleri arasında İmam Hatip Liselerinde okutulan Dinler Tarihi ders kitaplarında dini çoğulculuk ve dinler arası diyalog ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Hatta “Dinler Tarihi” ders kitabının adı “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” olarak değiştirilmiştir. Bunun nedenleri arasında çoğulculuk olgusunun toplumsal olaylarda etkili olması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sureciden kaynaklanmış olduğu kanaatindeyiz. 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında okutulan Dinler Tarihi dersinin ismi tekrar “Dinler Tarihi” olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dini çoğulculuk ve dinler arası diyalog konuları kaldırılmıştır.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitaplarında, dini çoğulculuğu, farklı dinlerden insanların sorunsuz bir şekilde birlikte yaşamaları olarak tanımlamıştır. Herkes birbirinin dini inancına örf ve adetlerine saygı duyar. Hiç kimse, bir başkasının dini ve milli

değerlerini eleştirmez ve küçük görmez. “Herkes senin dinin sana benim dinim bana” anlayışını benimser bu yaklaşım dini çoğulculuğun sosyolojik temelidir. Günümüzde iletişimin kolaylaşması, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler nedeniyle dünyamız adeta küresel bir köy hâline dönüşmüştür. Bu nedenle farklı inanç ve kültürlerle mensup insanların birlikte yaşamaları ve aynı havayı teneffüs etmeleri kaçınılmaz olmuştur. Böylece yemesi, içmesi, giyimi, konuştuğu dili ve inançlarıyla birbirinden farklı olan insanların farklılıklarını koruyarak barış içinde yaşama anlayışı doğmuştur. Bu anlayış genel olarak dinî çoğulculuk olarak tanımlanmaktadır. Dinî çoğulculuk tüm inançlara saygı ve hoşgörü ile yaklaşmayı gerektirir. Her insan, mensubu olduğu dinin en doğru ve mükemmel din olduğuna inanır. Ancak bu tabii durum insanların farklı inanç sahiplerine hoşgörü ile bakmasına engel değildir. Zira inançlar, insanların akli çabalarına ve hür iradelerine dayalı kendi tercihleridir. Bu sebeple farklı inançlara hoşgörü çerçevesinde bakmak hem insani hem de dinî bir zorunluluktur. (Özbey-Koç, 2015, s. 149). Dini çoğulculuğun bir de kelami boyutu vardır. Teolojik olarak bütün dinlerin hakikate giden eşit yollar olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre özde bir farklılık yoktur. Bütün dinler doğrudur ve geçerlidir. Dinler arasındaki farklılık onların Tanrı bilgisi ve tecrübesi konusunda sundukları metotlardan ibarettir. Bu Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve İslam gibi bütün dinlerin, inananlarını huzura ve mutluluğa ulaştıracağını kabul etmek anlamına gelmektedir. (Bkz. Adam, 2002, s.110).

Dinler arası diyalog dini çoğulculuğun bir sonucudur. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitaplarında bu konu hakkında çok az bir bilgiye yer verilmiştir. Dinler arası diyalog, farklı dinlere ve kültürlerle mensup insanların bir araya gelip, birbirlerine kendi görüşlerini empoze etmeden, birbirlerini kandırmadan çeşitli konularda bilgi alış verişinde bulunmaları, yaşanan sorunlara birlikte çözüm aramaya çalışmalarıdır. Günümüzde dinler arası diyalog kavramını gündeme getirenler Katolik Hristiyan’lardır. Katolikler, II. Vatikan Konsülünde Hristiyanlık dışındaki dinlerin mensuplarıyla diyaloga girilmesini kararlaştırmışlardır. Bu konsülde, Yahudiler ve Müslümanlar olmak üzere diğer dinlerin mensuplarından saygıyla bahsetmişler ve onların inançlarını Hristiyanlık açısından övmüşlerdir. Ayrıca diğer dinlere ve mensuplarına saygıyla yaklaşılması, onlarla diyaloga girilmesi konusunda Hristiyanlara tavsiyede bulunmuşlardır. Katolikler, dinler arası diyalogu gerçekleştirmek için çeşitli birimler kurmuş ve uzmanlar yetiştirmişlerdir. Papa VI. Paul (ö.2005), 1964 yılındaki bildirisinde kilisenin içeride ve dışarıda herkesle diyaloga girmesi gerektiğini ve kilisenin bütün insanlık için olduğunu bildirmiştir. Papa, dinler arası diyalogun bütün insanları kurtuluşa

ulaştırma amacı taşıdığını belirtmiştir. Günümüzde Katolik Hristiyanlar çeşitli birimler kurarak dünyanın her yerinde diyalog girişiminde bulunmaktadırlar. Fakat Hristiyanların geçmişteki misyonerlik faaliyetlerini unutmayan diğer dinlerin mensupları, Katoliklerin bu girişimlerini şüpheyle karşılamaktadırlar. Bunun bir misyonerlik faaliyeti olmasından endişe etmektedirler. (Bkz. Adam, 2003, s.111; Özbey-Koç, 2015, s. 166).

Küreselleşme ve modern teknolojinin değişen doğası sayesinde, günümüzde hiçbir toplum kendisini dış etkilerden koruyamamakta; sermaye, teknoloji, insanlar ve fikirler ülke sınırları arasında serbestçe dolaşıp yepyeni düşünce ve yaşam biçimleri oluşturabilmektedir. Bu süreç aynı zamanda toplumsal yapılarda homojenlikten heterojenliğe doğru bir değişimi ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir değişim ise insanları ve toplumları, aralarındaki farklılıkları kabul etmeye, belli kurallar ve uzlaşma zeminleri üzerinde bu anlaşmayı ve bir arada yaşamayı zorunluluk haline getirmiştir. Bu değişime rağmen, 2018-2019 Eğitim öğretim yılında okutulan Dinler Tarihi ders kitabı, ilk Dinler Tarihi ders kitaplarındaki betimleyici üslup tekrar hâkim olmuştur. Günümüz çoğulculuk anlayışı göz ardı edilerek hazırlanmıştır. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi konuları olan dini çoğulculuk ve dinler arası diyalog ders kitaplarından çıkartılmıştır. Oysaki farklı dinlerle iletişim günümüz ve gelecek için gözardı adılmemesi gereken en önemli konulardan biridir. Günümüz dünyasında küreselleşme ve iletişim bu şekilde devam ederse bu konular gelecekte gündemde kalmaya devam edecektir. Bundan dolayı bu konular hakkında özellikle toplumu dini konularda bilgilendirecek olan İmam Hatip öğrencileri ve öğretmenleri için elzem bir meseledir.

BÖLÜM III

ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

3.1. Araştırma ve Yöntem

3.1.1. Araştırmada Temel Bakış Açısı

Bu araştırma, İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin dini çoğulculuk açısından ampirik olarak incelenmesidir. Dolayısıyla İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi dini çoğulculuk tezleriyle ne kadar uygun olup olmadığı amaçlanmaktadır. Ayrıca, Küreselleşen dünyada bilgi iletişim teknolojilerinin yardımı ile farklı din ve kültürler arasındaki paradigmlar yıkılmaya başlamıştır. Dünya bir taraftan küreselleşme bir taraftan da yerelleşmektedir. İnsanlar geçmişe oranla çok yoğun bir bilgi bombardımanı altında bulunmaktadır. İstedikleri bilgilere anında ulaşabilen bireyler, bunları doğru ve gerekli şekilde kullanabilme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Küreselleşme büyük fırsatlar yaratmanın yanında çeşitli problemler de üretmiştir. Bilginin hızlı dolaşımı ve aşırı bilgi yüklenmesinin yanında nitelikli bilgiye ulaşma sorunlarından da söz edilmeye başlanmıştır. Bilgi, ulaşım ve iletişim imkânlarının çeşitliliği ve zenginliği bireylerin ve toplumların birbirlerini “öteki” leştirmektedir. Bu durumda bireyleri ve toplumları küresel düşünebilen ancak yerel de davranabilen bir şekilde yetiştirmek kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir.

Küreselleşmenin tetikleyip hızlandırdığı çoğulculuk olgusu birçok toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlarından biri de farklı dinlerin birlikte yaşama sorunudur. Farklı din ve inanç mensuplarının aynı şehri, aynı sokağı, aynı okulları, aynı işyerini ve hatta aynı mekânı paylaşan komşular oldukları bu durumun doğal sonucu olarak birbirleriyle iyi geçinmek zorunda oldukları bir dünyada farklı din mensuplarının kendi inançlarını ve diğer inançları nasıl algıladıkları üzerine “diyalog çağı” denen bir dönemde yaşıyoruz. Günümüz dünyasında çeşitli dinsel geleneklerin mensuplarının barış içerisinde yaşamaları için karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde birbirleriyle diyalog kurmaları zorunluluk haline gelmiştir. Aynı zamanda dinlerin dünya barışının tesisine yönelik katkı sağlaması için dünyamızın yüz yüze olduğu açlık, ayrımcılık, sosyal ve ekonomik adaletsizlikler, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve temel insan hakları ihlalleri gibi insanlığın ortak sorunlarına çözümde insanlığa yeni ufuklar açacaktır. Dinsel geleneklerin

birbiriyle iletişimi özellikle İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm gibi dinler daha huzurlu ve adil bir dünya inşa etmek için mensuplarına formüller sunmaktadır.

Ülkemiz örgün eğitim sisteminde İslam dini ve diğer dinlerin öğretilmesi için iki ders bulunmaktadır. Bunlardan biri İlk ve Ortaöğretimde zorunlu ders olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi bir diğeri ise İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersidir. Bu derslerin programlarında ve kitaplarında İslam dinin kendi içindeki farklı yorumlarına ne kadar yer verdiği veya ne kadar objektif olduğu, ülkemizde ve dünyada yaşayan farklı dinlere program ve kitaplarda ne kadar yer verildiği ve diğer dinlerin ne kadar objektif anlatıldığına dair bu programlar ve kitaplar incelenerek, bu kitap ve programların din mensupları üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğunu ampirik bir yöntemle çözümlemeye çalıştık. Bu çalışmamızda Din Eğitim disiplininin de faydalanarak örgün eğitimdeki Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin kitaplarını ve programlarını inceledik. Ülkemizde farklı mezhep, din, inanç, ideoloji veya dünya görüşlerine mensup insanların barış içerisinde bir arda yaşayabilmesi, bu farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözülmesi, uzlaş ve diyalog zemininde farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi için uzlaş ve diyalog zemininde eğitim anlayışı gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığımız bu çalışma, gelecekte hazırlanacak olan çoğulcu din eğitimi ders programları ve kitaplarına ilham kaynağı olacağını kanaatindeyiz.

3.1.2. Problem ve Araştırmada Cevap Aranılan Sorular

- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde okutulmakta olan müfredat öğrencileri diğer dinler hakkında bilgi ihtiyaçlarını karşılamakta mıdır?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde okutulan müfredat ihtiyaçlara göre yeterli düzeyde güncellenmekte midir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi müfredatı dini çoğulculuk açısından öğrencilerin diğer dinlere bakışını nasıl etkilemektedir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi müfredatı öğrenci ile öğretmen arasında benzer ve farklı görüşler göstermekte midir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersini okuyan öğretmen ve öğrencilerin İslam dini dışında diğer dinler hakkında bilgilerini yeterli görmekte midirler?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini çoğulculuk açısından öğretmenlerin

ve öğrencilerin hoşgörü anlayışını geliştirmekte midir?

- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini çoğulculuk açısından öğretmenlerin ve öğrencilerin diğer dinlere karşı olan önyargılarına nasıl etkilemektedir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi müfredatı misyonerliğe karşı öğretmen ve öğrencinin tutum ve davranışlarını nasıl etkilemektedir?
- İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında öğrenci ve öğretmenler bilgilerini yeterli görmekte midir?
- Öğrenci ve öğretmenlere göre İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynakları değişmekte midir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okuyan öğrencilerin bakış açısı taşra ve merkez ilçelere göre farklılık göstermekte midir?
- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi müfredatı okullara göre farklılık göstermekte midir?
- Öğretmenlerin yaş, cinsiyet, mezuniyet ve mesleki deneyimlere göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ifadelerine katılım düzeyi değişiyor mu?
- Öğretmen ve öğrenciye sorulan ortak sorulara verilen cevaplar arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?

3.1.3. Evren ve Örneklem

Anket çalışmamızdaki evrenimiz Adana ili merkez ilçeleri ve taşra ilçelerinde bulunan Anadolu İmam Hatip Liseleri'dir. Örneklemimiz ise, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip Liseleri son sınıf müfredatında yer aldığı için son sınıfta okuyan öğrenciler ile bu dersi İmam Hatip Liselerinde okutan meslek dersleri öğretmenleri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri çalışmamızın örneklemini olacaktı. Adana'nın merkez ilçelerinde İmam Hatip Liseleri açılmış ancak son sınıf öğrencileri olmadığı için ve bazı taşra ilçelerinde de (İmamoğlu, Yumurtalık, Aladağ, Feke, Saimbeyli, Karataş) İmam Hatip Liseleri olmadığından buralarda anket uygulaması yapılamamıştır. Adana Merkez ve taşra ilçeleri Anadolu İmam Hatip Liseleri:

- Adana Anadolu İmam Hatip Lisesi-Seyhan
- Tepebağ Anadolu İmam Hatip Lisesi-Seyhan
- Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesi-Seyhan
- Sarıhamzalı Anadolu İmam Hatip Lisesi- Seyhan

- Hakkı Polat Anadolu İmam Hatip Lisesi-Yüreğir
- Medine-i Müdafa-i Fahrettin Paşa Anadolu İmam Hatip Lisesi-Yüreğir
- Kurttepe Anadolu İmam Hatip Lisesi- Çukurova
- Sofulu Anadolu İmam Hatip Lisesi-Sarıçam
- Ceyhan Anadolu İmam Hatip Lisesi- Ceyhan
- Kozan Anadolu İmam Hatip Lisesi- Kozan
- Karaisalı Anadolu İmam Hatip Lisesi- Karaisalı
- Pozantı Anadolu İmam Hatip Lisesi- Pozantı
- Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi- Tufanbeyli.

3.1.4. Verileri Çözümlemede Kullanılan İstatistiksel İşlemler

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket ölçeğimizin hazırlanması için öğrencilerin ve öğretmenlerin demografik bilgilerinden sonra, üç bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. I. Bölümde 8 adet çoktan seçmeli, 5’li likert ölçeğinde 46 anket sorusu öğrenci ve öğretmenlere yöneltilmiş ve 10 adet de açık uçlu soru yöneltilmiştir. Bu anket formumuz Çukurova İlahiyat Fakültesi, Din psikolojisi, Din Eğitimi ve Din Sosyolojisi alanlarında uzman olan Öğretim üyesi hocalara paylaşılmış hocalarımızın tavsiyeleri dikkate alınarak ilave ve eksiltmeler yapılmıştır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin demografik bilgilerinden sonra, üç bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formumuz, güvenirlik ve geçerlilik testi için Tepebağ Anadolu İmam Hatip Lisesi 150 öğrenciye, Kurttepe Anadolu Lisesinden 50 öğrenciye uygulanmıştır. Bu anket maddelerinin güvenirlik ve geçerlilik testleri yapıldıktan sonra, öğrencilerin ve öğretmenlerin demografik bilgilerinden sonra, üç bölümden oluşan anket ölçeği geliştirilmiştir. I. Bölümde demografik bilgiler verilmiştir. II. Bölümde, 5 adet çoktan seçmeli soru yöneltilmiş. III. Bölümde, 5’li likert ölçeğinde öğrencilere 37, öğretmenlere ise 36 soru yöneltilmiştir. IV. Bölümde ise, 5 adet açık uçlu sorulardan oluşmuş anket formu hazırlanmıştır. Çukurova Üniversitesi 10/04/2017 tarihli ve 82794277-730.08.03/E.15710 sayılı yazısı ile anketimizin uygulanacağı evren olan Adana ili merkez ilçesi ve taşra ilçelerinde bulunan İmam Hatip Liselerinde uygulanmak üzere Adana Milli Eğitim Müdürlüğüne anket izini için başvurulmuştur. 2016/2017 Eğitim-Öğretim yılında Adana Milli Eğitim Müdürlüğü’nün 27/04/2017 tarih raporu ve 02/04/2017 tarih ve 98258552-20-E. 6114333 sayılı anket izini ile anketimiz uygulanmıştır. Bu ankettten elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS (20.00) paket

programı kullanılmıştır. Açık uçlu soruların analizi yapılırken “NVİVO12” programı ile verilen cevaplar kümeleme yöntemiyle gruplandırılmış, içerik analizi ile çözümlenmiştir.

1. Öğrencilerin ve öğretmenlerin (demografik bilgileri)* verilmiştir.
2. Araştırma sorularına uygun olarak öğrenci ve öğretmenlere katılım düzeylerine göre (Ferkans Analizi)**leri yapılmıştır.
3. Öğrencilerin ve öğretmenlerin katılım düzeylerine göre (Skorlandırma)*** yapılmıştır.
4. Öğretmen ve öğrencilere sorulan ortak sorular, öğretmenlerin cinsiyet ve mezuniyetlerine göre, öğrencilerin ilçelere göre ifadelerle katılım düzeyleri için (t-testi)& uygulanmıştır.
5. Okullara göre (Tek yönlü Varyans Analizi ve Post-Hoc)&& analizleri yapılmıştır. Ayrıca gruplar arasındaki farkı görebilmek için yöntemi kullanılmıştır.

* Demografik sorular genelde katılımcıların sınıf, yaş ya da eğitim seviyesi gibi kriterlere dayalı olarak daha küçük ve özellikli grupları ayırmak için kullanılır. Demografik sorular insanlara kendilerini tanımları için örneğin, isimlerini ya da vergi numaralarını isteyen sorulardan oluşabilir. Ancak demografik soruların cevaplayıcıların kimliğini ortaya çıkartacak olması onların kendilerini rahatsız hissetmelerine ve dürüst cevap vermemelerine yol açabilir. Olası endişeleri azaltmak için anket cevaplarının nasıl kullanılacağını anlatan açıklama ve cevapların gizliliğini içeren bir taahhüt yararlı olabilir. (Bkz. www.İstatistikmerkezi.com (Archeater Houston, Anket Hazırlama Kılavuzu).

**Frekans dağılımı, bir ya da çok değişkene ait değerlerin ya da puanların dağılımına ait özellikleri betimlemek amacıyla verileri sayı ve yüzde olarak vermektir. Frekans dağılımı tablo halinde verileceği gibi uygun olduğu durumlarda çeşitli grafikler kullanılarak gösterilebilir. (Şener Büyüköztürk, Veri Analiz El-Kitabı, 24. Baskı, Pegem Akademi, 2018, s.30)

*** Skorlama, tüm değerlerin 1-5 aralığında skorların alınmasıyla yapılır. (<https://medium.com>)

& Bağımsız gruplar için t-Testi, iki gruba ait olan ortalamaların birbirlerinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel analiz yöntemidir. t-Testi’de, 1. Karşılaştırılacak olan gruplar birbirinden bağımsız olmaları, 2. Gruplardan elde edilen ölçümlerin en az eşit aralıklı ölçek düzeyinde ölçülmüş olmaları, 3. Her grupta ölçümlerin normal dağılım gösteriyor olmalıdır. (Bkz. www.İstatistik.gen.tr; Şener Büyüköztürk, Veri Analiz El-Kitabı, 24 Baskı, Pegem Akademi, 2018, s.65))

&& Varyans analizi kavramı, birçok istatistiksel yöntemi içinde barındıran bir yöntemsel topluluğun genel adıdır. Varyans analizinin en basit formu tek yönlü varyans (One-Way ANOVA) analizidir. Anova, bir sayısal değişkenin en az üç grupta karşılaştırılmak üzere kullanılır. Bu test öncelikli olarak gruplardan en az birinin diğerlerinden farklı olup olmadığını test eder. Anova testin sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir (P) değeri bulunur. Bu değer “ $P < 0,05$ ” ise hangi gruplar arasında fark olduğunu ortaya konulması için çoklu karşılaştırma testleri kullanılır. (Bkz. Nilgün Köklü & Şener BüyükÖztürk & Ömay Çokluk Bökeoğlu, Sosyal Bilimler İçin İstatistik, 2. Baskı, Pegem Yayıncılık, 2007, Ankara, ss.179-197; www.p005.net)

Post-Hoc: Tek yönlü (ANOVA) testlerinde 2’den fazla gruplarda anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için kullanılan yöntemdir. Tek yönlü (ANOVA) analizi grupların birbirinden farklı olmadığını bilgisini verir ama hangi grupların birbirinden farklı olduğu bilgisini vermez. Hangi grupların birbirinde farklı olduğuna bakmak için (Post-Hoc) yöntemi kullanılır. (Murat Kayri, Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post Hoc) Teknikleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.19, Say.1, Elazığ, 2009, ss.51-64.

6. Öğretmenlerin yaşı ile ifadelere katılım düzeyi, öğretmenlerin mesleki deneyimi ile ifadelere katılım düzeyi arasındaki ilişki için (Pearson Korelasyon)^{&&&} katsayısı elde edilmiştir.
7. Açık uçlu soruların analizi yapılırken (“Nvivo12” programı)^{ΨΨ} ile verilen cevaplar kümeleme yöntemiyle gruplandırılmış, (içerik analizi)^{ΨΨΨ} ile çözümlenmiştir.

^{&&&} Korelasyon, iki değişken arasında ilişkinin yönünü, derecesini ve önemini ortaya koyan istatistiksel yöntemdir. İlişkinin yönünü ve derecesini belirten katsayıya korelasyon kat sayısı denir. Korelasyon kat sayısı (r) harfi ile gösterilir. (r) değeri -1 ile +1 arasında değerler alır. Eğer (r) değeri -1’e yakın değerler && alıyorsa ise değişkenler arasında negatif yönde, +1’e yakın değerler alıyor ise değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenir. Eğer (r) sıfıra yakın değerler alıyor ise iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılır. Değişkenler arasında oransal ya da aralıklı ölçek ile elde edilmiş ancak normal dağılıma uygunluk gösteriyorsa Pearson ilgileşim analizi yapılır. Değişkenler arasında oransal ya da aralıklı ölçek ile elde edilmiş ancak normal dağılıma uygunluk göstermiyorsa Spearman ilgileşim analizi yapılır. (Bkz. ezacilik.anadolu.edu.tr., Ertuğrul Çolak, Eskişehir Orhangazi Üniversitesi)

^{ΨΨ} Açık uçlu sorular, belli bir konuda detaylı bilgi almak için sorulan sorulardır. Açık uçlu sorularda ankete katılanlardan ek yorum yapmaları istenir. Bu sorularda cevaplayıcılardan boş bırakılan alana kendileri için önemli olanları ve kendi cümleleri ile yazmaları istenir. Bu bilgiler hiç dokunulmamış konuları ortaya çıkarmak, belirli bir konuda fikir edinmektir. Bu yöntemin kötü tarafı ise sorulara verilen cevapları yorumlamanın çok zor olmasıdır. Bkz. Bazeley P & Kristı J., (2019), Nvivo ile Nitel Veri Analizi, (Bakla A. & Demir S.B.Çev).II. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

^{ΨΨΨ} İçerik analizi, sözel ve yazılı olarak elde edilen verileri belirli bir problem veya amaç çerçevesinde sınıflandırmak ve elde edilen bu verileri kavramlaştırmaktır. Bkz. www.İstatistikmerkezi.com, Archester Houston, Anket Hazırlama Kılavuzu; www.megep.meb.gov.tr; İçerik analizi ile daha fazla bilgi için, Ezel Tavşancıl-A. Esra Aslan, İçerik analizi ve uygulama örnekleri, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2001.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. SPSS Programının Bulguları

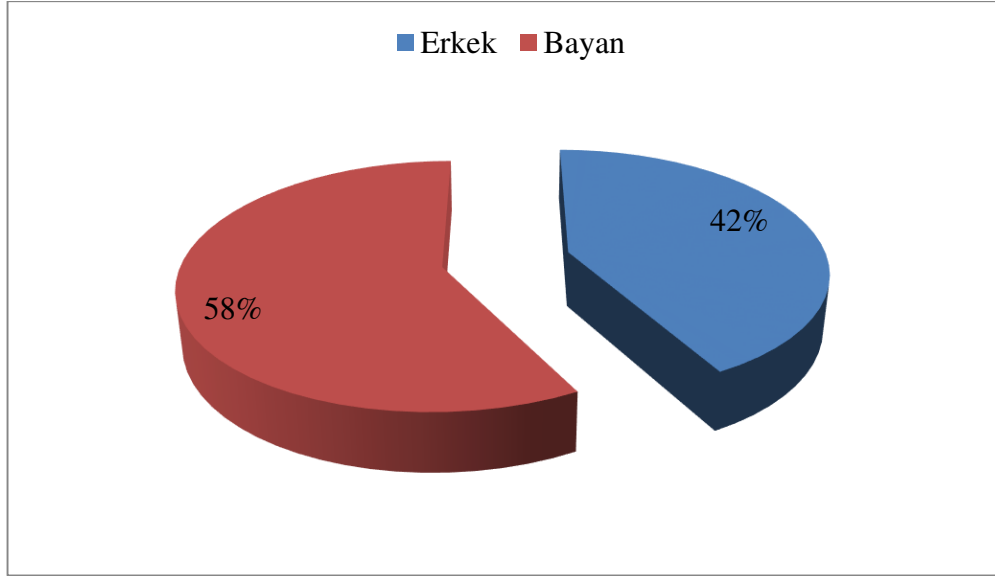
4.1.1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri ve Sorulara Verilen Cevapların Dağılımı

Tablo 9’da, Öğrencilerin demografik bilgilerinin dağılımı ve sorulara verdikleri cevapların dağılımı frekans analizi ile belirlenmiş ve tabloda verilmiştir.

Tablo 9.

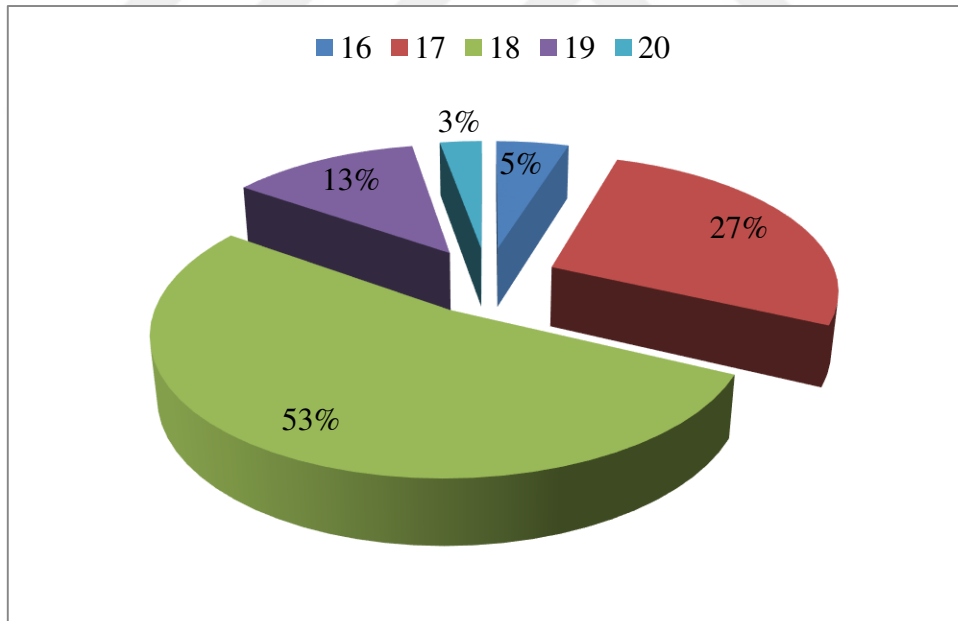
Öğrencilerin Demografik Bilgileri

		n	%
Cinsiyet	Erkek	434	42,1
	Bayan	598	57,9
	Total	1032	100,0
Yaş	16	50	4,8
	17	280	27,1
	18	544	52,7
	19	129	12,5
	20	29	2,8
	Total	1032	100,0
Okul	Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	14,8
	Adana İmam Hatip Lisesi	184	17,8
	Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,6
	Sarı Hamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,8
	Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	6,7
	Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	8,2
	Medine-i Müdafii Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	4,9
	Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	6,3
	Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	7,3
	Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	9,2
	Kozan İmam Hatip Lisesi	92	8,9
	Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,5
	Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	1,7
	Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,2
	Total	1032	100,0
İlçe	Seyhan	422	40,9
	Çukurova	70	6,8
	Yüreğir	201	19,5
	Sarıçam	75	7,3
	Ceyhan	95	9,2
	Kozan	92	8,9
	Karaisalı	36	3,5
	Pozantı	18	1,7
	Tufanbeyli	23	2,2
	Total	1032	100,0

Şekil 1. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı

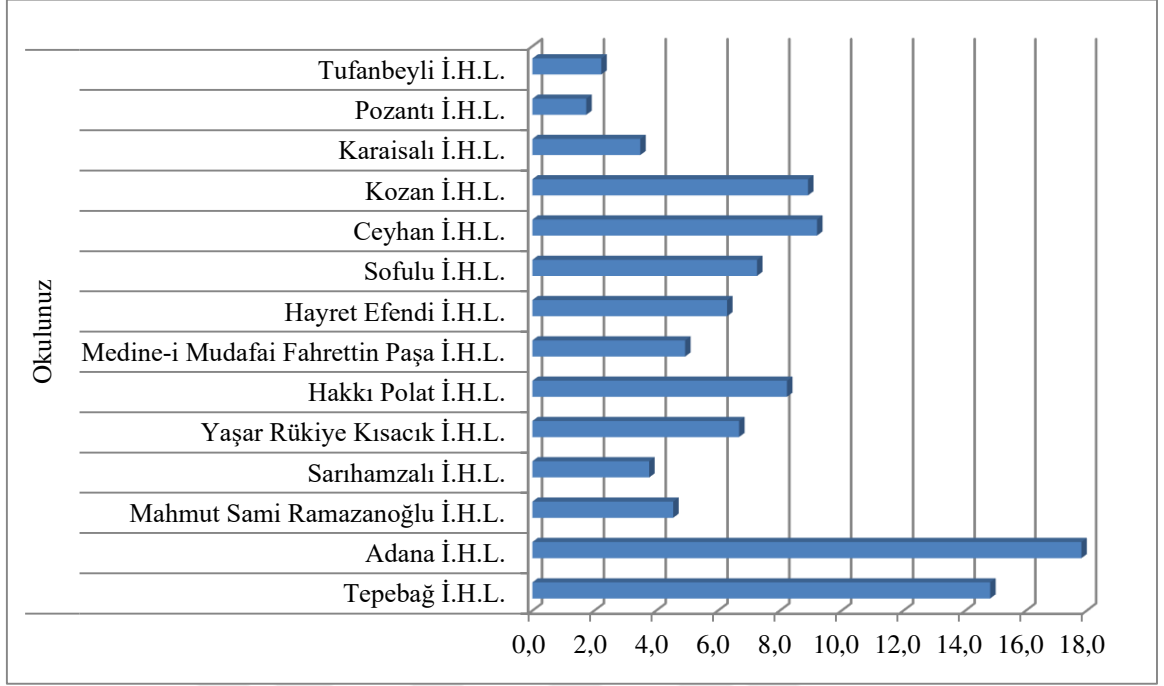
Şekil 1’de, Öğrencilerin cinsiyete göre dağılım incelendiğinde; erkeklerin oranı % 42,1, bayanların oranı ise % 57,9’dur.

Şekil 2. Öğrencilerin yaşlarına göre dağılımı

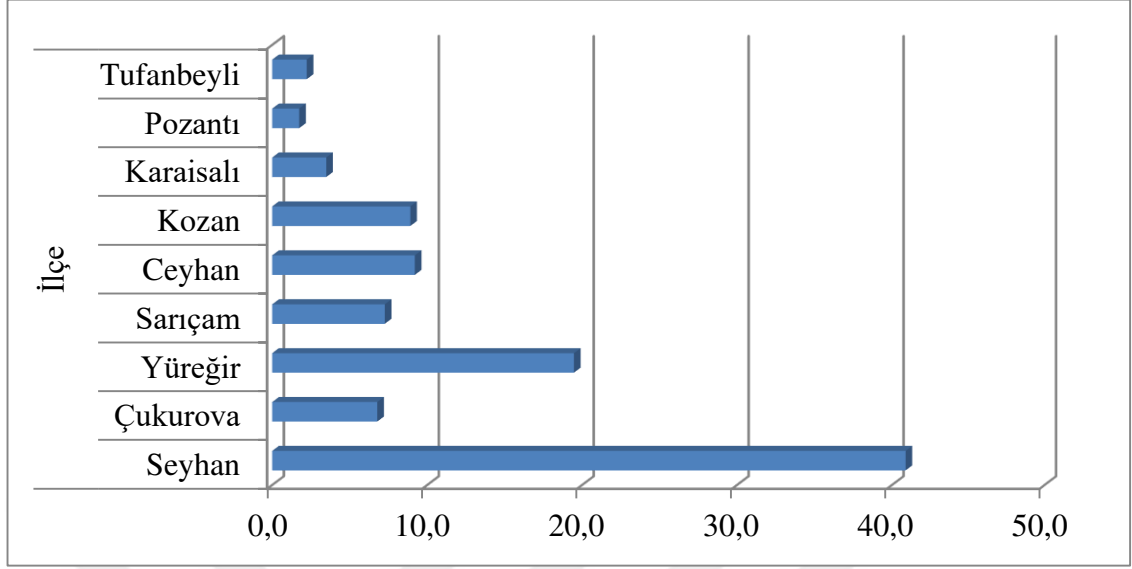
Şekil 2’de, öğrencilerin yaşlara göre dağılım incelendiğinde; 16 yaşında olanların oranı % 4,8, 17 yaşında olanların oranı % 27,1, 18 yaşında olanların oranı ise % 52,7’dir. 19 yaşında olanların oranı % 12,5 iken 20 yaşında olanların oranı % 2,8’dir.

Tablo 10.

Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı

Tablo 10’da, öğrencilerin okullara göre dağılım incelendiğinde; Tepebağ İmam Hatip Lisesi katılımcıları oranı % 14,8; Adana İmam Hatip Lisesi katılımcıları oranı % 17,8; Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi katılımcıları oranı ise % 4,6’dır. Sarı Hamzalı İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 3,8; Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi oranı % 6,7; Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi oranı % 8,2; Medine-i Müdafii Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi oranı % 4,9’dur. Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 6,3; Sofulu İmam Hatip Lisesi oranı % 7,3; Ceyhan İmam Hatip lisesi katılımcı oranı % 9,2; Kozan İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 8,9’dur. Karaisalı İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 3,5; Pozantı İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 1,7 iken Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi katılımcı oranı % 2,2’dir.

Tablo 11.

Öğrencilerin İlçelere Göre Dağılımı

Tablo 11’de, öğrencilerin ilçelere göre dağılım incelendiğinde; Seyhan ilçesi % 40,9 ile en yüksek paya sahiptir. Çukurova oranı % 6,8, Yüreğir oranı % 19,5 olup Sarıçam oranı % 7,3, Ceyhan oranı % 9,2’dir. Kozan oranı % 8,9; Karaisalı oranı % 3,5, Pozantı ilçesi oranı % 1,7 Tufanbeyli ilçesi katılım oranı ise % 2,2’dir.

4.1.2. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?

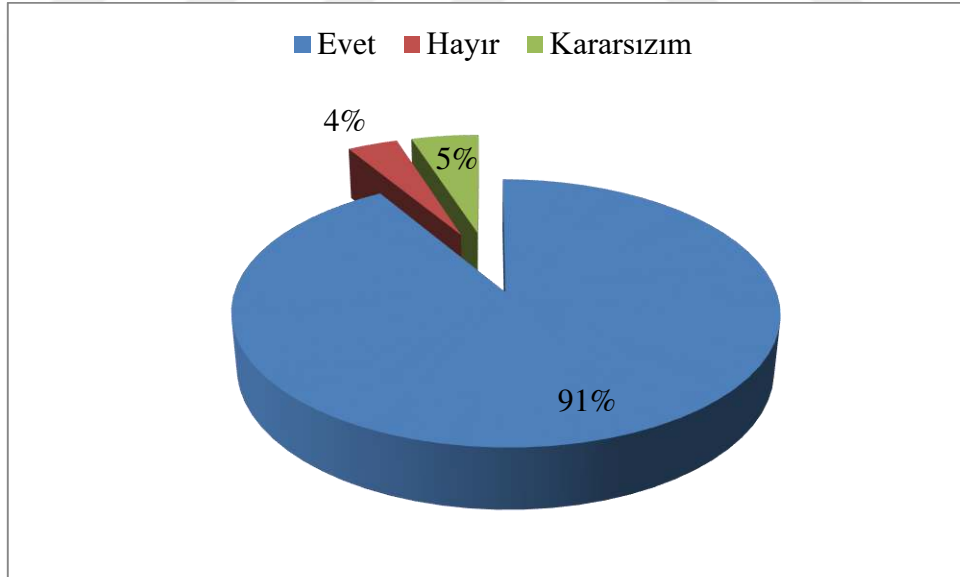
Tablo 12.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Yönelik Öğrenci Görüşleri

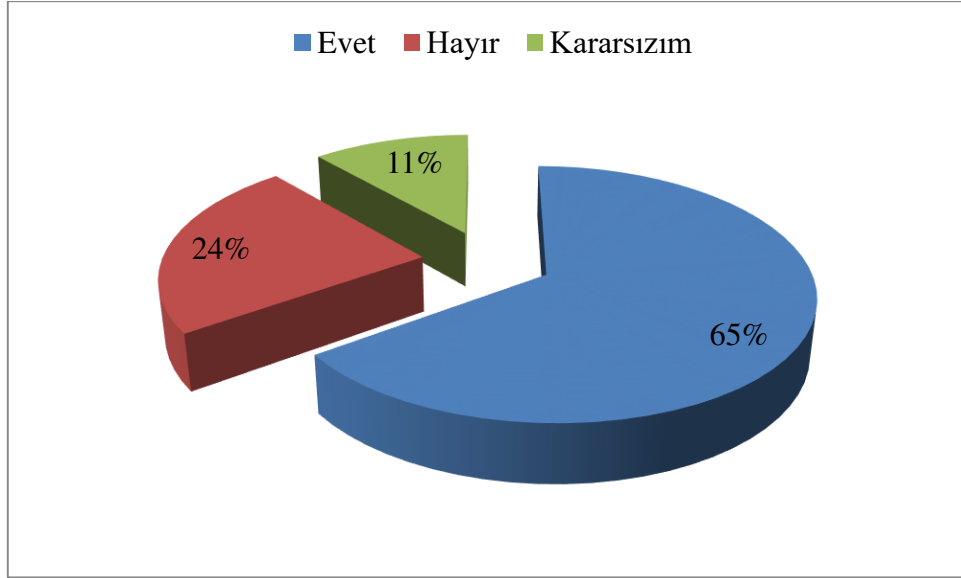
		n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?	Evet	943	91,4
	Hayır	38	3,7
	Kararsızım	51	4,9
	Total	1032	100,0
İslam dini Dışındaki Diğer Dinler İmam Hatip Liselerinde Öğretilmeli midir.?	Evet	672	65,1
	Hayır	242	23,4
	Kararsızım	118	11,4
	Total	1032	100,0
İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?	Yeterli Bulmuyorum	377	36,5
	Biraz Bilgim Olduğunu	598	57,9
	Düşünüyorum		
	Yeterli Bilgim Var	57	5,5
	Total	1032	100,0

Tablo 12’de, öğrencilerin karşılaştırmalı dinler tarihi dersinin İmam Hatip Liselerinde okutulması üzerine düşünceleri incelendiğinde; % 91,4’ü okutulmasını, % 3,7’si okutulmaması gerektiği belirtirken, % 4,9’u kararsız olduğunu belirtmiştir.

Tablo 12’de, öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin İmam Hatip Liselerinde okutulması üzerine düşünceleri incelendiğinde; % 91,4’ü okutulmasını, İslam dini dışındaki diğer dinlerin İmam Hatip Liselerinde öğretilmesi gerektiğini % 65,1’i, İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz sorusuna öğrencilerin % 36,5’i yeterli bulmadığına bu verileri analiz ettiğimizde İmam Hatip Lisesinde Karşılaştırmalı Dinler Tarihi’nin okutulması gerektiği diğer dinlerin İmam Hatip Liselerinde okutulması gerektiği oranı oldukça yüksek olmasına rağmen, *İslam dışındaki dinler hakkındaki bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?* sorusuna verilen cevapların oranın düşük olduğunu görmekteyiz. Bu verilerden hareketle İmam Hatip Liseleri’nde Karşılaştırmalı Dinler Tarihi okutulmalıdır istek ve arzusu yüksek iken, İmam Hatip Lisesinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi okuyanların bilgilerini yetersiz olması bu dersin amaç, hedef ve kazanımlarının gerçekleşmediği sonucunu çıkarabiliriz.

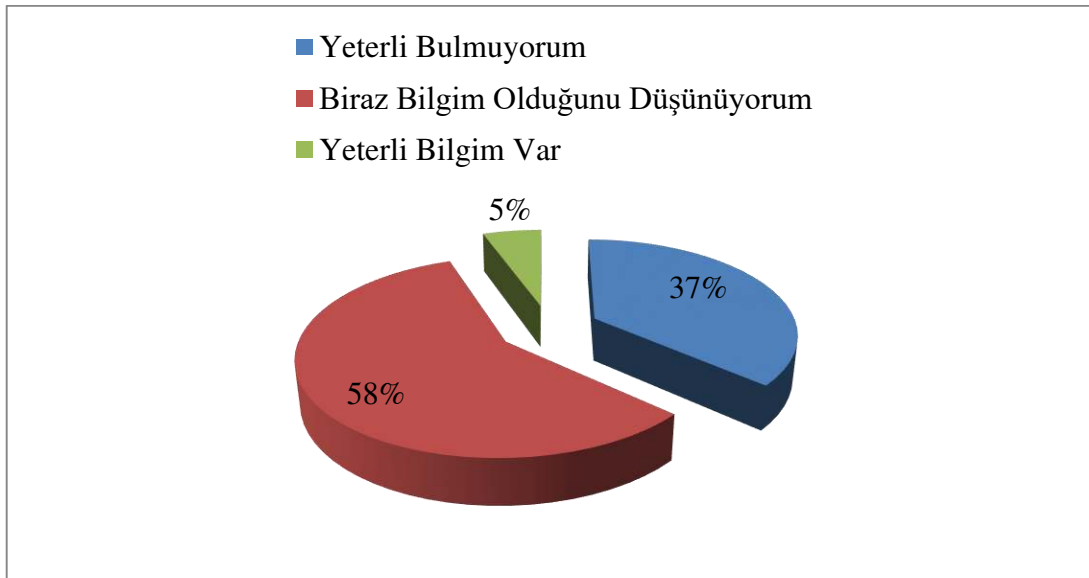
Şekil 3. Öğrencilerin karşılaştırmalı dinler tarihi dersinin imam hatip liselerinde okutulması

Şekil 4. İslam dini dışındaki diğer dinlerin imam hatip liselerinde öğretilmeli midir?

Şekil 4’de, katılımcıların % 65,1’i İslam dini dışındaki diğer dinlerin imam hatip liselerinde öğretilmesi gerektiğini belirtirken, % 23,4’ü hayır, % 11,4’ü ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

4.1.3. Öğrenciler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?

Şekil 5. İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz.?

Şekil 5’de, İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz sorusuna öğrencilerin % 36,5’i yeterli bulmadığını, % 57,9’u biraz bilgisi olduğunu, % 5,5’i ise yeterli bilgisi olduğunu belirtmiştir.

4.1.4. Öğrenciler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Kaynakları Nelerdir?

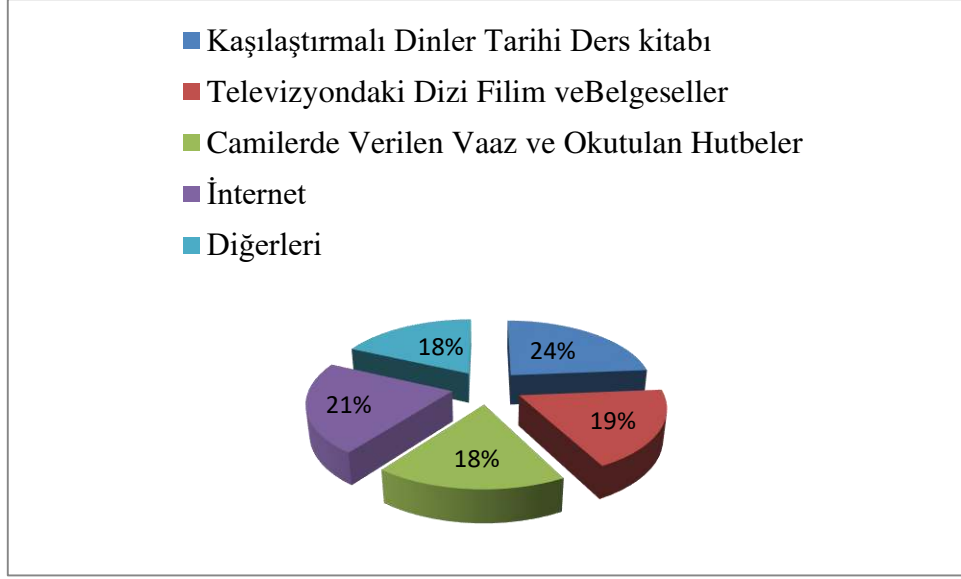
Öğrencilerin İslam dini dışındaki dinler hakkındaki kaynakları incelenmiş ve dağılımı tabloda verilmiştir.

Tablo 13.

İslam Dini Dışındaki Diğer Dinlerin Hakkındaki Bilgi Kaynaklarınız Nelerdir?

		n	%
İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynaklarınız nelerdir.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabı	871	23,7%
	Televizyondaki Dizi Filim ve Belgeseller	686	18,7%
	Camilerde Verilen Vaaz ve Okutulan Hutbeler	660	17,9%
	İnternet	795	21,6%
	Diğerleri	666	18,1%
	Total	3678	100,0%

Tablo 13’de, öğrenciler Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders kitabını % 23,7, TV deki dizi film ve belgeselleri % 18,7, camilerde verilen vaaz ve okutulan hutbeleri ise % 17,9 oranında kaynak olarak kullanmaktadırlar. İnternet % 21,6 oranında kullanılıyorken, diğer kaynakların kullanılma oranı % 18,1’dir. İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki kaynaklar hakkındaki verileri incelediğimizde kaynakların birbirine yakın veriler olduğunu görmekteyiz. Ülkemizde diğer dinler hakkında derinlemesine bir bilgi birikiminin olmaması elde edilen verilerin oranlarının bir birine yakın olmasından anlaşılmaktadır. Diğer dinler hakkındaki kaynaklardan elde edilen verilerden en çok örgün eğitimdeki Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabından faydalandığı fakat Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabındaki diğer dinler hakkındaki bilgilerin ne kadar objektif olduğu amaç, hedef ve kazanımları ne kadar yeterli olduğu hakkında gerekli açıklamayı kavramsal çerçevede analiz edeceğiz.

Şekil 6. İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki kaynaklarınız nelerdir?

4.1.5. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi

Tablo 14.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi

	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Evet Katılıyorum		Evet Kesinlikle Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	232	22,5	231	22,4	144	14,0	297	28,8	127	12,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	56	5,4	128	12,4	272	26,4	406	39,3	170	16,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.	64	6,2	94	9,1	148	14,3	461	44,7	265	25,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor	68	6,6	122	11,8	162	15,7	419	40,6	261	25,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	41	4,0	46	4,5	83	8,0	430	41,7	432	41,9

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler	35	3,4	60	5,8	99	9,6	403	39,1	435	42,2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	76	7,4	108	10,5	212	20,5	397	38,5	239	23,2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	109	10,6	169	16,4	197	19,1	331	32,1	226	21,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	130	12,6	164	15,9	256	24,8	304	29,5	178	17,2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.	155	15,0	215	20,9	219	21,2	305	29,6	137	13,3

Tablo 14’de, “*Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 14’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 28,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 12,3’tür.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %5,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 12,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 26,4’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 39,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 16,5’tir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 6,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 9,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 14,3’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 44,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 25,7’dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor” ifadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum

cevabı verenlerin oranı % 6,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 11,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 15,7'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 40,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 25,3'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 4,5 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 41,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 41,9'dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler” ifadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 3,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 5,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 9,6'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 39,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 42,2'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 7,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 10,5 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 20,5'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 38,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 23,2'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 10,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,4 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 19,1'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 32,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 21,9'dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 12,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 15,9 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 24,8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 29,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 17,2'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 15; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 20,9 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 21,2'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 29,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 13,3'tür.

Tablo 15.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi

	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaki bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	406	39,3	245	23,7	170	16,5	136	13,2	75	7,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	232	22,5	299	29,0	267	25,9	165	16,0	69	6,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	61	5,9	89	8,6	335	32,5	378	36,6	169	16,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.	208	20,2	170	16,5	140	13,6	327	31,7	187	18,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.	187	18,1	217	21,0	249	24,1	241	23,4	138	13,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.	146	14,2	158	15,4	163	15,9	319	31,1	240	23,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.	122	11,8	130	12,6	198	19,2	435	42,2	146	14,2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	124	12,0	305	29,6	230	22,3	265	25,7	106	10,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	174	16,9	358	34,7	201	19,5	205	19,9	94	9,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	167	16,2	363	35,2	193	18,7	221	21,4	88	8,5

Tablo 15’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 39,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 23,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 16,5’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 13,2 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 7,3’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 29 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 25,9’dur. Katıldığını belirtenlerin oranı % 16 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 6,7’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 5,9; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 8,6 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 32,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 36,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 16,4’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa’nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 20,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %16,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 13,6’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %31,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %18,1’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 18,1; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 21 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 24,1’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 23,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 13,4’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 14,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 15,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 15,9’dur. Katıldığını belirtenlerin oranı % 31,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 23,4’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 11,8; katılmıyorum cevabı verenlerin

oranı %12,6 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 19,2'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %42,2 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 14,2'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 12; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 29,6 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 22,3'tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 25,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10,3'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,9; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %34,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 19,5'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %19,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 9,1'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 35,2 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 18,7'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 21,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 8,5'dir.

Tablo 16.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi

	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	203	19,7	218	21,1	354	34,3	175	17,0	82	7,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	144	14,0	195	18,9	382	37,0	204	19,8	107	10,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	207	20,1	234	22,7	277	26,8	200	19,4	114	11,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	294	28,5	337	32,7%	198	19,2	130	12,6	73	7,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	249	24,1	204	19,8%	195	18,9	233	22,6	151	14,6
Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	65	6,3	110	10,7	193	18,7	414	40,1	250	24,2
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.	71	6,9	84	8,1	152	14,7	416	40,3	309	29,9
Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	95	9,2%	168	16,3	293	28,4	286	27,7	190	18,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	119	11,5	171	16,6	294	28,5	262	25,4	186	18,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan,çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	136	13,2	192	18,6	323	31,3	253	24,5	128	12,4

Tablo 16’da, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 19,7; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 21,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 34,3’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 17 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %7,9’dur.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %14; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 18,9 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 37’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 19,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10,4’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %20,1; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %26,8’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 19,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 11’dır.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 28,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %32,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 19,2’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %12,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 7,1’dır.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 24,1; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 19,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 18,9’dur. Katıldığını belirtenlerin oranı % 22,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 14,6’dır.

“*Farklı dinlere mensup insanlar inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 6,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 10,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 18,7’dır.

Katıldığını belirtenlerin oranı % 40,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 24,2'dir.

“Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 6,9; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 8,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 14,7'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 40,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 29,9'dur.

“Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 9,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,3 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 28,4'tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 27,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 18,4'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 11,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %16,6 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 28,5'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 25,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 18'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan,çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 13,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 18,6 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 31,3'tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 24,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 12,4'tür.

Tablo 17.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili İfadelere Katılım Düzeyi

	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Hayır Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	127	12,3	208	20,2	368	35,7	220	21,3	109	10,6
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.	338	32,8	281	27,2	182	17,6	152	14,7	79	7,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.	226	21,9	280	27,1	217	21,0	206	20,0	103	10,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	283	27,4	227	22,0	253	24,5	166	16,1	103	10,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.	140	13,6	262	25,4	262	25,4	235	22,8	133	12,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	120	11,6	222	21,5	304	29,5	265	25,7	121	11,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	213	20,6	230	22,3	249	24,1	159	15,4	181	17,5

Tablo 17’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak*

değerlendirilmelidir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 12,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 20,2 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 35,7’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 21,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10,6’dır.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 32,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 27,2 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 17,6’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 14,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 7,7’dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 21,9; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 27,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 21’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 20 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10’dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 27,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 24,5’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 16,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10’dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 13,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %25,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 25,4’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı %22,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 12,9’dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 11,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 21,5 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 29,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 25,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 11,7’dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 20,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 22,3 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 24,1’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 15,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 17,5’tir.

4.1.6. Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılım Düzeyi (Skorlama)

Öğrencilerin karşılaştırmalı dinler tarihi dersi için verilen ifadelere katılma düzeyleri 1-5 aralığında skorlandırılıp ifadeler katılma düzeylerinin ortalamaları büyükten küçüğe sıralanarak verilmiştir.

Tablo 18.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyleri (4-3,50) (Skorlama)

	ort.	ss
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	4,13	1,01
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler	4,11	1,02
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.	3,78	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.	3,75	1,12
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor	3,66	1,17
Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	3,65	1,14
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	3,60	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	3,49	1,07
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	3,49	1,05

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde en fazla katılım belirtilen 5 madde;

- Tablo 18’de, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.”
- “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.”
- “Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.”

- “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.”
- “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.”

Tablo 19.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyleri (3-2,50)

	ort.	ss
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	2,98	1,15
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.	2,96	1,24
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	2,94	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.	2,93	1,30
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	2,93	1,20
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	2,87	1,37
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	2,86	1,37
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	2,84	1,40
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	2,79	1,27
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	2,72	1,19
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	2,71	1,21
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	2,70	1,22
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.	2,69	1,29
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	2,59	1,31
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	2,55	1,19

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde en az katılım belirtilen 5 madde;

- Tablo 19’da, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.”
- “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.”

Tablo 20.

Öğrencilerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyleri (2,50-2,00)

	ort.	ss
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.	2,37	1,28
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	2,37	1,22
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	2,25	1,29

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde en az katılım belirtilen maddeler;

- Tablo 20’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.*

4.1.7 Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi

Öğrencilerin ifadelere katılım düzeylerinin cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 21.

Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	Erkek	433	2,7	1,42	-2,211	1028	0,027*
	Bayan	597	2,9	1,34			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	Erkek	434	3,4	1,11	-1,233	1029	0,218
	Bayan	597	3,5	1,05			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar	Erkek	434	3,6	1,21	-2,779	1029	0,006
	Bayan	597	3,8	1,05			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.	Erkek	434	3,4	1,25	-5,257	1029	0,000*
	Bayan	597	3,8	1,08			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	Erkek	434	4,1	1,04	-1,776	1029	0,076
	Bayan	597	4,2	0,98			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.	Erkek	434	3,9	1,12	-5,442	1029	0,000*
	Bayan	597	4,3	0,93			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	Erkek	434	3,5	1,20	-1,348	1029	0,178
	Bayan	597	3,6	1,14			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğunu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	Erkek	434	3,4	1,26	-0,488	1029	0,626
	Bayan	597	3,4	1,30			

Tablo 21'deki bulgulara göre “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir. İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,7 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,8’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<0.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1030)$, -2,211; $p=,027$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,4 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 3,8’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), -5,257; p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,9 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 4,3’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), -5,442; p=,000$]

Tablo 22.

Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	Erkek	434	3,1	1,25	-2,297	1029	0,022*
	Bayan	597	3,3	1,27			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.	Erkek	434	3,0	1,31	-1,401	1029	0,162
	Bayan	597	3,1	1,28			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	Erkek	434	2,4	1,36	3,037	1029	0,002*
	Bayan	597	2,1	1,24			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	Erkek	434	2,8	1,22	5,046	1029	0,000*
	Bayan	597	2,4	1,14			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	Erkek	434	3,4	1,08	-2,656	1029	0,008
	Bayan	597	3,6	1,03			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.	Erkek	434	3,1	1,38	-0,793	1029	0,428
	Bayan	597	3,2	1,47			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.	Erkek	434	3,1	1,31	3,292	1029	0,001*
	Bayan	597	2,8	1,29			

Tablo 22'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,1 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 3,3'dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031)$, -2,297; $p=,022$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,4 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,1’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 3,037; p=,002$]

*“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.”*İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,8 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,4’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 5,046; p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,1 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,8’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 3,292; p=,001$]

Tablo 23.

Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.	Erkek	432	3,4	1,33	1,696	1023	0,090
	Bayan	593	3,3	1,38			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.	Erkek	434	3,2	1,31	-3,725	1028	0,000*
	Bayan	596	3,5	1,13			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Erkek	433	2,9	1,22	-0,514	1028	0,608
	Bayan	597	3,0	1,25			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Erkek	434	2,7	1,22	0,977	1029	0,329
	Bayan	597	2,7	1,22			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Erkek	434	2,9	1,27	3,211	1029	0,001*
	Bayan	597	2,6	1,16			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	Erkek	434	2,7	1,20	0,158	1029	0,875
	Bayan	597	2,7	1,18			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	Erkek	434	3,1	1,17	3,461	1029	0,001*
	Bayan	597	2,8	1,15			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye'de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	Erkek	434	2,8	1,31	1,278	1029	0,202
	Bayan	597	2,7	1,25			

Tablo 23'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,2 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 3,5’dir. Yapılan t-testi

sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), -3,725; p=,000$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,9 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,6’dır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 3,211; p=,001$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,1 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,8’dır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 3,461; p=,001$]

Tablo 24.

Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	Erkek	434	2,5	1,22	2,827	1029	0,005*
	Bayan	597	2,3	1,20			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	Erkek	434	2,9	1,41	0,730	1029	0,466
	Bayan	597	2,8	1,38			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Erkek	434	3,6	1,21	-2,107	1029	0,035*
	Bayan	597	3,7	1,09			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler	Erkek	434	3,7	1,24	-1,212	1029	0,226
	Bayan	597	3,8	1,10			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Erkek	434	3,2	1,29	-1,109	1029	0,268
	Bayan	597	3,3	1,15			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	Erkek	434	3,3	1,26	1,858	1029	0,063
	Bayan	597	3,2	1,24			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, vb. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	Erkek	434	3,2	1,23	2,762	1029	0,006
	Bayan	597	3,0	1,18			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	Erkek	434	3,1	1,12	2,891	1029	0,004*
	Bayan	597	2,9	1,17			

Tablo 24'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,5 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,3’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 2,827; p=,005$]

“*Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,6 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 3,7’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), -2,107; p=,035$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,1 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,9’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 2,891; p=,004$]

Tablo 25.

Öğrencilerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri ön yargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.	Erkek	434	2,6	1,28	4,473	1029	0,000*
	Bayan	597	2,2	1,47			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.	Erkek	434	2,7	1,25	1,241	1029	0,215
	Bayan	597	2,6	1,31			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	Erkek	434	2,8	2,85	1,562	1029	0,119
	Bayan	597	2,6	1,29			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.	Erkek	434	3,1	1,26	2,028	1029	0,043
	Bayan	597	2,9	1,22			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	Erkek	434	3,0	1,21	-0,019	1029	0,985
	Bayan	597	3,0	1,17			
	Cinsiyet	n	ort.	ss	t	sd	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis vb. gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	Erkek	434	3,1	1,40	4,087	1029	0,000*
	Bayan	597	2,7	1,33			

Tablo 25'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri ön yargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.*”İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 2,6 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,2’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 4,473; p=,000$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis vb. gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” İfadesinde erkek öğrencileri ortalaması 3,1 iken, bayan öğrencilerin ortalaması 2,7’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031), 4,087; p=,000$]

4.1.8. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeylerinin Merkez İlçe ve Taşra İlçeye Göre Değişimi

Öğrencilerin ifadelere katılım düzeyleri ortalamaları ile bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 26.

Öğrencilerin İfadelerine Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi (t-testi)

		n	ort.	ss	sd	t	p
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	Merkez İlçe	768	2,98	1,36	1031	4,904	,000*
	Taşra	263	2,51	1,34			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	Merkez İlçe	768	3,49	1,09	1032	0,096	,924
	Taşra	264	3,48	1,03			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.	Merkez İlçe	768	3,79	1,11	1032	2,276	,023*
	Taşra	264	3,61	1,16			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor	Merkez İlçe	768	3,65	1,18	1032	-0,322	,747
	Taşra	264	3,68	1,13			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	Merkez İlçe	768	4,18	0,99	1032	2,500	,013*
	Taşra	264	4,00	1,06			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler	Merkez İlçe	768	4,17	1,00	1032	3,253	,001*
	Taşra	264	3,93	1,08			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	Merkez İlçe	768	3,61	1,16	1032	0,877	,380
	Taşra	264	3,54	1,17			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	Merkez İlçe	768	3,37	1,30	1032	-0,708	,479
	Taşra	264	3,43	1,22			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	Merkez İlçe	768	3,21	1,29	1032	-0,882	,378
	Taşra	264	3,29	1,17			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.	Merkez İlçe	767	3,05	1,28	1032	0,046	,963
	Taşra	264	3,05	1,29			

*p<.05

Tablo 26'deki bulgulara göre “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir” ifadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,98; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2,51 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 4,904; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.” ifadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 3,79; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,61 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında

merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031)$, 2,276; $p=,023$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 4,18; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 4,00 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,500; $p=,013$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 4,17; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,93 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 3,253; $p=,001$]

Tablo 26’deki bulgulara göre *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.”* İfadelerinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması ile taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri arasında ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 27.

Öğrencilerin İfadelerine Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi

		n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	Merkez İlçe	768	2,20	1,27	1032	-2,276	0,023*
	Taşra	264	2,41	1,35			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	Merkez İlçe	768	2,53	1,20	1032	-0,999	0,318
	Taşra	264	2,62	1,17			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	Merkez İlçe	768	3,53	1,03	1032	2,188	0,029*
	Taşra	264	3,37	1,11			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.	Merkez İlçe	768	3,13	1,42	1032	0,727	0,467
	Taşra	264	3,06	1,41			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.	Merkez İlçe	768	2,95	1,32	1032	0,824	0,410
	Taşra	264	2,87	1,27			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.	Merkez İlçe	762	3,35	1,37	1032	0,199	0,842
	Taşra	264	3,33	1,35			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.	Merkez İlçe	767	3,41	1,21	1032	3,154	0,002*
	Taşra	264	3,14	1,20			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Merkez İlçe	768	2,98	1,20	1032	2,428	0,015*
	Taşra	262	2,77	1,21			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Merkez İlçe	768	2,71	1,21	1032	0,463	0,644
	Taşra	264	2,67	1,27			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Merkez İlçe	768	2,70	1,18	1032	-0,632	0,528
	Taşra	264	2,75	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	Merkez İlçe	768	2,64	1,21	1032	-3,988	0,000*
	Taşra	264	2,97	1,07			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	Merkez İlçe	768	2,94	1,15	1032	0,206	0,836
	Taşra	264	2,92	1,22			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye'de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	Merkez İlçe	768	2,83	1,26	1032	1,892	0,059
	Taşra	264	2,66	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	Merkez İlçe	768	2,38	1,24	1032	0,292	0,771
	Taşra	264	2,35	1,16			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	Merkez İlçe	768	2,76	1,40	1032	-3,219	0,001*
	Taşra	264	3,08	1,37			
Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Merkez İlçe	768	3,68	1,14	1032	1,527	0,127
	Taşra	264	3,56	1,13			
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.	Merkez İlçe	768	3,80	1,16	1032	0,842	0,400
	Taşra	264	3,73	1,17			
Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Merkez İlçe	768	3,31	1,20	1032	0,697	0,486
	Taşra	264	3,25	1,21			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	Merkez İlçe	768	3,23	1,24	1032	0,489	0,625
	Taşra	264	3,19	1,27			

*p<.05

Tablo 27'deki bulgulara göre *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”* İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,20; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2,41 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında taşra İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2,276; $p=,023$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 3,53; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,37 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,188; $p=,029$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 3,41; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,14 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 1,154; $p=,002$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,98; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2,77 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,428; $p=,015$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,64; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2,97 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında taşra İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -3,988; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,76; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,08 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez

İmam Hatip Lisesi öğrencileri aleyhine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032), -3,219; p=.001$]

Tablo 27'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*” “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.*”, “*Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*”, “*Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*”, “*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.*”, “*Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.*” İfadelerinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması ile taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri arasında ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, küreselleşme merkez ve taşra ilçeler arasında benzeşmeler sözkonusudur. Buradan şu sonuca ulaşabiliriz küreselleşme Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkındaki ifadeler merkez ve taşra arasındaki farklılıkları münimize etmektedir.

Tablo 28.

Öğrencilerin İfadelerine Katılım Düzeylerinin İlçeye Göre Değişimi

		n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	Merkez İlçe	768	3,10	1,20	1032	2,522	0,012*
	Taşra	264	2,88	1,21			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	Merkez İlçe	768	3,00	1,13	1032	1,291	0,197
	Taşra	264	2,90	1,21			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.	Merkez İlçe	768	2,36	1,30	1032	-0,362	0,717
	Taşra	264	2,40	1,22			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.	Merkez İlçe	768	2,68	1,29	1032	-0,603	0,547
	Taşra	264	2,73	1,26			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	Merkez İlçe	768	2,62	1,29	1032	1,107	0,269
	Taşra	264	2,52	1,36			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.	Merkez İlçe	768	3,01	1,23	1032	2,045	0,041*
	Taşra	264	2,83	1,25			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	Merkez İlçe	768	3,10	1,19	1032	2,687	0,007*
	Taşra	264	2,88	1,15			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	Merkez İlçe	768	2,80	1,34	1032	-2,578	0,010*
	Taşra	264	3,06	1,45			

*p<.05

Tablo 28'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir*” ifadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 3,10; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2, 88 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,522; $p=,012$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.*” ifadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf

öğrencileri ortalaması 3,01; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2, 83 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,578; $p=,010$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 3,10; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 2, 88 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında merkez İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2,687; $p=,007$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” İfadesinde merkez ilçe İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ortalaması 2,80; taşra İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ise 3,06 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında taşra İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2,687; $p=,007$]

4.1.9. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri ve Sorulara Verdikleri Cevapların Dağılımı

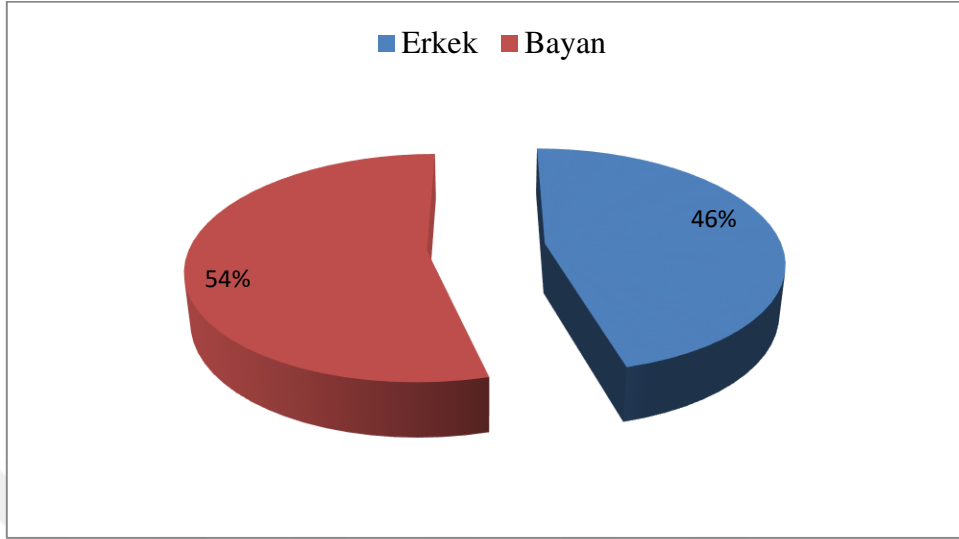
Öğretmenlerin demografik bilgileri ile sorulara verdikleri cevapların dağılımı frekans analizi ile incelenmiş ve sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 29.

Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

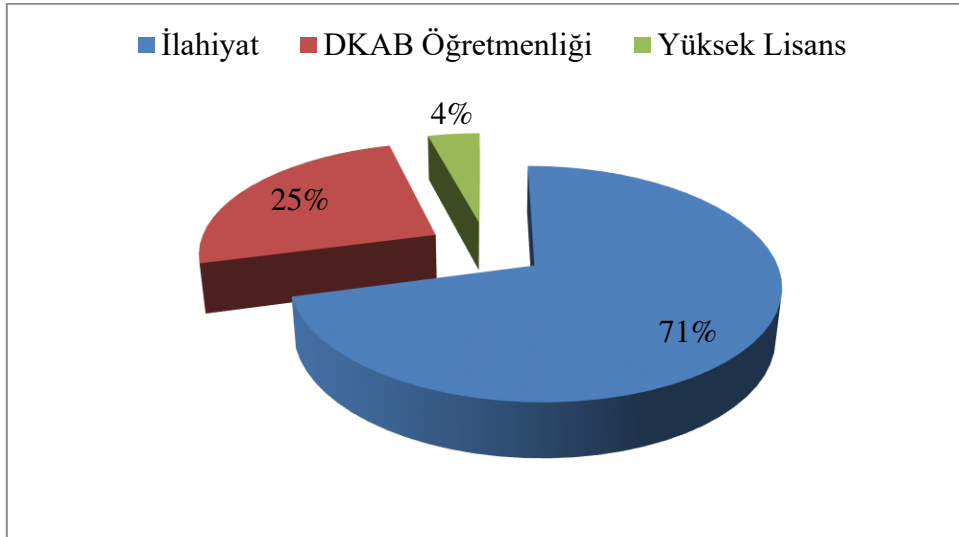
		n	%
Cinsiyet	Erkek	44	45,8
	Bayan	52	54,2
	Total	96	100,0
Mezuniyet	İlahiyat	68	70,8
	DKAB Öğretmenliği	24	25,0
	Yüksek Lisans	4	4,2
	Total	96	100,0
Mesleki Deneyim	1-5 Yıl	41	42,7
	5-10 Yıl	15	15,6
	10-15	23	24,0
	20 Yıldan daha Fazla	4	4,2
		13	13,5
	Total	96	100,0

Öğretmenlerin cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde; % 45,8'inin erkek, % 54,2'sinin ise bayan olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Öğretmenlerin demografik bilgileri

Mezuniyet durumuna göre dağılım incelendiğinde; ilahiyat mezunlarının oranı % 70,8, DKAB öğretmenliği mezunu olanların oranı % 25 olup yüksek lisans mezunu olanların oranı % 4,2'dir.

Şekil 8. Öğretmenlerin mezuniyet durumuna göre dağılımı

Mesleki deneyim incelendiğinde; 1-5 yıl deneyimi bulunanların oranı % 42,7, 5-10 yıl deneyimi olanların oranı % 15,6 iken 10-15 yıl deneyim olanların oranı % 24, 20 yıldan fazla deneyimi olanların oranı ise % 4,2'dir.

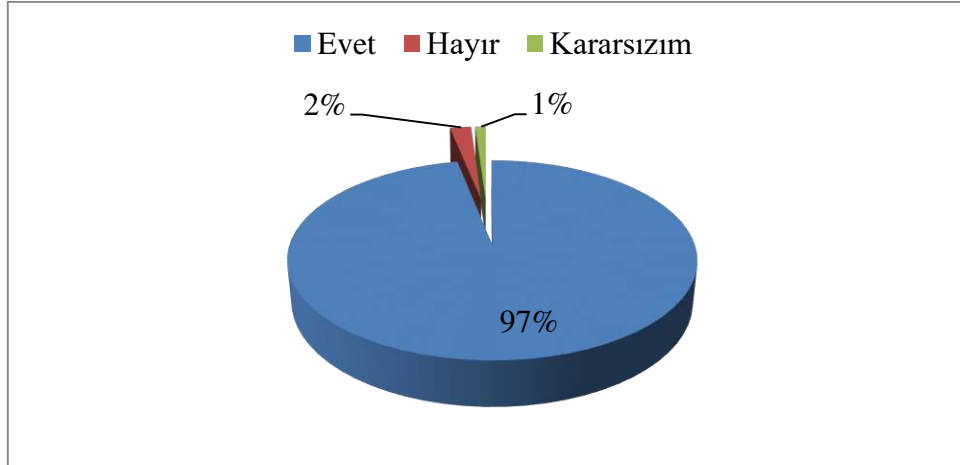
4.1.10. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?

Tablo 30.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır?

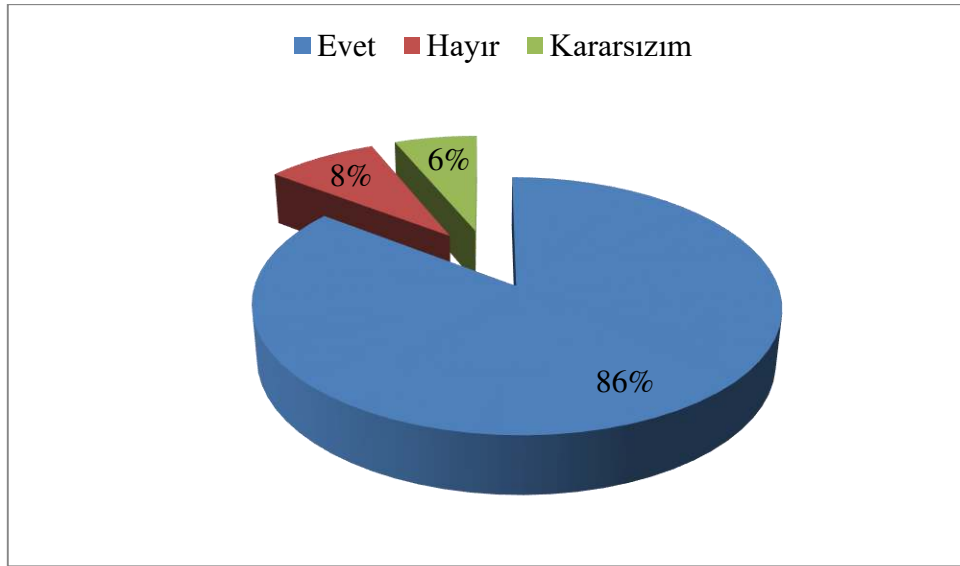
		n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmalı mıdır?	Evet	93	96,9
	Hayır	2	2,1
	Kararsızım	1	1,0
	Total	96	100,0
İslam dini dışındaki diğer dinler İmam Hatip Liselerinde öğretilmeli midir?	Evet	82	85,4
	Hayır	8	8,3
	Kararsızım	6	6,3
	Total	96	100,0
İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgileri yeterli buluyor musunuz?	Evet	32	33,3
	Hayır	43	44,8
	Kararsızım	21	21,9
	Total	96	100,0

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmalı mıdır? Sorusuna öğretmenlerin % 96,9'u evet, % 2,1'i hayır cevabı vermişken % 1'i ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Şekil 9. Karşılaştırmalı dinler tarihi dersi imam hatip liselerinde okutulmalı mıdır?

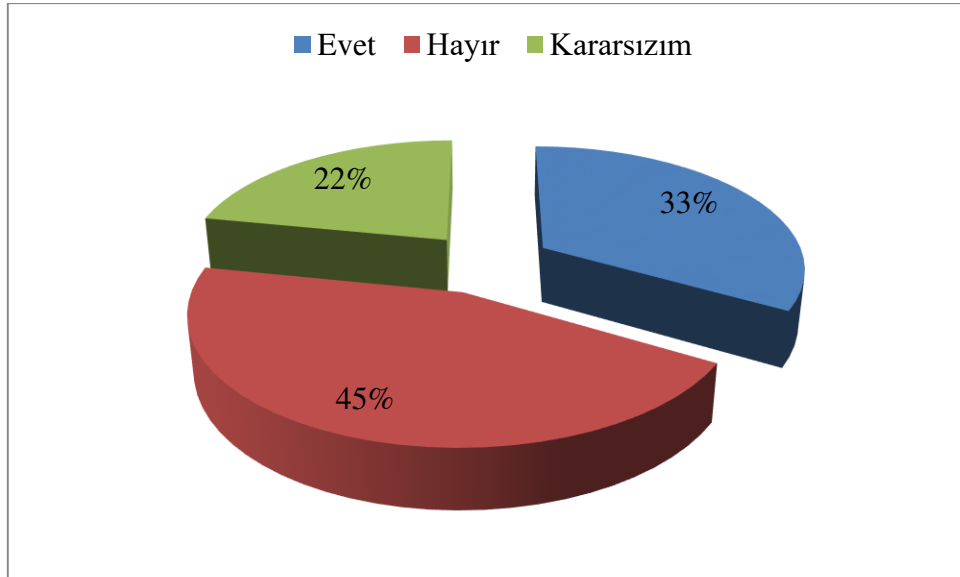
İslam dini dışındaki diğer dinler İmam Hatip Liselerinde öğretilmeli midir? Sorusuna öğretmenlerin % 85,4'ü evet, % 8,3'ü hayır cevabı vermişken % 6,3'ü ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Şekil 10. İslam dini dışındaki diğer dinler imam hatip liselerinde öğretilmeli midir?

İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgileri yeterli buluyor musunuz?
Sorusuna öğretmenlerin % 33,3'ü evet, % 44,8'i hayır cevabı vermişken % 21,9'u ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

4.1.11. Öğretmenler, İslam Dini Dışında Diğer Dinler Hakkındaki Bilgilerinizi Yeterli Buluyor musunuz?

Şekil 11. İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?

Öğretmenlerin İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynakları dağılımı incelenmiş ve tabloda verilmiştir.

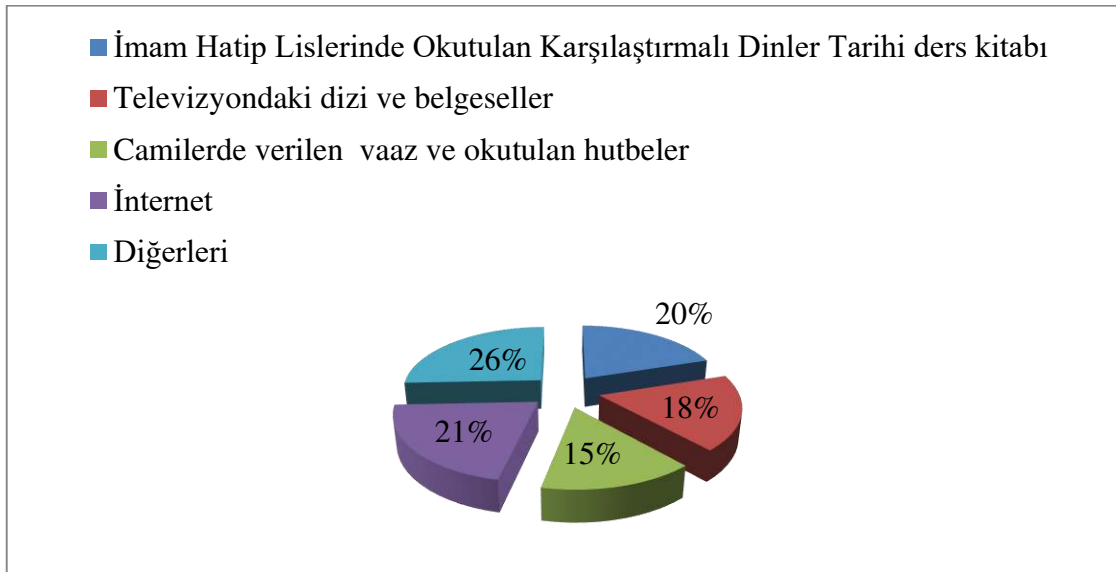
4.1.12. Öğretmenler, İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgi Kaynakları Nelerdir?

Tablo 31.

İslam Dini Dışındaki Diğer Dinler Hakkındaki Bilgi Kaynaklarınız Nelerdir?

	n	%
İmam Hatip Liselerinde Okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı	60	20,0
Televizyondaki dizi ve belgeseller	55	18,3
Camilerde verilen vaaz ve okutulan hutbeler	45	15,0
İnternet	63	21,0
Diğerleri	77	25,7
Total	300	100

İslam dini dışındaki diğer dinler için bilgi kaynakları dağılımı incelendiğinde; Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı % 20, TV deki dizi ve belgeseller % 18,3, camilerde verilen vaaz ve okutulan hutbeler % 15 oranında kullanılmaktadır. İnternet % 21, diğer kaynaklar ise % 25,7 oranında kullanılmaktadır.

Şekil 12. Öğretmenlerin islam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynakları nelerdir?

4.1.13. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeyi

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile ilgili verilen ifadelere öğretmenlerin katılım düzeylerinin dağılımı tabloda verilmiştir.

Tablo 32.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İle İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı

	Hayır, Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır katılmıyorum		Kararsızım		Evet Katılıyorum		Evet, Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	5	5,2	9	9,4	0	0,0	35	36,5	47	49,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	7	7,3	11	11,5	21	21,9	33	34,4	24	25,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.	4	4,2	9	9,4	13	13,5	43	44,8	27	28,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.	9	9,4	7	7,3	11	11,5	43	44,8	26	27,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.	5	5,2	6	6,3	2	2,1	36	37,5	47	49,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	5	5,2	16	16,7	5	5,2	45	46,9	25	26,0
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.	15	15,6	19	19,8	4	4,2	36	37,5	22	22,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	20	20,8	36	37,5	5	5,2	23	24,0	12	12,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	16	16,8	29	30,5	12	12,6	20	21,1	18	18,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.	10	10,4	16	16,7	10	10,4	38	39,6	22	22,9

Tablo 32’de, “*Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 5,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 9,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 0’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 36,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 49’dur.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %7,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 11,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %21,9’dur. Katıldığını belirtenlerin oranı % 34,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 25’tir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 4,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 9,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 13,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 44,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %28,1’dır.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 9,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 7,3 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 11,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 44,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 27,1’dır.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 5,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 6,3 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı % 2,1’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 37,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %49’dur.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 5,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 5,2’dır. Katıldığını belirtenlerin oranı % 46,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 26’dır.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle

katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 15,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 19,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 4,2'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 37,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 22,9'dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 20,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 37,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 5,2'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı % 24 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 12,5'tir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %30,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 12,6'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %21,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 18,9'dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 10,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 16,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 10,4'tür. Katıldığını belirtenlerin oranı % 39,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 22,9'dur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 19,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı % 35,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı % 21,9'dur. Katıldığını belirtenlerin oranı % 12,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı % 10,4'tür.

Tablo 33.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı

	Hayır, Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Evet Katılıyorum		Evet, Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.	19	19,8	34	35,4	21	21,9	12	12,5	10	10,4
Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	24	25,0	33	34,4	12	12,5	25	26,0	2	2,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	3	3,1	10	10,4	12	12,5	45	46,9	26	27,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.	13	13,5	12	12,5	11	11,5	44	45,8	16	16,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	7	7,3	30	31,3	20	20,8	29	30,2	10	10,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	13	13,5%	44	45,8	12	12,5	21	21,9	6	6,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm v.b. ...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	16	16,7	35	36,5	19	19,8	22	22,9	4	4,2
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	19	19,8	21	21,9	24	25,0	25	26,0	7	7,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	21	21,9	19	19,8	25	26,0	21	21,9	10	10,4
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	30	31,3	29	30,2	18	18,8	17	17,7	2	2,1

Tablo 33’de, “*Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %25; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %34,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %12,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %26 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %2,1’dir.

“*Karşılaşmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %3,1; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %10,4 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %12,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %46,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %27,1’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %13,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %12,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %11,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %45,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %16,7’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %7,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %31,3 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %20,8’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %30,2 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %10,4’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %13,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %45,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %12,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %21,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %6,3’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm v.b. ...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %16,7; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %36,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %19,8’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %22,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %4,2’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin

oranı %19,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %21,9 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %25'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %26 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %7,3'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %21,9; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %19,8 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %26'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %21,9 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %10,4'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %31,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %30,2 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %18,8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %17,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %2,1'dir.

Tablo 34.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı

	Hayır, Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Evet Katılıyorum		Evet, Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.	20	20,8	27	28,1	20	20,8	16	16,7	13	13,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	37	38,5	19	19,8	13	13,5	15	15,6	12	12,5
Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	7	7,3	5	5,2	6	6,3	40	41,7	38	39,6
Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	4	4,2	13	13,5	16	16,7	44	45,8	19	19,8
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.	4	4,2	4	4,2	4	4,2	39	40,6	45	46,9
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	9	9,4	9	9,4	13	13,5	30	31,3	35	36,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	6	6,3	9	9,4	10	10,4	44	45,8	27	28,1
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	15	15,6	13	13,5	20	20,8	31	32,3	17	17,7
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	25	26,0	16	16,7	16	16,7	27	28,1	12	12,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	26	27,1	31	32,3	21	21,9	6	6,3	12	12,5

Tablo 34’da, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %20,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %28,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %20,8’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %16,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %13,5’dir.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %38,5; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %19,8 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %13,5’tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %15,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %12,5’dir.

“*Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %7,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %5,2 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %6,3’tür. Katıldığını belirtenlerin oranı %41,7 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %39,6’dır.

“*Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %4,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %13,5 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %16,7’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %45,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %19,8’dir.

“*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %4,2; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %4,2 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %4,2’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %40,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %46,9’dur.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %9,4; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %9,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin

oranı %13,5'tir. Katıldığını belirtenlerin oranı %31,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %36,5'tir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %6,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %9,4 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %10,4'tür. Katıldığını belirtenlerin oranı %45,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %28,1'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %15,6; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %13,5 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %20,8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %32,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %17,7'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %26; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %16,7 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %16,7'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %28,1 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %12,5'dir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %27,1; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %32,3 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %21,9'dur. Katıldığını belirtenlerin oranı %6,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %12,5'dir.

Tablo 35.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile İlgili Verilen İfadelere Öğretmenlerin Katılım Düzeylerinin Dağılımı

	Hayır, Kesinlikle Katılmıyorum		Hayır Katılmıyorum		Kararsızım		Evet Katılıyorum		Evet, Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.	20	20,8	17	17,7	20	20,8	31	32,3	8	8,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.	17	17,7	22	22,9	39	40,6	12	12,5	6	6,3
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.	18	18,8	26	27,1	38	39,6	10	10,4	4	4,2
Avrupa Birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.	18	18,8	10	10,4	43	44,8	14	14,6	11	11,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	7	7,3	20	20,8	25	26,0	31	32,3	13	13,5
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel İslam bilimleri dersleriyle çalışmaktadır.	19	19,8	26	27,1	18	18,8	18	18,8	15	15,6

Tablo 35’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %20,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %17,7 iken kararsızım cevabı verenlerin oranı %20,8’dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %32,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %8,3’tür.

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.*” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %17,7; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %22,9 iken, kararsızım cevabı

verenlerin oranı %40,6'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %12,5 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %6,3'tür.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %18,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %27,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %39,6'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %10,4 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %4,2'dir.

“Avrupa birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %18,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %10,4 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %44,8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %14,6 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %11,5'tir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %7,3; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %20,8 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %26'dır. Katıldığını belirtenlerin oranı %32,3 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %13,5'tir.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel İslam bilimleri dersleriyle çelişmektedir.” İfadesine öğrencilerin katılım düzeyi incelendiğinde; kesinlikle katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %19,8; katılmıyorum cevabı verenlerin oranı %27,1 iken, kararsızım cevabı verenlerin oranı %18,8'dir. Katıldığını belirtenlerin oranı %18,8 olup kesinlikle katıldığını belirtenlerin oranı %15,6'dır.

4.1.14. Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyi

Öğretmenlerin karşılaştırmalı dinler tarihi dersi için verilen ifadelerle katılma düzeyleri 1-5 aralığında skorlandırılıp ifadelerle katılım düzeylerinin ortalamaları büyükten küçüğe sıralanarak verilmiştir.

Tablo 36.

Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyi

	ort.	ss
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.	4,22	1,01
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.	4,19	1,10
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	4,15	1,15
Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	4,01	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	3,84	1,04
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.	3,83	1,07
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	3,80	1,14
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	3,76	1,30
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.	3,73	1,21
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	3,72	1,18
Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	3,64	1,08

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde en fazla katılım belirtilen 5 madde;

- Tablo 36’de, “*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.*”
- “*Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.*”
- “*Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.*”

Tablo 37.

Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyi

	ort.	ss
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	3,58	1,19
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.	3,48	1,30
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.	3,40	1,29
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.	3,32	1,43
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	3,24	1,15
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	3,23	1,33
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	3,05	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	2,95	1,40
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.	2,90	1,29
Avrupa Birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.	2,90	1,21
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	2,84	1,41
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel İslam bilimleri dersleriyle çelişmektedir.	2,83	1,37
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	2,79	1,24
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	2,79	1,30

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde Tablo 32’de en çok ve az katılım belirtilen bir ifade bulunmamaktadır.

Tablo 38.

Öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Verilen İfadelere Katılma Düzeyi

	ort.	ss
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.	2,74	1,33
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	2,70	1,37
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.	2,67	1,10
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm v.b. ...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	2,61	1,14
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	2,61	1,16
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.	2,58	1,24
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.	2,54	1,05
Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	2,46	1,19
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	2,45	1,30
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	2,44	1,45
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	2,29	1,15

İfadelere katılım düzeyleri incelendiğinde en az katılım belirtilen 5 madde;

- Tablo 38’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*”
- “*Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*”
- “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır*”

4.1.15. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması

Öğretmen ve öğrencilere sorulan ortak sorular için öğretmen ve öğrencilerin katılım düzeyleri ile bu katılım düzeyleri arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonucu verilmiştir.

Tablo 39.

Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri

	Göreviniz	n	ort.	ss	sd	t	p
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	Öğrenci	1031	2,86	1,37	1127	-8,881	0,000*
	Öğretmen	96	4,15	1,15			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	Öğrenci	1032	3,49	1,07	1128	-0,804	0,422
	Öğretmen	96	3,58	1,19			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.	Öğrenci	1032	3,75	1,12	1128	-0,739	0,460
	Öğretmen	96	3,83	1,07			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor	Öğrenci	1032	3,66	1,17	1128	-0,539	0,590
	Öğretmen	96	3,73	1,21			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	Öğrenci	1032	4,13	1,01	1128	-0,531	0,595
	Öğretmen	96	4,19	1,10			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	Öğrenci	1032	3,60	1,16	1128	-0,987	0,324
	Öğretmen	96	3,72	1,18			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	Öğrenci	1032	3,38	1,28	1128	4,992	0,000*
	Öğretmen	96	2,70	1,37			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	Öğrenci	1032	3,23	1,26	1127	2,057	0,040*
	Öğretmen	95	2,95	1,40			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.	Öğrenci	1031	3,05	1,28	1128	-3,123	0,002*
	Öğretmen	96	3,48	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	Öğrenci	1032	2,25	1,29	1128	-2,400	0,017*
	Öğretmen	96	2,58	1,24			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	Öğrenci	1032	2,55	1,19	1128	0,755	0,450
	Öğretmen	96	2,46	1,19			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	Öğrenci	1032	3,49	1,05	1128	-3,162	0,002*
	Öğretmen	96	3,84	1,04			

*p<.05

Tablo 39'daki bulgulara göre "Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir." ifadesinde öğrencilerin ortalaması 2,86; Öğretmenler ise 4.15 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında

öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1031)$, -8,881; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,38; Öğretmenler ise 2.70 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 4.992; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,23; Öğretmenler ise 2.95 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2.057; $p=,040$]

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,05; Öğretmenler ise 3.48 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -3.123; $p=,002$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,25; Öğretmenler ise 2.58 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2.400; $p=,017$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,49; Öğretmenler ise 3.84 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -3.162; $p=,002$]

Tablo 40.

Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri

	Göreviniz	n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.	Öğrenci	1031	3,34	1,21	1127	-0,411	0,681
	Öğretmen	96	3,40	1,29			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Öğrenci	1030	2,93	1,20	1126	-0,985	0,325
	Öğretmen	96	3,05	1,16			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Öğrenci	1032	2,70	1,22	1128	0,633	0,527
	Öğretmen	96	2,61	1,16			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Öğrenci	1032	2,71	1,21	1128	0,736	0,462
	Öğretmen	96	2,61	1,14			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	Öğrenci	1032	2,72	1,19	1128	-0,533	0,594
	Öğretmen	96	2,79	1,24			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	Öğrenci	1032	2,94	1,16	1128	1,158	0,247
	Öğretmen	96	2,79	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	Öğrenci	1032	2,79	1,27	1128	3,673	0,000*
	Öğretmen	96	2,29	1,15			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	Öğrenci	1032	2,37	1,22	1128	-2,814	0,005*
	Öğretmen	96	2,74	1,33			

*p<.05

Tablo 40’deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,79; Öğretmenler ise 2.29 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 3.673; $p=,000$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.*” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,37; Öğretmenler ise 2.74 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2.814; $p=,005$]

Tablo 41.

Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Sorular İçin Katılım Düzeyleri

	Göreviniz	n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	Öğrenci	1032	2,84	1,40	1128	2,681	0,007*
	Öğretmen	96	2,44	1,45			
Farklı dinlere mensupların, inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Öğrenci	1032	3,65	1,14	1128	-2,930	0,003*
	Öğretmen	96	4,01	1,16			
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.	Öğrenci	1032	3,78	1,16	1128	-3,558	0,000*
	Öğretmen	96	4,22	1,01			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	Öğrenci	1032	3,22	1,25	1128	-4,062	0,000*
	Öğretmen	96	3,76	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	Öğrenci	1032	3,04	1,21	1128	-5,922	0,000*
	Öğretmen	96	3,80	1,14			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	Öğrenci	1032	2,98	1,15	1128	-2,024	0,043*
	Öğretmen	96	3,23	1,33			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	Öğrenci	1032	2,59	1,31	1128	-1,791	0,074
	Öğretmen	96	2,84	1,41			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	Öğrenci	1032	2,87	1,37	1128	2,886	0,004*
	Öğretmen	96	2,45	1,30			

*p<.05

Tablo 41'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,84; Öğretmenler ise 2,44 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2.681; $p=,007$]

“*Farklı dinlere mensupların, inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.*” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,65; Öğretmenler ise 4,01 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2.930; $p=,003$]

“*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.*” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,78; Öğretmenler ise 4,22 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -3.558; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,22; Öğretmenler ise 3,76 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -4.062; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 3,04; Öğretmenler ise 4,80 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -5.922; $p=,000$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,98; Öğretmenler ise 3,23 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, -2.024; $p=,043$]

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” İfadesinde öğrencilerin ortalaması 2,87; Öğretmenler ise 2,45 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında öğrencilerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(1032)$, 2.886; $p=,004$]

Diğer ifadeler için ise öğretmen ve öğrencilerin katılım düzeyleri arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır ($p>.05$)

4.1.16. Okullara Göre İfadelere Katılım Ortalamaları

İfadelerin okullara göre katılım ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan (tek yönlü varyans) analizi sonuçları verilmiştir. Okullar arasında bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu görebilmek için (Post hoc Scheffe) analizi yapılmıştır.

Tablo 42.

Okul Değişkenine Göre “Günümüzde Diğer Dinler Hakkında Bilgi Sahibi Olmak Zorunluluk Haline Gelmiştir” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,2	1,30			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,9	1,34			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,1	1,55			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,2	1,29			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,7	1,08			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,7	1,24			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,9	1,42	13/1030	5,231	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,6	1,47			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,7	1,41			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,4	1,36			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,6	1,44			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	35	2,5	1,07			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,6	1,34			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,6	1,31			
Total	1031	2,9	1,37			

*p<0,05

Tablo 42’de, görüldüğü gibi, “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1030)$, 5,231; $p=,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Adana İmam Hatip Lisesi ile Ceyhan İmam Hatip Lisesi ortalamaları arasında; Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi ile Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi, Ceyhan İmam Hatip Lisesi, Kozan İmam Hatip Lisesi ortalamaları arasında; Ceyhan İmam Hatip Lisesi ile Tepebağ İmam Hatip Lisesi ortalamaları arasındaki fark anlamlı derecede büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 43.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dünya Barışına Katkıda Bulunur” ifadesinin Karşılaştırılması.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,5	1,11			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,5	1,09			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,5	1,14			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,5	0,97			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,5	1,07			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,4	1,04			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,5	1,16			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,5	1,23	13/1031	0,686	0,778
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,4	1,02			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,6	1,01			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,2	1,11			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,6	0,90			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	0,85			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,8	1,00			
Total	1032	3,5	1,07			

*p<.05

Tablo 43’de, görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. [$f(13/1031)$, 0,686; $p=,778$]

Tablo 44.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersin Öğretilen Dinler Hakkında Bilgili Olmam Diğer Dinlere Karşı Hoşgörülü Olmamı Sağlar.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,9	1,00			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,7	1,11			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,2	0,92			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,5	1,10			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,7	1,22			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,9	0,98			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,9	1,15	13/1031	2,463	0,003*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,8	1,35			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,6	1,11			
Ceyhan İmam Hatip lisesi	95	3,4	1,32			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,5	1,10			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	4,2	0,61			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,7	1,07			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,8	1,17			
Total	1032	3,7	1,12			

*p<.05

Tablo 44’de, görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,463; p=,003$]

Okul ortalamaları arasındaki farklılıklar; Ceyhan İmam Hatip Lisesi, Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi ve Kozan İmam Hatip Lisesi ortalamaları ile Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi ve Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamalarından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 45.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İnancı Ne Olursa Olsun Herkesi Sevmeyi Öğretiyor.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,9	0,99			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,5	1,18			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,0	1,14			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,4	1,27			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,8	1,15			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,4	1,23			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,7	1,20	13/1031	2,332	0,005*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,6	1,36			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,6	1,17			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,7	1,14			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,7	1,16			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	4,0	0,99			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	1,25			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,4	1,08			
Total	1032	3,7	1,17			

*p<.05

Tablo 45’de, görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 2,332; $p=,005$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar, Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi, Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi ve Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi okullarının ortalaması, Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi ve Karaisalı İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. (p<.05)

Tablo 46.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İslam Dinini Yaymak İçin Diğer Dinleri İyi Anlamamıza Neden Olmaktadır” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	4,3	0,85			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	4,1	1,03			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,3	1,03			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,9	1,06			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	4,1	1,05			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	4,1	0,93			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	4,3	0,80			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	4,1	1,21	13/1031	1,534	0,099
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	4,2	0,97			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	4,1	1,03			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,9	1,21			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,9	0,89			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	4,2	0,88			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	4,0	0,95			
Total	1032	4,1	1,01			

*p<.05

Tablo 46’da görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İslam Dinini Yaymak İçin Diğer Dinleri İyi Anlamamıza Neden Olmaktadır” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. [$f(13/1031)$, 1,534; $p=,099$]

Tablo 47.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğrendiğim Bilgiler Kendi Dinimi Anlamayı Olumlu Yönde Etkiler” İfadelerinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	4,4	0,86			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	4,2	1,09			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,3	0,98			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,9	1,04			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	4,2	0,86			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	4,2	0,75			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	4,2	1,03	13/1031	2,965	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	4,1	1,29			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,9	1,05			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,7	1,28			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	4,1	0,92			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	4,1	0,95			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,7	1,02			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	4,2	0,89			
Total	1032	4,1	1,03			

*p<.05

Tablo 47’de görüldüğü gibi, “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 2,965; $p=,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; okullar arasında anlamlı bir farklılığın, Tepebağ İmam Hatip Lisesi ortalaması, Ceyhan İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede büyüktür. (p<.05)

Tablo 48.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğrendiğim Bilgiler Dünyadaki Dinler Hakkında Önyargılarımı Azaltır” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,7	1,13			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,5	1,21			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,7	1,18			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,1	1,02			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,7	1,08			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,7	1,12			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,7	1,27			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,6	1,35	13/1031	1,441	0,134
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,7	0,97			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,5	1,23			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,5	1,17			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,9	0,92			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,2	1,42			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,7	1,02			
Total	1032	3,6	1,16			

*p<.05

Tablo 48’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında İstatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. [$f(13/1031)$, 1,441; $p=,134$]

Tablo 49.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Her İnsanın Kendi Dininin Dogru Olduğu İnancına Sahip Olduğunu Öğretmektedir” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,6	1,28			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,3	1,28			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,8	1,18			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,4	1,22			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,1	1,38			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,3	1,27			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,3	1,39			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,3	1,45	13/1031	1,359	0,173
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,4	1,30			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,4	1,36			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,4	1,13			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,4	1,00			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,9	1,23			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,3	1,23			

Total	1032	3,4	1,29
-------	------	-----	------

*p<0,05

Tablo 49’da görüldüğü gibi “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. [$f(13/1031), 1,359; p=,173$]

Tablo 50.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Özünün Vahiy Olduğu Öğretiliyor.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,6	1,27			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,32			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,5	1,35			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,8	1,37			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,2	1,19			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,1	1,22			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,4	1,14			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,9	1,44	13/1031	2,450	0,003*
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,17			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,2	1,20			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,3	1,19			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,3	1,11			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,7	1,03			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,3	1,25			
Total	1032	3,2	1,26			

*p<.05

Tablo 50’de görüldüğü gibi “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,450; p=,003$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Sofulu İmam Hatip Lisesi, Ceyhan İmam Hatip lisesi, Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi ve Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ifadeye katılım düzeyi, Pozantı ve Tepebağ İmam Hatip Lisesi ortalamalarından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 51.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Temel Ahlak Kurallarının Aynı Olduğu Öğretiliyor” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,2	1,21			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,23			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,6	1,36			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	1,03			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,2	1,27			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,0	1,43			
Medine-i Müdafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,8	1,37	13/1031	2,970	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,4	1,37			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,25			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,0	1,25			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,0	1,39			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,8	1,07			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,8	0,88			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,1	1,50			
Total	1032	3,1	1,29			

*p<.05

Tablo 51’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Temel Ahlak Kurallarının Aynı Olduğu Öğretiliyor” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında İstatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 2,970; $p=,000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Medine-i Müdafii Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi ve Sarı Hamzalı İmam Hatip Lisesi ortalamaları, Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi ortalamalarından anlamlı derecede daha küçüktür. (p<.05)

Tablo 52.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Ahlaklı Bir İnsanın Hangi Dinden Olursa Olsun Cennete Girebileceği Anlatılmaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,1	1,28			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,2	1,31			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,1	1,38			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	1,9	0,94			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,2	1,35			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	1,9	1,08			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,3	1,40	13/1031	2,065	0,014*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,2	1,22			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,7	1,24			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,3	1,37			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,4	1,32			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,4	1,27			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,8	1,38			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,7	1,48			
Total	1032	2,3	1,29			

*p<.05

Tablo 52’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,065; p=,014$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi ile Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi ortalamaları, Pozantı İmam Hatip Lisesi ve Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi ortalamalarında anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 53.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Anlatılan Dinlerin Kaynağı İle İlgili Tartışmaları Anlamsız Buluyorum.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,5	1,19			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,6	1,14			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,0	1,06			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,6	1,14			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,3	1,28			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,6	1,20			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,3	1,11	13/1031	4,200	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,6	1,33			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,0	1,19			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,5	1,17			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,7	1,05			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,0	0,86			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,3	1,33			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,2	1,31			
Total	1032	2,6	1,19			

*p<.05

Tablo 53’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 4,200; $p=,000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi ve Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamaları, Pozantı İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 54.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Din ve Mitolojinin Birbirinden Farklı Olduğunu Ortaya Koyar.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,5	1,03			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,7	0,97			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,4	1,09			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,8	0,91			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,5	1,13			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,5	0,89			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	4,0	0,96	13/1031	4,968	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,5	1,06			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,3	0,99			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,1	1,24			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,7	0,98			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,4	0,87			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	1,10			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,1	1,06			
Total	1032	3,5	1,05			

* $p < .05$

Tablo 54’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p < .05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 4,968; $p = ,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Adana İmam Hatip Lisesi ortalaması, Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi, Ceyhan imam Hatip Lisesiden, Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi ortalaması, Medine-i Mudafa-i Faretinpaşa İmam Hatip Lisesi ortalamasından, Medine-i Mudafa-i Faretinpaşa İmam Hatip Lisesi ortalaması, Ceyhan İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha büyüktür. ($p < .05$)

Tablo 55.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde İsa’nın Hristiyanların Tanrısı Olduğu Öğretilmektedir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,1	1,41			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,9	1,43			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,3	1,49			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,1	1,48			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,8	1,48			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,5	1,18			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,2	1,56	13/1031	2,627	0,001*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,3	1,48			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,26			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,1	1,46			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,3	1,33			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,2	1,89			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	1,15			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,1	1,22			
Total	1032	3,1	1,43			

*p<.05

Tablo 55’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa’nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 2,627; $p=,001$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Pozantı İmam Hatip Lisesi, Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi ve Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi ortalaması, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 56.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Yahudilerin Lanetli Bir Kavim Olduğu Anlatılmaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,8	1,33			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,33			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,7	1,44			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,3	1,19			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,6	1,25			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,9	1,28			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,0	1,40	13/1031	3,003	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,1	1,39			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,15			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,26			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,1	1,26			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,0	1,13			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,1	0,83			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,2	1,23			
Total	1032	2,9	1,30			

*p<.05

Tablo 56’da, görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 3,003; $p=,000$].

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Sofulu İmam Hatip Lisesi ortalaması, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalaması arasındaki fark anlamlı derecede büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 57.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Hinduların İneğe Tapan Sapıklar Olduğu Anlatılmaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,2	1,37			
Adana İmam Hatip Lisesi	181	3,3	1,37			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	46	3,4	1,41			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,8	1,32			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	68	3,1	1,45			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,2	1,24			
Medine-i Müdafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	50	3,7	1,21	13/1025	3,635	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,7	1,45			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,3	1,34			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,6	1,25			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,5	1,28			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,2	1,38			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,3	1,27			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,2	1,27			
Total	1026	3,3	1,36			

*p<.05

Tablo 57’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f (13/1025)$, 3,635; $p=,000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi, Medine-i Müdafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi, Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi, Ceyhan İmam Hatip lisesi, Kozan İmam Hatip Lisesi ortalaması, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı düzeyde daha büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 58.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin İnanç, İbadet ve Ahlak Kuralları Birbirinden Etkilenmiştir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,6	1,12			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,2	1,27			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,7	1,16			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,7	1,26			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,7	1,15			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,5	1,15			
Medine-i Müdafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	50	3,6	1,15	13/1030	3,372	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,2	1,38			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,4	1,08			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,1	1,19			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,2	1,13			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,3	1,24			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,2	1,42			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,7	1,29			
Total	1031	3,3	1,21			

* $p < .05$

Tablo 58’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p < .05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1030)$, 3,372; $p = .000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar, Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi, Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi okullarının ortalaması, Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi, Tepebağ İmam Hatip Lisesi, Medine-i Müdafii Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p < .05$)

Tablo 59.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin Kutsal Kitapları Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,8	1,17			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,14			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,0	1,37			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	1,14			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,0	1,18			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,1	1,22			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,1	1,32			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,1	1,33	13/1030	0,886	0,567
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,0	1,10			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,6	1,21			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,22			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,8	2,10			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,0	1,28			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	22	3,0	1,05			
Total	1031	2,9	1,24			

*p<.05

Tablo 59’da görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. [f (13/1030), 0,886; $p=,0567$]

Tablo 60.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Dinlerin İbadetleri ve İbadet Yerleri Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,6	1,18			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,9	1,15			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,4	1,33			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	1,14			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,4	1,11			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,5	1,17			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,8	1,39	13/1031	1,956	0,021*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,1	1,33			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,7	1,12			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,5	1,33			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,8	1,31			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,5	1,00			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,8	1,25			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,8	1,24			
Total	1032	2,7	1,22			

*p<.05

Tablo 60’da görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 1,956; $p=,021$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi, Ceyhan İmam Hatip Lisesi, Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi okullarının ortalaması, Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi, Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 61.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Asya Dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) Hakkında Yeterli Bilgi Bulunmamaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,5	1,13			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,8	1,18			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,4	1,08			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,6	1,14			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,7	1,15			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,6	1,22			
Medine-i Mufafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,7	1,29	13/1031	2,307	0,005*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,0	1,34			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,8	1,12			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,7	1,27			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,31			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,3	1,15			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,7	0,97			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,5	1,44			
Total	1032	2,7	1,21			

*p<.05

Tablo 61’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,307; p=,005$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesinin ortalaması, Pozantı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 62.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Laikliği Savunmaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	F	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,7	1,27			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,5	1,20			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,8	0,98			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	0,99			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,5	1,21			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,4	1,13			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,5	1,10	13/1031	4,016	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,0	1,47			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,8	1,20			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,8	1,01			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,0	1,03			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,5	1,00			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,3	1,24			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,1	1,10			
Total	1032	2,7	1,19			

*p<.05

Tablo 62’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır*” ifadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda ortalama ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)=4,016$; $p=.000$].

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ile Adana İmam Hatip Lisesi arasında, Karaisalı İmam Hatip Lisesi lehine anlamlı fark bulunmuştur. ($p<.05$).

Tablo 63.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Derside Misyonerlik Faaliyetleri Vatikan Kilisesinin Bir Oyunu Olduğunu Öğretir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,7	1,18			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,9	1,12			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,2	1,06			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	1,01			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,2	1,18			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,8	1,05			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,1	1,28	13/1031	3,764	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,3	1,21			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,8	1,09			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,0	1,22			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,1	1,15			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,1	1,13			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,4	1,04			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,8	1,15			
Total	1032	2,9	1,16			

*p<.05

Tablo 63’de görüldüğü gibi, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkındaki “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda ortalama ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031)$, 3,764; $p=,000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi ile Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi ortalaması, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 64.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Göre Eğer Misyonerlik Böyle Devam Ederse Türkiye’de Çok Sayıda İnsan Hristiyan Olacaktır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,7	1,29			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,15			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,0	1,36			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,8	1,20			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,7	1,25			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,4	1,13			
Medine-i Mufafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,9	1,29	13/1031	4,515	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,5	1,35			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,7	1,23			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,7	1,36			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,25			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	1,9	1,00			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,1	1,18			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,7	1,40			
Total	1032	2,8	1,27			

*p<.05

Tablo 64’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 4,515; p=,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi ortalaması, Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi ortalamasından, Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi ortalaması, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalaması arasındaki fark anlamlı derecede büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 65.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dinler Arası Diyalogun Müslümanların Zararına Olduğunu Ortaya Koymaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,5	1,36			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,3	1,17			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,2	1,23			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,3	1,06			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,8	1,42			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,2	1,23			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,2	1,15	13/1031	1,775	0,042*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,3	1,23			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,4	1,07			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,3	1,18			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,6	1,13			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	1,9	0,94			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,5	1,04			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,3	1,40			
Total	1032	2,4	1,22			

*p<0,05

Tablo 65’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 1,775; p=,042$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi ile Kozan İmam Hatip Lisesi ortalamaları, Karaisalı İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 66.

Okul Değişkenine Göre “ Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Tüm Dinler Hakikate Giden Birer Yoldur, Birinin Diğerine Üstünlüğü Olmadığı Öğretilir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,8	1,42			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,8	1,35			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,5	1,54			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,7	1,26			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,6	1,38			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,8	1,34			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,1	1,61	13/1031	2,689	0,001*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,4	1,45			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,0	1,25			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,45			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,1	1,35			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,9	1,33			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,3	1,19			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	4,0	1,02			
Total	1032	2,8	1,40			

*p<.05

Tablo 66’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,689; p=,001$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi, Pozantı İmam Hatip Lisesi, Sofulu İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 67.

Okul Değişkenine Göre “Farklı Dinlere Mensup Kişilerin İnançlarını ve Kültürlerini Bilmek Kişiler Arasındaki İlişkileri Olumlu Yönde Etkiler.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,7	1,10			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,8	1,13			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,7	1,27			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,3	1,12			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,9	1,18			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,8	1,09			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,7	1,09	13/1031	2,151	0,010*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,6	1,16			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,3	1,18			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,6	1,15			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,4	1,26			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,8	0,84			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,2	1,11			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,7	0,86			
Total	1032	3,7	1,14			

*p<.05

Tablo 67’de görüldüğü gibi, “Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,151; p=,010$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi ortalaması, Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi okulunun ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 68.

Okul Değişkenine Göre “Farklı Dinlere Mensup İnsanların İbadetlerini Serbestçe Yapabilmelidirler.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,8	1,14			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	4,0	1,02			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	4,0	1,20			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,3	1,31			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	4,2	0,96			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,9	0,99			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,7	1,30	13/1031	3,204	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,6	1,34			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,3	1,24			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,7	1,20			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,7	1,22			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,8	1,13			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,9	1,06			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,8	1,00			
Total	1032	3,8	1,16			

*p<.05

Tablo 68’de görüldüğü gibi “*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1032), 3,204; p=,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi ortalaması, Sofulu İmam Hatip Lisesi ortalaması arasındaki fark anlamlı derecede büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 69.

Okul Değişkenine Göre “Farklı İnançdaki Öğrencilerin Sınıfınızda Veya Okulunuzda Okuması Dinler Arasındaki İlişkileri Olumlu Yönde Etkiler” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,2	1,17			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,4	1,20			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,6	1,30			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,8	1,17			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,7	1,14			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,2	1,22			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,5	1,17	13/1031	1,947	0,022*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,3	1,23			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,18			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,1	1,36			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,3	1,16			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,4	1,05			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,3	1,18			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,3	1,11			
Total	1032	3,3	1,21			

*p<.05

Tablo 69’de görüldüğü gibi, “Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 1,947; p=,0,022$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ortalaması, Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 70.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine Göre (Cuma, Cumartesi, Pazar vb.) Dinlerin Kutsal Günlerine Göre Toplumların Yaşam Şekline Göre Düzenlenmelidir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,9	1,23			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,3	1,19			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,9	1,40			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,8	1,32			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,4	1,38			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,3	1,13			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,9	0,97	13/1031	4,131	0,000*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,3	1,28			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,4	1,13			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,30			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,5	1,28			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	3,1	0,99			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,7	0,96			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,9	1,36			
Total	1032	3,2	1,25			

*p<.05

Tablo 70’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 4,131; p=,000$]

Bu farklılığın hangi okullar arasında olduğunu belirlemek için Post hoc (Scheffe) analizi yapılmıştır. Bu analize göre; Tepebağ İmam Hatip Lisesi ile Medine-i Mudafai Fahrettinpaşa İmam Hatip Lisesi arasında; Medine-i Mudafai Fahrettinpaşa İmam Hatip Lisesi ile Ceyhan İmam Hatip Lisesi ortalamaları arasındaki fark anlamlı derecede büyüktür. ($p<.05$)

Tablo 71.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Ezan, Çan, vb. Gibi İbadete Çağrı Şekilleri Dini Çoğulculuk Açısından Zenginlik Olarak Değerlendirilmektedir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,8	1,25			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,1	1,08			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,2	1,17			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,7	1,04			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,1	1,23			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,2	1,09			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,6	1,31	13/1031	3,388	0,000*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,2	1,28			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,1	1,27			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	3,0	1,32			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,05			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,4	1,08			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,4	1,20			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,5	1,27			
Total	1032	3,0	1,21			

*p<.05

Tablo 71’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 3,338; p=,0,000$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Karaisalı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Medine-i Müdafii Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi okulunun ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 72.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Dini Sembollerin Her Yerde ve Zamanda Kullanılmasını Dini Çoğulculuk Açısından Zenginlik Olarak Değerlendirilmelidir.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,8	1,21			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,10			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,9	1,02			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,1	1,01			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,2	1,29			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,2	1,04			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,1	1,08	13/1031	2,838	0,001*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,9	1,15			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,1	1,12			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,21			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,0	1,18			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,2	1,18			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	1,10			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,1	0,97			
Total	1032	3,0	1,15			

*p<.05

Tablo 72’de görüldüğü gibi, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde her zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,838; p=,0,001$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Karaisalı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Pozantı İmam Hatip Lisesi, Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 73.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Öğretmenler İslam Dışındaki Dinleri Önyargılarla ve Tarafli Yaklaşımlarla Anlatmaktadırlar.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,2	1,31			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,5	1,34			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,3	1,36			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,5	1,23			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,1	1,12			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,3	1,32			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,6	1,46			
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,5	1,32	13/1031	1,725	0,051
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,5	1,19			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,6	2,28			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,5	1,10			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	1,9	1,17			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,1	1,16			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,3	1,36			
Total	1032	2,4	1,41			

*p<.05

Tablo 73’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve tarafli yaklaşımlarla anlatmaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmamıştır. [$f(13/1031), 1,725; p=,051$]

Tablo 74.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Öğretmenleri İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Değiller” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,4	1,26			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,6	1,31			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,3	1,34			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,0	1,29			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,8	1,21			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,6	1,29			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,1	1,45	13/1031	2,545	0,002*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,8	1,29			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,9	1,15			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,7	1,24			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,26			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,2	1,00			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	2,9	1,41			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,0	1,41			
Total	1032	2,7	1,29			

*p<.05

Tablo 74’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,545; p=,0,002$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Karaisalı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Sarıhamzalı ve Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi okulunun ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 75.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Farklı İnançlardaki Öğretmenler Tarafından Anlatılması Daha Uygun Olur.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,5	1,28			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,7	1,32			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,3	1,29			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	2,9	1,39			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,8	1,34			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,6	1,26			
Medine-i Müdafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,8	1,36			
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	2,3	1,18	13/1031	0,750	0,714
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	2,7	1,18			
Ceyhan İmam Hatip lisesi	95	2,8	5,59			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,6	1,25			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,3	1,18			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,5	1,25			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	2,9	1,56			
Total	1032	2,6	2,09			

*p<.05

Tablo 75’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygundur.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. [$f(13/1031), 0,750; p=,714$]

Tablo 76.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabında Dinlerin Mezhepleri Hakkında Yeterli Bilgiler Anlatılmamaktadır.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,7	1,26			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,0	1,22			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	3,0	1,34			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,3	1,34			
Yaşar Rukiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,9	1,09			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,0	1,11			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,2	1,29	13/1031	2,178	0,009*
Hayrat Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,5	1,23			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,0	1,20			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,8	1,24			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,9	1,29			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,5	1,11			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,0	1,24			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,0	1,41			
Total	1032	3,0	1,24			

*p<.05

Tablo 76’da görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,178; p=,0,009$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Karaisalı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi okulunun ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. ($p<.05$)

Tablo 77.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabı Yeni Ortaya Çıkmış Dini Gruplar hakkında Gerekli Bilgiler İçermiyor.” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	3,0	1,14			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	3,1	1,27			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,9	1,30			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,1	1,17			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	3,2	0,98			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	3,1	1,02			
Medine-i Mudafai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	3,4	1,35			
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,2	1,32	13/1031	1,553	0,093
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,2	1,17			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,24			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	2,8	1,14			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,9	0,96			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,1	0,90			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,2	1,27			
Total	1032	3,0	1,19			

*p<.05

Tablo 77’de görüldüğü gibi, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Ders Kitabı Yeni Ortaya Çıkmış Dini Gruplar hakkında Gerekli Bilgiler İçermiyor.” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak ($p<.05$) düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. [$f(13/1031), 1,553; p=,093$]

Tablo 78.

Okul Değişkenine Göre “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi Yerine İslam Tarihi, Tefsir Hadis vb. Gibi Temel Dini Derslerin Öğretilmesi Daha İyi Olur” İfadesinin Karşılaştırılması

	n	ort.	ss	sd	f	p
Tepebağ İmam Hatip Lisesi	153	2,7	1,37			
Adana İmam Hatip Lisesi	184	2,7	1,34			
Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi	47	2,6	1,28			
Sarıhamzalı İmam Hatip Lisesi	39	3,1	1,31			
Yaşar Rükiye Kısacık İmam Hatip Lisesi	69	2,6	1,28			
Hakkı Polat İmam Hatip Lisesi	85	2,8	1,26			
Medine-i Mundefai Fahrettin Paşa İmam Hatip Lisesi	51	2,7	1,44	13/1031	2,121	0,011*
Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi	65	3,1	1,54			
Sofulu İmam Hatip Lisesi	75	3,1	1,23			
Ceyhan İmam Hatip Lisesi	95	2,9	1,55			
Kozan İmam Hatip Lisesi	92	3,1	1,45			
Karaisalı İmam Hatip Lisesi	36	2,9	1,25			
Pozantı İmam Hatip Lisesi	18	3,6	1,25			
Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	23	3,7	1,30			
Total	1032	2,9	1,37			

*p<.05

Tablo 78’de görüldüğü gibi, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkındaki “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis vb. gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” İfadesinin ortalamasının okul değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda okul ortalamaları ile okul değişkeni arasında istatistiksel olarak (p<.05) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. [$f(13/1031), 2,121; p=,0,011$]

Okul ortalamaları arasındaki farklar; Karaisalı İmam Hatip Lisesi okulunun ortalaması, Sofulu İmam Hatip Lisesi ve Hayret Efendi İmam Hatip Lisesi okullarının ortalamasından anlamlı derecede daha küçüktür. (p<.05)

4.1.17. Öğretmen Yaşı İle İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişki

Öğretmen yaşları ile ifadelere katılım düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve (pearson korelasyon) katsayısı elde edilmiştir.

Tablo 79.

Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi

	Yaşınız	
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	r	-,092**
	p	,003
	n	1031
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	r	-,005
	p	,877
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.	r	-,038
	p	,219
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor	r	-,066*
	p	,033
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.	r	-,059
	p	,059
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler	r	-,091**
	p	,003
	n	1032

Korelasyon analizi sonucuna göre yaş ile ilgili ifadeler;

Tablo 79’da, “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.” İfadesine katılım düzeyi arasında %9,2 düzeyinde negatif yönlü,

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor” ifadesine katılım düzeyi ile %6,6 düzeyinde negatif yönlü,

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler” ifadesine katılım düzeyi ile %9,1 düzeyinde negatif yönlü,

Tablo 80.

Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi

	Yaşınız		
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	r	-,027	
	p	,378	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	r	-,018	
	p	,566	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	r	-,069*	
	p	,026	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.	r	-,048	
	p	,127	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.	r	,052	
	p	,095	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	r	,120**	
	p	,000	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	r	-,045	
	p	,152	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.	r	,038	
	p	,228	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.	r	,093**	
	p	,003	
	n	1032	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.	r	,115**	
	p	,000	
	n	1026	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.	r	-,059	
	p	,058	
	n	1031	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	r	,041	
	p	,191	
	n	1031	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	r	,069*	
	p	,026	
	n	1032	

Tablo 80’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.*” İfadesine katılım düzeyi ile %6,9 düzeyinde negatif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*” İfadesine katılım düzeyi ile %12 düzeyinde pozitif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.*” İfadesine katılım düzeyi ile %9,3 düzeyinde pozitif yönlü,

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.” İfadesine katılım düzeyi ile %11,5 düzeyinde pozitif yönlü;

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.” İfadesine katılım düzeyi ile %6,9 düzeyinde pozitif yönlü,

Tablo 81.

Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi

	Yaşınız
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	r ,029 p ,348 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	r ,032 p ,309 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	r ,073* p ,019 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	r ,079* p ,011 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.	r ,022 p ,479 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	r ,016 p ,609 n 1032
Farklı dinlere mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	r -,024 p ,436 n 1032
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.	r -,015 p ,625 n 1032
Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	r ,023 p ,457 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	r ,026 p ,408 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan,çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	r ,086** p ,006 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	r ,009 p ,779 n 1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.	r ,115** p ,000 n 1032

Tablo 81’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.*” İfadesine katılım düzeyi ile %7,3 düzeyinde pozitif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*” İfadesine katılım düzeyi ile %7,9 düzeyinde pozitif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.*” İfadesine katılım düzeyi ile %8,6 düzeyinde pozitif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.*” İfadesine katılım düzeyi ile %11,5 düzeyinde pozitif yönlü,

Tablo 82.

Öğretmen Yaşları ile İfadelere Katılım Düzeyi

	Yaşınız	
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.	r	,060
	p	,053
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	r	,007
	p	,818
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.	r	,099**
	p	,001
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	r	,035
	p	,255
	n	1032
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	r	,096**
	p	,002
	n	1032

Tablo 82’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.*” İfadesine katılım düzeyi ile %9,9 düzeyinde pozitif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” İfadesine katılım düzeyi ile %9,9 düzeyinde pozitif yönlü,

Diğer ifadelerle katılım düzeyleri ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$)

4.1.18. Öğretmenlerde İfadelerle Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi

Öğretmenlere ifadelerle katılım düzeylerinin cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçları tabloda verilmiştir.

Tablo 83.

Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelerle Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	Erkek	44	4,00	1,18	96	-1,143	0,256
	Bayan	52	4,27	1,12			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	Erkek	44	3,41	1,30	96	-1,321	0,190
	Bayan	52	3,73	1,09			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.	Erkek	44	3,61	1,13	96	-1,870	0,065
	Bayan	52	4,02	1,00			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.	Erkek	44	3,52	1,34	96	-1,550	0,125
	Bayan	52	3,90	1,07			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.	Erkek	44	3,98	1,30	96	-1,743	0,085
	Bayan	52	4,37	0,86			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	Erkek	44	3,61	1,22		-0,804	0,423
	Bayan	52	3,81	1,14			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.	Erkek	44	3,25	1,37	96	-0,459	0,647
	Bayan	52	3,38	1,48			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	Erkek	44	2,73	1,45	96	0,192	0,848
	Bayan	52	2,67	1,31			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	Erkek	44	2,86	1,41	96	-0,866	0,389
	Bayan	52	3,13	1,62			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.	Erkek	44	3,30	1,29	96	-1,280	0,204
	Bayan	52	3,63	1,30			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.	Erkek	44	2,25	1,22	96	-2,495	0,014*
	Bayan	52	2,87	1,19			

* $p<.05$

Tablo 83'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.*” İfadesinde erkek öğretmenlerin ortalaması 2,25 iken, bayan öğretmenliği ortalaması 2,87’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(96)$, -2,495; $p=,014$]

Tablo 84.

Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss.	sd	t	p
Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	Erkek	44	2,48	1,34	96	0,143	0,887
	Bayan	52	2,44	1,06			
Karşılaşmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	Erkek	44	3,82	1,04	96	-0,221	0,826
	Bayan	52	3,87	1,05			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.	Erkek	44	2,93	1,40	96	-3,433	0,001*
	Bayan	52	3,79	1,04			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dindinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	Erkek	44	2,95	1,26	96	-0,759	0,450
	Bayan	52	3,13	1,07			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	Erkek	44	2,57	1,19	96	-0,360	0,719
	Bayan	52	2,65	1,14			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	Erkek	44	2,73	1,19	96	0,893	0,374
	Bayan	52	2,52	1,09			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	Erkek	44	2,75	1,33	96	-0,302	0,764
	Bayan	52	2,83	1,17			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	Erkek	44	2,64	1,46	96	-1,080	0,283
	Bayan	52	2,92	1,13			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	Erkek	44	2,18	1,30	96	-0,859	0,392
	Bayan	52	2,38	1,01			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.	Erkek	44	3,07	1,48	96	2,272	0,025*
	Bayan	52	2,46	1,13			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	Erkek	44	2,34	1,45	96	-0,599	0,551
	Bayan	52	2,52	1,46			

* $p<.05$

Tablo 84'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir..*” ifadesinde erkek öğretmenlerin ortalaması 2, 93 iken, bayan öğretmenliği ortalaması 3,79'dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında bayan öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(96), -3,433; p=,001$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.*” ifadesinde erkek öğretmenlerin ortalaması 3,07 iken, bayan öğretmenliği ortalaması 2,46'dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(96), 2,272; p=,025$]

Tablo 85.

Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Cinsiyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Erkek	44	3,98	1,17	96	-0,257	0,798
	Bayan	52	4,04	1,15			
Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	Erkek	44	3,59	1,23	96	-0,371	0,712
	Bayan	52	3,67	0,94			
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.	Erkek	44	4,11	1,15	96	-0,940	0,350
	Bayan	52	4,31	0,88			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar vb.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	Erkek	44	4,00	1,22	96	1,683	0,096
	Bayan	52	3,56	1,33			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	Erkek	44	3,89	1,17	96	0,665	0,508
	Bayan	52	3,73	1,12			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	Erkek	44	3,20	1,44	96	-0,167	0,868
	Bayan	52	3,25	1,23			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	Erkek	44	2,86	1,50	96	0,127	0,900
	Bayan	52	2,83	1,34			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis vb. gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	Erkek	44	2,75	1,46	96	2,139	0,035*
	Bayan	52	2,19	1,09			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.	Erkek	44	2,98	1,45	96	0,565	0,573
	Bayan	52	2,83	1,15			

	Cinsiyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırıcılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.	Erkek	44	2,52	1,19	96	-1,180	0,241
	Bayan	52	2,79	1,02			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.	Erkek	44	2,57	1,21	96	0,227	0,821
	Bayan	52	2,52	0,90			
Avrupa Birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.	Erkek	44	2,66	1,41	96	-1,784	0,078
	Bayan	52	3,10	0,98			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	Erkek	44	3,27	1,23	96	0,259	0,796
	Bayan	52	3,21	1,09			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel islam bilimleri dersleriyle çelişmektedir.	Erkek	44	2,84	1,40	96	0,050	0,960
	Bayan	52	2,83	1,35			

*p<.05

Tablo 85'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” İfadesinde erkek öğretmenlerin ortalaması 2,75 iken, bayan öğretmenliği ortalaması 2,19'dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında erkek öğretmenlerin lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(96)$, 2,139; $p=,035$]

Diğer ifadelere katılım düzeyleri cinsiyete göre ($p<.05$) düzeyine anlamlı farklılık göstermemektedir.

4.1.19. Öğretmenlerin İfadelere Katılım Düzeyinin Mezuniyete Göre Değişimi

Öğretmenlerde Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ifadelerine katılım düzeylerinin mezuniyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçları verilmiştir.

Tablo 86.

Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mezuniyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	İlahiyat	68	4,15	1,14	92	-0,072	0,943
	DKAB Öğretmenliği	24	4,17	1,20			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	İlahiyat	68	3,46	1,25	92	-1,472	0,145
	DKAB Öğretmenliği	24	3,88	1,03			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.	İlahiyat	68	3,68	1,13	92	-1,937	0,056
	DKAB Öğretmenliği	24	4,17	0,87			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.	İlahiyat	68	3,66	1,27	92	-0,876	0,383
	DKAB Öğretmenliği	24	3,92	1,10			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.	İlahiyat	68	4,19	1,12	92	-0,395	0,694
	DKAB Öğretmenliği	24	4,29	0,91			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	İlahiyat	68	3,75	1,14	92	0,444	0,658
	DKAB Öğretmenliği	24	3,63	1,31			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.	İlahiyat	68	3,25	1,45		-0,609	0,544
	DKAB Öğretmenliği	24	3,46	1,41			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	İlahiyat	68	2,72	1,40	92	0,037	0,970
	DKAB Öğretmenliği	24	2,71	1,33			
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	İlahiyat	68	3,03	1,55	92	-0,263	0,793
	DKAB Öğretmenliği	24	3,13	1,48			

*p<.05

Tablo 86'daki ifadelerde İlahiyat mezunları ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi mezunları arasında (p<.05) düzeyine anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 87.

Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

			Mezuniyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.			İlahiyat	68	3,37	1,28	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	3,83	1,27		-1,534	0,129
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.			İlahiyat	68	2,51	1,23	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,92	1,28		-1,363	0,176
Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.			İlahiyat	68	2,40	1,15	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,63	1,24		-0,818	0,415
Karşılaşmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.			İlahiyat	68	3,82	1,09	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	3,88	0,95		-0,205	0,838
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.			İlahiyat	68	3,40	1,29	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	3,54	1,18		-0,481	0,632
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.			İlahiyat	68	3,38	1,11	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,29	0,75		4,471	0,000*
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.			İlahiyat	68	2,74	1,18	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,25	0,99		1,802	0,075
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.			İlahiyat	68	2,72	1,17	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,25	0,94		1,775	0,079
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.			İlahiyat	68	2,76	1,22	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,71	1,16		0,197	0,845
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.			İlahiyat	68	2,78	1,35	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,92	1,06		-0,452	0,653
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.			İlahiyat	68	2,13	1,09	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,88	1,19		-2,798	0,006*
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.			İlahiyat	68	2,81	1,31	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,63	1,35		0,588	0,558
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.			İlahiyat	68	2,34	1,37	92		
			DKAB						
			Öğretmenliği	24	2,83	1,63		-1,448	0,151

	Mezuniyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	İlahiyat	68	3,85	1,21	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	4,38	0,97		-1,903	0,060
Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	İlahiyat	68	3,50	1,06	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,96	1,04		-1,832	0,070
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.	İlahiyat	68	4,07	1,04	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	4,58	0,88		-2,142	0,035*
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	İlahiyat	68	3,94	1,13	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,38	1,56		1,903	0,060
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	İlahiyat	68	3,72	1,17	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,92	1,10		-0,717	0,475

*p<.05

Tablo 87'deki bulgulara göre “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.*” İfadesinde İlahiyat mezunu öğretmenlerin ortalaması 3,38 iken, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Mezunları ise 2,29 puan almıştır. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında İlahiyat mezunlarının lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(92)$, 4,471; $p=,000$]

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*” İfadesinde İlahiyat mezunu öğretmenlerin ortalaması 2,13 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Mezunlarının ortalaması 2,88’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Mezunlarının lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(92)$, -2,798; $p=,006$]

“*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.*” İfadesinde İlahiyat mezunu öğretmenlerin ortalaması 4,07 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Mezunlarının ortalaması 4,58’dir. Yapılan t-testi sonuçları göstermektedir ki her iki grup arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Mezunlarının lehine ($p<.05$) düzeyine anlamlı bir farklılık vardır. [$t(92)$, -2,142; $p=,035$]

Tablo 88.

Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mezuniyet	n	ort.	ss	sd	t	p
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	İlahiyat	68	3,18	1,28	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,33	1,43		-0,500	0,618
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	İlahiyat	68	2,81	1,43	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	2,92	1,35		-0,323	0,748
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	İlahiyat	68	2,44	1,33	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	2,54	1,22		-0,325	0,746
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.	İlahiyat	68	2,88	1,34	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	2,75	1,15		0,430	0,669
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.	İlahiyat	68	2,69	1,18	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	2,67	0,82		0,094	0,925
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.	İlahiyat	68	2,57	1,04	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	2,33	0,92		1,001	0,320
Avrupa Birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.	İlahiyat	68	2,87	1,18	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,08	1,25		-0,757	0,451
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	İlahiyat	68	3,31	1,14	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,13	1,19		0,673	0,503
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel İslam bilimleri dersleriyle çalışmaktadır.	İlahiyat	68	2,75	1,34	92		
	DKAB						
	Öğretmenliği	24	3,08	1,41		-1,032	0,305

*p<.05

Tablo 88'deki ifadelerde İlahiyat mezunları ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi mezunları arasında (p<.05) düzeyine anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

4.1.20. Öğretmenlerde Mesleki Deneyim İle İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Öğretmenlerde ifadeler katılım düzeyleri ile mesleki deneyim arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve (pearson korelasyon) katsayısı elde edilmiştir.

Tablo 89.

Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mes. Deneyim	
Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.	r	-0,112
	p	0,278
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.	r	-0,037
	p	0,720
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.	r	-0,168
	p	0,101
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.	r	-0,118
	p	0,251
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.	r	-,234*
	p	0,021
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.	r	-0,094
	p	0,360
	n	96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikatı temsil ettiğini öğretmektedir.	r	0,040
	p	0,698
	n	96,000

Buna göre; mesleki deneyim ile ilgili ifadeler;

Tablo 89’da “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %23,4 düzeyinde negatif yönlü,

Diğer ifadeler katılım düzeyi ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$).

Tablo 90.

Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mes. Deneyim
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.	r 0,190 p 0,064 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.	r -0,124 p 0,229 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlaklı kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.	r -0,132 p 0,200 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.	r -0,169 p 0,100 n 96,000
Karşılaştırma Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.	r 0,124 p 0,228 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.	r 0,018 p 0,860 n 96,000

Tablo 90'daki ifadelere katılım düzeyi ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$)

Tablo 91.

Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mes. Deneyim
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.	r -,334** p 0,001 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	r -0,003 p 0,975 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.	r 0,066 p 0,524 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm v.b. ...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.	r 0,027 p 0,790 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.	r -0,048 p 0,642 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.	R 0,058 p 0,575 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye'de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.	r -0,081 p 0,433 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.	r ,216* p 0,034 n 96,000

Tablo 91’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %33,4 düzeyinde negatif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %21,6 düzeyinde pozitif yönlü,

Diğer ifadelere katılım düzeyi ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$)

Tablo 92.

Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mes. Deneyim
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.	r -,251* p 0,014 n 96,000
Farklı dinlere mensuplarının inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	r -0,170 p 0,098 n 96,000
Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.	r -0,107 p 0,299 n 96,000
Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.	r -0,017 p 0,866 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.	r ,236* p 0,020 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b. gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.	r 0,044 p 0,669 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.	r 0,081 p 0,433 n 96,000

Tablo 92’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %25,1 düzeyinde negatif yönlü,

“*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %23,6 düzeyinde pozitif yönlü,

Diğer ifadelere katılım düzeyi ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$)

Tablo 93. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre İfadelere Katılım Düzeyi

	Mes. Deneyim
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.	r 0,061 p 0,554 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.	r ,248* p 0,015 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.	r 0,150 p 0,143 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.	r 0,086 p 0,405 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.	r 0,095 p 0,357 n 96,000
Avrupa Birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.	r -0,018 p 0,859 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.	r 0,091 p 0,376 n 96,000
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel islam bilimleri dersleriyle çelişmektedir.	r 0,070 p 0,496 n 96,000

Tablo 93’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” İfadesine katılım düzeyi arasında %24,8 düzeyinde pozitif yönlü, anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmaktadır. ($p<.05$).

Diğer ifadelere katılım düzeyi ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. ($p>.05$).

4.2. Açık Uçlu Soruların Bulguları

4.2.1. Öğrenci ve Öğretmenlerin Demografik Bilgilerinin Dağılımı ve Açık Uçlu Sorulara Verdikleri Cevapların Frekans Analizleri

Tablo 94.

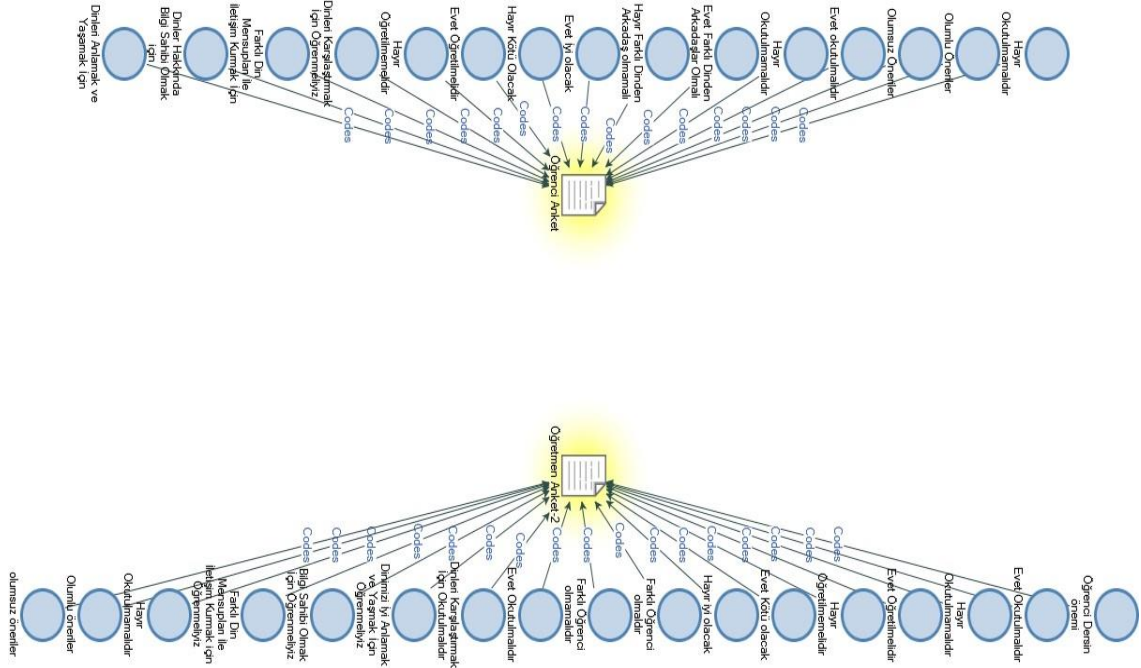
Öğrenci ve Öğretmenlerin Demografik Bilgilerinin Dağılımı

		n	%
Öğrenci	Erkek	434	42.1
	Bayan	598	57.9
	Total	1032	100,0
Öğretmen	Erkek	44	45,8
	Bayan	52	54,2
	Total	96	100,0

Bu çalışmada öğrenci ve öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin dini çoğulculuk açısından görüşleri değerlendirilmiştir. Nitel araştırma modeli kullanılarak yapılan çalışmanın verileri 5 adet açık uçlu sorulara verilen cevaplarla elde edilmiştir. Toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amacıyla içerik analizi yapılmıştır. Elde edilen verileri sınıflandırmak için “NVİVO12” programına aktararak kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Yaptığımız ankette 1032 öğrenci ve 96 öğretmene 5 adet açık uçlu yöneltilmiştir. Öğrenciler sorulara 357 cevap verirken, öğretmenler 367 cevap vermişlerdir. Bu sorulara öğretmenler öğrencilere göre daha çok cevap vermişlerdir. Bunu nedeninin anketi uyguladığımız 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında İmam Hatip Liselerinde katsayı uygulaması kaldırılmasından dolayı İmam Hatip Lisesi öğrenci sayısı hızla artmış ancak bu yıllarda nitelikli öğrenciler bu okulları tercih etmemişlerdir. Anket uygulamamızın evreni olan İmam Hatip Liseleri ve örneklemimiz olan son sınıf öğrencilerin tamamının derslerine bizzat girerek açık uçlu sorular hakkında gerekli açıklamalar yapılmasına rağmen öğrenciler bu soruları cevaplamaya gerekli özeni göstermemişlerdir. Okul idaresi ve öğretmenleriyle yaptığımız görüşmede okullarına nitelikli öğrencilerin gelmediğini bundan dolayı anket sorularına yeterli cevaplar verilmemiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Örneklemimiz olan Meslek Dersleri öğretmenleri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ise, açık uçlu sorulara gerekli özen göstermişler ve bu sorular hakkında tafsilatlı cevaplar vermişlerdir. Örneklemimiz olan İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ile İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar

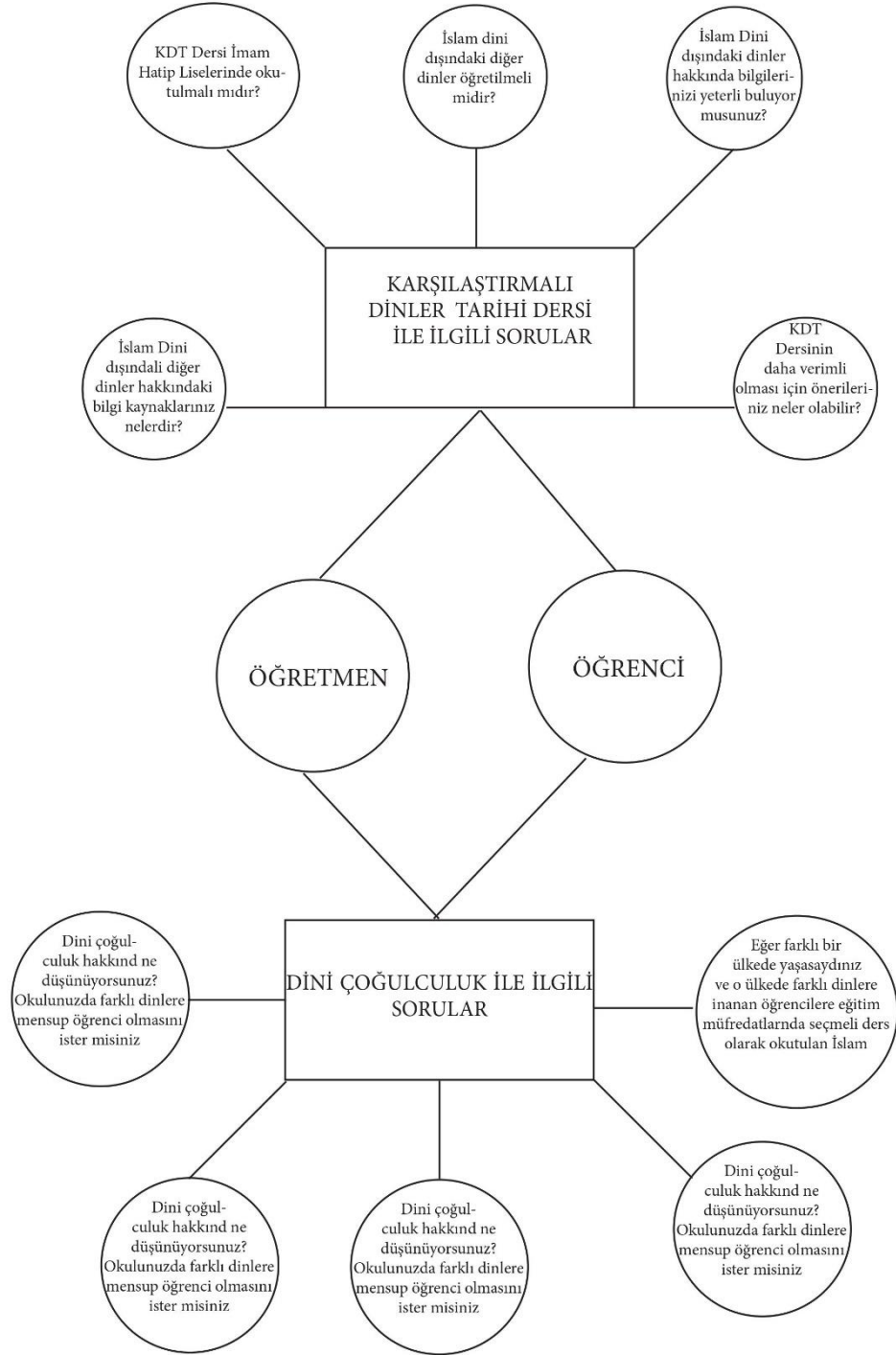
“NVIVO12” programında kodlamış ve bütün cevaplar kendi aralarında sınıflandırılarak içerik analizi ile açıklanmıştır.

4.2.2. Öğrenci ve Öğretmenlerin Sorularının “NVIVO12” Programında Kodlanması

Şekil 13. Öğrenci ve öğretmenlerin “NVIVO12” programında açık uçlu sorularının kodlaması

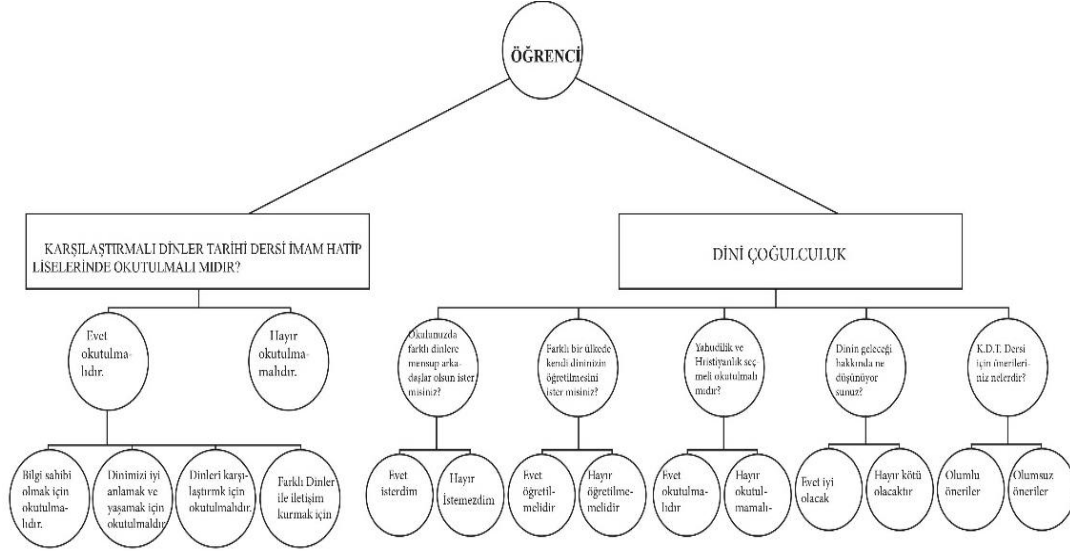
4.2.3. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ve Dini Çoğulculuk Hakkındaki Açık Uçlu Sorular

Şekil 14. Öğrenci ve öğretmenlerin karşılaştırmalı dinler tarihi dersi ve dini çoğulculukla ilgili açık uçlu soruları

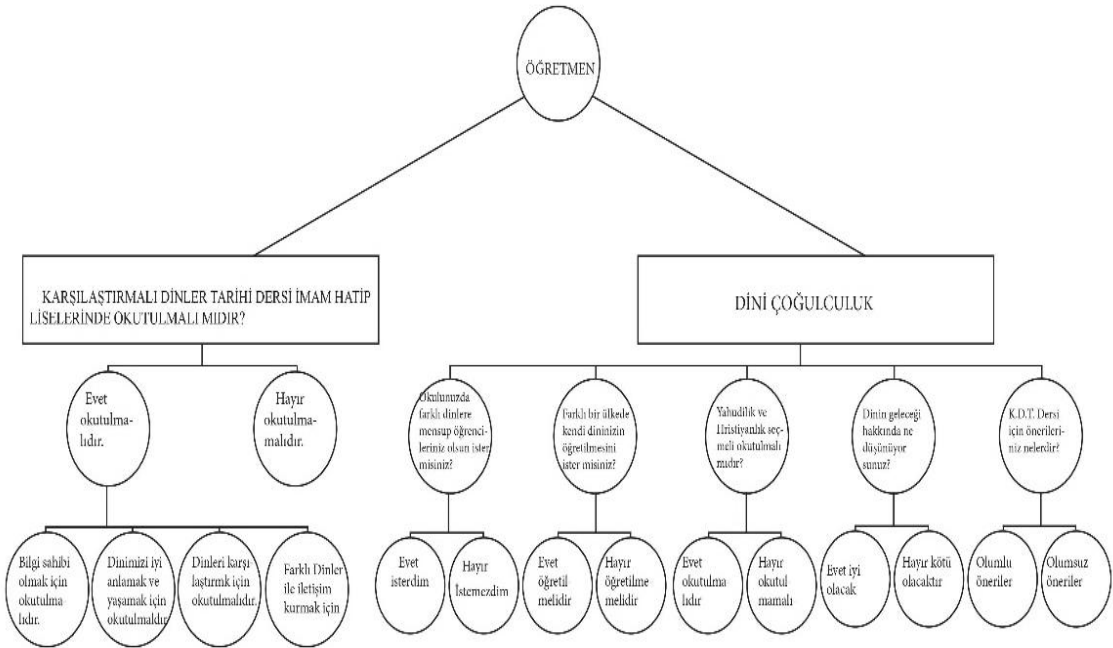
4.2.4. Öğrenci ve Öğretmenlerin Açık uçlu Sorulara Verdikleri Cevaplar

Şekil 15. Öğrencilerin, karşılaştırmalı dinler tarihi dersi ve dini çoğulculukla ilgili

cevapları

Şekil 16. Öğretmenlerin, karşılaştırmalı dinler tarihi dersi ve dini çoğulculukla ilgili

cevapları

4.2.5. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması

Tablo 95.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır? Lütfen Nedenini Bir Cümle İle Yazar mısınız?

			n	%
Öğrenci Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Önemi	Evet	Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz.	28	43,75
	okutulmalı	Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz.	9	14,06
		Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz.	20	31,25
		Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz.	2	3,13
	Hayır okutulmamalı	Hayır okutulmamalıdır. İslam dini iyi öğretilmediği için	5	7,81
Total			64	100,0
Öğretmen Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Önemi	Evet	Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz.	47	35,34
	okutulmalı	Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz.	27	20,30
		Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz.	44	33,08
		Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz.	10	7,52
	Hayır okutulmamalı	Hayır okutulmamalı. İslam dini iyi öğretilmediği için.	5	3,76
Total			133	100,0

Öğrencilere ve Öğretmenlere “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip liselerinde Liselerinde okutulması sorusu “NVİVO12” programında 4 konu şeklinde kodlanmıştır. Öğrencilerin “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı mıdır? Lütfen Nedenini Bir Cümle İle Yazar mısınız?*” sorusuna “*Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz*” cevap verenler arasında öğrencilerin %43,75, “*Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz*” cevap verenler arasında öğrencilerin %14,06, “*Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz*” cevap verenler arasında öğrencilerin %31,25, “*Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz.*” Cevap verenler arasında öğrencilerin %3,13, söz konusu soruya öğrenciler 59 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasında “*dinleri bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz.*” Kodlamasına 28 cevap

verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi bilmemiz gerekir.”*, *“Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmadığımız için ön yargılı davranıyoruz.”*, *“Diğer dinlerle ilgili bilgi edinmek kültürel açıdan bize fayda sağlayabilir”*, *“İnsanlar dinler hakkında birçok yanlış bilgiye sahiptirler, bu ders sayesinde hem kendi dinimi hem de başka dinler hakkında daha iyi bilgi sahibi oluruz”*, *“Bir Müslüman tek din hakkında bilgili olması yeterli değildir, birden çok din hakkında bilgi sahibi olması gerekir.”*, *“Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmamız çok önemlidir. Çünkü dinimizin diğer dinlerden farklarını anlarız.”*, *“Çünkü bir İman Hatipli hem kendi dinini hem de diğer dinlerin özelliklerini bilmeli ve ona göre hareket etmelidir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi gelecek nesiller için ve mensubu olduğumuz dini daha iyi öğrenebilmek için fırsattır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi, dinimizin tarihini bilmek için okutulmalıdır.”*

“Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz” kodlamasına 9 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Kendi dinimizi daha iyi anlamak ve yaşamak için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kendi dinimizi daha iyi kavramamıza yardımcı olur.”*, *“Dinimizin ne kadar güzel ve muhteşem bir din olduğunu göstermek için bu ders okutulmalı.”*, *“Kendi dinimizin kolaylığı ve güzelliği diğer dinlerle karşılaştırdığımızda daha iyi anlamak için bu ders okutulmalıdır. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi gelecek nesiller için ve mensubu olduğumuz dini daha iyi yaşamak için fırsattır.”*

“Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz” kodlamasına 20 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Dinler karşılaştırıldığında daha iyi öğrenilir.”*, *“Çünkü bizim dinimizin ve diğer dinlerle olan farklarını ve ortak yönlerini bilmemiz gerekir. Dinleri karşılaştırıp kendi dinimizi anlamamız için bu ders okutulmalıdır.”*, *“İslamiyet’i diğer insanlara anlatırken onların yaptığı karşılaştırmaları anlayıp ona uygun, tatmin edici cevaplar verebilmek için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Dinler arasındaki ilişkileri öğrenerek dinler hakkında fikir sahibi oluruz. Böylece farklı dinlerin, kendi dinimizden farkları öğrenilir.”*, *“Ülkemizde sadece Müslümanlar yok farklı dinlerden insanlarda karşılaşabiliyoruz. İslam dinin diğer dinlere göre ne kadar iyi kusursuz ve kanıtlanmış olduğunu karşılaştırıp anlamamız için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olursak kendi dinimizi savunmamız daha kolay olur.”*, *“Dinleri karşılaştırıp doğrusunu seçebilmemiz için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Çok fazla din ortaya çıkmış, bizimde kendi dinimizi İslam’ı yaymak için onların dinlerini öğrenip onları İslam dinine ikna etmemiz gerekir”*, *“Bu ders*

sayesinde hem kendi dinimi, hem de başka dinler hakkında daha iyi bilgi sahibi olup bu dinleri karşılaştırabiliriz.”, “ Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi, diğer dinler ile İslam dini arasındaki farkı görebilmek için okutulmalıdır.”, “Dinler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri görmek için bu ders okutulmalıdır.”, “Farklı dinleri öğrenmek kendi dinimizin ne kadar mükemmel olduğunu anlamamızı sağlar.”

“Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz” kodlamasına 2 cevap verilmiştir. Bu cevaplar; “Başka dine mensup olan insanlar ile karşılaştığımız zaman onların dinleri hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Çünkü artık çevremizde her dine mensup insanlar var. Bu insanlar hakkında yeterince bilgi sahibi değiliz ve bize sordukları sorulara yeterince cevap veremiyoruz.”, “ Başkalarının dinlerini öğrendiğimizde birlikte bir şey yaptığımız zaman onların dinlerine saygısızlık yapmayız. Çünkü insanlar dinler hakkında birçok yanlış bilgiye sahiptirler.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan “Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz” cevap verenler arasından öğretmenlerin %35,34, , “Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz” cevap verenler arasından öğretmenlerin %20,30 “Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz” cevap verenler arasında öğretmenlerin %38,08 “Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz.” Cevap verenler arasından öğretmenlerin %7,52, söz konusu soruya öğretmenler tarafından 128 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından “Dinleri bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz” kodlamasına 47 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Müslüman bir toplum olarak öğrencilerimizin yeryüzünde yaşayan dinleri bilmeleri faydalı olur.”, “İnsanda din ihtiyacının bulunduğu için, diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak için bu ders okutulmalı.”, “Dinler hakkında daha sağlıklı bilgi edinmek için bu ders okutulmalıdır.”, “Bütün dinleri öğrenmeliyiz, onları en iyi şekilde anlamalıyız.”, “Bilgi açısından diğer dinlerden haberdar olunmalıdır.”, “Diğer dinleri bilen İslam’ı daha iyi anlar.”, “Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak kendi dinin daha yakından öğrenmesini sağlayacaktır.”, “Diğer dinleri bilen bir kişi İslam’ı daha bilinçli ve ilmi olarak daha iyi savunur. İslam dinini daha iyi öğrenmek için diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.”, “İslamiyet dışındaki dinlere ait genel bir bakış açısı ve genel kültür kazandırdığı için bu ders okutulmalıdır.”, “Dünyada tek başımıza yaşamıyoruz. Birbirimiz hakkında bilgi sahibi olmalıyız. Uygulamadaki dini hatalarımızı fark etmemiz için okutulmalıdır”, “Öğrencilerin, dinleri tanıyarak İslam dinin önemini ve daha iyi anlamaları açısından önemli buluyorum. İslam dinini anlatırken diğer dinleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir.”, “İslam dinini daha iyi öğrenmek için diğer dinler

hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

“Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz.” Kodlamasına 27 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Kendi dinimizi mutmain olarak yaşayabilmek ve tebliğ etmek amacıyla diğer dinleri de tanımalıyız.”*, *“Bütün dinleri öğrenmeliyiz, onları en iyi şekilde anlamalıyız.”*, *“Diğer dinleri tanımadan kendi dinimizin önemini yeterince kavrayamaz”, “Diğer dinleri bilen İslam’ı daha iyi anlar ve yaşar.”*, *“Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmanın kendi dinimizi daha iyi anlayıp, öğrenmemizi ve savunmamızı sağlar.”*, *“Bütün dinleri öğrenmeliyiz, onları en iyi şekilde anlamalıyız.”*, *“Dinleri tanıyarak İslam dinin önemini ve daha iyi anlama ve yaşama açısından önemli buluyorum.”*, *“Öğrencinin dinini anlayabilmesi için dünyadaki dinleri de tanıması gerekir.”*, *“Diğer dinleri bilen İslam’ı daha iyi anlar.”*, *“Diğer dinleri öğrenmek bize dinimizin güzelliklerini görmemizi sağlar. İnsan aklına ve yaşatışına en uygun din olduğunu anlarız.”* *“Öğrenciler diğer dinleri doğru veya yanlışlarını görüp kendi dinin güzelliğinin farkına varması için bu ders okutulmalıdır.”*,

“Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz.” Kodlamasına 44 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak, anlamak ve kendi inancımızla kıyaslama açısından önemlidir. Böylece Kur’an-ı Kerim’in üstünlüğünün farkına daha iyi varırız.”*, *“Öğrencilerin, diğer dinler hakkında bilgi edinmeleri ve kendi dinlerini diğer dinler karşısındaki yerini daha iyi bilmesi ve yorumlaması için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okutulmalıdır.”*, *“Diğer dinleri bilen bir kişi İslam’ı daha bilinçli ve ilmi olarak daha iyi savunur.”*, *“Öğrenci İslam’ı diğer dinlerle karşılaştırarak büyüklüğünün ve güzelliğinin farklılığını görecektir.”*, *“Dinler Tarihi dersi, dinler arasında ortak ve farklı hususları görebilmesi için gereklidir.”*, *“Diğer dinleri öğrenmek bize dinimizin güzelliklerini görmemizi sağlar, dinimizin insan aklına ve yaşantısına en uygun din olduğunu anlarız.”*, *“Diğer dinleri tanıyarak İslam dinine olan bağlılığımız artacaktır.”*, *“Diğer dinleri bilmek öğrencilerde kendi dinlerinin üstünlüğünü daha iyi görmelerini sağlar.”*, *“Öğrenciler diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmalı dinler arasında karşılaştırma yapabilmelidir.”*, *“Kendi dinlerini diğer dinlerin karşısındaki yerini daha iyi bilmesi ve yorumlaması için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Öğrenciler, hak ile batılı öğrenmesi için bu ders okutulmalıdır.”*, *“Öğrenciler diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmalı ve dinler arasında karşılaştırma yapabilmelidir.”*, *“Çünkü diğer dinleri tanıyarak İslam dinine olan bağlılığımız artacaktır. “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi, dinler arasında ortak ve farklı hususların görebilmesi için okutulmalıdır.”*, *“Öğrenci İslam’ı diğer dinlerle*

karşılaştırarak dinimizin büyüklüğü ve güzelliğinin farklılığını görülecektir.”, “Diğer dinleri öğrenmek bize dinimizin güzelliklerini görmemizi sağlar. İnsan aklına ve yaşatışına en uygun din olduğunu anlar.”

“Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz.” Kodlamasına 10 cevap verilmiştir. Bu cevapların en belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“İnsanların mensup oldukları dinlerin, inanç, ibadet ve anlayışlarının öğrenilip onların dinlerine hoşgörü ile yaklaşp saygı duymak için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okutulmalıdır.”, “Dinimizin diğer dinler içindeki yerini anlamak farklı dinden insanlarla iletişim kurmak için bu ders okutulmalıdır.”,*

Tablo 95’de, Öğrencilerin *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde Okutulmalı Mıdır? Lütfen Nedenini Bir Nedenini Bir Cümle İle Yazar Mısınız?”* sorusuna *“hayır okutulmamalıdır”* cevap verenler arasından öğrencilerin %7,81 cevapları verirken, öğretmenlerin %3,76 *“hayır okutulmamalıdır”* cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrenciler 5 cevap vermiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Bizim başka dinleri bilmemize ne gerek var.”, “İslam dini açısından bu dersin okutulmasını istemiyorum.”, “Onlar benim dinimi öğrenmiyorlar ki ben onların dini öğreneyim.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kaldırılın çünkü sadece İslam’la ilgilenmek istiyorum.”, “İslamiyet’i tam olarak öğrendikten sonra daha sonra diğer dinleri öğrenirsek daha iyi olur.”*

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 5 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“İslam dini yeteri kadar öğretilmediği için Dinler Tarihi’nin okutulmasına gerek yoktur.”, “Bu dersin müfredatı bu haliyle karşılaştırmalı değil, İslam dinin konuları verilmeden sadece diğer dinlerin bilgileri yer almalıdır. Önce kendi değerlerimiz verilmelidir.”*

4.2.6. Dini Çoğulculuk

Tablo 96.

Dini Çoğulculuk Hakkında Ne Düşünüyorsunuz? Okulunuzda Farklı Dinlere Mensup Arkadaşlarınızın/Öğrencilerinizin Olmasını İster miydiniz?

		n	%
Öğrenci	Farklı dinlere mensup arkadaşlarım olmasını isterdim.	46	54,76
görüşü	Farklı dinlere mensup arkadaşlarım olmasını istemezdim.	38	45,24
Total		84	100,
Öğretmen	Farklı dinlere mensup öğrencilerim olmasını isterdim.	98	61,25
görüşü	Farklı dinlere mensup öğrencilerim olmasını istemezdim.	62	38,75
Total		160	100,0

Tablo 96’da, Öğrencilerin “*Dini Çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?*” Sorusuna cevap verenler arasında öğrencilerin %54,76’sı okulumuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın olmasını isteriz. Öğretmenlerin %61,25 okulumuzda farklı dinlere mensup öğrencilerimin olmasını isterim cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 46 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasında belirgin olanlarını belirtecek olursak; “*Benim dinimi ülkemi ve kültürüme önyargılı ve kötü davranışta bulunmadığı sürece sıkıntı olmaz benim açımdan.*”, “*Evet, arkadaşlarımın olmasını isterdim çünkü farklı dinde neler olduğunu öğrenirdim.*”, “*Bir yandan isterdim. Çünkü onlardan farklılıklarımızı öğrenirdik.*”, “*Herkes kararlarında özgür ama farklı dine de inanabilir ancak isterim ki herkes hak yolunda olsun.*”, “*Evet isterdim. Onların dinlerini nasıl yaşadıklarını merak ediyorum.*”, “*Okulumuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarımı isterdim. Ama onların beni etkilemesinden korkardım. Ama o zaman hoşgörülü bir şekilde yaşamayı öğrenemezdim.*”, “*Onların da dinlerini bilip ona göre davranırdım.*”, “*Kendi açımdan isterdim. Çünkü farklı dinlere mensup insanları gördüğüm zaman kendi dinime daha sıkı sarılıyorum. Ama toplum açısından istemiyorum. Çünkü toplumumuz şuan değişmeye açık bir toplum olması ayrıca peygamberimizde farklı dinlere mensup olanlarla arkadaşlığa pek uygun bakmamıştır.*”, “*Evet isterdim. Çünkü farklı dinler hakkında bilgim olsun isterdim.*”, “*Bir yandan*

isterdim bir yandan istemezdim. Eğer isteseydik önyargılarımızı kırmış oluruz. Ama bir yandan da anlaşmazlıklar çok olurdu, arkadaşlık kuramazdık.” , “Dini çoğulculuk birçok açıdan iyi olabilir. Diğer dinler hakkında bilgi sahip olabiliriz ve o dinleri neden seçtiklerini anlarız.”, “Evet isterdim, en azından diğer dinlere karşı önyargılarım kılır. Ama şöyle de bir gerçek var ki, benim dinimde kurban bayramı var. Eğer Hindu bir arkadaşım olursa bu biraz aramızda tartışma çıkabilir. Ama böyle ayrıntılar olmasa diğer dinleri kendi dinimizle karşılaştırır önyargılarımı azaltırdım.” , “Okulumda farklı dine mensup bir arkadaşımın olması benim için bir şey değiştirmez. Olursa da arkadaşımından o din hakkında bilgi alırdım. Farklı din mensubu bana karışmadıkça ve ben ona karışmadıkça sorun olmaz.”, “Olmasını isterdim. Ona doğru yolun İslam olduğunu öğrettirdim.”, “ İsterdim, çünkü diğer dinlere karşı ön yargılarımı yenebilirim ve onlara daha fazla hoşgörü gösterebilirim.”, “Evet isterim. Onlarla iletişim kurmak isterim.”, “Elbette isterdim dini çoğulculukla, farklı dinleri, toplumları ve farklı kültürleri tanırız.”, “Günümüzde farklı inançlar savaşların en önemli nedenleridir. Aynı zamanda Müslümanlara terörist gözü ile bakılmasının yüzde yetmiş sebebi de bu değil mi zaten? Her dinden insanların iç içe yaşadığı bir yerde bu önyargılar olur muydu, hayır o da insan ben de insanım farklı inanışlara sahip olmamız bir birbirimizi terörist gavur vb. terimlerle adlandırmamıza neden olmamalı.”, “Diğer dinlere saygımız elbette vardır. Bulunduğumuz semtte birçok dine mensup insanların bulunması bence çok güzel bir şey farklı dinden arkadaşlarım olsun isterdim.”, Dini çoğulculuk aslında yanımızda çevremizde farklı dinlere mensup insanların olması iyi olabilirdi. Onların dinini öğrenerek daha hoşgörülü davranırız.”, “Okulumda farklı dinlerden arkadaşlarımın olmasını isterdim. İslam’dan farklı dinler her ne kadar kötü olsa da, farklı dinleri öğrenmek yine de iyidir.”, “Onların diniyle bizim dinimizin ne kadar farklı bir ibadet şeklimiz olduğunu daha iyi anlar ve ibadetimi daha çok sıkı bir şekilde yapardım.”, “Belki o farklı dine sahip olan arkadaşımda bizim dinin doğru bir din olduğunu öğrenip İslam dinine geçerdi. Her insanın dini inancı ve kültürel yapısı farklıdır. Bundan ötürü pek çok dini inanç var olacaktır. Farklı dinlerden arkadaşlarımın olmasını isterdim.”, “Evet okulumda farklı dinden arkadaşlarımın olmasını isterdim. Ama onların dinlerinin yanlış olduğunu onlara anlatırdım.”, “ Bütün dinlerin insanları bir arada yaşatabileceğini düşünüyorum.”, “ İslam dinin diğer bütün dinlerle barış içerisinde yaşayabileceğini görmek isterim. Okulumda istemem ama okulun dışında mahallede, işyerinde veya aynı apartmanda olsun isterim.”, “Dinde zorlama yoktur ilkesinden

hareketle diminizin güzelliklerini onlara anlatırdım ve kararı onlara bıraktırdım.”, “En iyi nasihat iyi örnek olmaktır. Evet, arkadaşlarımdan bazılarının olmasını isterdim. Diğer dinleri anlamak açısından faydalı olurdu.”, “Evet, isterdim. Onlara soru sorarak kendi dinimi savunmak daha kolay olurdu.”, “Evet, isterdim. Onların nasıl yaşadığını nasıl ibadet ettiklerini canlı bir şekilde görmek isterdim. Kendi okulumda farklı dinlere mensup birinin olmasını isterdim. Bence herkes dinini seçmede özgürdür. Bence farklı dinleri öğrenmekte bir ayrıcalıktır.”, “Evet isterdim. Hem onların bizim dinimizi öğrenip doğru yolu bulmaları için hem de bizim dinimizle karşılaştırmak için farklı dinden arkadaşlarımdan olmasını isterdim.”, “Evet, iyi olurdu başka dinlerin kültürlerini öğrenmek için kararsızım ama herkesin kendi benimsediği din vardır. Herkes istediği dini seçmeye özgürdür. Herkes birbirinin dini hakkında bilgi sahibi olurdu.”, “Dinler toplumların renkleridir. Farklı dinlerde arkadaşlarımdan olmasını isterdim.”, “Dinler hakkında tarafsız olmalıyız. Ama isterdim ki bütün arkadaşlarım İslam yaşıması daha güzel olurdu.”

Öğretmenler, söz konusu soruya 98 cevap vermişlerdir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Farklı dinlere mensup  ğrencilerimin olmasını isterim. Onlara hoşgörüyü ve ne olursa olsun her insanı ayırmadan ötekileştirmeden, koşulsuz sevmenin güzelliğini öğretmek isterim.”, “ alıştığım bazı okullarda farklı dini benimseyen öğrencilerim vardı. Bu  ğrenciler arasındaki saygı ve hoşgörüyü artırıyor.”, “Farklı dine mensup kişiler bir arada hoşgörü içinde yaşıyabilmeli herkes kendi dinin gerektirdiklerini özgürce yapabilmelidir.”, “İnsanların birbirini daha iyi anlayabilmesi, hoşgörü ortamının oluşabilmesi için açısında bu durumun faydalı olacağını düşünüyorum. Farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını isterim.”, “Farklı dinlere mensup öğrencilerim oldu. Yaşları itibariyle dini konularda fikir yürütebiliyor olmasalar da çeşitliliğin fikir edinme açısından güzel olduğunu düşünüyorum.”, “Farklı dine ve inanışlara sahip insanların bir arada olması ve onların kutsal yerleri Cami, Kilise ve Havra gibi yerler bir arada olabilmeli ve insanlar birbirleriyle saygılı bir tutum ve yaklaşımla birbirleriyle olumlu ilişkiler kurabilmeliler. Okulumda farklı dine mensup insanlar olsa, onlara son derece saygı duyardım.”, “ ğrencilerin farklı dinlerden etkilendiğini göz önünde bulundurulursa hayır derim. Öğrencilerin farklı dinleri tanıması için evet derim.”, “Olabilir, biz insanlara gerçeği anlatırız kabul edip etmemesi kendi görüşüdür. İsteyip istememek değil, öyle öğrencim olsa tarafsız ve adil davranırdım.”, “İsterdim, İslam’ı daha yakından tanıma şansları olurdu.”, “Her inançtan insan olması hoşgörü ortamının olması faydalı olur.”, “Olabilir, farklı dinlere mensup insanlarda*

geçmişte olduğu gibi bugün de bir arada neden olmasın.”, “Dinde zorlama yoktur bunu bilir, buna inanırız. İnsanlar istediğine inanıp inanmama noktasında özgür bu bağlamda belki bir kimsenin hidayetinde vesile olurum düşüncesi ile farklı dinlere mensup öğrencilerimin olmasını isterim.”, “İsterdim tabi, farklılıklar zenginliğimizdir ilkesi gereğince bizi daha da geliştirir tıpkı gökkuşağının farklı renklerde olması gibi.”, “Farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını isterim. Karşılıklı empati yapma duygumuzu geliştireceğini düşünüyorum.”, “Birbirimizle iletişim kurabilmemiz için önemlidir okulumuzda farklı inançlarda ve dinlerde öğrencim olmasını isterdim.”, “Okulumda farklı dinlere mensup öğrenciler olsun isterdim diğer öğrenciler bir arada hoşgörü içinde yaşayabileceğini hem o öğrenciye hem de diğer öğrencilerime göstermiş olmasını isterdim. Peygamberimiz zamanında farklı dinlere mensup insanların nasıl bir arada yaşadığını uygulamalı olarak görmüş olurlar.”, “Okulumuzda veya yaşadığımız ortamda farklı dinlerin olmasına tahammülümüz ve hoşgörümüzün olması dinimizin bir gereğidir.”, “Evet isterdim. Dinimin özelliklerini anlatıp onların İslam dinine girmesi için mücadele verirdim.”, “Farklı dinlerin olması İslam’a göre uygundur, farklı dine mensup öğrencilerin de olması zenginliğimizdir.”, “Okulumda farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını isterdim. İslam’ın güzelliklerini yaşayıp birebir şahit olarak görmelerini sağlardım. Dinler arası hoşgörü elbette olmalı fakat tek din İslam’dır. Bunu benimsetmek bizlerin elindedir.”, “Dini çoğulculuğun özellikle bizim inanç sistemimizin ne kadar doğru olduğunu gösterebiliriz.”, “İsterdim. Öğrencilerin kendi dinlerini daha iyi öğrenmelerine vesile olurum kanaatindeyim.”, “Evet olabilir çocuklar farklı dinlerde aynı ahlaki özelliklere önem verildiğini birinci kaynaktan görebilirler.”, “İnsanların birbirini daha iyi anlayabilmesi, hoşgörü ortamının oluşabilmesi için açısından bu durumun faydalı olacağını düşünüyorum.”

Tablo 96’da, “Dini Çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %45,24’ü okulumuzda “farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın olmasını istemeyiz.” Öğretmenlerin %38,75 okulumuzda “farklı dinlere mensup öğrencilerimin olmasını istemem.” Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 38 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Hayır! Çünkü bazılarımızı dinsiz yapabilirler.”, “Bana zararı olmaz hepimiz kardeşiz. Farklı dinlerin olmasını istemezdim. Çünkü tek hak din İslam’dır. Bunun için olmasını istemezdim. Olsaydı hoşgörülü davranırdım.”, Hayır istemezdim. Çünkü sürekli bir çatışma olurdu. İstemem ama okulun dışında mahallede, işyerinde veya

aynı apartmanda olsun isterim.”, “Aslına bakılırsa istemezdim. Evet diğer insanların Müslümanlaştırma açısından önemli ve güzel bir şey fakat o kadar bilgim olmadığı için bunu başarabileceğimi düşünmüyorum.”, “Hayır, istemezdim. Başka dine mensup çocuklar, beni dinimden çevirmek için çalışırlar.”, Farklı dine mensup arkadaşların olmasını istemezdim. Bu görüşe katılmıyorum ve zorunlu olarak bulunursa bile ona saygı duymaya çalışırım.”, “Bir yandan isterdim. Bir yandan istemezdim. Eğer isteseydik önyargılarımızı kırmış oluruz. Ama bir yandan da anlaşmazlıklar çok olurdu. Arkadaşlık kuramazdık yani benim fikrimce.”, “İstemezdim. Çünkü birçok konuda ters düşerdik. Bizim inancımızdaki şeyler onlara göre yasak veya olumsuz konular olabilir.”, “Eğer okulumuzda farklı inançtan bir insan olsaydı. Onunla anlaşamazdık ve o ortamda kavga olurdu.”, “ Farklı dinlerden arkadaşlarımın olmasını istemezdim. Çünkü tek hak din İslam’dır. Bunun için olmasını istemezdim. Olsaydı hoşgörülü davranırdım.”, “Hayır istemiyorum. Bu ülkede bize Suriyeliler yeterde artar da.”, “Farklı dinlere mensup insanlarla aynı ortamda okumak pek mantıklı değil çünkü gruplaşmalar meydana gelir.”, “Hayır, istemezdim çünkü kültürlerimiz farklı olduğu için anlaşamazdık.”, “Dini çoğulculuk farklı dinlerin bir arada bulunmasıyla oluşur. Okulumuzda farklı bir dinden birisinin olmasını istemezdim.”, “Dini çoğulculuk hakkındaki düşüncem birbirinden farklı din arkadaşım olmasını istemem. Çünkü belki benim dinimi değiştirir o yüzden istemem.”, “Hayır, istemem çünkü insanların kararı değişebilir ve dinimizi değiştirebiliriz.”, “Farklı öğrencilerin olmasını istemezdim. Gençlerin düşünceleri çabuk değişir.”, “Hayır, istemezdim. Ne gereği var ki, olmuş olsa çoğu öğrenciler tarafından dışlanırdı.”, “Hayır istemezdim. Çünkü diğer Müslüman çocukların aklını karıştırırlar.”, “Kargaşa olur hayır istemezdim. Çünkü bazı insanlar etkili konuşarak insanları dinden caydırabilir.”, “Okulumda farklı dinlere mensup arkadaşlarımızın olmasını istemiyorum sürekli kavga çıkabilir.”, “Dini çoğulculuk hakkında düşüncem her dine karşı saygılı olmalıyız. Çünkü herkes kendi inançları doğrultusunda hareket eder. Okulumda farklı dinlere mensup arkadaşımın olmasını istemem. Çünkü bizim okulumuz İslam’ın ve Müslümanlığın yaşadığı gençlerle dolu bu yüzden farklı dinlere mensup kişiler olmamalı.”, “Hayır istemem, çünkü o gelen arkadaşlar kendi dinlerini savunurlar bazı insanların aklına girip bizi dinimizden uzaklaştırmaya çalışırlar.”, “Kesinlikle farklı dinden arkadaşım olsun istemiyorum. Herkesin Müslüman olmasını isterim.”, “Hayır, istemem ben İslam dininden başka bir dini saymam onun için inandığı dine saygı gösterirdim. Ama farklı dinden öğrencilerle tartışmalara girerdim. Ve onun dinin yanlış bir din olduğunu söyledim.” “Hayır istemezdim çünkü bazı insanlar etkili konuşarak

Müslümanları dinlerinden caydırabilirler.”, “Okulumuzda farklı dinden arkadaş istemiyorum. Zaten aynı dinden olanlarla zor anlaşıyorum. Bundan dolayı farklı dinden öğrencilerin olmasını istemiyorum.”, “Müslümanlar kendi dinini iyi bilmedikleri için farklı inançtaki bir kişi hemen onları kandırabilir.”, “ Hayır, istemem çünkü anlaşacağımızı düşünmüyorum.”, “Hayır istemezdim çünkü okulumuzda dini çatışmalar olabilir, çünkü dinlerimiz farklıdır.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 62 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“İnsanlar istediği dine inanabilir. Ve dinini özgürce yaşayabilir. Ancak yeni bir felsefeymiş gibi inandığı dini benim dinime üstün görmeye çalışmaları kabul edilemez. Farklı dine mensup olan öğrenciyi dinsiz olana tercih ederim.”, “Hayır, bu durumun karışıklığa sebep olacağını düşünüyorum. Öğrenci ve velilerin olumsuz tepki vereceğini düşünüyorum.”, “Öğrencilerin farklı dinlerden etkilendiğini göz önünde bulundurursa hayır derim. Öğrencilerin farklı dinleri tanıması için evet derim.”, “İstemezdim, kendi öğrencilerimizle bile bu dersi anlatırken sorunlar yaşıyoruz. Başka dine mensup öğrencilerimiz olsa bile ders saatimiz çok az. O öğrencilerle yeterli miktarda iletişime geçemeyebiliriz. Ayrıca onların dinine iyice vakıf olmamız lazım ki ona göre iletişime geçebilelim.”, “Dini farklılıklara hoşgörü ile bakılması gerekir. Ama Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak derslerimde farklı dinden öğrenci olmasını tercih etmem. Çünkü hem onun baskı altında olmasını istemem hem de kendi müfredatımı rahatça işlemek isterim. “Hayır istemezdim. Çünkü aynı görüşteki aynı inanca sahip kişiler arasında bu kadar çatışma varken, farklı görüşteki insanlar arasında çatışma daha da fazla olacaktır.”, “Aynı okullarda eğitim görmelerini doğru bulmuyorum. Lise çağındaki çocuklar farklı görünme dikkat çekme vs. özellikleri ön planda olmaları düşünceleri tam oturmamış olmaları farklı dinlere İslam’dan daha çok ilgi duymaları Müslüman öğrencileri olumsuz etkiler.”, “İstemezdim çalıştığım okulda vardı sıkıntılar oluştu. Farklı tepkiler meydana geliyordu.”, “Okulumuzda farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını aslında çok uygun bulmazdım. Çünkü farklı dinlerle iletişime geçmeden önce kendi dinimizi iyi bilmeli ve anlamalıyız.”, “Hayır, asla Müslüman çocukları diğerlerinden menfi etkilenebilir.”, “Şu anda yok, olsun da istemem herkes Müslüman olsun isterim. Fakat farklı dinden öğrencinin bulunması beni rahatsız etmez. İyi ilişkiler içinde olurum.”, “Hayır, istemezdim çünkü aynı görüşteki aynı inanca sahip kişiler arasında bu kadar çatışma varken, farklı görüşteki insanlar arasında çatışma daha da*

fazla olacaktır.”, “Herkes inandığı dini yaşaması en temel insani hak değeridir. Ama insanların bunları bilinçli mi, yoksa taklidi mi? Yaptıkları önem arz eder. Farklı dine mensup öğrencilerin olması onlara kendi değerlerimizin anlatması açısından iyi, diğer çocukları özellikle bilinçsiz olanların etkilemesi açısından istemezdim.”, “Farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını istemem. Çünkü fikir ayrılığı ve tartışmalar çok olur.”, “İmam Hatip Liselerinde din doğru öğretilmediği için, öncelikle öğrenciler kendi dinlerini doğru öğrenmeli dinlerini yaşam kuralları haline getirilmeli ki olumsuz etkilenme olmasın bu sebepten lise seviyesinde farklı dinden öğrencinin olmasını istemem lakin benim böyle öğrencilerimin olmasını isterdim. Onlara dinlerin aynı kaynaktan geldiğini anlattırdım.”, “Dini çoğulculuk bütün dinlerin bir arada yaşaması ve hoşgörü ile bakılmasına ortam hazırlayan bir düşüncedir. Bu düşüncenin iyi yönleri olduğu gibi kötü yönleri de vardır. Batıl ve hak dinlerin aynı kategoride değerlendirilmesini istemem.”, “Okulumuzda farklı dinlerde öğrencilerin olmasını istemem. Çünkü öğrencilerin yaşları bu dini çoğulculuğu algılayamazlar.”, “Tarihte insanlar farklı dinler bir arada yaşamışlar günümüzde dinini tam bilmeyen yaşamayan insan çok. Bundan dolayı sakıncalı olabilir.”, “Okullarda farklı dinlerden insanların olmasını istemem. Herkesin Müslüman olmasını isterim.”

4.2.7. Farklı Ülkelerin Eğitim Müfredatlarında İslam Dinin Öğretilmesi

Tablo 97.

Eğer Farklı Bir Ülkede Yaşasaydınız O Ülkenin Eğitim Müfredatında Kendi Dininizin Öğretilmesini veya Öğretmeyi İster miydiniz?

		n	%
Öğrenci görüşü	Evet, öğretilmeli	32	82,21
	Hayır öğretilmemeli	6	8,82
Total		38	100,0
Öğretmen görüşü	Evet, öğretilmeli	19	63,33
	Hayır öğretilmemeli	11	36,67
Total		30	100,0

Tablo 97’de, Öğrencilerin “Eğer farklı bir ülkede yaşasaydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %82,21 “evet öğretilmeli”, cevabı verirken, öğretmenlerin %63,33 “evet öğretilmelidir” cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya

öğrenciler tarafından 32 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Evet, çünkü İslam dinin tüm dünyaya yayılmasını isterdim.”, “Tabii ki isterdim. Ben bir kişi olarak onlar arasında benliğimi kaybedebilirim. O yüzden dinimin okutulmasını çok isterdim.”, “Eğer farklı bir ülkede yaşasaydım yine İslam dinin öğretilmesini isterdim.”, “Eğer ki yabancı bir ülke yaşaydım kendi dinimi öğretmek isterdim.”, “Nasıl ki bizim ülkemizde farklı dinler öğretiliyorsa benimde farklı bir ülkede dinimin öğretilmesini isterdim.”, “Evet, öğretilmesini isterim ben onların dinini öğreniyorsam onlarda benim dinimi öğrenmelerini isterim.”, “Tabii ki de isterdim. Çünkü dinimiz hakkında her şeyi daha ayrıntılı öğrenmiş olurduk. “İnsanlar dinlerini hoşgörü çerçevesinde yaşamalı diye düşünüyorum. Ve o ülkede yaşarken kendi dinimi öğrenmek isterdim. Fakat benim istemem ile olacak bir şey değil dinimi öğrenmek isteyip istememe durumuna göre öğretilmesini ister ya da istemezdim. Fakat herkesin doğru yolu bulması için öğretilmeli.”, “Evet isterdim. Çünkü dinimin öğretilmesi belki diğer din mensubu insanların benim dinime karşı olan önyargısını azaltır ve her insanın dinimizde zengin, fakir, güçlü, güçsüzün dinimizde eşit olduğunu öğrenirler ve bu da dünya barışında az da olsa etkili olabilir. “Evet isterdim. Çünkü Müslüman olmayan kişilerin imanına vesile olurdum.”, “Tabii isterdim kendi dinimin doğru olduğunu düşünüyorum. Diğer dinlere karşı kendi dinimizi daha iyi savunabilmemiz için gereklidir.”, “İslam dininin tüm dindeki insanların tanınmasını isterdim.”, “Kendi ülkemde öğrenmek daha mantıklı fakat böyle bir zorunluluk olsaydı kendi dinimi başka bir ülkede ders olarak görmek isterdim.”, “Tabii ki İslam dini hak dinidir herkesin hidayet bulmasını isterdim.”, “Tabii ki de isterdim, hatta kendi dinimin yayılması için çalışmalarda yapardım. Çünkü İslam dini diğer dinlere göre çok kolaylık sağlayan bir dindir. Herhangi bir zorunluluk yoktur.”, “Evet, isterdim çünkü oradaki İslam dinini ve Müslümanları iyi bilsinler ve dinimizde neler olduğunu görsünler.”, “Evet isterdim. Çünkü İslamiyet kutsal bir dindir.”, “Sadece kendi dinimi değil bütün dünyanın dinlerini de öğretilmesini isterdim.”, “Kesinlikle evet, çünkü bizim dinimiz barış dinidir, güzellik dinidir, temizlik dinidir.”, “Evet isterdim. Bana göre her insan özgürce dinini yaşamalı eğer o ülkede kendi dinimden birçok insan varsa o okulda benim için dinimin müfredatta olması iyi olur.”, “Kesinlikle evet çünkü bizim dinimiz çok anlamlı ve insanları doğru yola götürür.”, “Tabii isterdim diğer ülkelerin bizim dinimiz hakkında bilgi sahibi olması güzel bir şey.”, “Tabii ki isterdim. En basitinden bir örnekle nedenini anlatayım. Benim dinimin gereği olarak başıma taktığım örtünün ne olduğunu, neden taktığımı bilmeleri bana karşı oluşabilecek önyargıları azaltır.”, “Evet, kesinlikle isterdim. Çünkü biz Türkiye’de

yaşıyoruz ama diğer ülkelerin dinlerini inançlarını öğreniyoruz. Bizim dinimizin de öğretilmesi gerekiyor.”, “Evet isterdim. Farklı bir dini öğrenmekle bir şey kaybetmezler hatta İslam’ı anladıklarında akla mantığa ve kalbe daha uygun olduğunu anlarlar ama yeterli bir bilgi verilirse.”, “Evet, İsterdim. Ama yaşadığım farklı ülke bana izin vermez. Verirse kanlarına dokunur.”, “İsterdim çünkü oradaki insanların doğru yolu yani Allah’a yönelmesi ve sevmesi için İslam dini öğretilmelidir.”, “İslam’ı yaymak için elimden geleni yapardım. Çünkü kendi dinini yaymayı kim istemez ki bende İslam’ı yaymayı o ülkede çok isterdim.”, “Açıkçası okutulmasını isterdim sadece onların inançlarını merak ediyorum ve bu sayede Müslüman olduğum için ne kadar şanslı olduğumu anlardım.”, “Evet isterdim. Çünkü İslam dini o kadar güzel bir din ki bütün ülkelerin İslam dini öğrenmesini isterdim.”, “Evet, çok isterdim. Biz mesela İngilizce dersi Almanca dersi işliyoruz. Ve gittiğimiz okullarda bizim müfredat işlenebilir diye düşünüyorum. Biz Hristiyanlığı işliyoruz onlarda bizim dinimizi öğrenmelidir.”, “Evet isterim. Çünkü İslam evrensel bir dindir. Herkesin bilmesi gerekir.”, “Bizim ülkemizde farklı dinler nasıl öğretiliyorsa farklı ülkelerde de İslam’ın öğretilmesini isterim.”, “Bir insan nerede olursa olsun dinini özgürce yaşamalı ve öğrenmelidir.”, “Tabi ki isterim, çünkü kendimi geliştirip dinimi daha iyi bilmek için ve oradaki kalpleri mühürlenmiş insanları inkârcılıktan kurtarıp refaha İslam’a ve huzura gelmelerini sağlardım.”, “Kendi dinimizin orada yaşatılmasını ve tanıtılmasını isterdim.”, “Dinimizin dünyaya yayılması için öğretilmesini isterdim. Kendi dinimi başka insanlara tanıtmak ve dinim hakkında insanları bilgilendirmek isterdim. O ülkelerde farklı dinden insanlar yaşıyor. Onlar benim dinimi öğrendiği zaman en azından benim inançlarımı bilir. Ve ona göre hareket ederler ve dinime saygısızlık yapmazlar.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 19 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Evet, kesinlikle olmak isterdim kendi dinimizin özelliklerini anlatma fırsatı bulmuş olurdum.”, “İsterdim, çünkü İslam dinini mensuplarından daha iyi anlatan olamaz düşüncesindeyim.”, “Onlara ne kadar mükemmel bir dinimiz olduğunu anlatmayı isterim.”, “İsterdim. Dinimi temsil etmek bana onur verir.”, “İyi, doğru hoşgörülü bir öğretmen olup o çocuklara örnek teşkil etmek isterdim.”, “Evet isterdim dinimin özelliklerini anlatıp onların İslam dinine girmesi için mücadele verirdim.”, “Onlara İslam dinini anlatmak isterdim. Lakin Müslüman çocuklarının zoraki durumundan dolayı bu görevi kabul ederdim.”, “Evet, çalışmak isterim ve onlara İslam dinini öğretmeye gayret ederdim.”, “Doğru ve tek gerçek din olan İslam’ı anlatmaktan onur duyarım.”, “Evet, kesinlikle olmak isterdim

kendi dinimizin özelliklerini anlatma fırsatı bulmuş olurdum.”, “ Daha donanımlı bir hazırlıkla yerine getirilmesi zevkli olabilecek görev. Ancak diğer dinler hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmayı gerektirir. O nedenle kararsızım.”, “Evet isterdim. Dinimin özelliklerini anlatıp onların İslam dinine girmesi için mücadele verirdim.”, “Evet, çalışmak isterim ve onlara aziz İslam dinini öğretmeye gayret ederdim.”, “İnsanların inanç farklılıklarından dolayı dışlanmasını doğru bulmuyorum.”, “Dinleri sadece teorik değil, pratikte de görmek tanıklık etmek bilgi ve dayanışma açısından daha kalıcı bilgiler sağlayacağını düşünüyorum.”, “Bunu hakkıyla yapabilir miyim bilmiyorum. Ama İslam dinini sevdireceğime eminim.”, “Evet, bir şeyleri değiştirmek için yeterli olur muydum bilmiyorum. Ama en azından elimizden geleni yapmış oluruz.”, “Evet, kesinlikle isterdim kendi dinimizin özelliklerini anlatmaya fırsat bulmuş olurdum.”, “İsterdim. Tek gerçek din olan İslam’ı anlatmaktan onur duyardım.”, “Alanımda bilgi ve donanımlı olmak koşuluyla tabi ki isterim.”, “Seve seve isterim. Allah’ı ve peygamberi anlatma benim yaşam kaynağım. Hayattan tat almam buna bağlı.”, “Evet isterdim. Çünkü kendi dinimi yaymaktan mutluluk duyardım.”, “Olmak isterdim. Onlara İslam dinini tanıtmak belki önyargıları varsa onları yıkmak. Dinimizin güzel yönlerini göstermek isterdim. Belki de bunun sonunda İslam’a giren öğrencilerim olabilirdi.”

Tablo 97’de, Öğrencilerin “Eğer farklı bir ülkede yaşasaydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %8,82’si “Hayır, öğretilmemeli” cevapları verirken, öğretmenlerin %36,67 “Hayır, öğretilmemeli” cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrenciler tarafından 6 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “İnsanlar dinlerini hoşgörü çerçevesinde yaşamalı diye düşünüyorum. Ve o ülkede yaşarken kendi dinimi öğrenmek isterdim. Fakat benim istemem ile olacak bir şey değil dinimi öğrenmek isteyip istememe durumuna göre öğretilmesini ister ya da istemezdim. Fakat herkesin doğru yolu bulması için öğretilmelidir.”, “Hayır, çünkü kendi dersimde farklı dinlerin öğretilmesinden nasıl rahatsız olursam onlara da aynısının yapılmasını istemezdim.”, “Eğer bir ülke Müslüman değilse, insanlar İslam’dan uzaklaştırır. Bunu kimse istemez ama bir zaman sonra olacak olan budur.”, “Evet, ama başka bir ülkeye gitmeyi hele ki zorunda kalmayı Allah nasip etmesin.”, “Evet, isterdim ama yaşadığım farklı ülke bana izin vermez. Verirse kanlarına dokunur.”, “Hayır, istemezdim yanlış bilgi verebilirler.”, “İstemezdim ama izin vermezler çünkü Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur.”, “Hayır istemezdim. Çünkü bizim dinimizi kötüleyerek anlatırlardı aşığılardı.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 11 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Farklı bir ülkede din dersi öğretmeni olarak çalışmak istemezdim.”*, *“Kendimi donanımlı görmediğim için hayır. Din işi çok ciddi bir iştir. Gerekli donanım yoksa yarım hoca dinden eder misali, İslam’a düşmanlık veya İslam’dan soğumaya sebep olabilir.”*, *“Daha donanımlı bir hazırlıkla yerine getirilmesi zevkli olabilecek bir görev. Ancak diğer dinler hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmayı gerektirir. O nedenle kararsızım.”*, *“Evet, bir şeyleri değiştirebilmek için yeterli olur muydu bilmiyorum ama en azından elimizde geleni yapmış oluruz.”*, *“İnsanların inanç farklılıklarından dolayı dışlanmasını doğru bulmuyorum.”*

4.2.8. Hristiyanlık ve Yahudilik Dinlerinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması

Tablo 98.

İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik Gibi Dinlerin Seçmeli Ders Olarak Okutulması Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?

		n	%
Öğrenci görüşü	Evet okutulmalı	28	45,16
	Hayır okutulmamalı	34	58,84
	Total	62	100,0
Öğretmen görüşü	Evet okutulmalı	54	55,67
	Hayır okutulmamalı	43	44,33
	Total	97	100,0

Tablo 98’de, Öğrencilerin *“İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerini seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz ?”* sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %45,16’sı *“Evet, okutulmalıdır”* cevabı verirken, öğretmenlerin %55,67’si *“Evet, okutulmalıdır”* cevapları vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrenciler tarafından 25 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Bu seçmeli derslerin Kur’an, Fıkıh, Hadis gibi ayrı bir ders olmayıp yine Dinler Tarihi dersi müfredatında okutulması taraftarıyım.”*, *“Doğru buluyorum, insan İslam’a daha da bağlanıyor.”*, *“Yanlış görmeden doğruyu bulmazsın. Peygamber efendimiz bir topluluğu benzeyen o topluluktan olur diye bir sözü var. Diğer dinleri bilmeliyiz ki kendi dinimizi onların yanlış bilgi ve hurafelerinde arındırmalıyız.”*, *“İmam Hatip okullarında Hristiyanlığın ve Yahudiliğin anlatılmasını istiyorum. Ama toplum açısından uygun olmayacağını düşünüyorum.”*, *“Aslında öğretilse kötü olmaz. Çünkü öğrencilere doğru dini göstermenin en iyi yolu yanlış dinleri tanımak olacağını*

düşünüyorum.”, “Farklı dinleri inceleyerek önyargılarımın yok olmasını sağlarız.”, “Bence iyi olurdu. Çünkü farklı din mensuplarıyla iyi anlaşırdık.”, “Bence güzel olur, dinler hakkında kültür ve bilgilerimiz artabilir.”, “Bence okutulmalı. Diğer dinleri farklı dinleri öğrenirsek, kendi dinimize daha çok önem veririz.”, “Hristiyanlar misyonerlik faaliyeti için gittiği ülkenin dinini çok iyi bir şekilde öğreniyor ki, kendisine yönetilen sorulara cevap verebiliyorlar. Bizde öğrenmeliyiz ki, dinimizi anlatırken yöneltilecek her soruya tatmin edecek cevaplar verebilecek kadar donanımlı olalım bilinçli karşılaştırmalar yapabilelim.”, “Bence öğretilmeli en azından o dinlerin nasıl meydana geldiğini öğrenilmiş olur.”, “İyi bulurum ilerde bir Hristiyan ya da Yahudi’yle tartışacak olursam onlarla daha bilgili bir şekilde tartışırdım.”, “Bu derslerin okutulmasını iki açıdan değerlendirirdim. Birincisi bu dinlerin dersini alırsam kendi dinimin ne kadar güzelliklerle dolu olduğunu daha da iyi anlarım. İkincisi, Müslüman olan gençlerin bu dersleri aldıktan sonra kendi dininden uzaklaşma riskinin olacağı düşünüyorum.”, “Onların dinlerini bilmemiz ilerde onların oyununa gelmemek için öğrenmemizde fayda vardır.”, “Hristiyan ve Yahudilerle karşılaştığımızda onların nasıl inandıklarını bilip ona göre onlara Müslümanlığı tebliğ ederdim.”, “Bence iyi olurdu. Çünkü kültürel ve dinsel açıdan kendimizi geliştirirdik.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 54 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Öğrencilerin diğer dinleri tanıması için gereklidir.”, “Lise çağında öğrencilerin bu dinler hakkında bilgileri olmalı.”, “Olumlu düşünüyorum. İmam Hatip okulunu bitiren bir öğrenci tebliğ çalışmalarında buluna bilmesi için bilgi sahibi olmalıdır.”, “Kendi dinlerini daha iyi anlamak ve bu dini daha güzel anlatmak için Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin öğretilmesi gereklidir.”, “Dinler Hakkında bilgi sahibi olunarak din tercihi yapmanın daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. “Bir Müslüman olarak Kur’an ve sünnet ışığında bu dinleri tanıma faaliyetini kabul ederim. Objektif bir şekilde bu dinlerin anlatılmasının mümkün olduğunu düşünüyorum.”, “Öğrencilerin farklı inanç ve düşünceleri öğrenmesi lazım ki, kendi dinlerine daha sağlam bir şekilde bağlanabilirler.”, “Olabilir, onları bilmek inancımızı güçlendirir. Biz onlardaki yanlışları görünce dinimizin doğrularını daha iyi anlarız.”, “Kesinlikle okutulmalıdır dinler bir toplumun aynı zamanda kültürüdür. O kültürü tanımadan ne siyasette ne de ticarete başarılı olamazsınız.”, “Bizler İslam dinine olan bağlılığımız ve yaşantılarımız yeteri derecede olmadığından evvela İslam’ın genç nesillerine öğretilmesi ve akabinde diğer dinlerin yanlış ve yanlışlıklarını dile getirmek ve ders olarak okutulması daha makuldür.”, “Kur’an-ı*

Kerim'in o dinlere verdiği bilgiler doğrultusunda olmalı teferruata inilmemeli.”, “Sınırlı ölçüde ve İslami pencereden anlatılırsa olabilir.”, “Bence okutulmamalı kendi dini hakkında zayıf bilgi sahibi olan çocuklar kötü etkilenir. Öte yandan toplumda o inanca sahip insanlarla iletişim daha rahat sağlanabilir.”, “Tabi ki farklı dinler hakkında bilgiler olsun ama öğrencilerimizin kafasını karıştırmayacak. Doğru kararlar alabilecek bir yaşta olursa doğru bir uygulama olur.”, “Bu derslerde misyonerlik olmadığı sürece okutulabilir.”, “Bu dinlerin temel inanç ve uygulamalarından haberdar olunması açısından gerekli görüyorum.”, “Farklı kültür ve toplumları anlamak ve tanımak için diğer dinleri de bilmek gerekir.”, “Doğru buluyorum. Diğer dinleri öğrencilerimiz tanımadıkları için İslam'ı çok eleştiriyorlar farklı dinlere daha çok ilgili duyuyorlar. Hâlbuki günümüzdeki Hristiyanlık ve Yahudilik inancını tanımları daha iyi bilinçli kıyas yapmalarını sağlar.”, “Bu dersleri anlatacak ve dinleyecek öğrenci varsa tabi ki olur. Bizim seçmeli derslerin amacı Müslüman öğrencilere İslam'ı daha iyi öğretmek ve anlatmak olarak düşündüğüm için diğer dinlere ve öğretilmesine bakış açım budur.”, “Okutulması konusunda kararsızım, Biz İslam'ı yeteri kadar anlatabildiğimizi sanmıyorum. Önce kendi dinimizi anlatmalıyız. Kendi dinini tanımayan bilmeyen insanlar başka dinlerin etkisine girebilme ihtimali de vardır.”, “İyi olur Yahudilik ve Hristiyanlıktan dinimize geçmiş ama aslında dinimizde olmayan öğelerin fark edilmesine sebep olur.”, “Okutulabilir. Öğrencilerin o dinleri de bilmeleri gerekiyor. Çünkü karşılıklarına o dinlere mensup kişiler çıkabilir. Onlara nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmiş olurlar. Ayrıca bu dinleri öğrenerek tek gerçek ve akla en uygun dinin İslam olduğunun da farkına varabilirler.”, “İnsanların diğer dinleri öğrenip kendi dininin farkını iyi yönlerini görmesi yönünden önemlidir.”, “İslam dinini diğer dinlerden bağımsız anlatılmasını isterdim. İslam dinin niçin doğru olduğunu bilmek için onların yanlış görüşlerini bilmek gerekir.”, “O dinlerin özendirilmesi, tanıtılması olarak değil de bizim dinimizin yüceliğinin anlaşılması için okutulmasını isterdim. Bir önceki soruda da ifade etmeye çalıştığım gibi o derse o dinlerin misyonerlerinin girmesini istemezdim. Çünkü onlarda benim yaptığımı yapmaya çalışırlar ki öğrencileri kaybetmek istemem.”, “Öğrencilerin diğer dinleri tanınması için gereklidir.”, “Olumlu düşünüyorum. İmam Hatip okulunu bitiren bir öğrenci tebliğ çalışmalarında buluna bilmesi için bilgi sahibi olmalıdır.”, “Kendi dinlerini daha iyi anlamak ve bu dini daha güzel anlatmak için Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin öğretilmesi gereklidir.”, Dinler Hakkında bilgi sahibi olunarak din tercihi yapmanın daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum.”, “Bir Müslüman olarak Kur'an ve sünnet ışığında bu dinleri tanıma faaliyetini kabul ederim.

Objektif bir şekilde bu dinlerin anlatılmasının mümkün olduğunu düşünüyorum.”, “Katılıyorum. İmam Hatip Lisesi öğrencileri temel dersler hakkında bilgi sahibi oldukları gibi genel kültür, hayata bakış, gündem vb... konularda donanımlı olmalıdır.”, “Öğrencilerin farklı inanç ve düşünceleri öğrenmesi lazım dine daha sağlam bir şekilde bağlanabilirler.”, “Olabilir onları bilmek inancımızı güçlendirir. Biz onlardaki yanlışları görünce dinimizin doğrularını daha iyi anlarız.”, “Kesinlikle okutulmalıdır. Dinler bir toplumun kültürüdür. O kültürü tanımadan ne siyasette ne de ticarete başarılı olamazsınız.”, “Bizler İslam dinine olan bağlılığımız ve yaşantılarımız yeteri derecede olmadığından evvela İslam’ın genç nesillere öğretilmesi ve akabinde diğer dinlerin yanlış ve yanlış farklılıklarını dile getirmek ve ders olarak okutulması daha makuldür.”, “Kur’an-ı Kerim’in o dinlere verdiği bilgiler doğrultusunda olmalı teferruata inmemeli.”, “Bizim öğrencilerimizin önce kendi dinimizin özelliklerini öğrenip yaşantılarında uygulamalarını sağlamalıyız.”, “Bu dinlerin temel inanç ve uygulamalarından haberdar olunması açısından gerekli görüyorum.”, “Farklı kültür ve toplumları anlamak ve tanımak için diğer dinleri de bilmek gerekir.”, “Dinlerin özel bir ders olarak okutmak kültürel olarak bize uygun değil. Ancak din kültürü olarak verilmeye çalışıldığında isteyen öğrenciye verilebilir.”, “ Kesinlikle okutulmalıdır. Hayatı okuma adına daha faydalı olacağını düşünüyorum.”, “Doğru buluyorum. Diğer dinleri çocukları tanımadıkları için İslam’ı çok eleştiriyorlar farklı dinlere daha çok ilgi duyuyorlar. Hâlbuki günümüzdeki Hristiyanlık ve Yahudilik inancını tanımları daha iyi bilinçli kıyas yapmalarını sağlar.”, “Bu dersleri anlatacak ve dinleyecek öğrenci varsa tabi ki olur. Bizim seçmeli derslerin amacı Müslüman öğrencilere İslam’ı daha iyi öğretmek ve anlatmak olarak düşündüğüm için diğer dinlere ve öğretilmesine bakış açım budur.”, “İyi olacaktır. Karşılaştırma fırsatı elde edecek olan öğrenci kendi kararını verecektir.”, “İyi olur Yahudilik ve Hristiyanlıktan dinimize geçmiş ama aslında dinimizde olmayan öğelerin fark edilmesine sebep olur.”, “Okutulabilir. Öğrencilerin o dinleri de bilmeleri gerekiyor. Çünkü karşılarına o dinlere mensup kişiler çıkabilir. Onlara nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmiş olurlar. Ayrıca bu dinleri öğrenerek tek gerçek ve akla en uygun dinin İslam olduğunun da farkına varabilirler.”, “O dinlerin özendirilmesi, tanıtılması olarak değil de bizim dinimizin yüceliğinin anlaşılması için okutulmasını isterdim. Bir önceki soruda da ifade etmeye çalıştığım gibi o derse o dinlerin misyonerlerinin girmesini istemezdim. Çünkü onlarda benim yaptığımı yapmaya çalışırlar ki öğrencileri kaybetmek istemem.”, “Hristiyan ve Yahudi kardeşlerimize rehber olması için olabilir. Bu dinlere merakı olan öğrencilere bilgi verilebilir. Bu

dersleri anlatacak öğretmenin donanımlı olması gerekir.”, “Semavi dinler birbirleri ile ilişkili olduğu için muhakkak öğretilmesi gerekir.”, “Öğrencilerin daha farklı inanç ve düşünceleri öğrenmesi lazım. Farklı dinleri öğrenerek kendi dinine daha sağlam bağlanmalı.”, “Bu dersler misyonerlik faaliyeti olmadığı sürece okutulabilmeli. Okutulmasına gerek yok bence, Zaten bu dinlerin içerikleri anlatılıyor. Ama bu dinlere mensup öğrenciler bulunursa bu dersler seçmeli olarak verilebilir.”, “Bence okutulmamalı kendi dini hakkında yeterli bilgi sahibi olamayan çocuklar kötü etkilenir. Fakat toplumumuzda bu dinlere mensup kişilerle daha kolay iletişim kurulabilir.”, “Faydalı buluyorum. Fakat bu dinleri anlatırken sübjektif yani batıl, sapmış gibi nitelermelerin yapılmasını yanlış buluyorum. Gerekli bilgiler verilerek seçimin ve sentezin öğrenciye bırakılması daha doğru olur.”, “Bu dinler öğretilmesi gerekiyor. Çünkü diğer dinlerin öğretilmesi İslam’a duyulan ilgiyi artırır.”, “Okutulabilir. Öğrencilerin o dinleri de bilmeleri gerekiyor. Çünkü karşılıklarına o dinlerin mensupları çıkabilir. Onlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmiş olurlar. Ayrıca bu dinleri öğrenerek tek gerçek ve akla en uygun din İslam olduğunun farkına varılabilir.”, “Farklı kültür ve toplumları anlamak ve tanımak için diğer dinleri bilmemiz gerekir.

Tablo 98’de, Öğrencilerin “İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna cevap verenler öğrenciler arasından %58,84 “hayır, okutulmamalı” cevabı verirken, öğretmenlerin % 44,33 “hayır, okutulmaması” cevapları vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 34 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Çünkü bir Müslüman kendi dinini tam bir şekilde öğrenmeden başka bir dini öğrenmesi hoş olmaz.”, “Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslam dinine giren bazı yanlış bilgiler olduğu için dinimiz bize yanlış anlatılıyor.”, “Okutulmamalıdır. Dinler Tarihi dersinde yeterince anlatılıyor ve bize verilen bilgilerin yeterli olduğunu da düşünüyorum.”, “Bence çok saçma kendi dinimizi öğrenmek varken neden başkalarını öğrenelim.”, “Bence doğru bir şey değil biz zaten başka derslerde onları görüyoruz.”, “Bunların İmam Hatipte okutulmasını saçma bulurum. Çünkü burası İmam Hatip başka bir okulda öğretilmesi daha iyi olur.”, “Tabii ki de hayır okutulmasını istemem bizim dinimiz İslam onun anlatılması daha uygun olur. Böylece insanların akli karışmayacak.”, “Ders olarak okutulması düşüncesine aslında pek katılmıyorum. Zaten bu dersler hakkında meslek derslerinde yeterince bilgi veriliyor ve anlatılıyor.”, “Olabilirdi belki ama bu yaştaki gençlerin o dinlere yönelmesine sebebiyet verebilir. İnsan önce kendi dinini bilip tatbik etmeli.”, “Yanlış buluyorum ilk önce İslam

öğretilmeli”, “Okutulmamalıdır. İslam’ı öğreten bir okulda diğer dinleri öğrenmeye gerek yok.”, “Okulumda bu iki dinin okutulmasını istemem.”, “Hayır, okutulmasının İmam Hatip Okullarında sadece İslam dini olması gerekir.”, “İstemezdim. Seçmeli ders olarak gösterilmesini çünkü insanların aklını bulandırıyorlar.”, “İstemem bize sadece kendi dinimizin doğru bir şekilde anlatılması isterim.”, “Rahat yaşadığımız hayat tarzımız olmayacak bizim dinimizin yerini başka dinler alır diye korkuyorum.”, “Bunlar insanlığa aykırı şeylerdir. Böyle şeylerin yapılması idamdır. Benimde gözümde caniliktir. Manyaklıktır.”, “Aslında bazı insanlar için gereksiz gibi görünüyor ama iyi oluyor. Öğretmenlerden her dini öğreniyoruz. Böylelikle daha çok seviyorum dinimi.”, “Hayır istemiyorum. Bizim dinimiz İslam dini hak dindir.”, “Hiçbir gereği yok bizi dinden saptırırlar.”, “İnsan kendi dinini bilmiyor. Biraz ona çabalayın. Yahudilik Hristiyanlık dersini getirirseniz okul tamamen Hristiyan Yahudi olur. İsterim ki İslam dinini en çarpıcı şekilde anlatılması gerekir.”, “Kesinlikle hatadır. Yani düşünün imam hatip lisesinde Hristiyanlık ve Yahudilik tövbe estağfurullah çok kötü olur. O zaman okulun ismini dinler hatip olsun.”, “Bence hiç gereği yok Hristiyanlık ve Yahudiliğin imam hatiplerde okutulmasının hiçbir katkısı olmaz.”, “Kesinlikle hayır. Çünkü yeni nesil pek fazla bilinçlenmemiş Açık konuşmak gerekirse Avrupa özentisi başlamış Allah muhafaza gençlerimizden Hristiyanlık ve Yahudiliğe sempaticileri olabilir.”, “Çok saçma olur. Çünkü daha bazıları kendi dinlerini tam olarak bilmiyorlar ve bu dersleri de görürse kafaları çok karışır. Ve neye inanacağını anlayamazlar.”, “Hiç istemem hazır Müslümanları da kaybederiz.”, “Okutulmamasını istemiyorum çünkü Allah onlara bana ibadet edin diyor onlar başka şeylere tapıyor. Ben böyle dersin okutulmasını istemiyorum.”, “Hiç iyi düşünmüyorum, hazır elimizdeki Müslümanları da kaybedebiliriz.”, “Saçma buluyorum, çünkü akıl karıştırıcı Müslümanların yoldan çıkmasını sağlıyor.”, “Hayır, okutulmasının insanlar yanlış düşüncelere girebilir.”, “Bence kendi dinimiz varken neden başka dinleri öğrenelim bir de imanı zayıf kişiler İslam’dan uzaklaşabilirler. O yüzden istemezdim.”, “Biz kendi dinimizi öğreniyoruz. Birde başkasının dinini öğrenirsek dinden çıkarız.”, “Öğrenmek için iyi olabilir ama bazı insanlar etkilenip dinini değiştirebilir.”, “Bunlar yanlış düşünceler önce İslam öğretilmeli.”, “Bu derslerin yerine daha kapsamlı İslam dini anlatılmalı”, “İslamiyet bize yeter diğer dinleri öğrenmeye gerek yoktur.”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 43 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Ben şu anki gençliğin buna henüz hazır olduğunu düşünüyorum. “Hristiyanlık ve Yahudilik gibi

dinlerin lisede değil de ilahiyatta okutulması uygundur.”, “İmam Hatip Okullarının İslam dini alanında öğrenci yetiştirmesi gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla farklı inanç mensuplarının imam hatip okullarını tercih etmesini doğru bulmuyorum. İyi niyetli bir yaklaşım olmayacağını ve İmam Hatip Okullarının misyonuna uymayacağını düşünüyorum.”, “Bizler İslam dinine olan bağlılığımız ve yaşantılarımız yeteri derecede olmadığından evvela İslam’ın genç nesillerine öğretilmesi ve akabinde diğer dinlerin yanlış ve yaşayış farklılıklarını dile getirmek ve ders olarak okutulması daha makuldür. Ve daha iyidir.”, “Kur’an-ı Kerim’in o dinlere verdiği bilgiler doğrultusunda olmalı teferruata inmemeli.”, “Bizim öğrencilerimizin önce kendi dinimizin özelliklerini öğrenip yaşantılarında uygulamalarını sağlamalıyız.”, “Okutulmasına gerek yok bence zaten bu dinlerin içerikleri anlatılıyor. Ama bu dinlere mensup öğrenciler bulunursa bu derslerde seçmeli olarak verilebilir.”, “Seçmeli ders olarak okutulması gerekli değildir. Bu dinler zaten dinler tarihi ders kitabında konu olarak bulunmaktadır.”, “Tabi ki farklı dinler hakkında bilgiler olsun ama öğrencilerimizin kafasını karıştırmayacak. Doğru karalar alabilecek bir yaşta olursa doğru bir uygulama olur.”, “Bu dersler misyonerlik olmadığı sürece okutulabilir.”, “Gerekli bulmuyorum Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersini yeterli buluyorum.”, “Hayır, Gençler arasında özentiyi artıracak için istemem.”, “Ben şu anki gençliğin buna henüz hazır olduğunu düşünüyorum.”, “İmam Hatip okullarında kendi dinimizin özü verilmeli ve ahlakta yaşama yansıtılmalıdır. Diğer dinlere gerek yoktur.”, “İmam Hatip Okullarının İslam dini alanında öğrenci yetiştirmesi gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla farklı inanç mensuplarının İmam Hatip Okullarını tercih etmesini doğru bulmuyorum. İyi niyetli bir yaklaşım olmayacağını ve İmam Hatip okullarının misyonuna uymayacağını düşünüyorum.”, “Bizler İslam dinine olan bağlılığımız ve yaşantılarımız yeteri derecede olmadığından evvela İslam’ın genç nesillerine öğretilmesi ve akabinde diğer dinlerin yanlış ve yaşayış farklılıklarını dile getirmek ve ders olarak okutulması daha makuldür.”, “Bence okutulmamalı kendi dini hakkında zayıf bilgi sahibi olan çocuklar kötü etkilenir. Öte yandan toplumda o inanca sahip insanlarla iletişim daha rahat sağlanabilir.”, “Tabi ki farklı dinler hakkında bilgiler olsun ama öğrencilerimizin kafasını karıştırmayacak. Doğru karalar alabilecek bir yaşta olursa doğru bir uygulama olur.”, “Dinlerin özel bir ders olarak okutmak kültürel olarak bize uygun değil. Ancak din kültürü olarak verilmeye çalışıldığında isteyen öğrenciye verilebilir.”, “O dinlerin özendirilmesi, tanıtılması olarak değil de bizim dinimizin yüceliğinin anlaşılması için okutulmasını isterdim. Bir önceki soruda da ifade etmeye çalıştığım gibi o derse o dinlerin misyonerlerinin girmesini istemezdim. Çünkü

onlarda benim yaptığımı yapmaya çalışırlar ki öğrencileri kaybetmek istemem.”, “Bu derslerin okutulmasına karşıyım, biz İslam’ı yeteri kadar anlatabildiğimizi sanmıyorum. Önce kendi dinimizi anlatmalıyız. Kendi dini tanımayan bilmeyen insanlar başka dinlerin etkisine girebilme ihtimali var.”, “Bence okutulmamalı kendi dini hakkında yeterli bilgi sahibi olamayan çocuklar kötü etkilenir. Fakat toplumumuzda bu dinlere mensup kişilerle daha kolay iletişim kurulabilir.”, “Gereksiz görüyorum. İsteyen herkes bu dinlerle ilgili bilgilere her yerden ulaşabilir.”, “Uygun görmüyorum çünkü Rahip Bahira bile efendimize inanıyordu. Peygamberimiz son peygamber olarak geleceğine Hristiyanlığın ve Yahudiliğin hükümlerinin kalkacağını son kitap Kur’an-ı Kerim söylüyorsa tahrif olan dinlerin öğretilmesine gerek yoktur.”, “Hayır, zaten yeteri kadar misyonerlik çalışması var. Zaten İncil ve Tevrat evlere kadar dağıtılmaktadır.”, “Olumlu bakmayacağım gençlerimiz İslam dini hakkında yeteri kadar bir alt yapıya sahip değildir. Yaş ve İdrak düzeyi dolayısıyla uygun değildir.”, “Doğru bulmuyorum diğer dinleri çocuklar tanımadıkları için İslam’ı çok eleştiriyorlar farklı dinlere daha çok ilgi duyuyorlar. Hâlbuki günümüz Hristiyanlık ve Yahudilik inancını daha bilinçli bir kıyaslama yapmalarını sağlar.”, “O dinlerin özendirilmesi tanıtılması olarak değil de bizim dinimizin yüceliği anlaşılması için okutulmasını isterdim. Bu derslere misyonerlerin girmesini istemezdim. Çünkü öğrencilerimi kaybetmek istemezdim.”

4.2.9. Küreselleşme ve Dinin Geleceği

Tablo 99.

Dünyadaki Küreselleşme Bu Hızla Devam Ederse Dinlerin Geleceği ve Mensupları Arasındaki İletişimin Nasıl Olacağı Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?

		n	%
Öğrenci görüşü	Evet, iyi olacak	25	38,46
	Hayır, kötü olacak	40	61,54
Total		65	100,0
Öğretmen görüşü	Evet, iyi olacak	61	57,55
	Hayır, kötü olacak	45	42,45
Total		106	100,0

Tablo 99’da, Öğrencilerin “Dünyadaki küreselleşme bu hızla devam ederse dinlerin geleceği ve mensupları arasındaki iletişimin nasıl olacağı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %38,46’sı dinlerin ve mensuplarının geleceği sorusuna “Evet, iyi olacak” cevapları verirken, öğretmenlerin %57,55 dinlerin

ve mensuplarının geleceği hakkında, “Evet, iyi olacaktır” cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 25 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “Gayri Müslimlerin Müslümanlara yönelik kötü düşünceleri ve fesatlıkları biterse dünya günlük gülistanlık olacaktır.”, “İnsanlar arası iletişim gelişse de dinler arasında tartışmaları bitmeyecektir.”, “İslam dini inşallah egemen olacak.”, “Dinler arası iletişim çok iyi olacak herkes bizim din hakkında bilgilenmiş olacaktır.”, “Dünyada birçok farklı dinler ve bu dinlere mensup insanlar vardır. Bu kişiler arasında olumlu ve olumsuz iletişim olabilir. Birçok dinin olması ile birlikte hepsinin aynı toplumda yaşayış şekilleri benzerlik gösterecektir ve dinleri birbirinden ayıramayacağımız kesin.”, “Küreselleşme bu hızla giderse Hristiyanlar artacak gibi”, “Gençliği ele alırsak hoşgörülü bir iletişim olacaktır. Bizi yönetenlerin çıkarları için yaptıkları savaş bizi etkilemeyecektir. İnsanlar birbirlerini insan olarak değerlendirecek. İnan insanlarda dinlerini yaşatmak için ellerinden geldiğince çabalayacaktır. İleri de bir Rus bir Amerikan ile bir Türk bir Çinli ile bir Alman bir Fransa evlenebilecektir. Birbirlerini insan olarak değerlendireceklerdir.”, “Bütün dinler dünyanın her ülkesine yayılacağını düşünüyorum. Her ülkede farklı dinlere mensup olan insanlar olacak iletişimde herkes her dine saygı duyarlarsa iyi anlaşabilirler.”, “Bulunduğumuz yerde birçok dine mensup insan bulunacak ve bunun için durmamamız ve bir şeyler yapmamız gerek onlar bizi değil bizim onları değiştirmemiz gerek hak olan dini onlara öğretebiliriz. Tabi tam tersi olabilir bunun için ipi sağlam tutmamız gerekir. Çok okumamız gerek ve çok araştırmamız gerek”, “Dinler birbirleriyle daha çok etkileşim içinde olacaklar.”, “Müslümanların İslam’dan haberi yok en başta İslam bilincinin tam olarak verilmesi lazım tam olarak verilirse hiçbir problem olmaz.”, “Bence İslam ayakta kalacaktır.”, “Doğru barışçı anlayışlı bir dünya olacağını ve iletişimin daha iyi olacağını düşünüyorum.”, “İslam’ın bütün dünyaya yayılacağını düşünüyorum.”, “Tüm dinlerin insanları bir arada kardeşçe yaşayabilirler.”, “İnsanlar Müslümanlıktan belki Hristiyanlığa geçecek, ya da Yahudi iken Müslüman olacaktır diye düşünüyorum. İnsanda irade sahibi olduğu için hangisi mantıklıysa o din ve mezhebi seçecektir.”, “İnsanlar gün geçtikçe kendi dinlerini görmezden gelerek uzaklaşıp sapıtıyorlar. Bu yüzden sürekli imanın kuvvetlenmesi için aktiviteler programlar ve çalışmalar yapılırsa daha iyi olacaktır. Yoksa her gelen başka şeyler türetilip insanları saptırabilirler.”, “Dünyadaki küreselleşme bu hızla giderse dinler ve mezhepler karışır ve dinler bozulur. Ama bozulmayan ve bozulmayacak tek din İslam’dır.”, “Böyle giderse her dinden insanlar hoşgörü içinde yaşayacaklar.”, “Bazı

dinler yok olacak bazı dinlerinde mensupları artacak.”, “Gelecekte dinler arası iletişim daha çok hızlanacak.”, “Dünya ne kadar değişirse değişsin hak din olan İslam her çağa hitap edecektir.”, “İnsanlar arasındaki hoşgörü seviyesi gittikçe düşüş göstermekte bu düşüş dinler arasında da yaşanmaktadır.”, “Bu şekilde devam ederse diğer dinler hakkındaki bilginizin daha çok artacağını düşünüyorum. Diğer dinlerin mensupları ile ilişkimiz daha iyi olur.”, “Dünya ilerledikçe daha çok görüş daha çok inanç daha çok din ortaya çıkacaktır.”, “Dünyada tek bir dinin olmasını istiyorum. O da İslam olmalıdır.”, “İnsanlar dinler hakkında bilinçlendirilmesi gerekir yoksa kimse birbirinin dinine inancına saygı göstermez. Bu insanlar arasında birçok sorunun çıkmasına neden olur.”

Öğretmenler, söz konusu soruya 61 cevap vermiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Sosyal medyanın gelişmesiyle farklı dinlere ait insanlarla daha fazla iletişime girilmesi de hızlandı. Ama ben bu iletişimin olumsuz yönde etkileneceğini düşünüyorum. Art niyetli insanlar olacaktır. Ama kendini bilen kişiler hoşgörü içinde farklı dine mensup olsalar da iletişim kurmada sıkıntı olmayacaktır.”, “Dinler arası iletişimde insanların daha anlayışlı olacaklarını düşünüyorum.”, “Bu iletişimde dinlerin geleceğine dair bir zarar olmayacak, insanlar daha iyi bir şekilde birbirini tanıma fırsatı bulacaklar”, “İletişimin olumlu yönde olacağını sanmıyorum. Herkes kendi dinini savunacak belki de hiçbirini kabul etmeyen kişilerin sayısı da artacak”, “Olumlu ve olumsuz birçok sonucu olacaktır. Günümüzdeki gibi İslamafobi böyle devam ederse Müslümanlar açısından zulüm biraz daha devam edecektir. Diğer taraftan bilgiye ulaşma ve gerçeği araştırma konusunda hassas olan insanlar için eminim güzel sonuçlar olacaktır.”, “İnsanlar neye inanıyorsa inandığı gibi yaşamalıdır. Müdahale edilmemelidir.”, “Diğer dinlerin İslam’dan etkilenererek İslamlaşma yoluna gideceğini düşünüyorum.”, “İletişim artar ama bazı dinlerin mensupları azalabilir. Özellikle karşılaştırma imkânı bulanlar diğer din mensuplarının İslamiyet’e ilgileri artabilir.”, “Kendi kültürü ve dini anlayışını karşı tarafa empoze etmesini başaran dinlerin küresel ölçekle yaşamaya başlayacağı düşünebiliriz.”, “Birbirimizi daha iyi anlayabileceğimizi düşünüyorum.”, “Bence etkileşim artar insanlar birbirleri hakkında daha doğru bilgi sahibi olurlar bu da hoşgörü ve barış ortamını sağlar.”, “Böyle devam ederse insanlar İslam’ın daha yakından tanıdıkça İslam dini mensupları artabilir.”, “Daha iyi olacağını ve İslam’ın daha hızlı yayılacağını düşünüyorum.”, “İslam ve diğer dinlerin ateizme göre daha çok kabul göreceğini düşünüyorum.”, “Kim inancına sadık kalır ve gerekenlerini yerine getirirse galip olacak olan odur diye düşünüyorum.”, “Şuan dinlere saygı, dinler arası diyalog derken Deizm’in hızla yayıldığını görmekteyim radikal*

dindarlık kadar Deizmi'nde tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Orta yoldan gitmek zorlaştı. Ya kimliğini korumak için radikal olacaksın. Ya da uyum sağlamak için Deist.", "Dinler arasında karşılıklı anlayış ve araştırma özellikle gençler arasında artıyor ve bu hoşgörüyü artırıyor.", "Net olarak söylemeliyim ki; büyük şehirlerde İslam'dan uzaklaşma tüm hızıyla devam ediyor. Özellikle zengin ve modern kesim dediğimiz kesimde. İletişime gelince şunu söyleyebilirim; Müslümanların cahilliği İslam'a çok büyük zarar veriyor.", "Yeni nesil gençlerde daha çok ateizm ve Agnostisizme ilgi çok fazla artacak.", "İnsanlar neye inanıyorsa inandığı gibi yaşamalıdır. Müdahale edilmemelidir.", "Araştıran ve sorgulayan bir toplum doğruya ulaşır. Ama bilgi kirliliği yanlış sevk edebilir.", "Din mensupları arasındaki iletişim daha da artacaktır. Ve hatta insanlar birbirlerinin dinin ne olduğu umurunda olmadan iletişimlere normal hale gelecektir. Bu da zamanla dinlerin yaşam alanlarında zedelenmeye orjinalinden uzaklaşmasına sebep olacaktır.", "İslam dinin anlatılması konusundaki çalışmaları yeterli seviyede bulmuyorum. Misyonerlik ve diğer dinlerin çalışması karşısında İslam dininin tebliğ faaliyetleri daha sistemli ve devlet eli ile yapılmalıdır.", "İnsanlar farklı dinlerden olumlu ve olumsuz etkileneceklerdir.", "Dinin yok olacağını düşünüyorum. Çünkü toplumumuz maalesef farklı fikirlere açık değil.", "İnsanlar tek tipleşmeye dinden uzaklaşma ve bunun yanı sıra gruplaşmalar olacaktır.", "İletişimde ciddi derecede kopukluk olacaktır. İşid gibi gruplar insanları tekfir edecekler.", "Herkesin bir başkasının inancına saygı ve teamül edebilmesi gerektiğini düşünüyorum.", "İletişim ve diyalog dinler için vazgeçilmez bir süreçtir. Bundan dolayı karşılıklı saygı ve sevgi esas alınarak ilerleyeceğini düşünüyorum.", "Çağımızdaki tehlikenin deizm olduğunu düşünüyorum. Maalesef din mensupları genel olarak dinlerinin gereğini yapmadıkları için İnsanların bir kısmı Allah'a inanıyor ama dine sadece bir kültür olarak bakıyorlar.", "Hak dinler kıyamete kadar devam edecek insanlar arsında iletişim hiçbir zaman kopmayacak." "Küreselleşme sonucunda insanlar sığınacak limanlar arayacak bu sebeple insanlar dinlere yönelecekler.", "İslam'a bir eğilim olacağını düşünüyorum. Küreselleşme İslam'ın yayılması için çok yarar sağlayacaktır.", "Bu şekilde giderse yüzyıl sonra dinler ortadan kalkacağını düşünüyorum.", "Hayata at gözlüğü ile bakan insanlar çoğalırsa savaşlar artar. Dinler hem savaşlara hem de barışlar neden olur.", "Gelecekte insanlar arasındaki iletişimin artmasıyla dinler arasında tartışma konusu olan hususlar daha rahat bir şekilde çözüme kavuşturulacağına inanıyorum."

Tablo 99'da, Öğrencilerin "Dünyadaki küreselleşme bu hızla devam ederse dinlerin geleceği ve mensupları arasındaki iletişimin nasıl olacağı hakkında ne

düşünüyorsunuz?” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %61,54’sı dinlerin ve mensuplarının geleceği sorusuna “Hayır, kötü olacak” cevapları verirken, öğretmenlerin %42,45 dinlerin ve mensuplarının geleceği hakkında, “Hayır, kötü olacaktır” cevabı vermişlerdir. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 40 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “İnsanlar arasında iletişimler gelişse de dinler arasında tartışmalar bitmeyecektir.”, “Dinler iyice bozulur diye düşünüyorum.”, “Dinler arası önyargıların artacağını düşünüyorum.”, “Bana göre küreselleşme bu şekilde devam ederse her geçen gün yeni bir dinin ortaya çıkacağını ve ilahi dinlerin benliğini kaybedeceğini düşünüyorum.”, “Hiçbir şey düşünemiyorum. Çünkü dinler arasında iletişim bence gitgide bozulacaktır.”, “Dinler birbirlerine çok yakın olacaklar ve beraber işler yapacaklar. Müslümanlar Müslüman olduklarını unutacaklar. Bütün dinler birbirine girecek.”, “Bütün dinler birbirine karışacak. Kimin hangi dinden olduğu belli olmayacak.”, “Bir olayın tüm dünyayı etkilemesi gerçekten olumsuz çünkü yeni dinler ortaya çıkacak ilahi dinler etkisini yetirmeye başlayacak inşallah küreselleşme hızla devam etmez.”, “Dünyada birçok farklı dinler ve bu dinlere mensup insanlar vardır. Bu kişiler arasında olumlu ve olumsuz iletişim olabilir. Birçok dinin olması ile birlikte hepsinin aynı toplumda yaşayış şekilleri benzerlik gösterir.”, “Bizim dinimiz ile diğer dinlere inanacaklar azalacaktır.”, “Dinleri birbirinden ayıramayacağımız kesin.”, “Ortalık çok karışacak savaşlar olacak.”, “İslam dini gün geçtikçe değişiyor. İnsanlar başka dinlerin dini ritüellerini yapıyor.”, “İslam dini yavaş yavaş azalmaya başladı başka dinlerin hayatımıza girmesi artmaya başlayacak.”, “Herkes başıboş ve aile kavramını unutmuş ve çok çirkin bir şekilde yaşam olacak.”, “Dinler arası karmaşa olur. İnsanlar kendi dininde olanları sahiplenir, kendi dininden olmayanları da dışlar ama içlerinde en güzel din Müslümanlıktır.”, “İnsanlar dinler hakkında bilinçlendirilmesi gerekir. Yoksa kimse birbirinin dinine inancına saygı göstermez. Bu insanlar arasında birçok sorunun çıkmasına neden olabilir.”, “İslamiyet’ten soğutulan bir toplumumuzun var olduğunu düşünürsek dünyayı bilemem ancak kendi ülkemde her türlü harama helal gözüyle bakan bir nesil yetiştiğini söyleyebilirim. Siyonizm ve Emperyalizme dur demez isek, dünyadaki küreselleşme doruk noktasına ulaşır. Ve şeytanlaşmış bir beşer hayatı doğar. Ancak elimizi çabuk tutsak iyidir. Çünkü emelleri yolunda hızlı hareket eden lanetli İsrail devleti var.”, “Böyle giderse Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri Müslümanları ezerek daha fazla zulme uğratacaklar.”, “Şu anda çoğu ülkeler İslam karşıtı böyle devam ederse Müslümanların gelecekte birçok sorunla karşılaşacağı kesin gibi.”, “Küreselleşme böyle devam ederse

biz Müslümanların sayıları gittikçe azalacağı ve Müslümanların yoldan çıkacağını düşünüyorum.”, “*Herkes zinaya düşer kendi dinini kabul etmeyip başka dinlere geçenler olur. Bu yüzden de dünyada Müslüman diye bir şey kalmaz buda bizi kıyamete götürür.*”, “*Bütün insanlar farklı dinlerden dolayı birbirine girecekler. Bu da büyük tartışmalara neden olacaktır.*”, “*Bence insanlar birbirine girecek ve büyük savaşlar çıkacaktır.*”, “*Dünya barışı sağlanmadığı, diğer dinler İslam dinini sevmediği sürece dinler arası iletişim iyi olmayacaktır.*”, “*Bence küreselleşme dinlerin zararına olacaktır. Çünkü dinler iç iç girecek ve herkes birbirinden etkilenecektir. Hatta bu gidişle ateistlik yaygınlaşacaktır.*”, “*İlerde 3. Dünya savaşı çıkacak ve dinler birbirleriyle savaşacaklar.*”, “*İslam dini gittikçe bozuluyor. Böyle giderse İslam için iyi olmaz.*”, “*Bazı dinler yok olacak bazı dinlerinde mensupları artacaktır.*”, “*Gelecekte kaos çıkacaktır dünya genelinde din savaşları başlayacaktır.*”, “*Tebliğ görevimizi yapmasak İslam dini gittikçe zayıflayacaktır. Bence İslam git gide yerini diğer dinlere bırakacaktır.*”, “*İnsanlar açısından hiç iyi olmayacak. Dünya bir köy haline gelecek dinler ve kültürler birbirine karışacak. Din mensupları arasında büyük kargaşalar yaşanacak.*”, “*İnsanlar arasındaki hoşgörü seviyesi gittikçe düşüş göstermekte bu düşüş dinler arasında da yaşanmaktadır.*”, “*İnsanlar arasındaki iletişim daha çok olacak ama dinlerin geleceğini de iyi görmüyorum.*”, “*Böyle devam ederse Müslümanlar katledilip, Hristiyanlık ve Yahudilik büyüyecektir.*”, “*İnsanlar tam olarak kendi dinlerine bağlı kalamayacağı hatta kendi dinlerinin ilkelerini tam olarak bilemeyeceği bir dönem gelecek.*”, “*Dinler gelecekte bozulabilir. Böylece kendi özlerini kaybedebilecekler.*”, “*Dünya ilerledikçe daha çok görüş daha çok inanç daha çok din ortaya çıkacaktır.*”, “*İnsanlar kendi dinleri dışındaki dinlerden etkilenebilirler.*”

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 45 cevap verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “*Dünyanın daha kötüye gideceğini düşünüyorum. Diğer dinlere karşı sevgi saygı anlayışının azalacağını düşünüyorum.*”, “*Şuan dinlere saygı, dinler arası diyalog derken Deizm’in hızla yayıldığını görmekteyim. Radikal dindarlık kadar deizminde tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Orta yoldan gitmek zorlaştı. Ya kimliğini korumak için radikal olacaksın. Ya da uyum sağlamak için Deist.*”, “*Ayrılıkların artacağı, dinlerin birbirine karşı önyargılarının hızla çoğaldığını görüyoruz. Önyargılar kesin kanaate dönüşmüş durumdadır.*”, “*Din savaşları ve çatışmaları mezhep savaşlarının giderek kötü bir hale geldiğini düşünüyorum.*”, “*İnsanlar çok yakında dine ihtiyaç duymayacak hale gelecekler endişem bu yönde.*”, “*İslam dinine inanan insanlar için sıkıntı olabilir.*”,

“Samimiyet ve özgünlük kaybolabilir.”, “Küreselleşmenin dinler üzerinde olumlu ve olumsuz birçok sonucu olacaktır. Günümüzdeki gibi İslamafobi bu şekilde devam ederse Müslümanlar açısından zulüm biraz daha devam edecektir. Diğer taraftan bilgiye ulaşma ve gerçeği araştırma konusunda hassas olan insanlar için eminim güzel sonuçlar verecektir.”, “Kutuplaşma kendini daha da belirgin hale getirecek ve toplumlar kendi sonlarını hazırlayacaklar diye düşünüyorum.”, “İletişim artacak, bazı dinlerin mensupları azalabilir. Karşılaştırma imkânı bulan diğer din mensuplarının İslamiyet’e ilgisi artar.”, “Yeni dinlerin ortaya çıkacağını, bazı dinlerin mensuplarının gittikçe azalacağını düşünüyorum. İnsanın doğası gereği çatışma devam edecektir.”, “Yeni nesil gençlerde daha çok ateizm ve Agnostisizme ilgi çok fazla artacak”, “İnsanlar bir arada yaşaya bilseler de devletlerarasında dini ayırım ve çatışma devam edecektir.”, “Dünya ne kadar küreselleşirse küreselleşsin toplumlar arası din farklılığı daima kendini hissettirecektir.”, “Dinler arasında herhangi bir sıkıntı olmaz ancak, günümüz şartlarında İslam ve Mensupları zaten potansiyel düşman olarak görülüyor. Gelecekte İslamiyet’i tamamen yok etmek için çabalayacaklardır.”, “Din mensupları arasındaki iletişim daha da artacaktır. Ve hatta insanlar birbirlerinin dinin ne olduğu umurunda olmadan iletişimler normal hale gelecektir. Bu da zamanla dinlerin yaşam alanlarında zedelenmeye orjinalinden uzaklaşmasına sebep olacaktır. “Dinler arası çatışmaların oluşacağını düşünüyorum.”, “İslam ve diğer dinlerin ateizme göre daha çok kabul göreceğini düşünüyorum.”, “Dünyada küreselleşme beraber ırkçılık ve dini bağnazlıkta artacak.”, “Küreselleşme bu hızla giderse, dinler yozlaşacak ve internette doğru bilgiye ulaşmada sıkıntı olacaktır.”, “Dünyanın daha kötüye gideceğini düşünüyorum. Diğer dinlere karşı sevgi saygı anlayışının azalacağını düşünüyorum.”, “Dinlerin geleceğini hakkında olumsuz düşünüyorum. Dinler hakkında özellikle İslam’a karşı daha fazla önyargının olduğunu düşünüyorum.”, “Dinlerin birbirine karşı önyargılarının hızla çoğaldığını görüyoruz. Önyargılara kesin kanaate dönüşmüş durumdadır.”, “İnsanlar çok yakında dine ihtiyaç duymayacak hale gelecekler endişem bu yönde.”, “Dinler arası kutuplaşma daha belirgin hale getirerek ve toplumlar kendi sonlarını hazırlayacaklarını düşünüyorum.”, “Din ve mezhep savaşları giderek daha kötü bir hal alacaktır.”, “İletişimin olumlu yönde olacağını sanmıyorum. Herkes kendi dinini savunacak belki de hiçbirini kabul etmeyen kişilerin sayısı da artacaktır.”, “Yeni dinlerin ortaya çıkacağını, bazı dinlerin mensuplarının gittikçe azalacağını düşünüyorum. İnsanın doğası gereği çatışma devam edecektir.”, “Yeni nesil gençlerde daha çok ateizm ve Agnostisizme ilgi çok fazla artacak.”, “Diğer dinlerin İslam’dan etkilenerek İslamlaşma yoluna gideceğini

düşünüyorum.”, “İnsanlar bir arada yaşaya bilseler de devletler arasında dini ayırım ve çatışma devam edecektir.”, “Geleceğe pek olumlu bakmıyorum. Çünkü Avrupa da İslamfobi hızla yayılıyor hem de bu Avrupa’da devlet eliyle yapılıyor. Çağımızdaki tehlikenin deizm olduğunu düşünüyorum. Maalesef din mensupları genel olarak dinlerinin gereğini yapmadıkları için İnsanların bir kısmı Allah’a inanıyor ama dine sadece bir kültür olarak bakıyor.”, “Dinler arası iletişim hiç de olumlu yönde gelişeceğini sanmıyorum.”, “Dinler arası çatışmaların oluşacağını düşünüyorum.”, “Küreselleşme artsa da insanlar kendi dinlerinin kabuğuna çekildiği için çok bir değişiklik olacağını düşünüyorum. Ayrıca bazı dinler arası ilişkileri misyonerlik faaliyeti olarak gördüğü için dünya üzerindeki ülkelerin menfaatleri arttığı için fakir ülkeler dışında din değiştiren olacağını düşünmüyorum.”, “Din mensupları arasındaki iletişim daha da artacaktır. Ve hatta insanlar birbirlerinin dinin ne olduğu umurunda olmadan iletişimler normal hale gelecektir. Bu da zamanla dinlerin yaşam alanlarında zedelenmeye orjinalinden uzaklaşmasına sebep olacaktır.”, “Böyle devam ederse insanlar İslam’ın tanıdıkça İslam dini mensupları artabilir.”, “İslam’ın daha hızlı yayılacağını düşünüyorum.”, “İslam ve diğer dinlerin ateizme göre daha çok kabul göreceğini düşünüyorum.”, “İnsanlar farklı dinlerden olumlu ve olumsuz etkileneceklerdir.”, “Dinin yok olacağını düşünüyorum. Çünkü toplumumuz maalesef farklı fikirlere açık değil.”, “Küreselleşme ne kadar artarsa artsın toplumlar arası din farklılığı daima kendini hissettirecektir.”, “Medyanın yönlendirdiği şekilde inançlara yaklaşılabilecek. Medyanın olumlu lanse ettiği inançlarda da olumsuz inançlara da olumsuz iletişim olur. Ön yargılı iletişim olacaktır.”, “İletişimin özgür ve rahat olduğu yerlerde İslam yayılacaktır. Farklı dinlere mensup kişiler arasında iletişim yollarının tespit edilip bu insanlarla diyaloga geçilmesi gerekir.”, “Medeniyetler savaşı devam edecektir.”, “İslam dinine inan insanlar için sıkıntı olabilir.”, “Dinler arası çatışmaların olacağını düşünüyorum.”, “Yeni nesil gençlerde daha çok ateizm ve agnostisizme ilgi daha çok olacak.”, “Dünyada küreselleşmeyle beraber ırkçılık ve dini bağnazlık da artacaktır. Diğer dinlerin İslam’dan etkilenecek İslamlaşma yoğunlaşacaktır.”, “Yeni dinlerin ortaya çıkacağı bazı dinlerin mensuplarının azalacağı insanın doğası gereği çatışmalar devam edeceği düşüncesindeyim.”, “Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlar arasında büyük savaşlar yaşanacaktır.”, “Gelecekte insanlar ibadetlerini terk edecek.”, “Dindarlık tüm dinlerde zayıflıyor. Bundan sonrada zayıflayacaktır. “Bu şekilde giderse yüzyıl sonra dinler ortadan kalkacağını düşünüyorum.”, “Küreselleşme sonucunda insanlar sığınacak limanlar arayacak Bu sebeple insanlar dinlere yönelecekler.”, Din ve mezhep

savaşları giderek daha kötü bir hal alacaktır.”, “ İnsanlar çok yakın zamanda dine ihtiyaç duymayacak hale gelecekler.

4.2.10. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Öneriler

Tablo 100.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Daha Verimli Olması İçin Önerileriniz Neler Olabilir?

		n	%
Öğrenci görüşü	Olumlu Öneriler	39	86,64
	Olumsuz Öneriler	5	11,36
Total		44	100,0
Öğretmen görüşü	Olumlu Öneriler	58	77,33
	Olumsuz Öneriler	17	22,67
Total		75	100,0

Tablo 100’de, Öğrencilerin “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin daha verimli olması için önerileriniz neler olabilir*” sorusuna cevap verenler arasından öğrencilerin %86,64’ü olumlu yönde öneride bulunurken, öğretmenlerin %77,33’ü olumlu yönde öneride bulunmuştur. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 39 cevap olumlu yönde verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak; “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin ders saati artırılmalıdır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi video, belgesel v.b görsel materyallerle anlatılmalıdır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı genişletilmeli ve dili sadeleştirilmelidir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi donanımlı öğretmenler tarafında anlatılması gerekir.*”, “*Bütün dinlere objektif bakan öğretmenler yetiştirilmelidir.*” “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her dinden o dini bilen kişiler getirilerek o dinlerin anlatılması daha verimli olur.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinlerin ibadet yerleri olan cami, kilise ve havra gibi ibadet yerlerinde işlenebilir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde, farklı dinlerin inançları sembolleriyle anlatılmalı ve dinlerin inanç ve ibadetleri hakkında daha detaylı bilgiler verilmelidir.*”, “*Farklı inançlardaki insanlar bir araya getirilebilir.*”, “*Farklı dinden insanların kendi dinlerini daha objektif anlatır ve kendi dinlerine karşı önyargıları daha da azaltırlar.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan bilgiler günlük hayatta işimize yaramalı ve bu bilgiler daha çok ilgi çekici duruma getirilmelidir.*” , “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde, dinler hakkında sadece bilgi vermek yeterli değil, aktiviteler yaparak bu ders daha çok sevdirebilir.*” “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi sadece İmam Hatip Liselerinde okutulmamalıdır. Bütün okullarda okutulması gerekir.*” ,

“Osmanlıda bütün dinler barış içinde yaşabildiği gibi Osmanlı Tarihi esas alınarak ders kitaplarının hazırlanması gerekir.”, “Farklı dinlere mensup ülkelere gidilerek o dinleri hakkında yerinde bilgiler alınabilir.”, “İlkokulda İngilizcemizi geliştirmek için yabancı ülkelere mektup arkadaşları edinirdik, aynı şekilde farklı dinlerden mektup arkadaşlar edinebiliriz.”, “Farklı dinler hakkında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabından başka kaynaklarda da okutulmalıdır.”, “Farklı dinleri anlamak için üniversitelerde bu dinler hakkında uzmanlaşmış üniversite hocaları okullar davet edilerek bu dinler hakkında bilgi sahibi olunabilir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları daha objektif ve daha ayrıntılı bir şekilde hazırlanmalıdır.

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş oldukları cevaplardan 58 cevap olumlu yönde verilmiştir. Bu cevaplar arasından belirgin olanlarını belirtecek olursak Öğretmenlerin olumlu önerileri, *“Ders sayısı artırılmalı”, “Video, belgesel ve farklı materyallerle ders pekiştirilmeli görsellere daha çok önem verilmeli ve materyaller çeşitlendirilebilir.”, “Farklı dine mensup kişiler kendi dinlerini anlatabilirler, dini merkezlere geziler düzenlenebilir.” “Dinler, dürüst ve objektif bir bakış açısı ile anlatılmasıyla daha sağlıklı sonuçlar alınabilir.”, “Her din kendi mensupları tarafından anlatılmalıdır.”, “Karşılaştırma Dinler Tarihi Dersi 12. sınıfta okutulmaktadır. Bu yıl Üniversiteye hazırlık yılı olarak geçtiği için verim alınmamaktadır.”, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi 11. sınıfta okutulabilir.”, “Müfredatta İslam inanç sistemi merkeze almalı, İslam’ın diğer inançlardan farkı ortaya konmalıdır.”, “Bu dersin konuları maddeleştirilerek kavram haritaları oluşturulmalı kısa ve öz anlatılmalı.”, “Farklı dinlere ait mabet, ibadet yerleri gezilerek ve kutsal kitaplardan bölümler verilerek öğrenciler derse daha iyi motive edilebilirler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi, İslam dini perspektifinden bakılarak, diğer dinlerle ilgili objektif yaklaşımlar sergileyerek hazırlanmalıdır.”, “Teoride anlatılan dinler arası hoşgörü anlayışı pratiğe dökülmeli buna yönelik faaliyetler yaptırılabilir.”, “Derse sadece İslam perspektifinden değil de diğer dinlerin anlayışından bakılması gerektiğini düşünüyorum.”, “Dersin adı tekrar “Dinler Tarihi” olmalıdır.”, “İmam Hatip Liselerinde bu dersi anlatacak yeterli öğretmenler olmalı.”, “Dinlerin tarafsız anlatılması için o dinin mensupları tarafından bu dersler verilebilir ve bu bilgiler orijinal kaynaklardan temin edilmelidir.”, “Dini değerlerimizi doğru öğretildikten sonra diğer dinler öğretilir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kolaylaştırılmalı ve güncellenmelidir.”, “Dinler önyargısız kaynağından öğretilirse öğrencilere daha faydalı olabilir.”, “Farklı dinlerin ibadet yerlerine geziler düşünülebilir.”, “Dinlerde bahsedilirken öğrenciler o dinin*

temsilcileriyle tanıştırılmalıdır.”, “Öncelikle diğer dinler karşı ön bilgi verilmeli ve bu dinlere karşı saygılı olma öğretilmeli.”, “Bu derste çok açık davranılmalı ve hoşgörülü olunmalı.”, “Bu ders ilgi çekecek hale getirilmeli öğrencinin diğer dinlere olan ilgisi artırılmalıdır.”, “Kur’an ve sünnet asla göz ardı edilmemeli geleneğimizde olduğu gibi saygı esas alınarak bu ders anlatılmalı.”, “ Özellikle İslam dinin konularına biraz daha ağırlık verilmesini gerekir.”

Tablo 100’de, Öğrencilerin *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin daha verimli olması için olumsuz önerileriniz neler olabilir”* sorusuna cevap verenler arasında öğrencilerin % 11,36’ü olumsuz yönde öneride bulunurken, öğretmenlerin % 22,67’ü olumsuz yönde öneride bulunmuştur. Söz konusu soruya öğrencilerin vermiş olduğu cevaplardan 5 cevap olumsuz yönde verilmiştir. Bu cevaplar arasında belirgin olanlarını belirtecek olursak; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kaldırılсын sadece İslam dini ile ilgilenmek istiyorum”, İslamiyet’i tam olarak öğrendikten sonra diğer dinleri öğrenirsek daha iyi olur.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabını yeterli bulmuyorum.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Öğretmenlerini yeterli bulmuyorum.”, “ Öğretmenler farklı dinleri anlatırken objektif davranmamaktadır.”*

Öğretmenlerin söz konusu soruya vermiş olduğu cevaplardan 17 cevap olumsuz yönde verilmiştir. Bu cevaplar arasında belirgin olanlarını belirtecek olursak Öğretmenlerin olumsuz önerileri, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kaldırılmalı, İslam öğretilirse diğer dinler öğretilmiş olur.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında diğer dinler geniş geniş anlatılmış İslam hakkında çok az bilgi verilmiş. Bence İslam hakkında daha geniş bilgiler verilmeli diğer dinler hakkında kısa kısa bilgiler verilmelidir.”, “Dinlerin adını bilirsek içeriğini hakkında bilgimiz olursa yeterlidir”, “Kim İslam’dan başka bir din ararsa o din ondan kabul olunmayacaktır. Ahirette ’de bozguna uğrayacaktır.” Ayeti doğrultusunda hareket edilmeli.”, “Önce sağlam bir şekilde İslamiyet öğretilmeli.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde diğer dinleride tabiki anlatmak lazım fakat son din efendimize gelmiştir. Son din İslam’dır. Diğer dinlerin kitapları asıllarının olmadığını kendileri yazmıştır.”, “İslam dini daha ayrıntılı olarak anlatılmalı çünkü dinini tanımayan birine diğer dinler daha cazip gelebilir.”*

BÖLÜM V

BULGULARIN TARTIŞILMASI

5.1. SPSS Veriler ve Açık Uçlu Soruların Yorumlanması ve Öneriler

5.1.1. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmalı mıdır? Lütfen nedenini bir cümle ile yazarmısınız?” Sorusuna öğrencilerin %91,4 öğretmenlerin %96,9 bu dersin İmam Hatip Liselerinde okutulması gerektiği oranı hem öğrencilerde hem de öğretmenlerde oldukça yüksektir. Elde ettiğimiz bu oranlara göre bu dersin İmam Hatip Liselerinde okutulması gerekli görülmektedir. Bu ders hakkında öğrenci ve öğretmenlere sorduğumuz bir diğer soru ise *“İslam dini dışındaki diğer dinler İmam Hatip Liselerinde öğretilmeli midir?”* Sorusuna öğrencilerin,% 65,1, öğretmenlerin % 85,4 İslam dini dışındaki diğer dinlerin İmam Hatip Liselerinde öğretilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrenci ve öğretmenlerin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ve İslam dini dışındaki derslerin İmam Hatip Liselerinde okutulmasını öğretmenler öğrencilere göre daha çok istemektedir. Elde ettiğimiz oranlara göre, öğrenci ve öğretmenler Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin ve İslam dışındaki dinlerin İmam Hatip Lisesinde öğretilmesini ifade etmişlerdir.

Bu dersi okuyan öğrenciler ile bu dersi okutan öğretmenlere *“İslam dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?”* Sorusuna, öğrencilerin % 95,4 bu ders hakkındaki bilgilerini yetersiz bulurken, öğrencilerin % 5,5 bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu soruyu öğretmenlere sorduğumuzda öğretmenlerin % 76,6’sı İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgilerini yetersiz bulurken, 33,3 bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Öğrenci ve öğretmenlere söz konusu soruları yönelttiğimizde, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin İmam Hatip Liselerinde okutulmasını ve diğer dinlerin öğretilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak, bu dersi okuyan öğrenciler ile bu dersi okutan öğretmenlere diğer dinler hakkındaki bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz sorusuna, öğrenci ve öğretmenlerin diğer dinler hakkındaki bilgilerini yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Bu oranlardan hareketle bu dersi okuyan öğrencilerde bu dersin amaç, hedef ve kazanımlarının gerçekleşmediği sonucuna ulaşabiliriz. Bu dersi okutan öğretmenlerin de bu dersi anlatacak yeterli donanıma sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Önerilerimiz, bu dersin amaç, hedef ve kazanımlarının gerçekleşmesi için bu dersi okuyan öğrencilerin seviyelerine göre müfredat tekrar gözden geçirilmelidir. Ayrıca bu dersin ders kitapları daha özenle hazırlanmalıdır. Özellikle bu dersi okutan öğretmenlerimizin diğer dinler hakkındaki bilgilerinin yetersizliği bu dersin amaç, hedef ve kazanımların gerçekleşmemesinde oldukça etkili olmaktadır. Bu dersi okutacak öğretmenlerin dersin uzmanı olması gerekir. İlahiyat fakültelerinde bu dersi okutacak öğretmen adaylarına ayrıca yandal sertifikası verilerek bu öğretmenler atandıkları İmam Hatip Liselerinde bu dersi okutmada öncelikli olmalıdır. Anket çalışmamızda bu dersi okutan öğretmenlerimizle yapmış olduğumuz görüşmelerde bu ders hakkında olumsuz görüşler ifade ettikleri gibi önyargılı olduklarını da beyan etmişlerdir. Dinler medeniyetlerin en önemli ögesidir. Bundan dolayı öğrenci ve öğretmenlerimizin diğer dinler hakkındaki sağlıklı bilgi edinmeleri ve toplumumuzu bu bilgiler ışığında aydınlatması ülkemiz ve geleceğimiz açısından çok önemlidir.

Öğrenci ve öğretmenler *“İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynaklarınız nelerdir?”* Sorusuna verdikleri cevaplar birbirine yakın orandadır. Öğrenciler diğer dinler hakkındaki bilgi kaynağımız *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı”* % 23, 7 olduğunu ifade ederken, öğretmenlerde bu oran % 20 dir. Öğrenci ve öğretmenlerin diğer dinler hakkındaki diğer bilgi kaynakları *“Televizyondaki dizi film ve belgeseller”* öğrencilerde %18,7 öğretmenlerde ise % 18,3’dir. Diğer dinler hakkındaki diğer bilgi kaynağımız internet diyen öğrencilerin oranı % 21,6 iken öğretmenlerin oranı %21’dir. Bu kaynakların dışında öğrenci ve öğretmenlerin diğer dinler hakkındaki bilgi kaynakları öğrencilerde % 18,1 öğretmenlerde bu oran % 25,7’dir.

Öğretmen ve öğrencilerin İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki kaynaklar hakkındaki oranları incelediğimizde kaynaklarının birbirine yakın oranlar olduğunu görmekteyiz. Ülkemizde diğer dinler hakkında derinlemesine bir bilgi birikiminin olmaması elde edilen verilerin oranlarının bir birine yakın olmasından anlaşılmaktadır. Diğer dinler hakkındaki kaynaklardan elde edilen oranlara göre öğrenciler en çok örgün eğitimdeki Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabından faydalanırken öğretmenler diğer dinler hakkında en çok diğer kaynaklardan faydalandıklarını elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Türk Milli Eğitim sisteminde İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki en önemli kaynak *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı”*, öğrencilerin diğer dinleri öğrenmedeki en önemli bilgi kaynağı olmasına rağmen bu dersin amaç, hedef ve kazanımları yeterince gerçekleşmediğini öğrencilere yöneltmiş olduğumuz *“Diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?”* Sorusuna öğrencileri %

95,4 olumsuz cevap verirken % 5,5 diğer dinler hakkındaki bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenlerimiz diğer dinler hakkında en çok hangi kaynaktan faydalanmaktasınız sorusuna “*diğer kaynaklar*” cevabını vermişlerdir. Öğretmenlerin “*diğer kaynaklardan*” bilgi edinmeleri ifadesi, öğretmenlerin İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat fakültelerinde diğer dinlerle ilgili aldıkları derslerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

5.1.2. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Ortak İfadelere Katılım Düzeyi

Öğrenci ve Öğretmenleri Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi için ortak ifadelere katılım düzeyleri 1-5 aralığında skorlandırılıp ifadelere katılım düzeylerini incelendiğimizde;

Öğrenci ve öğretmenlerin katılım düzeyi en yüksek olan ifadelerden “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.*” İfadesi ile “*Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.*” Katılım düzeyi en yüksek olan ortak ifadelerdir. Öğrencilerde katılım düzeyi en yüksek olan diğer ifadeler ise “*Karıştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretir.*” İfadelerinde öğrencilerin diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmayı ve diğer din mensuplarının hem ibadetlerini serbestçe yapabilmelerine hoşgörü ile bakabildikleri gibi hem de onları sevmeyi ve birlikte yaşamayı önemsedikleri anlaşılmaktadır. Öğretmenlerde ise “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır*”, “*Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak için zorunluluk haline gelmiştir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.*” İfadelerine katılımı ile öğretmenlerin diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmayı önemsediklerini ifade etmişlerdir.

Öğrenci ve öğretmenlerin katılım düzeyi en düşük olan ifadelerinde ortak ifadeler bulunmamaktadır. Öğrencilerin katılım düzeyi en düşük olan ifadesi “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir insanın hangi dinden olursa olsun cennete gidebileceği anlatılmaktadır*”, Öğrenciler farklı dinlerdeki insanların ahlaklı da olsa cennete girebileceği hakkında dışlayıcı bir görüş ortaya koymuşlardır. Öğretmenlerin katılım

düzeyi en düşük olan ifadesi ise, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.”* Öğretmenler bu ifadeyle misyonerlik çalışmalarının ülkemizde çok etkili olmayacağı kanaatindeler.

5.1.3. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeyinin Cinsiyete Göre Değişimi

Öğrencilerin ifadelere katılım düzeylerinin cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçlarına göre erkek öğrencilerin katılım düzeyinin yüksek olduğu ifadeler; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb.) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis vb. gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”*

Bayan öğrencilerin katılım düzeyinin yüksek olduğu ifadeler; *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.”, “Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”*

5.1.4. Öğrencilerin İfadelere Katılım Düzeylerinin Merkez İlçe ve Taşra İlçeye Göre Değişimi

Öğrencilerin ifadelere katılım düzeyleri ortalamaları ile bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçlarına göre, merkez ilçe öğrencilerinin katılım düzeyi taşra okulları öğrencilerinin katılım düzeyinden anlamlı derecede daha büyük olan ifadeler şunlardır; *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamamı sağlar.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.”* Taşra öğrencileri katılım düzeyi merkez okullarında okuyan öğrencilerden anlamlı derecede daha büyük olan ifadeler; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”*

5.1.5. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması

Öğretmen ve öğrencilere sorulan ortak sorular için öğretmen ve öğrencilerin katılım düzeyleri ile bu katılım düzeyleri arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t- testi) sonuçlarına göre öğretmenlerin katılım düzeyleri öğrencilerin katılım düzeylerinden anlamlı derecede yüksek olan ifadeler şunlardır: *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline*

gelmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar. “Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”, “Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.” Öğrencilerin katılım düzeyleri öğretmenlerin katılım düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olan ifadeler; “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” Diğer ifadeler için öğretmen ve öğrenciler arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır.

5.1.6. Okullara Göre İfadelere Katılım Ortalamaları

Okulların ifadelere katılım ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan (tek yönlü varyans) analizi sonuçlarına göre okullar arası anlamlı farklılık olan ifadeler; “Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında önyargılarımı azaltır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi

dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.” “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa’nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”, “Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”, “Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.”, “Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde her zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”

5.1.7. Öğretmenlerin Yaşı ile İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Öğretmen yaşı ile ifadelere katılım düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve pearson korelasyon kat sayısı elde edilmiştir. Bu kat sayıya göre pozitif yönde etkilenen ifadeler; “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.*” , “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.*” , “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.*”, , “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.*” Negatif yönde etkilenen ifadeler ise, “*Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor*”, , “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler*”, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.*”

Diğer ifadelere katılım düzeyleri ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. (p>.05)

5.1.8. Öğretmenlerin Cinsiyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

Öğretmenlerin ifadelere katılım düzeylerinin cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçlarına göre; “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inanlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.*” İfadelerinde bayanların katılım düzeyi erkeklerden daha yüksek iken; “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya*

koymaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.” İfadelerine katılım düzeyi erkeklerde bayanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

5.1.9. Öğretmenlerin Mezuniyete Göre İfadelere Katılım Düzeyi

Öğretmenlerin ifadelere katılım düzeylerinin mezuniyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t-testi) sonuçlarına göre; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.”* İfadesi için İlahiyat mezunlarının katılım düzeyi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği mezunlarının katılım düzeyinden anlamlı derecede daha büyüktür. *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.”, “Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidir.”* İfadeleri için ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği mezunlarının ifadelere katılım düzeyi ilahiyat mezunlarının katılım düzeyinden anlamlı derecede daha yüksektir.

5.1.10. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimi ile İlgili İfadelere Katılım Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Öğretmenlerde ifadelere katılım düzeyi ile mesleki deneyimi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve (pearson korelasyon) kat sayısı elde edilmiştir. Bu kat sayıya göre pozitif yönde etkilenen ifadeler; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”* Negatif yönde etkilenen ifadeler ise; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamınıza neden olmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları bir birinden etkilenmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”* Diğer ifadelere katılım düzeyleri ile mesleki deneyim arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. (p>.05)

5.1.11. Öğretmen ve Öğrencilere Sorulan Ortak Soruların Karşılaştırılması

Öğretmen ve öğrencilere sorulan ortak sorular için öğretmen ve öğrencilerin katılım düzeyleri ile bu katılım düzeyleri arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda (t –testi) sonuçlarına göre; öğretmenlerin ifadelerine katılım düzeyleri öğrencilere göre daha yüksek olan ifadeler; *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.”*, *“ Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğu ortaya koymaktadır.”*, *“Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”*, *“Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.”* *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.”* Öğrencilerin katılım düzeyleri öğretmenlerin katılım düzeyinden anlamlı derecede daha yüksek olan ifadeler; *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”*

5.1.12. Öğrencilerin Merkez İlçe Katılım Düzeyi ve Taşra İlçeye Göre Değişimi

Öğrencilerin ifadelerine katılım düzeyleri ortalamaları ile bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının yapılan (t-testi) sonuçlarına göre; *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”*, *“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinler karşı hoşgörülü*

olmamı sağlar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirinden etkilenmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b. gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor” ifadeleri için merkez ilçe öğrencilerinin katılım düzeyi taşra ilçe okulları öğrencilerine göre ($p<.05$) katılım düzeyi anlamlı derecede daha büyük olur iken;

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”, ifadeleri için taşra ilçe okulları öğrencilerinin katılım düzeyi merkez ilçe okulları öğrencilerine göre ($p<.05$) katılım düzeyi anlamlı derecede daha büyüktür. Diğer ifadeler için ise merkez ilçe okulları öğrencileri ile taşra okulları öğrencileri arasında anlamlı düzeyde bir fark bulunmamıştır.

5.1.13. Okullara Göre Tek Yönlü Varyans Analizi

Okullara göre katılım ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki (tek yönlü varyans analizine) göre 29 ifadede anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Bu ifadeler; *“Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun herkesi sevmeyi öğretiyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönden etkiler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı*

bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa’nın Hıristiyanların Tanrı’sı olduğu öğretilmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirinden etkilenmiştir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi laikliği savunmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde misyonerlik faaliyetleri Vatikan Kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.”, “Eğer misyonerlik böyle devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hıristiyan olacaktır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğünün olmadığı öğretilir.”, “Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”, “Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.”, “Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre, (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b.) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan, v.b... gibi ibadette çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmektedir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenlerin İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis, v.b...gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.”

Okullara göre katılım ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki (tek yönlü varyans analizine) göre 8 ifadede anlamlı fark ortaya çıkmamıştır. Bu ifadeler “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*

dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında önyargılarımı azaltır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde her insanın kendi dinin doğru olduğunu öğretmektir.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenleri İslam dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadır.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.”, “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.”,

5.2. Açık Uçlu Soruların Tartışılması ve Yorumlanması

5.2.1. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin Okutulması

Tablo 95’de, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip Okullarında okutulmalı mıdır? Lütfen nedenini bir cümle ile yazarmısınız?*” Sorusuna “Evet, okutulmalıdır” cevabı veren öğrenciler için en önemli neden “*Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz*” oranı daha yüksek iken, öğretmenlerde ise “*Dinleri karşılaştırmak için öğrenmeliyiz*” orana daha yüksektir. “*Hayır, okutulmamalıdır*” cevabı veren öğrencilerin oranı öğretmenlerin oranından daha yüksektir.

Söz konusu soru için öğrencilerin nedenlerini dört kategoride sınıflandırdık; 1. “*Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz*” İnsanlar dinler hakkında birçok yanlış bilgiye sahip oldukları için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okuyarak dinler hakkında doğru bilgilere ulaşabilirler. Ayrıca kendi dinimizin dünyaya yaymak için dinler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir bundan dolayı bu ders İmam Hatip okullarında okutulması gerekir. 2. “*Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz*” cevabı veren öğrenciler; kendi dinimizi daha iyi anlamak ve yaşamak için bu ders okutulmalıdır. Ayrıca Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi gelecek nesiller için ve mensubu bulunduğumuz dini daha iyi yaşamak için bir fırsat olduğunu ifade etmişlerdir. 3. “*Dinleri Karşılaştırmak için öğrenmeliyiz*” cevabı veren öğrenciler; Dinleri karşılaştırıp dinlerin hakikatlerine daha iyi vakıf olabiliriz. Farklı dinleri kendi dinimizle karşılaştırıp dinimizin mükemmel olduğu kanıtına varmış oluruz. Dinleri karşılaştırıp dinler arasındaki benzerlikler ve farklılıkları görmek için bu ders okutulmalıdır. 4. “*Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz*” cevabı veren öğrenciler; başka dine mensup insanlarla karşılaştığımız zaman onların dinleri hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Çünkü artık

çevremizde her dine mensup insanlar var. Bu insanların dinleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmalıyız ki onların sorularına doğru cevaplar verebilelim.

Söz konusu soru için öğretmenlerin nedenlerini dört kategoride sınıflandırdık; 1. *“Bilgi sahibi olmak için öğrenmeliyiz”* cevabı veren öğretmenler; Müslüman bir toplum olarak öğrencilerimizin yeryüzünde dinleri bilmeleri faydalı olur. İnsanın olduğu her yerde dine ihtiyaç vardır. Bu dinler hakkında bilgi sahibi olmak için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okutulmalıdır. 2. *“Dinimizi iyi anlamak ve yaşamak için öğrenmeliyiz.”* Cevabı veren öğretmenler; kendi dinimizi mutmain olarak yasabilmek ve tebliğ edebilmek amacıyla diğer dinleri öğrenmeliyiz. Diğer dinleri bilenler kendi dinini daha iyi anlar ve yaşarlar. 3. *“Dinleri Karşılaştırmak için öğrenmeliyiz”* cevabı veren öğretmenler; diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak kendi dinimizle kıyaslama açısından önemlidir. Öğrenciler diğer dinlerin doğru ve yanlışlarını görüp kendi dinin güzelliğinin farkına varmak için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okutulmalıdır. Öğrenciler dinlerin ortak ve farklı yönlerini görmek için bu ders okutulmalıdır. 4. *“Farklı din mensupları ile iletişim kurmak için öğrenmeliyiz”* cevabı veren öğretmenler; insanların mensup oldukları dinlerin inanç, ibadet ve din anlayışlarını öğrenip onların dinlerine hoşgörü ile yaklaşıp onlarla iletişim kurmak için Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okutulmalıdır.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersin İmam Hatip Okullarında okutulmalı mıdır? Lütfen nedenini bir cümle ile yazar mısınız? Sorusuna “Hayır, okutulmamalıdır” cevabı veren öğrenciler; İslam dini açısından bu dinlerin okutulmasını istemiyoruz. Onlar bizim dinimizi öğrenmiyorlar ki, biz onların dinlerini öğrenelim. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kaldırılсын sadece İslam dinini öğrenmeliyiz. İslam dinini tam olarak öğrendikten sonra diğer dinleri öğrenmemiz daha iyi olur.

“Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip Okullarında okutulmalı mıdır? Lütfen nedenini bir cümle ile yazar mısınız? Sorusuna “Hayır, okutulmamalıdır” cevabı veren öğretmenler; İslam dini yeteri kadar öğretilmediği için Dinler Tarihi dersinin okutulmasına gerek yoktur. Bu dersin müfredatında İslam dinin konularına daha çok yer verilmelidir. Daha sonra diğer dinlere yer verilmelidir. Öncelikle kendi dinimizin bilgilerine yer verilmelidir.

5.2.2. Dini Çoğulculuk Hakkında Öğrenci ve Öğretmenlerin Görüşleri

Tablo 96’da, “*Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınız/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?*” Sorusuna öğrenci ve öğretmenler farklı dinden arkadaşlarınızın/öğrencilerinizin okullarda olmalarını yüksek oranda istemektedirler. Söz konusu soruya “*Farklı dinlere mensup arkadaşlarımın olmasını isterdim.*” Öğrencilerin ifadelerine göre; okullarımızda farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın olması birlikte yaşamının ve hoşgörünün en önemli sembolüdür. Farklı dinlere mensup arkadaşların dinlerini yakından tanımak ve kendi dinimizi onlara anlatmak isteriz. Farklı dinlerden insanların bizim okullarımızda olması dinimizin gereğidir. Bundan dolayı onların dinlerine saygı duymalıyız ve onlara kendi dinimizin güzelliklerini davranışlarımızla gösterebiliriz.

“*Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınız/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?*” Söz konusu soruya “*Farklı dinlere mensup öğrencilerimizin olmasını isterdim.*” Öğretmenlerin ifadelerine göre; okullarımızda farklı öğrencilerin olması birlikte yaşamının dinimizin gereği, peygamberimizin sünnetinin bir gereğidir. İnsanların birbirlerini anlamaları hoşgörü ortamının oluşması açısından bu uygulamaların faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Dinler farklı olsalar da dinlerin aynı ahlaki özelliklere önem verdiğini uygulamalarda görülebileceğini yaşayarak öğrenmiş oluruz. Farklı dinden öğrencilerimizi ötekileştirmeden onlara adaletli ve hoşgörülü davranarak dinimizin güzelliklerini anlatmaya çalışırız.

“*Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınız/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?*” Sorusuna “*Farklı dinlere mensup arkadaşlarımın/öğrencilerin olmasını istemezdim.*” Öğretmenlerin oranı öğrenciler göre daha düşüktür. Öğrencilerin ifadelerine göre; Okullarımızda farklı dinlere mensup arkadaşların olmasını istemezdim. Çünkü tek hak din İslam’dır. Eğer okullarımızda farklı dinden arkadaşlarımız olursa çatışma çıkar. Bizler dinimizi iyi bilmediğimiz için onlar bizi dinimizden döndürür ve bizi dinsiz yaparlar. Okullarda farklı dinlerden arkadaşlarımın olmasını istemem ama mahallede, işyerinde ve aynı apartmanda farklı dinlere mensup arkadaşlarımın olmasını isterim.

“*Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınız/öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?*” Sorusuna “*Farklı dinlere mensup öğrencilerin olmasını istemezdim.*” Öğretmenlerin ifadelerine göre;

bizim öğrencilerimiz kendi dinlerini iyi bilmedikleri için farklı dine mensup olan öğrencilerden olumsuz yönde etkilenebilirler. Geçmişte farklı dinlerde insanlar bir arda yaşamışlar ama günümüzde insanlar dinlerini tam olarak bilmedikleri için aynı hoşgörü ve birlikte yaşama örneği göstermeleri imkânsız gibi. Lise düzeyinde farklı öğrencilerin bir okulda okumaları bizim Müslüman öğrencilerimizi olumsuz etkiler. Aynı dine inan insanlar arasında bu kadar çatışma oluyorsa farklı dinlere inanların çatışması daha büyük olacaktır.

5.2.3. Eğitim Müfredatlarında Farklı Dinlerin Öğretilmesi

Tablo 97’de, “*Eğer farklı bir ülkede yaşıydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?*” Sorusuna öğrenci ve öğretmenler yüksek oranda kendi dinlerinin öğretilmesini/öğretmeyi istemektedir. Söz konusu soruya “*Evet, öğretilmelidir*” öğrencilerin ifadelerine göre; insanlar dinlerini hoşgörü çerçevesinde yaşamalı bundan dolayı farklı ülkelerde kendi dinimizin öğretilmesini isteriz. Nasıl ki ülkemizde başka dinler öğretiliyorsa ve biz o dinleri öğreniyorsak, bizimde kendi dinimizi öğrenme hakkımız olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca kendi dinimiz olan İslam’ın dünyanın her yerinde öğretilmesini isteriz. Eğer yaşadığım ülkede benim dinim hakkında bilgi sahibi olurlarsa benim dinime ve yaşam tarzıma saygı duyarlar.

“*Eğer farklı bir ülkede yaşıydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?*” Sorusuna öğrenci ve öğretmenler yüksek oranda kendi dinlerinin öğretilmesini/öğretmeyi istemektedir. Söz konusu soruya “*Evet, öğretilmelidir*” öğretmenlerin ifadelerine göre; eğer başka ülkelerde kendi dinimi anlatmaya imkânı verirlerse dinimin güzelliklerini anlatma fırsatı yakalamış oluruz. Böylece kendi dinimizi bütün dünya insanlarına tebliğ etmeye çalışırdık. Çünkü İslam dinini bir Müslümandan daha iyi kimsenin anlatamayacağın düşüncesindeyiz. Ayrıca dinimin güzelliklerini hayatımızda yaşayarak örnek Müslüman öğretmenler olmak isteriz.

“*Eğer farklı bir ülkede yaşıydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?*” Sorusuna öğrenci ve öğretmenler yüksek oranda kendi dinlerinin öğretilmesini/öğretmeyi istemektedir. Söz konusu soruya “*Hayır, öğretilmemelidir*” öğretmenler, öğrencilere göre bu dersin okutulmamasını daha çok istemektedirler. Söz konusu soruya öğrencilerin ifadelerine göre; başka ülkelerde dinimiz olan İslam’ın anlatılmasını istemezdim. Çünkü onlar İslam dini hakkında yanlış

bilgiler öğrettikleri gibi dinimizi kötüleyerek ve aşağılayarak anlatırlardı. Ülkemizde farklı dinlerin öğretilmesinden nasıl rahatsızlık duyuyorsak onlarda bizim dinimizin öğretilmesinden rahatsızlık duyacaklardır.

“Eğer farklı bir ülkede yaşıydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini veya öğretmeyi ister miydiniz?” Sorusuna öğrenci ve öğretmenler yüksek oranda kendi dinlerinin öğretilmesini/öğretmeyi istemektedir. Söz konusu soruya “Hayır, öğretilmemelidir” öğretmenlerin ifadelerine göre; öğretmenlerin farklı ülkede kendi dininin öğretmeni olarak çalışmak istememelerinin en önemli nedeni kendilerini İslam dinini anlatma konusunda yeterli donanıma sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü din çok önemli bir müessesedir eğer iyi anlatılamasa İslam dinine karşı bir düşmanlığa neden olabiliriz.

5.2.4. Hristiyanlık ve Yahudilik Dinlerinin Seçmeli Ders Olarak Okutulması

Tablo 98’de, “İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusu hakkında öğretmenlerin bu derslerin İmam Hatip okullarında “Evet, Okutulmalıdır” oranı yüksek iken, öğrencilerde ise “Hayır, okutulmamalıdır” oranı daha yüksektir. Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulmasını isteyen öğrencilerin ifadelerine göre; bu dinler hakkında ne kadar bilgi sahibi olursak kendi dinimizin değerini ve önemini daha iyi kavrarız. Ayrıca bu dinlerden İslam dinine girmiş olan yanlış ve hurafe bilgileri öğrenmiş oluruz. Öğrenciler, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulması hakkında, bu dinlere karşı olan önyargılarımızın azaltacağını ve bu dinlere mensup kişilerle karşılaştığımız zaman onların dinleri hakkında onların dinlerinin yanlışlarını onlara anlatarak kendi dinimizi onlara tebliğ edebileceklerini ifade etmişlerdir. Bu dinlerin seçmeli ders olarak okutulması İmam Hatip okulları öğrencilerine entelektüel bir zenginlik kazandıracaktır.

“İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusu hakkında öğretmenlerin ifadelerine göre; öğrenciler kendi dinlerini daha iyi anlamak ve bu dini daha iyi anlatmak için Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinleri öğrenmenler gerekir. Dinler bir toplumun en önemli kültür değerleridir. Farklı kültür ve toplumları anlamak ve tanımak için diğer dinleri öğrenmek gerekir. Öğretmenler, bu seçmeli derslerde öğretilcek Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini özendirmek için değil de İslam dininin yüceliğinin anlaşılması için

okutulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca günümüz dünyasında küreselleşmeyle beraber bu dinlerin mensuplarıyla iletişim kuracak öğrencilerimizin bu dinler hakkında yeterli donanıma sahip olmaları gerekir. Bu dinler anlatılırken bu dinlerin batıl, hak olmayan dinler gibi sübjektif nitelendirmelerle anlatılmamalıdır. Öğrenciler bu dinler hakkında objektif bilgiler verilerek bu dinler hakkındaki değerlendirmeler öğrencilere bırakılmalıdır. Öğretmenler, Kur'an-ı Kerim'in o dinler hakkında vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda anlatılması kaydıyla bu dersler seçmeli ders olarak okutulabileceğini ifade etmişlerdir.

“İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusuna “hayır okutulmamalıdır” cevabını veren öğrencilerin ifadelerine göre; bir Müslüman kendi dinini yeterince öğrenmeden başka bir dinin öğretilmemesi gerekir. Bizim dinimiz bu dinler hakkındaki yanlış inanışları zaten bize öğretmektedir. Ayrıca bu dinler hakkında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde bize yeterli bilgiler verilmektedir. İslam dinin öğretildiği İmam Hatip okullarında bu dinlerin seçmeli ders olarak okutulması öğrencilerin kafalarının karışmalarına neden olur bunun için bu derslerin bu okullarda okutulmamasını, bu seçmeli dinlerin yerine İslamiyet daha kapsamlı anlatılmalıdır. İslam dinini öğrenmek bizim için yeterlidir, bundan dolayı diğer dinleri öğrenmeye gerek olmadığını ifade etmişlerdir.

“İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz? Sorusuna “hayır okutulmamalıdır” cevabını veren öğretmenlerin ifadelerine göre; İmam Hatip okullarında bu derslerin okutulmasına öğrencilerin hazır olmadığını bundan dolayı bu dersler İmam Hatip okullarında okutulmamalıdır. İlahiyat fakültelerinde okutulmaları daha uygundur. Ayrıca öğretmenler, öncelikle öğrencilerimize kendi dinimiz İslam'ı öğrenip yaşantımızda uygulamamız gerektiği, bu derslerin öğrencilerimizde kafa karışıklığına neden olabileceği gibi öğrencileri arasında diğer dinler karşı özentiyi de artırabileceğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin görüşlerine göre, ülkemizde yeterince misyonerlik çalışmaları var öğrencilerimizin yaşları ve idrak düzeylerinden dolayı bu dersleri okumaması gerektiğini aksi takdirde kendi dini hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan öğrencilerimiz inanç açısından bu seçmeli derslerden olumsuz etkilenebilirler.

5.2.5. Küreselleşme ve Dinin Geleceği

Tablo 99’da, “*Dünyadaki küreselleşme bu hızla devam ederse dinlerin geleceği ve mensupları arasındaki iletişimin nasıl olacağı hakkında ne düşünüyorsunuz?*” sorusuna verilen cevapları değerlendirdiğimizde öğretmenler, öğrencilere göre küreselleşme ve dinleri geleceği hakkında daha olumlu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin dinlerin geleceği hakkında öğrenciler göre daha olumlu düşünmelerinin nedenini öğretmenlerin öğrencilere göre dinler hakkında daha çok bilgili olmalarından kaynaklı olduğunu düşünüyoruz.

Öğrenciler, küreselleşme ve dinlerin geleceği hakkında gelecekte dinler hakkında bilgilerinin daha çok artacağını düşünüyorlar bundan dolayı diğer dinlerin mensuplarının birbiriyle iletişimin iyi olacağını, devletlerarası çıkar çatışmalarının bu iletişimi etkilemeyeceğini ifade etmişlerdir. İnsanlar birbirlerini inançlarından dolayı dışlanmayacağını, inanan insanlarda dinlerini yaşatmak için bir gayret içinde olacaklardır. İnsanlar arasındaki bu iletişim sayesinde, gelecek zamanda bir Rus bir Amerikan ile bir Türk bir Çinli ile bir Alman bir Fransa evlenebilecektir. Birbirlerini insan olarak değerlendireceklerdir. Bütün dinlerin her ülkeye yayılacağını ve her ülkede farklı dinlere mensup insanlar olacaktır. İnsanlar arası iletişimde herkes birbirinin dinine saygı duyacaktır.”

Öğretmenler ise, küreselleşme ve dinlerin geleceği hakkında dinler arası iletişimde insanların daha anlayışlı olacağını, gelecekte insanlar arasındaki iletişimin artmasıyla dinler arasında tartışma konusu olan hususların daha rahat bir şekilde çözüme kavuşturulacağı ifade etmişlerdir. Ayrıca, insanlar neye inanıyorsa inandığı gibi yaşamalıdır ve hiçbir inanca müdahale edilmemelidir. Öğretmenler, dinlerin geleceği hakkında diğer dinlerin İslam’dan etkileneceğini bundan dolayı dünyada Müslümanların sayılarının hızla artacağı kanaatinde dirler. Küreselleşmeyle beraber, insanlar arasında etkileşim artacak ve insanlar birbirlerinin dinleri hakkında daha doğru bilgilere ulaşacaklar. Böylece hoşgörü ve barış ortamı olacaktır.

Öğrenci ve öğretmenlerin dinlerin geleceği kötü olacaktır cevaplarının değerlendirmesinde öğrenciler, öğretmenlere göre küreselleşme ve dinleri geleceği hakkında kötümser düşünme oranı daha yüksektir. Öğrenciler gelecekte dinlerin bozulacağını ve din mensuplarının birbirlerine karşı önyargılarının artacağını farklı dinlerin ortaya çıkacağını, ayrıca bu süreçte ilahi dinlerin benliğinin ve özünün yok olacağını ifade etmişlerdir. Öğrenciler dinlerin geleceğinin kötü olacağına dair bir başka

tespitleri ise, küreselleşme böyle devam ederse gelecekte dünyadaki dinlerin inanç ve ibadetlerin birbirine karışacağı kimin hangi dinden olduğu belli olmayacağını ve toplumsal yaşayış şekilleri birbirine benzerlik göstereceğini ifade etmişlerdir. Öğrenciler ayrıca küreselleşme böyle devam ederse, Hristiyan ve Yahudilerin Müslümanlara karşı baskılarının artacağına bundan dolayı büyük din savaşlarının çıkacağını, ayrıca Müslümanlar dinlerini gereğini yerine getirmedikleri için gelecekte Müslümanlar bozulacaklar ve Müslümanların sayılarının azalacağını ifade etmişlerdir.

Öğretmenler ise, küreselleşmeyle beraber dünyanın daha kötüye gideceğini ve dinlerin birbirine karşı sevgi ve saygılarının azalacağını, yeni nesil gençlerde Deizm ve Agnostisizm 'e yönelme daha çok artacaktır. Ayrıca, insanlar yakın bir gelecekte dine ihtiyaç duymayacakları bir sürece gireceklerdir. Öğretmenler, küreselleşmeyle beraber dinlerin geleceği hakkında, din ve mezhep savaşlarının giderek daha çok artacağını ve yeni dinlerin ortaya çıkacağını ve ilahi dinlerin mensuplarının azalacağını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin dinlerin geleceği ile ilgili bir diğer tespitleri, gelecekte medyanın hakkında olumlu propaganda yaptığı inançlar daha çok yayılacak, olumsuz propaganda yaptığı dinlerin mensuplarının azalacağını, Batı dünyasının İslamafobi gibi düşünceleri bu hızla devam ederse medeniyetler arası çatışmaların kaçınılmaz olacağını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin dinlerin geleceği hakkındaki bir diğer tespitleri, dinler arası iletişim olumlu yönde gelişmeyeceği ve dinler arası çatışmalar devam edeceğini, küreselleşmeyle beraber dinlerin yozlaşacağını ve dinlerin özlerinin kaybolacağını, insanların yaşamlarının aynılaşacağını ve dünyanın küresel bir köy haline geleceğini ifade etmişlerdir.

5.2.6. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İçin Öneriler

Tablo 100'de, "*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin daha verimli olması için önerileriniz neler olabilir*" sorusunun cevaplarını değerlendirdiğimizde, öğrenciler Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine giren öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmadıklarını ve bu ders giren öğretmenlerin farklı dinleri anlatırken objektif davranmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi kitabının dilinin sadeleştirilmesini ve konularının güncelleştirilmesini ve diğer dinleri anlatırken kendi kaynaklarından faydalanılarak objektif kriterlerle anlatılması gerektiğini önermişlerdir.

Öğrenciler olumsuz önerilerini değerlendirdiğimizde, İslam dinini tam olarak öğrendikten sonra diğer dinlerin öğretilmesi gerektiğini hatta mümkünse bu dersin okutulmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Öğretmenler “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi için önerilerini değerlendirdiğimizde Öğretmenler Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulmaması 10. Ve 11. Sınıflarda okutulmasını ve ders saatinin artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenler, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatının İslam inanç sistemini merkez alınmalı, İslam’ın diğer dinlerden farkı ortaya konulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin olumsuz önerilerini değerlendirdiğimizde, İslam öğretilirse diğer dinlerde öğretilmiş olur, bundanda dolayı Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmamalıdır. Ayrıca, Kur’an-ı Kerimde “Kim İslam’dan başka bir din arama cabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır.” (Al-i İmran, 85) ayeti temel ilke edilmelidir. Öğretmenler, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında diğer dinler genişçe anlatılmış, İslam dini hakkında az bilgi verilmiştir. Bu derste İslam dini hakkında daha çok bilgi verilmelidir görüşlerini savunmuşlardır.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Dini çoğulculuk gerçeğinin görmezden gelinmesinin artık mümkün olmadığı günümüz dünyasında farklı din mensupları ile iletişim kaçınılmazdır. Bu yeni dönemle birlikte dünyamızın her tarafında farklı din mensuplarının barış içinde yaşamaları için karşılıklı sevgi ve anlayış çerçevesinde din mensuplarının birbirleri ile diyalog kurmaları zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle küreselleşmeyle beraber teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak dünyamızda farklı din mensuplarının birbiriyle kolayca ilişki kurabilecekleri dünyamız bir köy halini alması inançları yerel kültürel havzalarına ve mevcut coğrafi sınırlarına hapseden geleneksel tasavvurlarını ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı, özellikle ülkemiz açısından farklı mezhep, din, inanç ideoloji ve dünya görüşlerine mensup insanların bir arada yaşayabilmesi, söz konusu farklılıkları doğru anlamdırabilmelerine bağlıdır. Din inanç farklılıklarından kaynaklanan sorunların çözülmesi, uzlaş ve diyalog zemininde, farklılıkları zenginlik ve gelişim vesilesi sayan bir anlayışın geliştirilmesi için çalışmamız gelecek için ilham kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Tüm dünyada insanları derinden etkileyen ve onları hem olumlu hem de olumsuz yönde yönlendirme potansiyeline sahip olan din ve inanç olgusunun öğretime konu edilmesi ise küreselleşmenin tetiklediği toplumsal çoğunluktan kaynaklanan sorunlara çözümler üretme, yeni bir uzlaş kültürü inşa ederek farklı aidiyetlere mensup kişi grupların bir arada barış içerisinde yaşamasına katkı verecektir.

Bu çalışmamızla, Türk Milli Eğitim Sisteminde farklı dinlerin öğretimi ile ilgi Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında farklı dinlerin öğretimi hakkında teorik bilgi verilmiştir. Türk Milli Eğitim sistemi içinde farklı dinlerin öğretimi hakkında müstakil ders olarak İmam Hatip Liselerinde okutulan “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersi müfredatının dini çoğulculuk açısından analizi hakkında, Adana merkez ve taşra ilçelerinde yaptığımız anket çalışmalarıyla bu dersin müfredatı ve bu dersi okuyan, okutan öğretmenler üzerinde nasıl bir tutum ve davranış değişikliğine neden olduğu hakkındaki tespitlerimiz:

1. 1924-1965 yılları arasında Türk Milli Eğitim Sisteminde farklı dinlerin öğretimiyle ilgili müstakil bir ders bulunmamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur'an-

1 Kerim ve din derslerinde farklı dinlerle ilgili ilmiyal bilgisi niteliğinde bilgiler yer alırken, 1956 yılında din derslerinde farklı dinlerle ilgili dinler hakkında bilgiler verilmeye başlanmıştır. 1956 yılından sonra Türk Milli Eğitim Sisteminde farklı dinler hakkında verilen bilgiler İslam dini merkezli bilgilerdir.

2. 1966-1985 yılları arasında İmam Hatip Liselerinde okutulan “Dinler Tarihi” müfredatı, İslam dini merkezli bir bakış açısıyla diğer dinler hakkında bilgiler verilmeye devam edilmiştir. Bu yıllarda dini çoğulcu bir anlayış söz konusu olmamıştır.

3. 1985-2000 yılları arasında İmam Hatip Lisesinde okutulan meslek derslerinin genel ve özel amaçları ilk defa belirlenmiş bundan dolayı “Dinler Tarihi” dersinin genel ve özel amaçları tespit edilmiştir. Bu dönemde yine İslam merkezli bir bakış açısı hâkim iken, “Dinler Tarihi” dersinin özel kazanımları arasında diğer din mensuplarının inançlarına, geleneklerine saygı göstermek gerektiği ifade edilmiştir. “insan kendi kutsal hakikatlerini korumak ve yüceltmek istiyorsa, başkalarınınkini de aynı şekilde düşünmelidir.” (Tümer-Küçük, s.132) bu konu hakkında Kur’an-ı Kerim’deki şu ayet delil olarak sunulmuştur. “Allah’tan başkasına tapanlara sövmeyin, sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah’a söverler...”(En’am,108) Böylece ilk defa Dinler Tarihi müfredatında farklı dinlere saygı ve hoşgörü dile getirilerek çoğulcu bir anlayış dile getirilmiştir.

4. 2000 yıldan sonraki dönemlerde, Avrupa Birliği müzakerelerinin hızlanmasıyla birlikte “Dinler Tarihi” dersinin adı “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersi olarak değiştirilmiş ve “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” ders müfredatında “dini çoğulcuk” konu olarak yer almıştır. Bu dönemde dinlere “İslam Merkezli” bakış anlayışının yerini, dinlerin kendi kaynaklarında hareketle objektif bakış açısıyla ders kitaplarında yer almıştır. Ayrıca, genel olarak Dinler Tarihi ve Karşılaştırmalı Dinler Tarihi müfredatının dönemin sosyal olgu ve olaylarından etkilenecek hazırlandığını yaptığımız literatür araştırmalarda müşahade ettik.

5. İmam Hatip Liselerinde okutulan “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” dersi hakkında öğrenci ve öğretmenlerin tutum ve davranışlarında yaptığımız anket verilerinden elde ettiğimiz sonuçlarına göre; öğrenci, öğretmen ve programlardan kaynaklı sorunlar olduğunu tespit ettik. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi meslek dersleri içinde üvey evlat muamelesi görmektedir. Bunun başlıca nedeni bu derse giren öğretmenlerin bu derse karşı tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle bunun nedenini öğretmenlere sorduğumuzda “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi” müfredatına hakim

olmadıklarını ve farklı dinlerin öğretimine önyargılı olduklarını ifade etmişlerdir. Medeniyetlerin inşasında dinler en önemli unsurlardır. Dinler hakkında daha sağlıklı ve objektif bilgilerle geleceğimiz olan çocuklarımızı yetiştirmek istiyarsak bu dersi okutacak öğretmenlerinizin ilahiyat fakültelerinden mezun olan her öğretmen tarafından okutulmamalı, ilahiyat fakültelerinden mezun öğretmenler “Dinler Tarihi” dersi hakkında yandal sertifikası alarak atandıkları İmam Hatip Liselerinde bu dersi öncelikli okutmaları gerektiğini tavsiye etmekteyiz.

6. Öğretmen ve öğrencilerimiz bu dersten yeterli verim alınmamasının başlıca nedeni bu dersin 12.sınıfta okutulmasıdır. Bu yılda üniversiteye hazırlık sınavı olduğu için bu dersin amaç, hedef ve kazanımları gerçekleşmemektedir. Bir diğer nedeni ise ders saatinin az olmasıdır.

7. Öğrenciler, özellikle bu ders giren öğretmenlerin bu ders hakkında yeterli donanıma sahip olmadıklarını ve bu ders müfredatında yer alan dinleri anlatırken objektif davranmamalarından kaynaklı problemler yaşamaktadırlar. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabının dilinin ağırlığından ve konularının yeterince güncel olmadığını ifade etmişlerdir. Özellikle okul kitapları öğrenciler üzerinde derin etkiler bırakan metinlerdir. Ülkemizde Dinler Tarihi/Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitaplarının tarihsel serüvenine baktığımızda her kitap kendi döneminin etkileri altında kalınarak hazırlanmış, bundan dolayı bu kitaplarda konu bütünlüğü ve sürekliliği devam ettirilememiştir. Maalesef eğitim sistemimizde Dinler Tarihi/Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitapları pedagojik formasyondan yoksun ve gerekli özen gösterilmeden hazırlanan ders kitapları niteliğindedir. Ayrıca öğrenciler, bu kitaplardaki farklı dinleri İslam perspektifinden ziyade, dinleri kendi kaynaklarından öğrenmeyi arzu etmektedirler.

8. Öğrenci ve öğretmenlerimiz farklı dinleri öğrenmeye açık olmalarına rağmen farklı dinler hakkında yeterli bilgi sahibi olamadıkları için farklı dinlere karşı önyargılı davranmaktadırlar. Günümüzde bilgi kaynaklarının çeşitlenmesine rağmen dinler hakkında doğru ve objektif bilgiye yeterince ulaşamadığını ifade etmişlerdir.

9. Dinlerin geleceği hakkında öğretmenler öğrencilere göre daha pozitif bir bakış açısına sahiptirler. Öğrenciler ise, dinlerin geleceği hakkında karamsar öngörülere sahiptirler.

10. Bayan ve erkek öğrenciler ile bayan ve erkek öğretmenlere yönelttiğimiz sorulardan farklılık gösteren ifadeler fazla olmamakla birlikte birbirine yakın sonuçlara ulaşılmıştır. Bu da bize Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkında ulaşılan sonuçların

bayan ve erkekler arasında Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ile ilgili ifadelere verdikleri cevaplar birbirine yakın oranlar elde edilmiştir. Bu da bize göstermektedir ki, öğrenci ve öğretmenlerde cinsiyetten kaynaklı farklılık anlamlı bir derecede değildir.

11. Öğrenci ve öğretmenlerin diğer dinlere karşı önyargıları konusunda Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkındaki ifadelere verdiklere cevaplardan elde ettiğimiz verilere göre öğrenci ve öğretmenler, diğer dinler karşı önyargıları Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersini okumadan önce daha çok iken, bu dersi okuduktan sonra önyargılarının azaldığı ifade etmişlerdir.

12. Öğrenci ve öğretmenlerin faydalandıkları Karşılaştırmalı Dinler Tarihi kaynakları birbirine yakın oranlar olmasına rağmen öğrenciler en çok Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabından faydalanırken. Öğretmenler ise sorduğumuz kaynakların dışında diğer kaynaklardan faydalandıklarını ifade etmişlerdir.

13. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi okuyan merkez ve taşra ilçe okulları arasında öğrencileri ifadelere verdikleri cevapların oranlarının birbirine yakın olduğu bunun başlıca nedeninin küreselleşme olduğu kanatindeyiz.

14. Öğrenci ve öğretmenlerimiz misyonerlik hakkında soruduğumuz ifadelere yüksek oranda olumsuz cevaplamışlardır. Dinler arası diyalog konusuna tereddütlü ve mesafeli bir tutum göstermektedirler. Bunun nedenini öğrenci ve öğretmenler Hristiyanların bir projesi olarak değerlendirmektedirler.

15. Çoğulcu bir medeniyetten gelmemize rağmen, öğrenci ve öğretmenlerimiz günümüz küreselleşmesiyle beraber toplumumuzda farklı dinlerle yaşama hakkında tereddütlü davranmaktadırlar. Bunun başlıca nedenlerinin en önemlisi, öğrenci ve öğretmenlerin kendi dinlerini yeterince bilmediklerini bundan dolayı farklı dinlerden etkileneceklerini ifade etmişlerdir. Öğrenci ve öğretmenlere yönelttiğimiz “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı, olumlu yönde etkiler*”, “*Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.*” İfadelerinde diğer dinler hakkında bilgili olmak istemektedirler. Ancak başka ifadeler de kendilerini farklı dinler ve İslam konusunda yeterince donanımlı olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı farklı dinlerle beraber yaşamak hakkında yeterince özgüvene sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Yaptığımız bu çalışmada öğrenci ve öğretmenlerimiz din içi ve din dışı çoğulcu anlayışlara karşı saygılı ve hoşgörü sahibi iken, kendi dinleri ve farklı dinler hakkında yeterli bilgi donanımına sahip olmadıkları için çoğulcu anlayışa karşı önyargılı bir tutum

takınmaktadırlar. Bir toplum kendi dini ve farklı dinler hakkında ne kadar bilgi sahibi olurlarsa çoğulcu anlayış ve birlikte yaşama arzusu bir o kadar gelişecektir. Bunun da dünya barışına büyük katkısı olacağı inancındayız.

KAYNAKÇA

- Acar, R. (2014), *Dini Çeşitlilik*, (Kılıç, R.& Reçber M.S., Edit.) Grafiker Yayınları, Ankara.
- Acar, R., (2008), *Dini Çoğulculuğun İmkânı*, Din Felsefesi Derneği Konferansları, İstanbul.
- Adam B., (2003), *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara.
- Adam, B.,(2002), *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Ahmet E., (2010), *İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri, Öğretim Programları ve Ders Kitaplarına Dair Bir Değerlendirme*, (100.Yılda İmam Hatip Liseleri), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aktürk E., (2013), *Dini Çoğulculuğun Kantçı Temeli ve Epistemik Belirsizlik Sorunu*, Journal of İslamic Research, 24/3.
- Alan, R., (1982), *Chrisitians and Religious Pluralism: Patterns İn The Christian Theology of Religions*, Marynoll N.Y., Orbis Books,
- Albayrak, M., (2005), “*Dinler Arası Diyalogla İlgili Felsefi Bir Model Önerisi: John B. Cobb’un Süreç İlahiyatı*” *SDÜSBED* Y.1, Say.1, Isparta.
- Alıcı, M., (2011), *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- Altaş, N. (2002), *Türkiye’de Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)*, Marife, Y.2, Say.1
- Altaş, N. (2010), *Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları, Dini Araştırmalar VII*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara
- Altaş, N., (2002), *Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine bir Değerlendirme)*, Marife, Y.2, Say.1
- Altaş, N., (2010), *Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)*, Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği), Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara.
- Arıcan, M. K., (2011), *Felsefi ve Teolojik bir Problem olarak Dini Çeşitlilik*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, C.XV, Say.1, Sivas.
- Aslan A., (1998), *Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi*, İSAM, İslam Araştırmaları Dergisi, Say. 2, İstanbul.

- Aslan A., (2000), *Dini çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım*, İslami Araştırmalar Merkezi, Say.4, İstanbul.
- Aslan A.,(2010), *Dini Çoğulculuk, Ateizm ve Geleneksel Ekol*, İSAM, İstanbul.
- Aslan E., (2010), *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları*, Eğitim ve Bilim C. 35, Say. 158.
- Aşlamacı, İ., (2013), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Çoğulculuk Açısından Değerlendirilmesi*, Hikmet Yurdu, Y.6, C.6, Say.12
- Avani, G., (1997), *Hikmet ve Sanat*, (Kanar M. Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Aydın M& Asim D., (2014), *İmam Hatip Liselerinde Dinsel Geleneklerin Öğretimi: Tespitler Ve Teklifler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Say.37.
- Aydın M. & Turan S., (2013), *Tek Dünya Çok İnanç (Diyaloğa Farklı Yaklaşımlar*, (Mahmut Aydın-Süleyman Turan, Edit.), II. Baskı, Hitabevi Yayınları, Ankara.
- Aydın M., (2008), *Dinler Arası Diyalog (Mahiyeti, İlkeler ve Tartışmalar)*, I. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M.& Cilacı, O., (1980), *Dinler Tarihi*, Arı Basımevi, Konya.
- Aydın, M., (2005), *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, (Aydın, M., Der.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Aydın, M.Ş.& Osmanoğlu C., (2015), *Kültürlerarası Din Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, I. Baskı, Ankara.
- Aydın, M.Z., (2007), *Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye'de Din dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı ülkelerle Karşılaştırılması)*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi, XI/2.
- Aydın, M.Z., (2007), *Okulda Din Dersi Tartışmaları, (Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2.
- Bazeley P & Kırstı J., (2019), *Nvivo ile Nitel Veri Analizi*, Bakla A.& Demir S.B.Çev.), II. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Beşinci Milli Eğitim Şurası, (1953).
- Bilgin B.,(2005), *Küreselleşme ve Din Eğitimi, Kültürel Çeşitlilik ve Din*, (Yılmaz, R. Edit.), Sinemis Yayınları, Ankara.
- Bilgin, B., (1988), *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, N.185, Ankara.

- Bulut, Z. (2010), *Dinsel Çoğulculuk ve Orta öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi (Religious Pluralism and Teaching Other Religions in Secondary Schools in the Course of Religious Culture and Ethics)*, Kelam Araştırmaları, 8/2
- Büyüköztürk, Ş., (2018), *Veri Analiz El-Kitabı*, 24.Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Cox, J. L., (2004), *Kutsal İfade Etmek (Din Fenomenolojisine Giriş)*, (Aydın F., Çev), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Çınar, F., (2013), *1924'Ten '2000'E Kadar Uygulanmış Olan İmam Hatip Lisesi Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırması*, Milli Eğitim Dergisi, Say.197, Ankara.
- Demir, Ö & Acer M., (1997), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demirci, K., (1997), *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Demirci, K., (2016), *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Doğan, R.&Altaş, N. (2004), “Ankara Modeli”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Tartışmalarında Kuramdan Uygulamaya: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları (Ankara Modeli)*, Değerler Eğitimi Dergisi, Say. 2 (5).
- DÖGM, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programı*, (2005).
- DÖGM, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programı*, (2005).
- DÖGM, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatı*, (2004).
- DÖGM, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatı*, (2005).
- DÖGM, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatı*, (2006).
- DÖGM, *İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları*, (2006)
- DÖGM, *İmam Hatip Meslek Dersleri Öğretim Programları* (2008).
- Dvornik F., (1990), *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (Aydın, M., Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eren M., (2016), *John Hick'te Dini Çoğulculuk*, Otorite Yayınları, İstanbul.
- Ergin, O., (1977), *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C.I-V, İstanbul.
- Erşahin, İ., (2018), *Turkish Academic Research Review C. /Volume: 3 Sayı/Issue.1*
ezacilik.anadolu.eda.tr.
- Ezel, T.&Aslan A.E, (2001), *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, Epilasyon Yayınları, İstanbul.

- Guenon, R. (2000), *Kadim Bilimler ve Modern Yanılgılar*, (Topaçoğlu F., Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Guenon, R.,(1995), *Doğu Metafiziği*, (Kılıç, S. Çev.), Akçadağ Yayınları, Ankara.
- Gündüz T., (2008), *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi (1923-1998) Kronolojisi*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, C.7, Say.7
- Gündüz, H., (2008), *İlköğretim Din Dersi kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerine Bir Araştırma)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, A. İ., (2002), *Vatikan Misyon ve Diyalog*, II. Baskı, Alperen Yayınları, Ankara.
- Güngör, M & Bulut Y., (2008), *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat üniversitesi, Fen edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü, 23119, Elazığ.
- Hakan H., (2010), *Dini Tecrübenin Nesnelliği Üzerine*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum.
- Hemşinli, H., (2010), *Dini Tecrübenin Nesnelliği Üzerine*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum.
- Hick J.,(2002), *İnançların Gökkuşağı (Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar)*, (Aydın, M. Çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Houston, A., *Anket Hazırlama Klavuzu*, (Baş T., Çev.), Ödevofis, İstanbul
- <https://medium.com>
- Işık, H., (2006), *Papalık Tarihi (İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e)*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- İkinci Eğitim Şurası*, (1991)
- İlk Mektep Müfredat programı*, (1930)
- İlkokul Programı*, (1968).
- İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı*, (1978)
- İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı*, (1985)
- İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı*, (1999)
- İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı*, (2017)
- Kahraman, A., (1966), *Dinler Tarihi (İnsanın Yaratılışındaki İlahi Felsefe)*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kant İ., (2009), *Pratik Aklın Eleştirisi*, (İoanna K., Çev.), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

- Kar, S., (2014), *Bütün Dinler Aynı Hakikate Mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Say.41, Erzurum.
- Kaymakcan, R. (2003), *John M. Hull: Bir Din Eğitimcisi*, Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2).
- Kaymakcan, R. (2007), “*Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 7/1.
- Kaymakcan, R., (2016), *Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler*, Akev Akademi Dergisi, Yıl.10, Say.27
- Kayri, M., (2009), *Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post Hoc) Teknikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi, C.19, Say.1, Elazığ.
- Kılıç A.& Seven S. (2002). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, ISBN: 975-6802-90-1, Say.25.
- Kılıç, R., (2004), *Dini Çoğulculuk Mu, Dinde Çoğulculuk Mu?* Dini Araştırmalar, Cilt. 7, Say.19, Ankara.
- Kızılabdullah Y-Yörük T., (2008), *Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye’deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Dini Araştırmalar, C.11, Say.32, Ankara.
- Kitab-ı Mukaddes*, (2001), Kitabı Mukaddes Şirketi, I.Basım, İstanbul.
- Knitter P.F., (2013), *Misyon ve Diyalog: Yeni Bir Misyon Modeli*, (Aydın, M., Çev.), Hitabevi, Ankara.
- Köklü, N.& Büyüköztürk, Ş.&Çokluk-Bökeoğlu, (2007), Ö., *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, 2. Baskı, Peğem Yayıncılık, Ankara.
- Köy Mektepleri Müfredat Programı*, (1931)
- Köylü M., (2003), *Çağdaş Bir Din Eğitimi Teorisi Olarak Çoğulcu Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği*, Dini Araştırmalar, C.6, Say.17.
- Köylü, M. (2018), *İslam ve Öteki*, (Yaran, C.S., Der.) I. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (2007), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kurt A.O.& Aykıt D.A. (2018), *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Kutlu, S., (2001), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, AUİFD, C. XLIII, Say.1, İstanbul.

- Küçük, A., (1998), *Dinler Arası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?*, C.1, Say.1, Ankara,
- Leonard S., (2013), *Monolog Çağından Global Diyalog Çağına*, (Şengün, M., Çev), Tek Dünya Çok İnanç, Hitapevi Yayınları, Ankara.
- Lings, M. (1980), *Antik İnançlar, Modern Hurafeler*, (Harman E. & Uyan U. Çev.), Yeryüzü Yayınları, İstanbul.
- Locke, J., (2013), *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (Yürüşen, M.,Çev.), Liberte, Yayıncılık, VIII. Baskı, Ankara.
- MEB, (2001), *İlköğretim DKAB Öğretim Programları ve Uygulama Örneği* (Ankara Modeli), İstanbul.
- MEB, *İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları*, (2000)
- MEB, *İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları*, (2006)
- MEB, *İlk Öğretim Programı* (2007).
- MEB, *İlk Öğretim Programı*, (2010).
- MEB, *Orta Öğretim Programı*, (2005).
- MEB, *Orta Öğretim Programı*, (2010).
- MEB, *Ortaöğretim Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Programı*, (2005).
- Milli Eğitim Bakanlığı Ders Programları,, (2000)
- Milli Eğitim Talim Terbiye Heyeti, (1948).
- Nasr, S.H. (2012), *Bilgi ve Kutsal*, (Yazar, Y., Çev.), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Nasr, S.H., (1988), *İslam'da Düşünce ve Hayat*, (Tatlılıoğlu, F. Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Okumuşlar, M. (2018), *Çok Kültürlü Toplumlarda Din Hakkında Öğrenme ve Dinden Öğrenme Modeli, Marife*, Y.7, Say.2.
- Öcal, M., (2008), *Mustafa Öcal, Türkiye'de Din Eğitimi, Tarihi Literatürü*, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, C., 6, Sayı. 12.
- Özbay E.&Koç E.&Yapıcı A.&Türkan-A.& Baydaş M.&Hemiş İ.,(2015) *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Özcan, H., (2015), *Mâtüridi'de Dini Çoğulculuk*, 4.Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özkan, M. Ş. (2016) *Dini Çeşitlilik Karşısında Hristiyan Düşünürlerin Cevapları ve Tipoloji Problemi*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.7, Say.14.
- Özkan, M. Ş., (2015), *Paul F. Knitter'in Tanrı Merkezli Dini Çoğulculuk Modeli ve Hristiyanlık Yorumu*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015(2), C.6, Say.12, Şırnak.

- Özkan, M. Ş., (2015), *Paul F. Knitter'in Tanrı Merkezli Dini Çoğulculuk Modeli ve Hristiyanlık Yorumu*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015(2), C.6.
- Reçber, M.S. (2000), “*Religious in Chiristian and İslamic Philosophy: The Tought of John Hick and Seyyed, Hossein Nasr*, (Kitap Değerlendirmesi), İslamiyyat III, Say.4, Ankara.
- Schuon, F. (1997), *Varlık, Bilgi ve Din* (Yalçın, Ş. Cev.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Smith, W.C. (2011), *Din Fenomenolojisi*, (E. Kuşçu, Cev.) Sarkaç Yayınları, Ankara.
- Tavşanlı E & Esra A.,(2001) *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Tebliğler Dergisi*, (1950).
- Tebliğler Dergisi*, (1976).
- Tebliğler Dergisi*, (1985).
- Tebliğler Dergisi*, (1990)
- Tosun, C., (2010), *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler, Dinler Tarihi Araştırmaları VII* (Türkiye’de Dinler Tarihi, 04-06 Sempozyum) Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara.
- Tümer G&Küçük A., (1995), *Dinler Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, IX. Baskı İstanbul.
- Tümer G.&Küçük A., (1993), *Dinler Tarihi*, II. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara.
- Türk Milli Eğitimin Amaçları*, (1978).
- Türk Milli Eğitimin Amaçları*, (1985).
- Usta Doğan, P., (2015), *Din Öğretimi Modelleri ve Mezhepler Üstü Bir Program Tasarımının Nitelikleri*, (Doktora Tezi), Ankara.
- Ward K., (1990), “*Truth and the Diversity of Religions*” Religious Studies Vol. 26, Say.1.
- Watt ,W. M., (2012), *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, (Koç,T.,Çev.) İz Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul.
- www.İstatistik.gen.tr.
- www.İstatistikmerkezi.com
- www.megep.meb.gov.tr.
- www.p005.net
- Yaran, C.S.,(2018), *Din ve Öteki*, (Yaran C.S. Der.), Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2003), *Ezeli Hikmet ve Dinler (Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif)*, I. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Yörük, T., (2015), *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programlarında Farklı Din Anlayışları*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Say.15(1).
- Zengin, M. (2017), *Türkiye’de Eğitim Politikalarının Din dersi Öğretim Programlarına Etkileri*, *Journal of Sakarya University of Teologh (SAUIFD)*, Volume, Issue 36.
- II. Maarif Şurası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

EKLER

Ek 1. Öğrenci ve Öğretmen Anket Formları

İMAM HATİP LİSESİ SON SINIFTA OKUTULAN KARŞILAŞTIRMALI DİNLER TARİHİ DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİZİN DEĞERLENDİRİLMESİ ANKETİ

Sevgili Öğrenciler,

Bu çalışmanın amacı, İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ile ilgili görüş ve düşüncelerinizi ortaya koymaktır. Ankette bulunan sorulara vereceğiniz cevaplar tarafımızca saklı tutulacak ve tamamen bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır.

Bu anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kişisel bilgilerin elde edilmesi amacıyla hazırlanan sorulardan; ikinci bölüm, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi hakkında genel sorulardan; üçüncü bölüm, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi hakkında görüş ve düşüncelerinizi belirleme amacıyla hazırlanan sorulardan; dördüncü bölümde ise Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkında açık uçlu sorular sorulmuş ve sizin görüşleriniz istenmektedir.

Anket sonuçlarının sağlıklı olabilmesi için soruları samimi ve doğru olarak yanıtlamanız gerekmektedir. Lütfen anketlerin üzerine isim belirtmeyiniz.

İlgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Uzman Öğrt. Sedat ALTUNKANAT

BÖLÜM I

Cinsiyet	Erkek ()	Bayan ()
Göreviniz	Öğrenci ()	Öğretmen ()
Yaşınız		
Okulunuz		
İl ve İlçe	/.....	

BÖLÜM II

1- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmalı mıdır.? Lütfen bir cümle ile nedenini yazar mısınız?

- () Evet
() Hayır
() Kararsızım
*

2-İslam dini dışındaki diğer dinler İmam Hatip Liselerinde öğretilmeli midir?

- () Evet
() Hayır
() Kararsızım

3-İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?

- () Yeterli bulmuyorum
 () Biraz bilgim olduğunu düşünüyorum
 () Yeterince bilgim var

4-İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynaklarınız nelerdir? Lütfen 1-5 kadar sıralayınız.

- () a- İmam Hatipler Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı
 () b-Televizyondaki dizi filim ve belgeseller
 () c-Camilerde verilen vaaz ve okutulan hutbeler
 () d-İnternet
 () e-Diğerleri

BÖLÜM III

Bu bölüm de İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine ilişkin görüşlerinizi öğrenmek amacıyla çeşitli sorular verilmiştir. Lütfen bu soruları kendi düşünceleriniz doğrultusunda;
1-Hayır Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Hayır Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Evet Katılıyorum, 5-Evet Kesinlikle Katılıyorum, seçeneklerinden birini tik (X) koyarak cevaplandırınız.

SORU NO	SORULAR	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum	Hayır Katılmıyorum	Kararsızım	Evet Katılıyorum	Evet Kesinlikle Katılıyorum
1.	Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.					
2.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.					
3.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörölü olmamı sağlar.					
4.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.					
5.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.					
6.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler kendi dinimi anlamayı olumlu yönde etkiler.					
7.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.					
8.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.					
9.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.					
10.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretiliyor.					
11.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı bir inananın hangi dinden olursa olsun cennete girebileceği anlatılmaktadır.					
12.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.					
13.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.					
14.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde İsa'nın Hristiyanların Tanrısı olduğu öğretilmektedir.					
15.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Yahudilerin lanetli bir kavim olduğu anlatılmaktadır.					
16.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Hinduların ineğe tapan sapıklar olduğu anlatılmaktadır.					

SORU NO	SORULAR	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum	Hayır Katılmıyorum	Kararsızım	Evet Katılmıyorum	Evet Kesinlikle
17.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.					
18.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.					
19.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.					
20.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm vb...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.					
21.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.					
22.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.					
23.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik bu hızla devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.					
24.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.					
25.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.					
26.	Farklı din mensupları inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.					
27.	Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.					
28.	Farklı inançtaki öğrencilerin sınıfınızda veya okulunuzda okuması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.					
29.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b...) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekli düzenlenmelidir.					
30.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b... gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.					
31.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.					
32.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretmenler İslam dini dışındaki dinleri önyargılarla ve taraflı yaklaşımlarla anlatmaktadırlar.					
33.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi öğretmenleri İslam dini dışındaki dinler hakkında yeterli bilgi sahibi değiller.					
34.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.					
35.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında dinlerin mezhepleri hakkında yeterli bilgiler anlatılmamaktadır.					
36.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.					
37.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.					

BÖLÜM IV

1- Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup arkadaşlarınızın olmasını ister miydiniz?

2- Eğer farklı bir ülkede yaşasaydınız o ülkenin eğitim müfredatında kendi dininizin öğretilmesini ister miydiniz?

3-İmam Hatip Okullarında Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz?

4-Dünyadaki küreselleşme bu hızla devam ederse dinlerin geleceği ve mensupları arasındaki iletişimin nasıl olacağı hakkında ne düşünüyorsunuz?

5-Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin daha verimli olması için önerileriniz neler olabilir?

**İMAM HATİP LİSESİ SON SINIFTA OKUTULAN KARŞILAŞTIRMALI DİNLER TARİHİ
DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİZİN DEĞERLENDİRİLMESİ ANKETİ**

Değerli Meslektaşlarım,

Bu çalışmanın amacı, İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi ile ilgili görüş ve düşüncelerinizi ortaya koymaktır. Ankette bulunan sorulara vereceğiniz cevaplar tarafımızca saklı tutulacak ve tamamen bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır.

Bu anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kişisel bilgilerin elde edilmesi amacıyla hazırlanan sorulardan; ikinci bölüm, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi hakkında genel sorulardan; üçüncü bölüm, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkında görüş ve düşüncelerinizi belirleme amacıyla hazırlanan sorulardan; dördüncü bölümde ise Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hakkında açık uçlu sorular sorulmuş ve sizin görüşleriniz istenmektedir.

Anket sonuçlarının sağlıklı olabilmesi için soruları samimi ve doğru olarak yanıtlamanız gerekmektedir. Lütfen anketlerin üzerine isim belirtmeyiniz.

İlgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Uzman Öğrt. Sedat ALTUNKANAT

BÖLÜM I

Cinsiyet	Erkek ()	Bayan ()		
Göreviniz	Öğrenci ()	Öğretmen ()		
Mezuniyet Durumu	İlahiyat Fakültesi ()	DKAB Öğretmenliği ()	Yüksek lisans ()	Doktora ()
Mesleki Deneyim	1-5 Yıl ()	5-10 Yıl ()	10-15 ()	20Yıl daha üzeri ()
Çalıştığınız Okul				
İl ve İlçe	/			

BÖLÜM II

**1- Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersi İmam Hatip Liselerinde okutulmalı mıdır?
Lütfen bir cümleyle nedenini yazar mısınız?**

- () Evet
() Hayır
() Kararsızım

*

2-İslam dini dışındaki diğer dinler İmam Hatip Liselerinde öğretilmeli midir?

- () Evet
() Hayır
() Kararsızım

3-İslam dini dışındaki diğer dinler hakkında bilgilerinizi yeterli buluyor musunuz?

- () Yeterli bulmuyorum
 () Biraz bilgim olduğunu düşünüyorum
 () Yeterince bilgim var

4-İslam dini dışındaki diğer dinler hakkındaki bilgi kaynaklarınız nelerdir? Lütfen 1-5 kadar sıralayınız.

- () a- İmam Hatipler Liselerinde okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı
 () b-Televizyondaki dizi film ve belgeseller
 () c-Camilerde verilen vaaz ve okutulan hutbeler
 () d-İnternet
 () e-Diğerleri

BÖLÜM III						
Bu bölüm de İmam Hatip Lisesi son sınıfta okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersine ilişkin görüşlerinizi öğrenmek amacıyla çeşitli sorular verilmiştir. Lütfen bu soruları kendi düşünceleriniz doğrultusunda;						
1-Hayır Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Hayır Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Evet Katılıyorum, 5-Evet Kesinlikle Katılıyorum , seçeneklerinden birini tik (X) koyarak cevaplandırınız.						

SORU NO	SORULAR	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum	Hayır Katılmıyorum	Kararsızım	Evet Katılıyorum	Evet Kesinlikle Katılıyorum
1.	Günümüzde diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak zorunluluk haline gelmiştir.					
2.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünya barışına katkıda bulunur.					
3.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğretilen dinler hakkında bilgili olmam diğer dinlere karşı hoşgörülü olmamı sağlar.					
4.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi inancı ne olursa olsun yaratılmış herkesi sevmeyi öğretiyor.					
5.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dünyada İslam dinini yaymak için diğer dinleri iyi anlamamıza neden olmaktadır.					
6.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde öğrendiğim bilgiler dünyadaki dinler hakkında ön yargılarımı azaltır.					
7.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi hangi dinin hakikati temsil ettiğini öğretmektedir.					
8.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi her insanın kendi dininin doğru olduğu inancına sahip olduğunu öğretmektedir.					
9.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin özünün vahiy olduğu öğretiliyor.					
10.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin temel ahlak kurallarının aynı olduğu öğretilmektedir.					
11.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde ahlaklı Ehl-i Kitap inananlarının da cennete girebileceği anlatılmaktadır.					

SORU NO	SORULAR	Hayır Kesinlikle Katılmıyorum	Hayır Katılmıyorum	Kararsızım	Evet Katılmıyorum	Evet Kesinlikle Katılmıyorum
12.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde anlatılan dinlerin kaynağı ile ilgili tartışmaları anlamsız buluyorum.					
13.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi din ve mitolojinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyar.					
14.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin inanç, ibadet ve ahlak kuralları birbirlerinden etkilenmiştir.					
15.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin kutsal kitapları hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.					
16.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde dinlerin ibadetleri ve ibadet yerleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır.					
17.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde Asya dinleri (Hinduizm, Budizm, Taoizm v.b...) hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.					
18.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi laikliği savunmaktadır.					
19.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi misyonerlik faaliyetleri Vatikan kilisesinin bir oyunu olduğunu öğretir.					
20.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre eğer misyonerlik bu hızla devam ederse Türkiye’de çok sayıda insan Hristiyan olacaktır.					
21.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dinler arası diyalogun Müslümanların zararına olduğunu ortaya koymaktadır.					
22.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinde tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü olmadığı öğretilir.					
23.	Farklı dinlere mensup kişilerin inançlarını ve kültürlerini bilmek kişiler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.					
24.	Okulunuzda farklı inançtaki öğrencilerinizin olması dinler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiler.					
25.	Farklı dinlere mensup insanlar ibadetlerini serbestçe yapabilmelidirler.					
26.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersine göre (Cuma, Cumartesi, Pazar v.b...) dinlerin kutsal günlerine göre toplumların yaşam şekline düzenlenmelidir.					
27.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi ezan, çan v.b... gibi ibadete çağrı şekilleri dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirilmelidir.					
28.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi dini sembollerin her yerde ve zamanda kullanılmasını dini çoğulculuk açısından zenginlik olarak değerlendirmektedir.					
29.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin farklı inançlardaki öğretmenler tarafından anlatılması daha uygun olur.					
30.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersi yerine İslam Tarihi, Tefsir, Hadis v.b... gibi temel dini derslerin öğretilmesi daha iyi olur.					
31.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı İslam dini perspektifinden bakılarak hazırlanmıştır.					

32.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı uygulamalı (yapılandırmacılık) metoduyla hazırlanması dini çoğulculuk açısından uygun değildir.					
33.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabında farklı dinler hakkında bulunan bilgiler temel kaynaklardan alınmamıştır.					
34.	Avrupa birliği sürecinden dolayı dersin adı ve içeriği değiştirilmiştir.					
35.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ders kitabı yeni ortaya çıkmış dini gruplar hakkında gerekli bilgiler içermiyor.					
36.	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin müfredatı temel İslam bilimleri dersleriyle çelişmektedir.					

BÖLÜM IV

1- Dini çoğulculuk hakkında ne düşünüyorsunuz? Okulunuzda farklı dinlere mensup öğrencilerinizin olmasını ister miydiniz?

2- Eğer farklı bir ülkede yaşasaydınız ve o ülkede farklı dinlere inanan öğrencilere eğitim müfredatlarında seçmeli ders olarak okutulan İslam dini dersinin öğretmeni olarak çalışmak ister miydiniz?

3-İmam Hatip Okullarında Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşünüyorsunuz?

4-Dünyadaki küreselleşme bu hızla devam ederse dinlerin geleceği ve mensupları arasındaki iletişimin nasıl olacağı hakkında ne düşünüyorsunuz?

5-Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinin daha verimli olması için önerileriniz neler olabilir?

Ek 2. İzin Belgesi

T.C.
ADANA VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 98258552-20-E.6114333

02.05.2017

Konu : Sedat ALTUNKANAT'ın Anket İzni

MÜDÜRLÜK MAKAMINA

İlgi : Çukurova Üniversitesi'nin 10/04/2017 tarihli ve 82794277-730.08.03/E.15710 sayılı yazısı.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi Sedat ALTUNKANAT'ın *"Dinsel Çoğulculuk Açısından İmam Hatip Liselerinde Okutulan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinin İncelenmesi (Adana Ölçeği)"* başlıklı tez çalışması kapsamında Müdürlüğümüze bağlı bulunan İmam Hatip Lisesi son sınıf öğrencileri ve meslek dersi öğretmenlerine Anket uygulamak isteği ile ilgili ilgi yazı ekte sunulmuştur.

İlimiz "İl Araştırma Değerlendirme Komisyonu'nun 27/04/2017 tarihli "Uygundur" raporu doğrultusunda, Müdürlüğümüze bağlı bulunan İmam Hatip Liselerinde söz konusu anket çalışmasının 2016/2017 eğitim-öğretim yılında, eğitim-öğretimin aksatılmasına mahal vermeden yapılması Şubemizce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Ömer OFLAZ
Müdür Yardımcısı

OLUR
02.05.2017

Turan AKPINAR
Milli Eğitim Müdürü

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı-Soyadı :Sedat ALTUNKANAT
Doğum Yeri/Tarihi :Çüngüş/23.06.1974
Ünvanı :Okul Müdürü

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres :Şambayat TOKİ evleri DG7B K:6 N:13
E-Posta :dinlertarihi_33@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

1995-1991 :Tarsus İmam Hatip Lisesi
1992-1997 :Lisans, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2000-2003 :Yüksek Lisans,Çokurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Estitüsü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Yabancı Dil: İngilizce/Arapça